

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLİY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

QARSHI MUHANDISLIK IQTISODIYOT INSTITUTI

O‘ZBEKISTON TARIXI FANIDAN

MA‘RUZALAR MATNI

QARSHI – 2015

Tuzuvchilar:

prof: Yu. A. Ergasheva

dots: D.I. Vasiyeva

Z. S. Safarova

katta o'qit: Sh.T. Boymurodov

katta o'qit: : Z. S. Safarova

assistent: O'Abdullayev

Taqrizchilar:

QarDU “Jahon tarixi” kafedrası
mudiri: dots. O. Bo‘riyev

QarMII “Ijtimoiy fanlar” kafedrası
mudiri: dots. Yu. Manzarov

KIRISH

O'zbek xalqining asrlar mobaynidagi orzusi royobga chiqdi, o'z mustaqilligini qo'lga kiritdi. Prezidentimiz I.A. Karimov Vatan tarixiga, tarixiy xotiraga murojaat qilar ekan, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutdi. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan kishining kelajagi ham bo'lmaydi deganlari, ayni haqiqatdir.

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi bo'lgan yosh avlodni milliy mustaqillik qadriga yetish, fidoyilik, milliy birlik, vatanparvarlik, baynalmilallik ruhida tarbiyalash sohasida "O'zbekiston tarixi" fanini chuqur o'rganish alohida ahamiyatga egadir.

Mustaqillik sharofati bilan O'zbekiston tarixini o'rganish va o'qitishga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi. Oliy o'quv yurtlarining birinchi bosqichi bo'lmish - bakalavriatda "O'zbekiston tarixi" fanining muhimmuammolari o'rganilmoqda. Bu o'quv jarayoni O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi qoshidagi gumanitar - uslubiy kengashining O'zbekiston tarixi shu'basi tomonidan ishlab chiqilgan va 2004 yilda nashr etilgan o'quv dasturi asosida olib borilmoqda. Shu o'quv dasturiga binoan mashg'ulotlar 76 soatlik hajmda o'tilmoqda.

1- mavzu: O'ZBEKISTON TARIXI FANINING PREDMETI, NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI, MANBALARI VA AHAMIYATI.

Reja:

1. O'zbekiston tarixining fan sifatidagi o'rni. Uning predmeti va o'rganish ob'ekti.
2. O'zbekiston tarixini o'rganishning nazariy metodologik asoslari va tamoyillari.
3. O'zbekiston tarixini davrlashtirish. Uni o'rganishda tarixiy manbalarning o'rni va ahamiyati.
4. O'zbekiston tarixi fanini o'rganishning har tomonlama yeto'q insonni tarbiyalashdagi ahamiyati.

Adabiyotlar:

- Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q T., «O'zbekiston», 1998.
- Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., «O'zbekiston», 1999.
- Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasixalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., «O'zbekiston», 1998.
- Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari., «O'zbekiston», 1998.
- Vatan tuyg'usi T., «O'zbekiston», 1996.
- Sa'dullaev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. T., «O'qituvchi», 1996.
- O'zbekiston tarixi (1-qism) T., «Universitet», 1997.
- O'zbekiston tarixi (Darslik) – T., 2003, 7-20 betlar.
- O'zbekiston tarixi (o'quv qo'llanma) 1-qism – T., 2002, 6-21 betlar.

Tayanch tushunchalar:

Fanning predmeti va dolzarb muammolari, moddiy va yozma manbalar, davlatchilik, holislik, ilmiylik, diolektik uslub, jahon tarixi bilan bog'liqligi, insonparvarlik, qadimgi davr, o'rta asrlar davri va yangi davr, zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto», komil inson tushunchasi, O'zbekiston tarixini yangicha tamoyillar asosida o'rganish.

1. XX asrning mamlakatimiz xalqlari uchun bergan eng buyuk va olijanob ne'mati bu O'zbekiston milliy davlat mustaqilligining qo'lga kiritilganidir. Chunki mustamlakachilik zulmi va muteligidan ozod bo'lish, tom ma'nodagi istiqlol-mustaqillikka erishish xalqimizning uzoq yillardan beri ko'tgan ezgu armoni va orzusi. Bu maqsad yo'lida millatning ming-minglab farzandlari o'z jonlarini qurbon qildilar. O'zbekistonning milliy davlat mustaqilligi, xalqimizning Hur, erkin ozod yashab, o'z taqdirini o'zi xal qilishdek buyuk baxt bugungi avlod vakillariga nasib etdi.

Ammo qo'lga kiritilgan milliy davlat mustaqilligimizni saqlab qolish, uni siyosiy va iqtisodiy jihatdan yanada mustahkamlash va kelajagi buyuk davlatni barpo qilish mislsiz darajada murakkab va sharaflı vazifadir. Bu vazifaning qay darajada bajarilishi mamlakatimiz fuqarolarining ijtimoiy-siyosiy saviyasi. milliy istiqlol mafko'rasining nechog'lik ular ongida shakllanib. hayotiy dunyo qarashiga aylanishi bilan mushtarakdir. Bu ulug'vor vazifani hal etishda mamlakatimizdagi bilim maskanlari bilan bir qatorda oliy o'quv yurtlari ham hal qiluvchi o'rinlardan birini egallaydi.

Mustaqillik sharofati bilan ta'limning barcha bosqichlarida bo'lganidek, O'zbekiston tarixini o'rganish, uni o'qitishga bo'lgan munosabat oliy o'quv yurtlarida ham tubdan o'zgardi. Ma'lumki, mamlakatimiz oliy o'quv yurtlarida, qaysi yo'nalishdagi mutaxassislar tayyorlanishidan qat'iy nazar, bir turkum ijtimoiy- gumanitar fanlar o'qitiladi. Shu fanlar orasida O'zbekiston tarixi fani o'ziga xos alohida o'rinni egallaydi.

O'zbekiston tarixi fani oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan ijtimoiy-gumanitar fanlar orasida o'zining jamiyat hayotida to'tgan o'rni va mavqeiga ko'ra asosiy va yetakchi fanlardan hisoblanadi. Shu boisdan ham bu Vatan tarixining ibtidosi-o'lkashunoslik ekanligini e'tiborga olgan holda oliy o'quv yurtlarining barcha mutaxassisliklarida, qaysi kasb-hunarni egallashidan qat'iy nazar, bir hajmdagi (80 soat) soatlarda o'qitilmoqda. Bu, o'z navbatida, O'zbekiston tarixi fani oldiga qoyilgan bir qator muhim vazifalarni bajarish bilan bog'liqdir. Xususan:

Birinchidan, O'zbekiston tarixi fani yoshlar ongida siyosiy, nazariy -ilmiy dunyoqarashni shakllantirish. Voqea va xodisalarga tarixiy nuqtai nazardan yondoshadigan har tomonlama yeto'q, barkamol insonni tarbiyalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi;

Ikkinchidan, O'zbekiston tarixi mustaqil O'zbekiston yoshlar ongida milliy vijdonni uyg'otib, uning shakllanishiga ko'maklashadi. Yoshlar ajdodlarimizning taraqqiyot yo'lini. tarixiy tajribalarni o'qib o'rganganlaridagina ularning ongida istiqloq tafakkuri, Hozirgi ijtimoiy- siyosiy. Iqtisodiy va madaniy-ma'rifiy turmushni o'tmish bilan taqqoslash va kelajakka nazar solish tuyg'usi shakllanadi;

Uchinchidan, O'zbekiston tarixi fani yoshlarni Ona Vatanga mehr- sadoqat hamda harbiy vatanparvarlik an'analari ruhida tarbiyalash vositasi hisoblanadi;

To'rtinchidan, O'zbekiston tarixi fani yoshlarimizni baynalmi'nalchilik ruhida tarbiyalash quroli hamdir. Yoshlarimiz bu fanni o'qish, o'rganish va mutolaa qilish jarayonida O'zbekiston jahon hamjamiyatining ajralmas tarkibiy qismi va bir bo'lagi ekanligini tushunib oladilar, o'zbek xalqi va buyuk allomalarimizning fan va madaniyat arboblariimizning jahon taraqqiyoti va tsivilizatsiyasiga qo'shgan va qo'shayotgan munosib hissasi bilan qonuniy ravishda faxrlanadilar.

Va nihoyat, beshinchidan, O'zbekiston tarixi fani yosh avlodni o'zbek xalqining milliy qadriyatlari va axloqiy fazilatlarini: halollik, poqlilik, odillik, adolatlilik, insonparvarlik, rostgoylik, mehnat sevarlik va kamtarinlik, iymon va e'tiqodlilik sabr-toqat va chidamlilik ruhida tarbiyalashda, Vatan va xalq oldidagi barcha sadoqatlilikni qaror toptirishda oliyjanob vazifani bajaradi.

“ O'zbekiston tarixi” fani dunyodagi eng qadimiy va boy tarixga ega bo'lgan o'zbek xalqining qariyb 3 ming yillik tarixiy, ijtimoiy -iqtisodiy va madaniy taraqqiyotni o'rgatuvchi fandir. Markaziy Osiyoda, jumladan O'zbekistonda yashab kelayotgan xalqlar jahon fani va madaniyati xazinasiga munosib hissa qib kelmoqdalar. O'zbek xalqi Markaziy Osiyodagi barcha xalqlar qatorida doimo erkinlik, xo'rlik, ozodlik va mustaqillik uchun mustamlakachilar va yot kelgindilarga qarshi kurash olib borgan va shu jihatdan u o'zining inqilobiy an'analariga egadir.

O'z xalqimiz, o'z ona yurtimiz, o'z tuprog'imiz tarixini, o'tmishimizni chuqur anglashimizdan asosiy maqsad nima?

Avvalambor, bugungi O'zbekiston jahon haritasida paydo bo'lgan tasodifiy mamlakat emasligini, ildizlari nihoyatda chuqur va qadimiy ekanligini dunyoga ko'rsatishdir;

Ikkinchidan, sobiq sho'ro siyosati va kommunistik mafkura tazyiqi bilan soxtalashtirilgan tarixni o'z o'rniga qoyish, tarix va hayot xaqiqatini ilmiy xaqiqat asosida qayta tiklash;

Uchinchidan, shu asosda xalqimiz, ayniqsa yosh navqiron avlodimiz qalbida milliy g'urur, milliy iftixor, o'z ajdodlari bilan faxrlanish tuyg'ularini kuchaytirish, buyuk o'tmishga

munosib buyuk millat bo'lish, ertangi kunga katta ishonch va istiqloqlga e'tiqod bilan yashashni turmush tarziga aylantirish.

Tarix, donishmandlar aytganday, ulug' murabbiydir. U yuz bergan hodisalar mohiyatidan kelib chiqib saboq beradi. Hayotda sarakni-sarakka, puchakni-puchakka ajratishga da'vat etadi. Agar tarixga shunchaki voqealar bayoni, hodisalar tafsiloti sifatida qaralsa, uning murabbiylik ahamiyati yo'qoladi. Nursiz, haroratsiz, jozibasiz, kishi ruhiyatiga ta'sir etmaydigan bir narsaga aylanadi.

Tarix - tafakkur mahsuli. O'tmishimizda yuz bergan har bir hodisa ma'lum ma'naviy-ruhiy, ijtimoiy-siyosiy muhit ta'sirida yuz bergan. Yaxshilik - yomonlik, ezgulik yoki yovo'zlikmi, bundan kat'i nazar, har qanday hodisa o'z davri kishilarning qalbi, ongi, shuuri, ma'naviy qudrati mahsulidir. Demak, unga nazar solganda, asrlar silsilasini varaqlaganda alohida hayajon, alohida intiqlik va zukkolik bilan qarash kerakki, voqealar zamiridagi mantiq, falsafa, ruhiyat, siyosat, quyingki, har davrning o'ziga xos shukuhi-yu tashvishlari, sevinchu izzitoblari yaxlitligi ko'zga yaqqol tashlansin. Ongimiz va shuurimizga mustahkamroq o'rnatilsin. Ana shunda tarix kishini fikrlashga o'tmishni belgilashga yordam beradi. Tarixning tafakkur mahsuli va ulug' murabbiyligi, oliy qadriyat ekanligini ana shu bilan belgilanadi.

O'zbekiston tarixini yaratish va uni o'rganish ko'p jihatdano'g'ri, nazariy va metodologik asoslarning ishlab chiqilishiga, ularning amaliy hayotga tadbiq etilishiga bog'liq. Tarixiy voqealarni o'rganishda puxta va chuqur ishlab chiqilgan ilmiy- nazariy, metodologik asoslarga tayanishning ahamiyati juda katta.

Afsuski, sovetlar davrida tarixni o'rganish va o'qitish ishlari marksistik metodologiyaga bo'ysundirildi. Har voqeani yoritishda komfirqa mafkuraviyligi, partiyaviylik, sinfiylik nuqtai nazardan yondoshildi. Mamlakat, butun bir xalq tarixi ikkiga-ekspluatator va ekspluatatsiya qilinuvchilar, quldorlar va qullar, feodallar va qaram dehqonlar, burjuaziya va yollanma ishchilar, boylar va kambag'allar, mulkdorlar va mulksizlar tarixiga bo'lindi. Boylar va mulkdorlar, ular orasidan chiqqan beklar, amirlar, xonlar, davlat arboblari, ruhoniylar qoralandi, nomlari badnom qilindi.

Tarixiy voqealar jamiyat a'zolarining qismi kambag'allar va yo'qsillarni himoya qilgan holda, ularning manfaatiga bo'ysindirilgan holda yoritildi. Din, diniy qadriyatlar qoralandi, insonlarning diniy e'tiqodlari oyoqosti qilindi, ruhoniylar quvg'in ostiga olindi. Buyuk olimlar, allomalar, ma'rifatparvar shoiru - o'lamolar, yozuvchilar ikkiga - materialistlar va idealistlarga bo'lindi. Ulardan u yoki bu dinga e'tiqod qilganlari idealist deb ataldi va shuning uchungina ta'kid etildi, ularning faoliyatini o'rganish ta'qiqlandi, o'zlari taxqirlandilar, asarlari xalqdan yashirildi, yo'qotib yuborildi. Oqibatda ko'pgina tarixiy voqea- xodisalar soxtalashtirildi, o'tmish qoralandi, ma'naviy merosimiz, milliy qadriyatlarimiz haqoratlandi. Yosh avlodga ularni jirkanch illat, xurofot, eskilik sarqitlari, deb o'rgatildi. Tarix faqat jangu-jadal, urushlardan iboratdek qilib ko'rsatildi. Xalqimiz tarixining bu qadar soxtalashtirilishiga faqat marksistik metodologiyaning yaroqsizligini aybdor deyish kifoya qilmaydi, albatta. Bu borada mamlakatda hukmron bo'lgan totalitar tuzumning salbiy roli katta bldi. Tarix esa totalitar to'zum xizmatchilariga, targ'ibotchi va himoyachisiga, kommunistik mafkura dumiga aylantirilgan edi. O'zbekiston tarixini o'rganishning bir qator ilmiy - nazariy va metodologik asoslar mavjud bo'lib, ular chuqr ilmiylik, rostguylik, tarixiylik, izchillik, xaqqoniylik va boshqalardan iborat. Bu kabi nazariy-metodologik asoslar tarixiy tasavvurni, tushuncha va xulosalarning ilmiy-amaliy va uslubiy jihatdano'g'ri hosil qilinishiga poydevor bo'lib xizmat qiladi, tarixni o'rganish va o'qitish jarayonida milliy istiqloq, vatanparvarlik, insonparvarlik, baynalmilallik kabi ulug' fazilatlarni xalqimiz an'analari, urf- odatlari, diniy e'tiqodlari kabi milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga chuqur singdirish, ularni e'zozlash ustivor vazifalardan hisoblanadi. Shu bilan birga moziyga hurmat bilan qarash, milliy tiklanish tafakkuri,

yondashuv ruhini yoshlar dunyoqarashida shakllantirish lozimdir. Kishilik jamiyatining tarixini, tarixiy voqea va hodisalarni o'rganishning muhim nazariy- metodologik asoslaridan biri jamiyat taraqqiyoti qonunlarini ochib beruvchi dialektik metoddir. Insoniyat hayoti, jamiyat taraqqiyoti - dialektik jarayondir. Dialektika amalda yagona va yaxlit, unda sodir bo'ladigan hodisalar, voqealar umumiy va bog'lanishda, ezluksiz harakatda, ziddiyatli taraqqiyotda bo'ladi, deb ta'lim beradi. Dialektika juda uzoq tarixga ega, uning bilish nazariyasi sifatida shakllanishi va rivojlanishida Geraklit, Aristotel, Muso al- Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sind, Ulug'bek, Dekart, Spinoza, Gegel, Gertsen va boshqa olim va ma'rifatparvarlarning xizmati kattadir. Ular tabiat, tarixiy va ma'naviy dunyoni bir jarayon shaklida, ya'ni ularni uzluksiz harakat qilib, o'zgarib, rivojlanib boradigan holda, taraqqiyotni ichki bog'lanishda olib o'rganish metodologiyasini yaratdilar. Har qanday fanni o'rganishda qo'llaniladigan yagona dialektik qonuniyatga asoslangan usul, ya'ni dialektik metod, O'zbekiston tarixini o'qitish va o'rganishda ham asosiy nazariy metodologiya hisoblanadi. O'zbekiston tarixi fani, boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar kabi, doimo harakatda bo'lib, o'zgarib, rivojlanib, boyib boradi. Bu fanning yana shunday o'ziga xos xususiyati borki, tarixiy fan bo'lgani uchun ham, avvalambor, boshqa fanlarga qaraganda u tez va ko'proq boyib boradi. Bir tomondan tariximizning ochilmagan "qurik"lari olimlarimizning ilmiy- tadqiqot ishlari natijasida ochilib, to'ldirilib borilaversa, ikkinchi tomonidan, mamlakatimizda, jamiyatimiz ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy sohalaridagi qo'lga kiritilayotgan yutuqlar tariximiz sahifalarini kun sayin boyitaveradi. Dialektik metodologiya har qanday mamlakat tarixini jahon xalqlari tarixi bilan bog'liq holda o'rganishni taqozo etadi. Negaki har bir xalq tarixida milliylik, o'ziga xos betakror xususiyatlari bilan birga jahon tarixi, butun insoniyat taraqqiyoti bilan umumiy bog'lanishdadir. Darhaqiqat, O'zbekiston tarixi avvalo Markaziy Osiyo mamlakatlari tarixi bilan, qolaversa bashariyat tarixi bilan chambarchas bog'langan. Qadim zamonlardan yaqin yillargacha Vatanimiz O'rta Osiyo mintaqasidagi ko'pgina davlatlar bilan - Afg'oniston, Eron, Shimoliy Hindiston kabi mamlakatlar bilan yagona iqtisodiy va madaniy makonda bo'lib keldi. Bu katta xududda yashovchi urug', qabila, qavm, elatlar etnik jihatdan doimo o'zaro ta'sir va aloqada bo'lganlar, qo'shilish jarayonini boshdan kechirganlar, ularning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayoti bir-birlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Shu sababli O'zbekiston tarixini qo'shni mamlakatlar tarixi bilan bog'lab o'rganish taqozo etiladi. Qozoq qirg'iz, qoraqalpoq, turkman, tojik, fors, afg'on, hind, arab va boshqa xalqlar tarixini qanchalik yaxshi bilsak, u O'zbekiston xalqlari tarixini shunchalik chuqur, har tomonlama o'rganishga imkon yaratadi, ko'maklashadi. Tarixiy voqea va hodisalarni o'rganish, ularni tahlil etish va yoritishda holisona, haqqoniy, adolatli yondoshuv muhim metodologik qoidadir. Holislik qoidasini tarixiy voqea, hodisalarni o'rganayotganda ular bilan bog'liq bo'lgan barcha faktlarning hech bir istisnosiz butun majmuini birga olib tekshirishni, xaqqoniy dalillarga asoslanishini talab qiladi. o'zaro aloqada va munosabatda deb tekshirish lozimdir. Oldindan tug'ilgan bir g'oyani, uydirmani oqlash darkor bo'lsa, faktlar silsilasidan faqat ayrim, mos keladiganlarinigina saylab, tanlab olinishi "tajribasi" sir emas, albatta bunaqa holatlar ham bo'lgan. Lekin bunday yo'l bilan chiqarilgan xulosa va baho holisona, haqqoniy bo'lmay, u so'zsiz bir tomonlamalikka olib keladi.

Tarixni o'rganishda tarixiylik metodologiyasi muhim ahamiyatga ega. Tarixiylik qoidasi voqea va hodisalarni o'z davrining aniq tarixiy sharoitidan kelib chiqqan holda o'rganishni taqozo etadi. Voqea, hodisalarni o'rganishda tarixiy bog'lanish, tarixiy uzviylik, tarixiy rivojlanish jarayoni qoidalariga rioya qilmoq zarur. Har bir narsa, voqea va hodisani boshqa voqea, hodisalar bilan bog'lab o'rgangandagina mazkur voqea, hodisaning umumiy tarixiy jarayondagi uning to'g'ri aniqlash, belgilash mumkin bo'ladi. Har bir voqea, hodisaga umumiy tarixiy jarayonning bir qismi, bir bo'laki deb qaramoq zarur. Har bir hodisa qanday tarixiy sharoitda, muhitda paydo bo'lganligini bu hodisa o'z taraqqiyotida qanday asosiy bosqichlarni o'tganligini, keyinchalik u qanday bo'lib qolganligini bilish tarixiylik qoidasining asosiy talabidir. Masalan, bironta davlat faoliyatiga tarixiylik nuqtai nazaridan turib baho bermoqchi bo'lsak, birinchidan, u qachon, qanday sharoitda paydo bo'ldi,

ikkinchidan, u O'z taraqqiyotida qanday bosqichlarni bosib o'tdi, uchinchidan, u hali ham mavjudligi, hozir qay ahvolda, qanday bo'lib qoldi, degan savollarga aniq javob berish zarur bo'ladi. Tarixiylik metodologiyasi xalqning o'tmishiga, hozirgi zamon va kelajagiga yagona tabiiy tarixiy jarayon deb, o'tmish hozirgi zamonni tayyorlaydi, hozirgi zamon esa kelajakni yaratadi, degan taraqqiyot qonuni asosida qaraydi. Insoniyat ana shunday umumiy yo'ldan borayotgan ekan, istiqbolda porloq hayot, turmush qurmoqchi bo'lgan avlod tarix fani orqali O'z o'tmishini yaxshi bilmog'i lozim. O'tmishni, ajdodlarimiz tarixini qanchalik yaxshi bilsak, anglab yetsak hozirgi zamonni, mustaqilligimiz mazmunini shunchalik mukammal tushunamiz, kelajakni to'g'ri tasavvur etamiz. O'z navbatida hozirgi zamonni, bugungi avlodning bunyodkorlik faoliyatini to'g'ri idroq etilsa, bu o'tmishni tariximizni yanada chuqurroq anglashga ko'maklashadi.

Tarixiylik metodologiyasining tarkibiga ezviylik va davriylik kiradi. Tarixiy fan bo'lgani uchun ham O'zbekiston tarixi fanini o'rgatish va o'qitish jarayonida tarixiy uzviylik va davriylik qoidasiga rioya qilish alohida ahamiyat kashf etadi. Insoniyat taraqqiyotining ma'lum bosqichida urug'chilik tuzumi yemirilib, xususiy mulkchilik kelib chiqqach, urug' jamolari turli ijtimoiy tabaqalarga bo'lingach, tarixiy voqea va hodisalar ana shu tabaqalarning manfaati bilan bog'liq holda kechadigan, har bir ijtimoiy tabaqa O'z manfaati nuqtai nazaridan harakat qiladigan, ularning manfaati bir-biri bilan to'qnashadigan, g'alayonlar, qo'zg'olonlar ko'tariladigan bo'lib qoldi. Bunday vaziyatda sodir bo'lgan voqea va hodisalarni, tarixiy jarayonni o'rganishda ijtimoiy yondoshuv printsipiga rioya qilish zarur bo'ladi. Bu ijtimoiy yondoshuv metodologiyasi bo'lib, tarixiy jarayonlarni, aholi barcha tabaqalarining manfaatlarini hisobga olgan holda o'rganishni taqozo etadi.

Tarixni o'rganishda ijtimoiy yondoshuv qoidasiga amal qilish davlat arboblarning, siyosiy kuchlar, partiyalar, turli uyushmalar, ular yo'lboshchilarining tarixiy taraqqiyot darajasiga ko'rsatgan ijobiy yoki salbiy ta'sirini, jamiyatni u yoki bu yo'ldan rivojlanishidagi o'rni va rolini to'g'ri aniqlashga olib keladi va muhim ahamiyatga egadir.

Mamlakatimiz tarixini o'rganishda milliy qadriyatlar xalq an'analari va urf-odatlarini, din, islom dini tarixini, odamlarning diniy e'tiqodlari, diniy ta'limotlar va ularning asoschilari faoliyatini tahlil qilishga, ularni yoritishga tsivilizatsion munosabatda bo'lib, hurmat qilish, e'zozlash nuqtai nazaridan yondoshmoq kerak. Hayot xalqning necha ming yillar davomida yaratgan ma'naviy madaniyatini, axloqiy mezonlarini ikkiga-ekspluatatorlik madaniyati va axloqi hamda ekspluatatsiya qilinuvchilar madaniyati va axloqqa bo'lish va birinchisini qoralashdan iborat lenincha yo'riqnomaning naqadar zararli ekanligini ko'rsatdi. Ma'naviy merosga bunday yondoshuv ma'naviy qashshoqlanishga, milliy qadriyatlarning, urf-odatlarining oyoqosti qilinishiga, ko'pgina olimlarning badnom qilinishiga olib kelganligini hech qachon unutmaslik kerak.

3. Tarixni o'rganishda yuqorida qayd etilgan metodologik qoidalar bilan bir qatorda faktlarni taqqoslash, mantiqiy - qiyosiy xulosalar chiqarish, davrlashtirish, sotsiologik tadqiqotlar o'tkazish, statistik, matematik va boshqa usullardan ham keng foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbekiston tarixini o'rganish va yoritishda uning davrlarini ilmiy asosda to'g'ri belgilash katta ahamiyatga egadir. Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan O'zbekiston xalqlari, yer yuzining qator hududlaridagi xalqlar kabi O'z tarixida insoniy taraqqiyotida sodir bo'lgan barcha ijtimoiy-iqtisodiy bosqich (formatsiya)larni bosib o'tgan emas. Bundan chiqadigan xulosa shuki, biz O'z tariximizni shu ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar asosida davrlashtirsak, tarixiy haqiqat soxtalashtirilgan bo'ladi. Shu sababdan biz O'z xalqimiz, Vatanimiz tarixini o'zbek davlatchiligi tarixi bilan chambarchas bog'lab davrlashtiramiz va o'rganamiz. Haqiqiy tarixiy jarayon nuqtai nazardan qarab, hech qanday "izm-izm" larsiz O'zbekiston tarixiga yondoshadigan bo'lsak, uni quyidagi davrlarga bo'lamiz:

1. Qadimgi davr-eng qadimgi zamonlardan milodiy V asrga qadar.

2.O`rta asrlar davri- milodiy V asrdan XIX asr o`rtalariga qadar.

3. Yangi davr-XIX asrning o`rtalaridan hozirgi kunga qadar.

Tabiiyki bu katta davrlar bir necha bosqichlarga bo`linadi. Xususan, birinchi -qadimgi davr- Markaziy Osiyo xalqlarining ibtidoiy jamoa tuzumi, shu mintaqada dastlabki davlat tuzilmalarining, qadimgi (antik) davlatlarning tashkil topishi bosqichlardan iborat.

Ikkinchi-o`rta asrlar davri quyidagi bosqichlarga bo`linadi: 1). ilk o`rta asrlar- Markaziy Osiyo hududida yerga egalik munosabatlarining shakllanishi, eftalitlar davlati, Turk xoqonligining hukmronligi, arablar bosqini va islom dinining mahalliy xalq ma`naviyatiga kirib kelishi bosqichi bo`lib, U-USH asrlarni O`z ichiga oladi; 2) rivojlangan o`rta asrlar-Markaziy Osiyoda mustaqil markazlashgan davlatlarning vujudga kelishi (IX-XII asrlar); 3). Amir Temur davlati va temuriylar davri (XIV asrning ikkinchi yarmi -XV asr); 4). O`zbek xonliklari davri (XVI- XIX asrning birinchi yarmi);

Uchinchi, yangi davr ikki bosqichga bo`linadi.: 1). XIX asrning o`rtalaridan 1991 yil sentabriga qadar bo`lib, Chor Rossiyasining o`lkamizdagi mustamlakachiligi va sovetlar hokimiyatining istibdodi davri; 2). 1991 yil sentabridan - Mustaqil O`zbekistonning O`z istiqlol va taraqqiyot bosqichi. Bu xalqimiz, mamlakatimiz tarixida eng yangi davr- bu Milliy Uyg`onish, Milliy yangilanish va Milliy o`zligini Anglash tushunchalarini o`zida mujassam etgan Istiqlol davri. Jonajon O`zbekistonimizning mustaqillik davri tarixi endigini boshlandi, davom etaveradi!

O`zbekiston tarixi fanini o`rganishda uning manbalarini bilish, ularga suyanish alohida ahamiyatga ega. Bunday manbalar nimalardan iborat? Tarixiy manba deganda, avvalambor, biz nimani tushunamiz?

Tarixiy manba deganda uzoq o`tmishdan qolgan, tabiat va jamiyatning ma`lum bosqichdagi kechmishini o`zida aks ettirgan moddiy va ma`naviy yodgorliklarni tushunamiz. Shu boisdan tarixiy manbalarni biz ikkiga bo`lib o`rganamiz. Birinchisi, moddiy manbalar bo`lib, unga ko`hna manzilgoh va mozorlar, shaharlar va qasrlar hamda qal`alarning harobalari, o`sha joylardan topilgan ishlab chiqarish qurollari, uy-ro`zg`or buyumlari, zebziynat ashyolari, qadimgi sug`orish inshootlarining qoldiqlari, oltin, kumush va mis tangalar, shuningdek ibtidoiy odamlar va hayvonlarning qoya toshlarga o`yib ishlangan suratlari, umuman tosh va boshqa qattiq predmetlardagi yozuvlar kiradi. Ikkinchisi, ma`naviy yodgorliklar bo`lib, ular turkumiga uzoq o`tmishdan qolgan qo`lyozma asarlar hamda odamlarning turish-turmushi va urf-odatlarini o`zida aks ettiruvchi materiallar, shuningdek kishilar ongida saqlanib qolgan urf-odat va an`analar kiradi. Xullas, tabiat va jamiyatning kechmishi bilan bog`liq bo`lgan har bir narsa tarixiy manba bo`lishi mumkin, tabiat va jamiyat esa, bir-biri bilan chambarchas bog`liqdir.

Tarixiy manbalar inson ijtimoiy faoliyati natijasida paydo bo`lgan, shuning uchun ham ijtimoiy hayotning hamma tomonlari va bo`lib o`tgan xodisalarni o`zida aks ettiradi. Shuning uchun ham qadimiy odamlarning turish -turmushi va ijtimoiy faoliyati qay tarzda kechganligini tarixiy manbasiz bilib va o`rganib bo`lmaydi. Moddiy (ashyoviy) manbalar tarkibiga nimalar kirishini biz yuqorida qayd etdik. Moddiy yodgorliklarni qidirib topish va o`rganish ishlari bilan arxeologiya ilmi (yunoncha; arxeo- qadimiy, logos-ilm) kishilik jamiyatining uzoq o`tmishni o`rganuvchi ilmdir.

Xalqlarning kelib chiqishi bilan bog`liq bo`lgan material va ma`lumotlar, masalan, xalq, qabila va urug` nomlari, inson qo`li va aql-zakovati bilan yaratilgan qurol va buyumlardagi naqsh va bezaklar, kishilar ongida, shuningdek og`zaki va yozma adabiyotda

saqlanib qolgan o`tmish sarqitlari (urf-odat, rasm-rusom va an`analar) kishilarning turmush tarzi etnografik manba hisoblanadi. Bularning barchasini etnografiya (grek. etnos- xalq, grafo- yozaman xalq haqida ilmi tekshiradi va o`rganadi).

Tilimizda, aniqrog'i uning leksik tarkibida uchraydigan, uzoq o'tmishdan qolgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'muriy, yuridik atamalar, joy hamda xalq, urug', qabila nomlari va shunga o'xshash atamalar shubhasiz qimmatli material bo'lib, ajdodlarimizning ijtimoiy-siyosiy hayotini o'rganishga yordam beradi. Ularning kelib chiqishini va etimologiyasini lingvistika (lotin.lingua-til) fani o'rganadi.

Og'zaki adabiyot madaniyatning eng qadimgi sohalaridan bo'lib, uning ildizi ibtidoiy jamoa va ilk feodalizm tuzumiga borib taqaladi. Yozma adabietdan avval paydo bo'lgan xalq og'zaki ijodining durdonalari kishilarning turish-turmushi, ma'naviy qiyofasi, urf- odati, ayniqsa uzoq o'tmishda xukm surgan ijtimoiy munosabatlar haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Tarixiy manbalarning bu turi bilan folklor(nem.folk-xalq,lore- bilim;xalq donoligi) fani shugullanadi.

Tarixiy manbalarning muhimva asosiy turi bu yozma manbalar hisoblanadi.Tarix fanini chuqur urganish uchun bir qator yordam chi sohalar, xususan, paleografiya, diplomatika,geraldika , epigrafika, numizmatika, metrologiya, xronologiya kabi sohalarining qo'lgakiritgan yutuqlari ham katta yordam beradi.

Endi biz bevosita O'zbekiston tarixi fanini o'rganishdagi asosiy tarixiy manbalarga tuxtaydigan bo'lsak, birinchidan, bu eng asosiy va muhimtarixiy manba zardushtiylik dinining muqaddas kitobi- " Avesto" hisoblanadi. " Avesto"da nafaqat zardushtiylik (otashparastlik) dinining tamoyillari, qonun-qoidalar asoslab berilgan, balki unda qadimgi ajdodlarimizning boshqaruv tizimi, ijtimoiy turmushi, madaniy va ma'naviy hayotiga oid ma'lumotlar berilgan. Ikkinchidan, o'tmish ota- bobolarimiz qoldirib ketgan va dunedagi juda ko'p xorijiy mamlakatlar, xususan Angliya, Frantsiya, Xitoy, Hindiston, Eron, Turkiya, Rossiya va O'zbekiston ning kutubxonalarida saqlanayotgan boy va nodir qo'lyozma asarlar. Shunday qo'lyozmalar orasida podsho, shoh ,xon , amirlar saroyida yashagan solnomachi va muarrixlarning yozib qoldirgan asarlari oyat kimmatlidir. Uchinchi, va g'oyatda muhim manbalardan biri- shoiru-yozuvchilar, olimu-fuzalolarning qoldirgan noyob asarlari Vatanimiz tarixini o'rganishda ajoyib va qimmatlima'lumotlarni beradi.

Al-Xorazmiy,Ahmad Farg'oniy, Beruniy, Abu Ali ibn Sino,Ulug'bek, Ali Qushchi , Imom al-Buxoriy , Navoiy , Bobur , Muqimiy, Furqat va boshqa ko'plab allomalarning ijodlarida, ular yashagan tarixiy va madaniy-muhitga oid qimmatli fikr- xulosalar,tarixiy ma'lumotlar mavjud.

Bundan tashqari O'zbekiston tarixi fanini o'rganishda hozirgi kunda mavjud bo'lgan ilmiy asarlar, qo'llanmalar, darsliklar, monografiyalar, risolalar, to'plamlar, har xil muzeylarda, ayniqsa o'lkashunoslik muzeylarida saqlanayotgan ko'rgazma zallari xujjatlari,arxeologik qazilma yodgorliklari, muzey- shaharlar, tarixiy obidalar,kino, foto xujjatlar va hokazolar muhim va qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

4.O'zbekiston tarixini o'rganishning har tomonlama yetuk inson tarbiyalashdagi ahamiyati.

O'zbekiston tarixi yoshlarga xalqimizning o'tmishi tarixi haqida bilim berish bilan chegaralanib qolmaydi, u yoshlarni vatanparvar, ma'naviy jihatdan komil fuqaro etib,shakillantiradi.Prezident Islom Karimov ta'kidlaganidek, yurtimiz tarixi «Har bir fuqaroni, jumladan yoshlarimizni boy madaniy merosimizni qadirlashga, uni ko'z qorachig'iday avaylab-asrashga, yurak-yurakdan iftixor qilishga o'rgatadi.» O'zimizning boy o'tmish merosimizdan madad va ibrat olishga imkon beradi. Odamlar qalbida ezgulik tuyg'ularini uyg'otib, bugungi avlod kimlarni avlodi,kimlarni zoti va vorislari ekanini anglashga undaydi.

O'zbekiston tarixi talaba- o'quvchilarga bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohatlarni mohiyati va natijalarini, milliy, huquqiy davlatchilikni barpo etish, demokratik, fuqarolik jamiyat qurish, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini

shakillantirish jarayonlarini o'rganadi. Bu o'z navbatida yoshlarda ilmiy dunyoqarashni, siyosiy madaniyatni tarbiyalaydi, jamiyatda o'z o'rnini to'g'ri belgilashga ko'maklashadi.

Xalqimizning buyukligi, kuchi uning boy ma'naviy merosga ega ekanligi bilan belgilanadi. Xalqimizning ma'naviy poydevori juda qadimiy va mustahkam. Ajdodlarimiz yetashtirib bergan o'nlab yuzlab jahonga mashhur olimu-ulamolar, me'moru-binikorlar, naqqoshlar, zargarlar, hunarmandlar, davlat arboblari, xalq qahramonlari hayoti, dunyoda birinchilar qatorida bunyod etilgan ilm va ta'lim maskanlari faoliyati maskanlari talaba-o'quvchilari uchun intilayotgan yoshlar uchun bu boy ma'naviy meros mustahkam tayanchdir. Uning zaminida tinimsiz va mashaqqatli mehnat, har qanday to'siqlarni yengish, ilmga va ziyoga intilish kabi xislatlar yotadi. Bunday xislatlar vatan tarixini o'qitish orqali yoshlarga sindiriladi.

Vatan tarixi xalqimizning asrlar davomida ko'pgina xalq, elatlar bilan ahil, hamjihat bo'lib yashaganligidan, yurtimizda turli diniy e'tiqodlar erkinligi va inoqligi bo'lganligidan guvohlik beradi. Bu mustaqil O'zbekistonda yashovchi turli dinlarga e'tiqod qiluvchi 120 dan ortiq millat va elatlar o'rtasida tinchlik, milliy totuvlik, birodarlikni yanada mustahkamlashga xizmit qiluvchi tarixiy saboqdir.

Vatan tarixi yoshlarda jamiyatda ertaroq mustaqil faoliyat yuritish, o'z qobiliyatini to'laroq ochish va hayotga tadbiq etish sifatlarini shakillantirish, Vatan, xalq taqdiri uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga olish kabi yuksak ma'naviy burchni tarbiyalaydi, milliy g'oya bilan qurollantiradi.

Shu boisdan vatan tarixini har tomanlama, chuqur o'rganish muhim ahamiyatga molik vazifa. Mamlakatimizda mustaqillik sharofati tufayli bog'chalardan tortib oliy o'quv yurtlarigacha bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimlarida O'zbekiston tarixi fanini o'qitishga katta e'tibor berilmoqda, g'amxurlik qilinmoqda.

Tekshiruv savollari:

«Tarix» deganda siz nimani tushunasiz?

«O'zbekiston tarixi» fani O'z oldiga qanday vazifalarni qo'yadi?

«O'zbekiston tarixi» fani nimani o'rganadi?

O'z xalqimiz tarixini o'rganishdan maqsad nima?

«O'zbekiston tarixi» fanini o'rganishning asosiy ilmiy-nazariy asoslarini ta'riflab bering.

«O'zbekiston tarixi» qanday metodologik asosda o'rganiladi?

Tarixiylik metodologiya deganda siz nimani tushunasiz?

O'zbekiston tarixini o'rganish qanday davrlarga bo'linadi?

O'zbekiston tarixini o'rganish qanday tarixiy manbalarga asoslanadi?

2-mavzu: MARKAZIY OSIYO INSONIYAT TSIVILIZATSIYASINING QADIMGI UCHOQLARIDAN BIRI.

Reja:

1 Markaziy Osiyo hududida qadimgi tsivilizatsiyaning shakllanishi.

2. Ibtidoiy jamoa tuzumi va uning tarixiy davrlari. Qadimgi ajdodlarimizning makonlari va turmushi.

3.Urug'chilik jamoasining vujudga kelishi.

Markaziy Osiyo hududidan topilgan va o'rganilgan Selung'ur (Farg'ona), Uch tut (Buxoro), Unarcha (Kirgiziston), Koratog' (Tojikiston) kabi makonlar ilk paleolit davriga oiddir. Markaziy Osiyoda o'rtapaleolit (muste madaniyati) davrining eng mashhur yodgorliklariga Teshiktosh, Obirahmat, Xo'jakent, Kulbuloq, Qutirbuloq, Uchtut kabi bir qator makonlar kiradi. Bu davrda mezlanish keng tarqala boshlagan, iqlim sharoiti ancha yomonlashgan. Bu hol odamlarni tabiat kuchlari bilan ko'rashishga majbur qilgan. Ular asta-sekin ovchilik xo'jaligini takomillashtirib yirik xayvonlarni ovlashga o'ta boshlaganlar, ut chiqarishning turli yo'llarini ixtiro qildilar, turli sharoitda yashash uchun o'zlariga boshpanalar (g'orlar, kapa, chaylalar) izladilar va qurdilar. Bu davrda mehnat qurollarining yangi turlari: qirgich, pichoq, qabilar paydo bo'ldi.

Insoniyat tarixi shajarasida bu davrning odami neandertal odami nomi bilan yuritiladi. Neandertal odamlar yashagan madaniyat makonlari Markaziy Osiyo hududining 50 dan ortiq joyida topilgan. Shular orasida 1938 yilda Boysun tog'ining (Surxandaryo) Teshiktosh deb atalgan g'oridan topilgan yodgorliklar alohida qimmatga egadir. G'ordan tosh qurollar, gulxan izlari, qul qoldiqlari, xayvon suyaklari bilan bir qatorda 8-9 yashar bolaning bosh suyaklari, uning yonida bir necha juft tog' echkisi shohlari ham topilgan. Bundan shu narsa ma'lum bo'ladiki, neandertal odamlarning asosiy mashg'uloti hayvon ovi bo'lgan.

Qadimgi tosh asrining oxirgi bosqichi yuqori (so'nggi) paleolit bo'lib, bu davrda Markaziy Osiyo hududida iqlim quruq va mu'tadil bo'lgan. Shuning uchun ibtidoiy odamlar g'orlardan chiqib, engil turar joylar qura boshlaganlar. Natijada ular faqat tog'li xududlarda yashab qolmay vohalar buylab tarqalib, tekisliklarda, daryo va ko'llar sohillariga kelib joylasha boshlaydilar, so'nggi paleolitning eng katta yutug'i antropogenez jarayonining tugallanishi va Hozirgi zamon odamlariga xos odamlarning (kromanon) paydo bo'lishidir.

Bu davrda Markaziy Osiyo hududida yashagan odamlarning mehnat qurollari ham ancha takomillashdi, suyak va shohdan yasalgan buyumlar, igna, qarmoq, har xil bezaklar paydo bo'ldi, tosh qurollar ancha ixchamlashdi, parma asbobi paydo bo'lib, tosh va suyaklarni parmalaganlar. So'nggi aoleolit davrining yutuqlaridan biri-nayzaning ixtiro qilinishi hisoblanadi. Nayza tufayli ovchilik rivojlandi.

3. Insoniyat tarixiy taraqqiyotida shunday davr yuzaga keldiki, bu davrda ibtidoiy to'da urniga urug'chilik jamoasi keldi. Bu holat so'nggi paleolit davriga tug'ri keladi. "Ibtidoiy to'da" o'rnini matriarxat-ona urug'i jamiyati, ya'ni "urug'chilik jamoasi" egallaydi. Urug'chilik ibtidoiy jamiyatning alohida bosqichini tashkil etib, bu ijtimoiy xayotdagi qator o'zgarishlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Xususan, ayollar jamiyatda yetakchi mavqeni egallaganlar. Jinslar o'rtasida mehnat taqsimoti kelib chiqqan. Ayollar oziq-ovqatlarni saqlash, ovkat tayyorlash, oilada bolani boqish va tarbiyalash ishlari bilan band bo'lsa, erkaklar asosan ovchilik bilan shug'ullanganlar, mehnat qurollari tayyorlaganlar. Bu davrda qarindosh-urug'lar o'rtasidagi nikoh ta'qiqlangan, ya'ni ekzogamiya paydo bo'lgan. Bu esa insonning biologik jihatdan takomillashib borishiga zamin yaratgan.

Paleolit zamonida vujudga kelgan urug'chilik tuzumi bronza davridahham davom etgan. Faqat, bu davrda ona urug'i (matriarxat)ning mavqei yo'qola borib, uning o'rni ota urug'i-patriarxat egallagan. Endi qarindoshchilik otaga qarab olib boriladigan bo'lgan. Bolalar ham ota mulki hisoblanib, merosni otadan ola boshlagan. Jamoalarning mol-mulklarini qo'riqlash ehtiyoji harbiy qabila ittifoqini vujudga keltirgan. Patriarxat urug'ining rivojlanishi, ishlab chiqaruvchi kuchlarning o'sishi bilan katta jamoa oilalarining boylik orttirishlari uchun qulay vaziyat yaratgan deyish mumkin.

Urug'chilik jamoasining vujudga kelishi ajdodlarimiz hayotida iqtisodiy siljishlarga, Hatto "inqilobiy" o'zgarishlarga olib keldi. Masalan, miloddan avvalgi 12-7 ming yilliklarni o'z

ichiga olgan mezolit (o'rta tosh) davrida ajdodlarimiz kamon o'qini kashf etdilar, bu esa inson yaratgan birinchi mexanizmdir. Bu kashfiyot odamning tabiat kuchlariga qarshi ko'rashda buyuk bosqich bo'ldi, ovchilik endi yangicha mazmun kasb etdi va uning yangi usullari paydo bo'ldi, ovdan keladigan daromad manbai ko'paydi, ovda qo'lga kiritilgan xayvonlarning iste'moldan ortiqchasi qo'lga o'rgatila boshlandi.

Mezolit davrining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, bu davrda ovchilikning ahamiyati oshishi bilan birga termachilikning o'rni ham ortdi. Bu davr termachiligi qadimgi tosh davri termachiligidan keskin farq qilgan. Bu davrda odamlar o'simliklarning ildizi bilan iste'mol qilmasdan, balki ularni saralab, shirin va mazali o'simliklarni iste'mol qilishni o'rgandilar. Bu hol odam tanasining sifat jihatdan tozalanishi va kamol topishiga, inson aqli va tafakkurining o'sib rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Mezolit davridan keyingi neolit davriga kelib mehnat qurollari ancha takomillashdi. Bu odamlarning avvalgidek daydi xayot kechirish zaruriyatini qoldirmadi. Ular o'troq xayot kechirishga o'tdilar. Bu davrga kelib doimiy yertulalar, kulbalar qurish, loydan, guvaladan uylar solish, qishloqlar barpo etish neolit davri odamining asosiy odatiga, turmush tarziga aylanib bordi. Ana shu tariqa doimiy o'troq xo'jaligi vujudga keldi. Bu hol dexqonchilikning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Neolit davri odamlari o'zlarining tinimsiz mehnati, ko'zatuvchanlik qobiliyati, ibtidoiy bilimlarini safarbar qilib, xo'jalikning ilg'or unumdor shaklini, dehqonchilik va chorvachilikni kashf etdilar. Arxeolog olimlar bu jarayonni "neolit inkilobi" deb baholaydilar.

Neolit davrida qadimgi ajdodlarimiz loydan idishlar yasab, ularni olovda pishirishni o'rgandilar, ip yigirish va to'qimachilikka asos soldilar. Odamlar yog'och va qamishdan qayik yasab, suvda so'zishni ham o'rgandilar. Hilma-xil buyumlar yasay boshlab, bu davrning muhim kashfiyotlaridan biri - hunarmandchilikka asos soldilar. Eneolit ya'ni mistosh davrida ibtidoiy odamlar metall bilan tanishdilar. Ungacha ibtidoiy odamlar faqat toshdan, yogg'ochdan va suyakdan yasalgan qurollardan foydalanganlar.

4. Insoniyat taraqqiyoti tarixida bronza (jez) va temir davrlari bo'lib o'tdi. Chust manzilgohi va Zamonbobo qabristonidan topilgan ashyoviy dalillar o'sha davrning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy holatidan darak beradi. Olovdan foydalanish, o'q-yoy, sopol idishlar, jezdan zeb-ziynatlar va buyumlar yasash, marhumlarni ko'mish ko'hna Turon qadimgi odamlari moddiy va ma'naviy madaniyatining asosiy belgilaridir. Lekin, tabiiy olam, tilsimiy hodisalari oldida odam ojiz qolaverdi. Odam tabiat hodisalariga, hayvonlarga sig'ina boshladi. Shu tariqa dastlabki diniy e'tiqodlar yuzaga keldi. Insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida qadimgi ajdodlarimiz hayotida dastlabki tsivilizatsiyaning ma'naviy asoslari yuzaga keldi.

Surxondaryo viloyatidagi Zarautsoy darasida arxeologlar qoyalarga cheqilgan rangli suratlarini topdilar. Bu rasmlar mezolit - neolit, ya'ni mil.avv. USH-1U ming yillikka oiddir. Ov manzarasi aks ettirilgan Zarautsoy suratlarini ibtidoiy ma'naviy madaniyatining nodir manbalari bo'lib, ular o'sha davr odamlarining fikrlash tarzini, ilk magik tasavvurlarini o'zida namoyon qiladi. Qoyatosh rasmlarining eng nodir namunalari, shuningdek respublikamiz hududidagi Sermishsoy, Bironsoy, Kuksaroy, Teraklisoy kabi yuzdan oshiq joylarda borlig'i aniqlangan. Ibtidoiy odamlar ma'naviy hayotida dastlabki diniy e'tiqodlar paydo bo'la boshladi. Ular o'zlarida sodir bo'la yotgan ruhiy kechinmalarni, faoliyatlarining hususiyatlarini tabiatga xos bir holat deb bilishgan.

Urug'chilik jamiyatida dastlabki diniy e'tiqodlar va marosimlar kelib chiqqan. Shular jumlasiga animizm (ruhga sig'inish), totemizm (ajdodlar ruxiga siginish) magiya (sehrgarlik) va boshqalar kiradi.

Miloddan avval 1 ming yillikning o'rtalariga kelib Markzaiy Osiyo hududida zardushtiylik (zoroastrizm) dini keng tarqala boshlaydi. Bu dinning asosiy yaxshilik bilan yomonlik, ziyo bilan zulmat o'rtasidagi sira tamom bo'lmaydigan ko'rashga asoslanuvchi ta'limotdan

iboratdir. Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"dir. Unda otashparastlarning diniy kalimalari, oyatlari to'plangan. "Avesto" 21 nask, ya'ni kitobdan iborat bo'lgan. Lekin u to'lig'icha bizgacha yetib kelmagan. Hozir fanda "Avesto"ning "Yasno", "Yasht", "Videvdat", "Vispered" kitoblari ma'lum. Bu kitoblarning har biri ma'lum vazifalarga bag'ishlangan. Masalan, "Yasno" namoz uchun zarur duolarni, "Videvdat" Axura Mazdaning dushmanlari bo'lgan devlarning maxv etishga mo'ljallangan duolar to'plamini, "Visparat" namoz va zikru sanolarni, "Yasht"lar esa AxuraMazdadan boshlab u yaratgan turli xudolar sha'niga aytilgan, o'qilishi ko'p savobli hisoblangan alkov (gimn)lar to'plamini o'z ichiga olgan.

Eng muhimi va qimmatlisi "Avesto" Vatanimiz tarixini o'rganishda bebaho manba hisoblanadi. Rivoyatlarga qaraganda, zardushtiylik dinining birinchi "muqaddas olovi" Xorazmda yoqilgan. "Avesto" da tasvirlangan "Ayriana Vayjo" degan mamlakat Xorazm bo'lishi ehtimol. Axura Mazda shu mamlakatda Zardushtga ko'rinish bergan. "Ayriana-Vayjo" degan afsonaviy mamlakatning "Avesto"da saqlanib qolgan tasviri Xorazmning jug'rofiy sharoitlariga juda muvofiq keladi. "Avesto"dagi Urva (Urganch), Ardvi (Amudaryo), Voruxash (Orol dengizi) kabi atamalar ham shu fikrni tasdiklaydi. Bundan tashqari, Xorazm so'zining o'zi ham "Quyoshli yer" ("xvar"-quyosh va zam- yer) degan ma'noni bildirib, uning quyoshga sajda qiluvchi mamlakat ekanidan dalolat beradi.

Markaziy Osiyo xalqlari qadimda o'zlarining yozuvlariga ham ega bo'lganlar. Xususan mil. avv. birinchi ming yillik o'rtalarida oromiy yozuvi keng tarkalgan. Bu yozuv negizida Avesto, Xorazm, Sugd, Kushon-Bakteriya,, Urxun- Enasoy, Uygur kabi bir qator mahalliy yozuvlar paydo bo'ldi

Shunday qilib, qadimgi ajdodlarimiz o'zining rivojlangan davlatchiligi, yuksak rivoj topgan madaniyati bilan jahon tsivilizatsiyasiga munosib hissa ko'shganlar.

Tekshiruv savollari:

O'zbekiston hududida topilgan va o'rganilgan ibtidoiy ajdodlarimiz yashagan qanday manzilgohlarni bilasiz?

O'zbekiston hududidagi ibtidoiy jamoa tuzumi tarixini qanday davrlarga bo'lib o'rganmoq ma'qul?

Paleolit davriga oid O'zbekiston hududida topilgan va o'rganilgan makonlarni toping?

Urug'chilik jamoasi qaysi davrda shakllandi va uning bosqichlarini aniqlang?

Uq –yoy qachon kashf etildi uning inson hayotidagi ahamiyati ?

Neolit davrida ajdodlarimiz nimalarni kashf etganlar?

Bronza davrida ajdodlarimiz ijtimoiy hayotida qanday o'zgarishlar ro'y berdi?

Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto» O'zbekiston tarixini o'rganishda qanday ahamiyatga ega?

3-mavzu: O'ZBEK DAVLATCHILIGI, UNING POYDEVORI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI. MILLIY DAVLATCHILIK QURILISHI TAJRIBASI.

Reja:

1.Davlatchilik tushunchasi. Jahon tarixidagi eng qadimgi davlatlar. Mintaqamizda dastlabki davlat uyushmalarining vujudga kelishi.

2. Markaziy Osiyo hududida qadimgi (antik) davlatlarning tashkil topishi.

3. 1X-XP asrlarda tashkil topgan markazlashgan davlatlar va ularni boshqarishning o'ziga xos tizimi.

4. Markaziy Osiyo buyuk allomalarining davlatni boshqarish va jamiyat xususidagi mulohazalari.

Adabiyotlar:

Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., «O'zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., «O'zbekiston», 1999.

Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., «O'zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari., «O'zbekiston», 1998.

Vatan tuyg'usi T., «O'zbekiston», 1996.

Sa'dullaev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. T., «O'qituvchi», 1996.

O'zbekiston tarixi (1-qism) T., «Universitet», 1997.

O'zbekiston tarixi (Darslik) – T., 2003, 7-20 betlar.

O'zbekiston tarixi (o'quv qo'llanma) 1-qism – T., 2002, 6-21 betlar.

Tayanch tushunchalar:

Mehnatning dastlabki yirik taqsimoti, sun'iy sug'orma dehqonchilik, savdo va madaniy aloqalar, katta Xorazm, Qadimgi Bakteriya,, Sug'diyona, ilk shaharsozlik, «Avesto», qadimgi Farg'ona , Qang', Kushonlar, Eftalitlar, Turk hoqonligi

Davlat insoniyat taraqqiyotining ma'lum bosqichida , ishlab chiqarish qurollari va vositalariga xususiy mulkchilik paydo bo'lgandan va jamiyat bir-biriga qarma-qarshi sinflarga bo'lingandan keyin, kelishtirib bo'lmaydigan sinfiy ziddiyatlar mahsuli va dalili sifatida paydo bo'lgan.Davlat jamiyatga tashqaridan zo'rlab kiritilgan kuch bo'lmay, balki ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi natijasida jamiyatning o'zida vujudga kelgan. Jamiyatning boshqarishning birlamchi va asosiy shakli o'zaro qondosh-qarindosh odamlarning shaxsiy ittifoqi- urug' bo'lgan. Urug'lar hudud va til jihatdan yaqinligiga qarab birlashib, bir necha urug'dan iborat uyushmani, navbatida bir necha urug' uyushmalari birlashib qabilani tashkil etgan. Urug' tepasida urug'ning umumiy yig'ilishida saylab qo'yiladigan, katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan va ko'pchilik hurmatiga sazovor bo'lgan oqsoqollar yoki harbiy boshliqlar turgan. Urug' uyushmlari va qabilalarni ayrim urug' oqsoqollari va harbiy boshliqlardan tashkil topgan kengashlar boshqargan. Oqsoqollar va harbiy boshliqlar hech qanday imtiyozlardan foydalanmaganlar. Ularning hokimiyati oqsoqol va harbiy boshliqlarning obro'yga,urug' a'zolarining ularga bo'lgan hurmatiga qo'llab quvvatlashga suyangan.

Yuqorida qayd etilagnidek,ijtimoiy ishlab chiqarishining taraqqiyoti, xususiy mulkchilikka asoslangan bir-biriga qarama-qarshi (antog'onistik) sinflarning vujudga kelishi jamiyatni davlat yo'li bilan boshqarish shakliga olib keldi. Davlat- tarixiy hodisa, sinfiy mahsulidir.Sinfiy jamiyatning mavjudligi va rivojlanishining iqtisodiy sharoitlari,uning murosasiz sinfiy qarama-qarshilik kuchlarini davlat sifatida birlashtirishni va u yordamida manfaatlariga mos bo'lgan ishlab chiqarish munosabatlarini musahkamlab olishni ob'ektiv zarurat qilib quyadi. hukmron sinf davlat hokimiyatidan foydalanib, irodasini qonun darajasiga ko'taradi va butun jamiyat a'zolarini shunga rioya qilishga majbur etadi. Davlatga ega bo'lgan jamiyat ibtidoiy jamoa tuzumidan, avvalo, fuqarolarining hududiy printsiptial bo'yicha belgilanishi bilan farq qiladi. Ma'lumki, ibtidoiy jamoa tuzumida

odamlarning biror urug' yoki qabila mansubligi, ijtimoiy mavqei ularning qondoshligiga qarab belgilangan. davlatli jamiyatda esa, fuqarolarning huquq va burchlari ilgari ular qaysi urug' yoki qabilaga mansub bo'lganligiga qarab emas, balki ular yashayotgan hudud va shu hududning qaysi davlatga qarashiga, qaysi davlatning fuqaroligiga hamda qaysi sinfga mansubligiga qarab belgilanadi. Har qanday davlatning mohiyati uning funktsiyalarida, ya'ni davlat faoliyatining asosiy yunalishi uning ichki va tashqi siyosatining mazmuni va karakteri bilan belgilanadi.

Boshqacha qilib ayganda davlat va davlatchilik mohiyatini mavjud jamiyat barcha imkoniyatlarini shu jamiyat a'zolari manfaati yo'lida ro'yobga chiqarish ishiga bosh bo'luvchi, ularning haq- huquqlarini muhofaza etuvchi siyosiy boshqaruv uslubi tashkil etadi. Shu bilan birga davlat belgilari ham mavjud. Ular quyidagilarda ifodasini topadi: davlat hududi (yaxlit mamlakat), fuqarolari, puli, tili, qo'shini, bayrog'i, tamg'asi, madhiyasi, chegaralari va hokozo. Albatta, turli davr va sharoitlarda davlat davlatchilik mohiyati va belgilari turlicha bo'lishi mumkin. Jahon tarxidagi eng qadimgi davlatlar Mesopotamiya va Misr hisoblanadi. Ular miloddan avvalgi 1-10 ming yilliklarda ilk quldorlik davlatlari sifatida vujudga keldi.

Markaziy Osiyo hududida ilk davlat uyushmalari miloddan avvalgi 1 ming yillikning boshlarida paydo bo'la boshladi va ular o'zbek davlatchiligi tarixini boshlab berdilar. O'zbekiston da davlatchilikning kelib chiqishida miloddan avvalgi 111-11 ming yilliklarda shakllangan asoslangan dehqonchilik xo'ligi, hunarmandchilik va mahsulot almashishning paydo bulishi asosiy omil bo'lib xizmat qilganligini alohida ta'kidlamok kerak.

Salkam uch ming yillik tarixga ega bo'lgan o'zbek xalqi davlatchiligini shakllanishi va rivojlanishi davrlarga bo'linib, u quyidagilardan iborat:

1. O'zbekiston davlatchilikka o'tish davri (mil.avv. 11 ming yillikning o'rtalari va ikkinchi yarmi):
2. İlk davlat uyushmlari (mil. avv. 1 ming yillikning birinchi yarmi):
3. Kadim davr davlatchiligi tarixi (mil.avv. 1U asr oxiri milodiy 1U asr):
4. İlk o'rta asr davlatchiligi tarixi (U-USH asr o'rtalarigacha):
5. Rivojlangan o'rta asrlar davlatchiligi (1X-XSH asr boshlari):
6. Amir Temur va temuriylar davlati (X1U asr ikkinchi yarmi-XU1 asr boshlari):
7. XU1-X1X asr birinchi yarmi davlatchiligi tarixi:
8. O'zbekiston X1X asr ikkinchi yarmi va XX asr mustamlakachiligi davrida:
9. Mutaqil O'zbekiston davlatchiligi bir necha ming yillik o'zbek davlatchiligining davomi va vorisi sifatida.

Tabiiyki, o'zbek davlatchiligi tarixidagi bu davrlar bir qator bosqichlarga bo'lib o'rganiladi.

Markaziy Osiyo hududida miloddan avvalgi 1 ming yillikning boshlarida paydo bo'lgan ilk davlat uyushmlari-bu "Katta Xorazm" va "Qadimgi Bakteriya" davlatlaridir.

Ma'lumki so'ngi bronza davrida mehnatning dastlabki yirik taqsimoti ro'y beradi. Chorvachilikdan ajralib chikadi iqtisodiy xayotdagi siljishlar natijasida ortiqcha mahsulot paydo bo'lib, bu mahsulot ma'lum shaxslar qo'lida to'plana boshlaydi. Qishloqlar kengayib shaharlarga borar ekan, bu shaharlar eng qadimgi viloyatlar va davlat uyushmlarining ma'muriy markaziga aylana boshlaydi.

Markaziy Osiyo hududida tashkil topgan eng qadimgi davlatlar tarixini o'rganishda bizga arxeologik qazilmalar natijasida topilgan ashyoviy dalillar, yozma manbalar, masalan "Avesto", Beruniyning "Osorul-boqiya"... ("Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar") kabi

asarlar, ko`hna Eroniy yozuvlar, yunon xitoy muarrixlarining yozib qoldirgan ma`naviy meroslari yordam beradi. manbalarning guvohlik berishicha o`tmish ajdodlarimiz miloddan avvalgi 1 ming yillik boshlarida temirni kashf etdilar. natijada har qanday taraqqiyotning to`rt qism bo`lib kelgan mehnat qurollarining takomillashuvi uchun keng imkoniyat tug`ildi. Oqibatda inson faoliyati kengaydi va jadalashdi. o`tkazilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, miloddan avvalgi 1-ming yillikning birinchi yarmidayoq mantikada tog` jinslarini, xususan, temir, oltin, qalay, qo`rg`oshin va hokozolarni qayta ishlash, ulardan jang, mehnat qurollari yasash, kulolchilik, to`quvchilik, quruvchilik, zargarlik kabi sohalarida keng foydalanilgan bundan tashqari, miloddan avvalgi USH-U1 asrlarda Xorazmda uzunligi bir necha un kilometr, eni bir necha un metrni tashkil etgan ulkan sun`iy sug`orish kanallari mavjud bo`lganligi tarixdan ma`lum. Bu hol sun`iy sug`orish ishlarining ajdodlarimiz chiqishida hayotida katta o`rin tutganligini ko`rsatadi. Bunday katta hajmdagi ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga molik bo`lgan ishlarni e`tiborli va nufuzli kuchga ega bo`lgan davlat tuzilmasi mavjud bo`lgan takdirdagina amalga oshirish mumkin edi. demak, o`z-o`zidan xulosa chiqarish mumkinki, miloddan avvalgi birinchi ming yillikning birinchi yarmidayoq vatanimiz hududida dastlab davlat uyushmlari tashkil topganligiga shubxa yo`q.

Qator ilmiy, yozma va arxeologik manbalarga qaraganda Markaziy Osiyo hududida ahamoniylarning hukmronligiga qadar bir necha davlat uyushmlari tashkil topgan. Bulardan biri "Katta Xorazm" davlati bo`lib, Amudaryoning kuyi oqimidagi yerlar uning tarkibiga kirgan. "Katta Xorazm" davlati to`g`risida bir qator xorazmshunos olimlar, shu jumladan birinchi o`zbek arxeolog olimi Y.G`G`ulomov qimmatli ma`lumotlar berganlar. Ularning xulosalariga qaraganda Zardusht shu zamindan bo`lib, ta`limotini boshqa viloyatlarga tarqatgan. "Avesto"da "Katta Xorazm" ga qarashli viloyatlar birma-bir sanab o`tiladi. Bunga ko`ra, "Katta Xorazm" hududiga qarashli bo`lgan. Bu fikrni yunon muarixi Gerodot tasdiqlab, "Katta Xorazm" davlatining ekin maydonlarini sug`orish uchun Oqs daryosiga tug`on qurilganligi to`g`risida ma`lumotni qoldirgan. Ahamoniylar bosqiniga qadar Markaziy Osiyo hududida tashkil topgan ikkinchi davlat uyushmasi-bu Qadimgi Baqtriya podsholigidir. Ba`zi ma`lumotlarga qaraganda uning tarkibiga Sug`d va Marg`iyona ham kirgan. Yunon muallifi Ktesiy Baqtriya haqida qimmatli ma`lumotlar beradi. U Baqtriya dagi ko`plab shaharlar, mustahkam poytaxt shahar Baqtra (Balx), davlat podshosi Oqsidat, uning boyliklari to`g`risida xikoya qiladi. Bundan tashqari gerodot asarlarida ham Baqtriya davlati Misr va Bobil kabi yirik davlatlar qatorida tilga olinadi. Bakteriya, ning tabiiy boyliklari, ayniqsa, Badaxshon lojuvardi (lazuriti) Old Osiyo davlatlarida mashhur bo`lgan. Baqtriya podsholigi to`g`risidagi tarixiy xaqiqatni arxeologiyaga oid qidiruv topilmalari ham isbotlaydi. Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo hududini ahamoniylar saltanati bosib olgunga qadar bu ona zaminda ikkita yirik davlat birlashmalari - "Katta Xorazm" va "Qadimgi Bakteriya," davlatlari bo`lgan.

Markaziy Osiyoning eng qadimiy davlatlaridan yana biri So`g`diyonadir. Bu davlat qadimda Qashqadaryo va Zarafshon vohlari hududida shakllangan. Miloddan avvalgi birinchi ming yillik o`rtalarida o`lkamiz Eronda asos solingan ahamoniylar saltanati qo`l stiga tushib qoladi Muqaddas kitob «Avesto» Persopol Bexistun yozuvlari va boshqa qator yozuvlar, qadimgi yunon tarixchilari qoldirgan ma`lumotlar guvohlik berishicha, o`sha vaqtlarda o`lkamizda Xorazm, so`g`diyona, Marg`iyona, Baqteriya kabi iqtisodiy- jug`rofiy birliklar, siyosiy-ma`muriy xududlar mavjud bo`lib, vohalardagi so`g`diyona hayot o`troqholatda, dashtu biyobonlardagi turmush esa yarim ko`chmanchi tarzida bo`lgan. Bu vaqtda yirik-yirik qabilalar ittifoqi-, ya`ni davlatchilikning ilk shakllari mavjudligi ham ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy jihatdan birlashish zaruriyatini tug`dirdi. Markaziy Osiyoning ahamoniylar tomonidan bosib olingan qism ida-Xorazm, Parfiya, Bakteriya, Marg`iyona, Sug`diyona va boshqa viloyatlar- ahamoniylar podsholari satrapiya- hokimliklari tashkil etdilar. Bu hududlarni fors podsholari tomonidan tayinlab qo`yilgan satraplar-hokimlar boshqarganlar. Gerodotning ma`lumotlariga qaraganda Markaziy Osiyo viloyatlari to`rtta satrapiyani tashkil qilgan.

Bosqinchi ahmoniylarga qarshi sabot- matonat bilan ko`rashgan Tumaris, Amorg kabi ajdodlarimizning tarixiy shaxslar sifatida davlatchiligimiz tarixida katta o`rin egallashini ta`kidlamoq kerak. Chunki ular o`lkan hududlarda yuz minglab kishilar ustidan hukmronlik qilgan podshohlar, malikalar bo`lib, bir vaqt-ning o`zida davlat arboblari hamdir. Qadimgi yunon tarixchilari (masalan, Ktesiy) shohidlik berishicha, ahmoniylarga qarshi ko`rashlarda o`lkamiz podshohu malikalari un minglab kishilarni jangga safarbar eta olgan. ko`psonli qo`shinni boshqarish, ta`limotidan xabardor bo`lish kabi katta yumushlar tegishli tashkilotchilik qobiliyatini talab qiladi, bo`larni amalga oshirishi davlat va davlatchilikka xos alomatlaridir. Miloddan avvalgi 1U asrga kelib Xorazm davlati ahmoniylar tazyiqidan xalos bo`lib ichki va tashqi siyosatini mustaqil olib borgan. Shu asrning ikkinchi yarmida makedoniyalik Iskandar ahmoniylarga zarba berib, Markaziy Osiyoning aksariyat qismini egallab oldi. Xorazm hukmdori Farasman tashqi siyosatda bilimdonlik bilan ish to`tib, Iskandar bilan harbiy itifoq to`zib, davlatining mustaqilligini saqlab qolishga erishdi. Iskandar o`limidan(mil.avv.323 yil) so`ng Bakteriya, Sug`diyona va Marg`iyona esa uning lashkar boshlaridan bo`lishi Selevk asos solgan sulola asorati ostida qoldi.

Miloddan avvalgi 111 asr o`rtalarida Sug`diyona ,Marg`iyona, Choch va Farg`onaning bir qismini ichiga olgan Baqtriya davlati yuzaga keldi. Baqteriya davlati kuchayib, tez orada u g`arbda Eronning sharqiy qismini, janubda Qandaxor viloyatini,Sharqda Xitoygacha bo`lgan hududni egalladi. Baqteriya,lik hukmdorlar kumush tangalarini zarb etganlar.

2.Miloddan avvalgi taxminan 170-yilda Sug`diyona Yunon-Baqteriya tarkibidan ajralib,Xorazm tomon og`a boshlaydi. Bu hol Chochda ham yuz bergan.Shu tariqa miloddan avvalgi 11 asr rtlarida dastlab Choch,Parkana,So`g`diyona Sharqiy Turkiston hududlarini ichiga olgan yangi davlat-Qang` davlati paydo bo`ldi. Xitoy solnomalarida bu davlatQang`,yuy deb tilga olinadi. Tarixiy ma`lumotlarga qaraganda bu davlat qo`shini, davlat boshqaruvi, kumushdan ishlangan tangasiga ega bo`lgan.

O`zbek davlatchiligi tarixida Kushon davlatining tashkil topishi va faoliyati alohida bosqich hisoblanadi. Miloddan avvalgi 140-130 yillarda sak qabilalari tazyiqi ostida Yunon-Baqteriya davlati barbod bo`ldi Shu davrda Sharqiy Turkiston tarafdan ko`chmanchi yuechji qabilalari ikki daryo oralig`i hududiga siljiy boshladilar. Ular tarkibida beshta guruhi bo`lib, Guyshuan guruhi ustunlik qiladilar va qolgan guruhlar ustidan hokimiyatlarini o`rnatadilar. Xitoy manbalaridan ma`lumki,yuechjilar Baqteriyaning bosib olganlaridan keyin, Guyshuanning hokimi Kadfiz qolgan hududlarni ham buysundirib oladi va o`zini Kushon davlatining podshohi deb e`lon qiladi. Eramizning 78-123 yillarida podshohlik qilgan Kanishka davrida Kushon eng qudratli davlatga aylanadi. Aynan Kanishka davrida tangalar zarb etilib, ularda birinchi

marta baktar tilidagi yozuvlar paydo bo`ladi.

Eramizning 111 asriga kelib Xorazm Kushonlar ta`siridan holos bo`lib, mustaqil ligini qayta tiklashga erishadi. 3. U asrda mintaka siyosiy maydoniga yangi siyosiy kuch-eftalitlar chiqadi. Ular avval Markaziy Osiyoni, so`ngra sharqiy Eron , shimoliy Hindiston va Sharqiy Turkistonni buysundiradilar. U asrning o`rtalaridan Markaziy Osiyo hududi Turk hoqonligi tarkibida bo`lgan. Hoqonlik ikkiga bo`lingach biznin o`lkamiz G`arbiy Turk hoqonligi hududida bo`lib, UP asr o`rtalarida u bir necha mayda davlatlarga bo`linib ketgan. Arablar bosqini arafasida Markaziy Osiyoni birlashtirib turadigan bironta kuch yo`k edi. Bo`linib ketgan bu o`lkan i arablar U111 asr boshida tezgina zabt etdilar. Arab halifaligiga qaramlik 1X asr oxirlariga qadar davom etdi. 1X-XP asrlar o`zbek davlatchiligi tarixida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda Markaziy Osiyo hududida bir qator mustaqil davlatlar tashkil topdi.Bu davlatlarning boshqarish uslubi o`zigaxos xususiyatlarga egadir. Xususan, arablar hukmronligini bartaraf etib, tashkil topgan mustaqil markazlashgan davlatlardan biri Somoniylar davlatidir. bu davlatning boshqaruvi saroy va devonlardan iborat edi. Boshqaruv idorasida 10 ta devon bo`lgan va ular orqali butun davlat idora etilgan.

4. Davlat ishlari, boshqaruv tizimi bilan bog'liq qarashlar mujassamlashgan asarlarning bizga ma'ulmlaridan eng qadimgilari IX-X asrlarga borib taqaladi. shulardan alohida ahamiyat kashf etadiganlari Abu Nasr farobiyning asarlaridir. Farobiyning "Fozil shahar, johil shahar, buzuq shahar (adashgan shahar) haqida kitob", "Shaharni urganish haqida kitob" kabi asarlarida shaharni boshqaruvchi hokim bajarishi kerak bo'lgan talabalar belgilangan. Abu Nasr Farobiy shahar hokimi sog'- salomat, farosatli, o'tkir xotirali, zukko, notiq, bilimga chanqoq, barcha narsada nafsini tiya oladigan, xaqiqatparvar, molparast bo'lmaslik, adolatparvarlik, qat'iy va jasur bo'lishi lozim deb ta'kidlagan. Qoraxoniylar saroyida xizmat qilgan Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig" asarida ham amaldorlarga shunday talablar qo'yilganini ko'ramiz. U vazir oqil, ilmi, dovyurak, imonli, ko'zi to'q, hisob-kitobni puxta egallagan bo'lishi kerak, shundagina undan elga naf tegadi, deb hisoblagan.

Nizom al-mulkning "Siyosatnoma", "Dastur al-vo'zaro", "Qonun ad-mulk" (IX asr) kabi asarlarida davlat va uning timsoli bo'lish hukmdorga qo'yilgan talablar, hukumatning jamiyat oldidagi majburiyatlari xususida qimmatli qarashlarni topamiz. Shunday qilib, o'zbek davlatchiligi juda qadimiy tarixiy yo'lga ega. o'tgan asrlar ichida davlatchiligimizning ichki va tashqi faoliyati, iqtisodiy va madaniy munosabatlaridagi an'analar, qonuniyatlar, o'zigaxos tartib-qoidalar yuzaga keldi.

Tekshiruv savollari:

Davlatning paydo bo'lishi va jamiyatni davlat yo'li bilan boshqarilishi to'g'risida so'zlabbering.

Jahon tarixidagi eng qadimgi davlatlar qaysilari?

Markaziy Osiyo hududida ilk davlat uyushmalari qachon paydo bo'la boshladi va ular qaysilari?

O'zbek davlatchiligining tarixiy davrlari to'grisida so'zlabbering.

Markaziy Osiyo hududida tashkil topgan eng qadimgi davrlar tarixini nimalarga tayangan holda o'rganamiz?

Kushonlar davlatining tashkil topishini va uning saltanatlik bosqichiga ko'tarilishi to'grisida so'zlab bering.

4-mavzu: O'ZBEK XALQINING ETNIK SHAKLLANISHI.

Reja:

1. Hozirgi o'zbek xalqining etnogenezini tashkil etgan qadimgi urug', qabila va elatlar.
2. O'zbek xalqi etnik shakllanishining bosqichlari.
3. O'zbek xalqi va hozirgi zamon

Adabiyotlar:

Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'qT., «O'zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., «O'zbekiston», 1999.

Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasixalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., «O'zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari., «O'zbekiston», 1998.

Vatan tuyg'usi T., «O'zbekiston», 1996.

Sa'dullaev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. T., «O'qituvchi», 1996.

O'zbekiston tarixi (1-qism) T., «Universitet», 1997.

O'zbekiston tarixi (Darslik) – T., 2003, 7-20 betlar.

O'zbekiston tarixi (o'quv qo'llanma) 1-qism – T., 2002, 6-21 betlar.

Tayanch tushunchalar:

Etnogenez, xorazmiylar, so'gdiylar, baktiriylar, saklar, massagetlar, o'zbeklarga xos antropologik qiyofaning shakllanishi, turon zaminida turkiy qavmlarning azaliy etnos ekanligi, bu jarayonning 3 davrga bo'linishi, Dashti Qipchoq, O'zbek atamasi, O'zbekxon, millatlar dustligi, millatlarning hamjihatligi.

1. Mustaqil O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov 1998 yilda bir guruhi tarixchilar bilan o'tkazgan suhbatida har qanday tsivilizatsiya ko'pdan-ko'p xalqlar, millatlar, elatlar faoliyatining va samarali ta'sirining mahsulidir, deb ta'kidlar ekan, " biz o'zimizni millat deb bilar ekanmiz, o'zbekchiligmiz xaqida aniq tushunchalarga ega bo'lishimiz kerak" degan muhim masalani o'rta qaydi.

Har qanday xalqning etnogenezi murakkab va dolzarb muammo bo'lib, umum tarix fanining yutuqlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu kunlarga qadar xalqning kelib chiqishi yoki etnogenezi to'g'risidagi masala alohida fan sifatida shakllanib yetmagan , ammo yaqin kelajakda o'zida qator ijtimoiy va tabiiy fanlar yutuqlarini mujassamlashtirgan etnogenez fanining yuzaga kelishiga shubha qilmasa ham bo'ladi.

Tarix, arxeologiya, tilshunoslik, toponomiya, etnografiya kabi fanlarning jahon miqyosida qo'lga kiritgan yutuqlarini, ilmiy jihatdan muhim fikr-mulohazalari va xulosalarini mensimay, tor millatchilik doirasidan chiqa olmay mulohaza yuritish nafaqat fanda, balki siyosatda ham eng katta zararli xatolarga olib kelishi mumkin. Shu sababli ham o'zbek, tojik, turkman, qirgiz vaboshqa Markaziy Osiyo elat va xalqlarning etnogenezini, ya'ni kelib chiqish muammolarini faqat fan yutuqlariga tayaangan holda to'g'ri, ob'ektiv va holisona hal etish mumkin.

O'zbek xalqining kelib chiqishi (etnogenezi) nihoyatda murakkab va juda uzoq tarixga ega bo'lgan jarayondir. Bu sohada fan hozirgi kunga qadar ma'lum yutuqlarga erishgan. Xususan, Farg'ona vodiysidagi Selung'ur va Surxondaryodagi Teshiktoshdan topilgan qadimgi ajdodlarimiz qoldiqlari O'zbekistonning Afrika va Old Osiyo xududlari bilan bir qatorda, hozirgi zamon odamlarining paydo bo'lishi jarayoni yuz bergan hudud tarkibiga kirishi fanda uzil-kesil isbotlangan..Ayrim olimlar tomonidan bildirilgan Markaziy Osiyo, jumladan, O'zbekiston qadimiy davrlardagi mongolid irq shakllangan xududga kiradi, degan fikrning ilmiy asossizligini tasdiqladi. O'zbek xalqining kelib chiqishi tarixini o'rganish qancha uzoq ya'ni eng qadimgi davrlardan boshlansa, shunchalik uning tarkibida hozirgi kunga qadar saqlanib kelinyotgan irqiy va etnik unsurlarning xalq tarkibiga kirgan davr va uning nisbiy miqdori to'g'risida kengroq fikrga ega bo'lamiz.

Keyingi davrda o'tkazilgan tadqiqotlarda, Markaziy Osiyoda, jumladan hozirgi O'zbekiston hududida yashagan ibtidoiy aholining antropologik jihatdan yevropeid irqining janubiy yoki O'rta Yer dengizi pushtiga yaqin ekanligi isbotlangan. O'zbeklarning janubiy yevropeid irqining o'ziga xos pushti ekanligi janubiy O'zbekistonda kashf etilgan. Markaziy Osiyodagi eng qadimiy muste davriga oid paleolit bolaning Teshiktoshda topilgan suyak qoldiqlari orqali isbotlash mumkin. mazkur irqqa uxshash tiplarning O'rtaer dengizi, Old va Janubiy Osiyoning ayrim rayonlarida topilishi diqqatga sazovordir.

O'zbek xalqiga xos Markaziy Osiyo ikki daryo oralig'i irqining shakllanish davri, makoni tarixi masalalarida fanda yaqin-yaqingacha yagona fikr yo'q edi. Bir guruhi olimlar bu irq bundan 6-8 ming yil ilgari, ikkinchi guruhi mutaxassislar 3 ming yil ilgari shakllangan desa, uchinchi guruhi olimlari esa, XU1 asrlarda shakllandi deb hisoblar edilar. Antropologik izlanishlar natijasida mualliflar ikki daryo oralig'idagi irqning shakllanishi, juda boy antropologik ma'lumotlar asosda, bundan 2200-2300 yil ilgari boshlanganligini

isbotlaydilar. Qator ilmiy asarlarda o'zbek xalqqning shakllanishida bir qator muhim davrlar sanab o'tilgan. Bular qatorida Ahamoniylar, Iskandar Zulqarnayn, Arab halifaligi, mo'g'ullar istilosi tilga olinadi. Markaziy Osiyo, jumladan, O'zbekiston xalqlari madaniyatiga, tiliga, turmush tarziga, tabiiyki, ta'sirini o'tkazgan. Ammo bu yurishlarning xalqlarni irkiy va etnik tarixiga ta'siri o'ta kam bo'lganligini alohida ta'kidlash kerak.

Antropologik nuqtai nazardan qaraganda, ular xalq qonini" yoki genetikasini tubdan o'zgartira olmaganlar, o'zgartirishlari ham mumkin emas edi. Chunki hech qachon kelgindilar aholidan ustun bo'lishi mumkin bo'lmay, balki ko'p sonli aholi tarkibiga singib ketgan. aholi, xususan O'zbekiston hududida, barcha tarixiy davrlarda (maxsus antropologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha) xalq kelgindi aholidan hamisha ustun bo'lgan. Bu masalaga Prezident I.A.Karimov tarixchi olimlar bilan uchrashuvda aniq va ravshan hamda mutlaqo inkor etib bo'lmaydigan nuqtai nazarini bildirib, fikrimizcha oxirgi nuqtani qoydi.

2. O'zbek xalqining etnik shakllanishi tarixi asosan uchta tarixiy davrga bo'linadi. Birinchi davr: Miloddan avvalgi birinchi ming yillikdan milodiy usha asrgacha bo'lgan davrni ichiga oladi. Mil.avv. asrlarda Markaziy Osiyo dasht mintaqalarida hozirgi o'zbek xalqiga xos antropologik kiyofa shakllana boshlagan. Bu esa fanda yaqinlashgan keng tarqalgan fikrlar, ya'ni o'zbeklarga xos Markaziy Osiyo ikki daryo oralig'i irqi, avvalo Volga daryosi boylarida va O'rolda sarmot qabilalari tarkibida shakllanib tarqaldi, degan yoki bir irk Baykal quli atrofida va Mug'uliston cho'llarida shakllanib, tayer holda aholiga irkini tarqatdi, degan fikrlardan voz kechishni taqozo etadi. Tadqiqotlarga ko'ra, Xorazm, Bakteriya,, So'g'diyona Parkana, Tohariston, Choch hududlarida o'troq va ko'chmanchilik bilan shug'ullanib kelgan ajdodlarimizning turmush tarzi bir biriga chambarchas bog'liq bo'lganligi aniqlangan. Shu hududlarda asrlar davomida yashab kelgan massagetlar, saqlar, xorazmiylar, bahtarlar, so'g'diylar, toharlar, davonliklar o'zbek xalqining asosini(etnogenezi) tashkil etadi. Olib borilgan tadqiqotlar o'zbeklarga xos antropologik kiyofa, dastavval, Sirdaryoning o'rta xavzasi tumanqarida ya'ni Toshkent vohasi, Farg'ona vodiysi, qisman Xorazmda va janubiy Qozog'istonning Chimkent viloyati, Yettisuv mintaqasida mil. avv.1 ming yillik oxirida shakllana boshlanganligi aniqlandi. Mil.avv.111-11 asrlarda bu aholi bir necha yo'nalishda Markaziy Osiyoning markaziy va janubiy viloyatlariga kirib borgan. Bu antropologik tadqiqot natijalari yozma manbalarda ma'lum bo'lgan xalqlarning janubga yurishi va yunon-Baqtriya davlatining tor- mor etilishi va Buyuk Kushon saltanatining barpo bo'lishi davriga mos keladi.

O'zbeklarning kelib chiqishi qadimdan tarixda saqlar, massagetlar, toharlar nomi bilan mashhur bo'lgan va qadim-qadim zamonlarda Markaziy Osiyo hamda uning tevarak atrofida ko'chib yurgan xalqlarga, Sug'd, Xorazm, Baqtriya, Parkana(Farg'ona) va Shoshning qadimiy xalqlariga borib taqaladi. ushanda ular yashab turgan voha nomi bilan sug'diylar, xorazmiylar, baqtriyaliklar, parkanaliklar, toshkentliklar deb atalib, tarixda qolgan.

O'zbek va tojikning xalq bo'lib shakllanishida mil.avv. birinchi ming yillikning oxirlari va milodiyning dastlabki asrlarida Jayxun va Sayxun oralig'iga ko'chib o'tgan bir qator turkiyzabon xalqlar va jayxunning Janubidan ko'chib o'tgan fors tilida so'zlashuvchi qabilalar, shuningdek 1U-U asrlarda bu yerga shimol tomondan ko'chib o'tgan xionit, kidarit va eftalit deb ataluvchi xalqlar va nihoyatda, U1-UP asrlarda Markaziy Osiyoda hukmronligini o'rnatgan G'arbiy Turk hoqonligining turkiyzabon xalqi katta rol oynadi.

O'zbek xalqining etnik shakllanishidagi ikkinchi muhim davr- bu 1X-XII asrlar hisoblanadi. Bu davrda Markaziy Osiyoda, jumladan O'zbekistonda, hozirgi o'zbeklarga xos kiyofa aholining asosiy qismini tashkil etgan. Ilgarilari bu jarayonni faqat XI-XII asr etnik jarayonlari bilan bog'lab ko'rilgan. keyingi yillardagi topilgan shu davr materiallarini ikki tarixiy davrga ya'ni IX-X va XI-XII asrlarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq deb hisoblanmoqda. IX asrda O'zbekiston hududida, tadqiqotlar natijaga qaraganda, aholining antropologik kiyofasida keskin o'zgarishlar yuz bergan. Bu o'zgarishlar arxeologik

qazishmalar natijasida ham kuzatilgan. O'zbeklarning elat sifatidagi shakllanish davri fanda XI-XP asrlar bilan izohlanib kelinadi. Tadqiqot natijalari bu jarayonni IX-X asrlarga oid deyilishiga asosdir.

O'zbeklarning etnik tarkibi IX-XII asrlarda boyidi va takomillashdi. X-asr oxiri- XI asr boshlarida qoraxoniylar bilan birga Oltoy, Yettisuv va Sharqiy Turkistondan Movarounnahrda ko'chib kelgan bir talay turkiyzabon qabilalar o'z aholisining etnik jihatdan takomillashuviga ta'sir qildi. Qoraxoniylar davrida o'zbek tiliga asos bo'lgan qorlukchig'il lahasi rivojlandi va yozma adabiyot darajasiga ko'tarildi va ushbu lahja o'zbek halkining umumiy tiliga aylandi. Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilik", Mahmud Qoshg'hariyning "Devonu lug'atut-turk", Xoja Ahmad Yassaviyning "Xikmatlar" asarlari shu davrning ajoyib mahsulidir.

X asr boshlarida yurtimizga Chingizxon katta yashin bilan bostirib kirdi. Bu yashin tarkibida turklar va turklashgan mo'g'ullar ham bor edi. Bu qabilalar, shubhasiz, o'zbek xalqining etnik tarkibini boyitdi. Afsuski, fanda mug'illar istilosi Markaziy Osiyo aholisini keskin mug'ullashtirib, o'zgartirib yubordi, degan fikr ham bor. Lekin olimlarimizning olib borgan mahsus tadqiqotlari bu masalaga oydinlik kiritdi. Mug'ul istilosi O'zbekiston aholisining tashqi qiyofasiga sezilarli izlarini qoldirmaganini ta'kidlamok kerak. Sababi, Chingizxon XII asr oxirida tashkil etgan yirik Mug'ul davlatida mo'g'ullar soni taxminan 0,7 million kishidan iborat bo'lgan. Agar har 6 kishidan bittasi askarlikka olingan bo'lsa, unda mug'ul qo'shinlari 100-110 ming kishidan iborat bo'lgan. Lekin o'shadavrdagi 80 million aholisi bo'lgan Xitoyga yurishi davrida mo'g'ullar qo'shinlarining ko'p qismini yo'qotganlar. Ular Movarounnahrda bostirib kelganida qo'shinlarining ko'pchiligi turkiy xalqlardan tashkil topgani ma'lum. Bu davrda Muhammad Xorazmshoh davlatida 20 million aholi yashagan. Tabiiyki, mug'ul qo'shinlari ko'p sonli aholi tarkibiga asoratini o'tkaza olmagan. Shuning uchun ham aholida mug'ul irki alomatlari deyarli namoyon bo'lmagan.

O'zbek xalqining etnik shakllanishida uchinchi davr- XU asr oxiri- XU1 asr hisoblanadi. Bu davrda siyosiy va iqtisodiy jihatdan ancha bo'shashgan, Markaziy Osiyoda hokim va podshohlar orasidagi taxt talashishlar, xalq ommasining og'ir axvolga tushib qolishi, qo'shni ko'chmanchi o'zbeklarga qo'l kelgan edi. Temuriylar sulolasining oxirgi hokimlari, jumladan Farg'ona hokimi Bobur va Xirrot hokimi Husayn Boyqarolar Dashti Qipchoqdan kelgan qudratli Shayboniynon boshchiligidagi ko'p sonli qo'shinlar oldida o'z o'zlariga qaratib qildilar. Shunday qilib, hozirgi O'zbekistonning Zarafshon, Surxondaryo va Qashqadaryo vodiylarida, Xorazm vohasi va boshqa rayonlarda Shayboniynon bilan kelgan, "o'zbek" nomli turkiy tildagi qabilalar ham o'rnatila boshlaydi, aholi bilan aralashib ketadi. Ular yangi zamindor (feodal)larni barpo etib, ko'perlarni zo'rlab musodara qilib olganlar, temuriylar to'plagan barcha boyliklarni qullariga kiritganlar.

o'shadavrdagi adabiy va tarixiy asarlar, xususan, "Shayboniynoma", "Nusratnoma", "Abdullonoma", "Alpomish" kabi asarlar o'zbek tilida keng tarqadi.

"o'zbek" atamasi ilmiy jihatdan hali to'liq aniqlanmagan. Dastlab bu so'zni arab muallifi Usam ibn Munkiz (XII asr oxirlari) asarlarida uchratamiz. Keyin Rashiddin solnomalarida Jaloliddinning harbiy navkarlaridan biri "o'zbek" ismi bilan tilga olinadi.

Atoqli tarixchi Hamdulloh Kazvinii (XU asr) Oltin o'rda xoni O'zbekning lashkarlarini "o'zbeklar" deb nomlaydi6 tegshli o'lgan i esa "Mamlakati o'zbek" deb ataydi. Nizomiddin Jomii va Sharafuddin Ali Yazdiylar o'zbeklarni Oltin o'rda nomi bilan bog'lik degan fikrni bildiradilar. Boshqa manbalarga qaraganda, XU asr oxiri-XU1 asr boshlarida Abulxayrxon va uning nabirasi Shayboniynon qarmog'ida barcha qabila va elatlar birikmasiga umuman "o'zbeklar" deb nom berilgan Abulgo'zining "Shajarai turk" asarida yozilganidek, Oq o'rda podshosi To'qtaguxon ulgandan so'ng un uch yoshli ug'li o'zbekxon taxtga kelgan. U ota-bobosining dasturi bilan elni zabt etib, har kimni martabasiga loyiq xurmat qilib, inomlar bergan. "Barcha xalq uch soxibi davlatning sababinidin sharofi - islom musharraf

bildilar, andin so'ng barcha Juchi elin o'zbek eli dedilar" (Abulgozi "Shajarai turk"). Prezident I.A.Karimov bir guruhi tarixchi olimlar, ziyolilar bilan bo'lgan suhbatda o'zbek nomining qachon paydo bo'lganligi to'g'risidagi masalani qo'ydi. "Sovet tarixshunosliklarning yozishicha", dedi I.A.Karimov, -gue XU1 asrda bizning zaminimizni qipchoq xonlari ishg'ol qilgandan keyin o'zbek nomi paydo bo'lgan emish. Axir, biz Movarounnahr deb ataydigan ikki daryo oralig'ida ungacha ham xalq yashagan-ku!"

Biz sovet zamonidan qolgan bu3 aqidani qabul qilsak, millatimiz tarixi mana shu navbatdagi bosqinchilar davridan boshlangan degan, noto'g'ri xulosa kelib chiqmaydimi? Unda bizning necha ming yillik tariximiz qaerda qoladi? Samarqand ham, Xiva ham, Buxoro ham o'zbeklarini ekan, bu yerlarda o'zbek davlati bo'lgan ekan, nega endi tariximizni XU1 asrdan, kimdir kelib-ketib, nomini qoldirib ketgan davrdan boshlashimiz kerak?

Ungacha ham bu yerda o'troqxalq yashaganku! Bu yerda ana shu o'troq xalqning madaniyati bo'lgan-ku! Kim kelmasin, masalan, mo'g'ullar kelgan XSH asrning 20 yil laridan XIU asrning 70- yillariga qadar hukmronlik qilganlar va ularning madaniyati madaniyatga singib ketgan. bunda xalqning madaniyati, albatta, asos bo'lgan, ustunlik qilgan. "Biz xalqni nomi bilan emas balki madaniyati, ma'anaviyati orqali bilamiz, tarixning tag- tomirigacha nazar tashlaymiz". XU1-XIX asrlar davomida O'zbeklarning etnik shakllanishi davom qilib, o'zlarining urug'-qabilaviy nomlarini to bizning asrimiz boshlarigacha saqlab kelganlar. Ular nafaqat etnik jihatdan, balki turmush tarzi uning ijtimoiy tuzumi bilan o'zaro bir oz farq qilganlar. Ayrim o'zbek qabilalari o'troqdehqonchilikka to'la o'tmagan ko'chmanchilik xo'ligi turmush an'analarini saqlab yarim o'troqholatda yashaganlar. Ular tillaridagi (she'vasidagi) farq jihatdan ancha ajralib turganlar.

Ammo Turkiston o'lkasi va o'zbek xonliklari rus mustamlakasi tufayli jahon kapitalistik munosabatlari girdobiga tortila boshlanadi. Shu davrda asta- sekin milliy uyg'onish kurtak ota boshlaydi. Milliy burjuaziya paydo bo'ladi. Ular o'zlarining bo'lmish jadidlar orqali milliy g'urur xis-tuygular, an'anaviy turmush tarzi va madaniyati uchun jiddiy kurash boshlaydilar. chor hokimiyatining mustamlakachilik siyosati mazkur jarayonga tushib bo'lib, o'zbek elining jahon miqyosidagi ijtimoiy-madaniy taraqqiyot yiliga chiqishini cheklab quyadi. Butun Markaziy Osiyoning chorizm davrida sun'iy ravishda Turkiston general gubernatorligi, Xiva xonligi va Buxoro amirligiga belgilanganligi ham elatlarning shu jumladan o'zbeklarning milliy birligiga jiddiy to'siq bo'ldi.

XX asr boshlarida kelib Hozirgi O'zbekiston hududi 2,8 mlnga yaqin o'zbeklar yashagan bo'lib, shulardan taxminan 82 foizi qishloqlarda 18 foizi shaharlarda joylashgan. Shuni alohida qayd qilish lozimki, o'zbeklarning ancha qismi qo'shni mamlakatlarda yashab, o'zlarining etnik hususiyatlarini saqlab qolganlar.

Shurolar istibdodi davrida o'rta Osiyoda "milliy-davlat chegaralash" o'tkazildi. Bu jarayonda jiddiy siyosiy xato-kamchiliklarga yo'l qo'yildi, Turkiston o'lkasi hududiy va etnik jihatdan yanada parchalanib ketdi.

Shunday qilib, o'zbeklarning XIX asrning ikkinchi yarmidan to O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritganga qadar tarixi, hayoti, mustamlakachilik asorati ostida kechdi. Shurolar hokimiyati davrida bizning yurtimiz avtoritar markazga bo'ysunuvchi xom ashyo yetkazib beradigan qaram o'lkaga aylandi. Mamlakatimiz, halqimiz siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan mutelik holatiga tushib qoldi.

Mustaqil ligimizni qo'lgakiritganimiz bizga sobiq Ittifoqdan, eski mustabid tuzumdan qoloq bir reklama rivojlangan, paxta yakka hokimligi va boy mineral-hom ashyo resurslaridan nazoratsiz, ayovsiz foydalanish asosiga qurilgan iqtisodiyot og'ir meros bo'lib qoldi.

"Bu og'ir merosning yana bir xususiyati, dedi Prezident I.Karimov Respublika Oliy Majlisning XIU sessiyasida, respublikaning yoqilg'i va g'alla masalasida markazga

qaramligida, un, shakar, gusht, sut mahsulotlari kabi eng muhim oziq-ovqat mollarining, boshqa xalq iste'moli tovarlarining, tayyor mahsulotlarning chetdan olib kelinishida yaqqol ko'rinadi.

O'zbek xalqining kelajagi porloq, kelajagi buyuk. Bunday xulosa qilinishiga barcha asos, shart-sharoitlar va imkoniyatlar mavjud. Bu xaqda O'zbekiston Prezidenti I.A. Karimov jahon "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda: xavfsizlikka tahdid barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida batafsil ma'lumotlar bergan.

O'zbekiston xalqi jahon yer osti boyliklari bilan xaqli ravishda faxrlansa arziydi. Mamlakat hududida mashhur Mendeleev davriy sistemasining barcha elementlari topilgan. Xozirga qadar 2,7 mingdan ziyod turli foydali qazilma konlari va ma'danlar mavjud istiqbolli joylar aniqlangan. Ular 100ga yaqin mineral-xom ashyo turlarini ichiga oladi. 900 dan ortiq kon topilgan bo'lib, ularning tasdiqlangan zahiralari 970 mlyard Amerika dollarini tashkil etadi. Har yili respublika konlaridan taxminan 5,5 milyard dollarlik miqdorda foydali qazilmalar olinmoqda.

O'zbekiston tuprog'ining noyob unumdorligi uning muhim xususiyati bo'lib bu hol respublikani qudratli agrosanoat salohiyatiga ega mamlakatga aylantirish imkonini berdi. Bugungi kunda O'zbekiston tashqi bozorda talab katta bo'lgan mahsulot-paxa

tolasining ishlab chiqaruvchisi va yetkazib beruvchisi hisoblanadi.

Mamlakatimizning haqiqiy boyligi mulki uning mehnat sevar, saxiy va mehmondo'st xalqdir. Jamiyatning eng oliy boyligi bo'lgan xalq abadiy qadriyatlarini qudratli salohiyatni o'zida mlagan. Bu salohiyatni yuzaga chiqarish jamiyatimizni rivojlantirish va taraqqiy ettirishning juda kuchli omili bo'lib xizmat qiladi. Inson salohiyati eng faol, eng bunyodkor omil bo'lib, u mamlakatning islohotlar va tub o'zgarishlar yo'lida tinimsiz ilgarilab borishini ta'minlab beradi. O'zbekistonning muhim xususiyatlaridan biri shuki, bu yerda aholi aholining o'sish suratlari yuqori. Keyingi yillarda aholining tabiiy o'sishi bir muncha kamaygan bo'lishiga qaramay, u hali ham MDX mamlakatlari orasida eng yuqori darajadadir. Umuman olganda O'zbekiston xalqi yangi sharoitda Respublika Prezidenti I.A. Karimov va hukumatimiz tomonidan qo'yilgan muayyan vazifalarni muddatida bajarish uchun xormay-tolmay mehnat qilmoqda. bunday sharoitda har bir jamiyat a'zosining vatani va uning porloq istiqboliga chinakam sadoqatligi, yuksak siyosiy ongi va vazifasini zamonaviy talablar darajasida nixoyasiga yetkazishi, ma'naviy yeto'qligi va ahloqiy barkamolligi g'oyat muhim va hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, o'zbek xalqi O'zbekistonning tub aholisi bo'lib, uni antropologik kiyofasida o'rta Osiyo Farg'ona antropologik tipi belgilari yetakchidir. o'zbek xalqining tarixi Amu va Sirdaryo oralig'ida yashagan barcha qadimiy urug', qabila, elatlar va o'sha davrlarda kechgan etnik va madaniy jarayonlar bilan uzviy bog'liqdir.

Tekshiruv uchun savollar?

«Etnogenez» so'zining ma'nosi nima?

O'lkamiz xududlarida yashagan eng qadimgi aholi kimlar va ularning asosiy mashg'ulotlari nimalardan iborat bo'lgan?

O'zbek xalqi etnik shakllanishining tarixiy bosqichlari to'g'risida so'zlab bering.

O'zbek xalqi etnogenizining ikkinchi bosqichida o'zbek xalqining etnik shakllanishiga turkiy qavmlarning ta'siri to'g'risida so'zlab bering.

O'zbek xalqining milliy mustaqillik davridagi etnik holati qanday?

5-mavzu: ILK O'RTA ASRLARDA O'ZBEK DAVLATCHILIGI: IJTIMOIIY-SIYOSIIY, IQTISODIIY VA MADANIY HAYOT.

Reja:

Eftaliylar davlatining shakllanishi. Bu davrda ijtimoiy-iqtisodiy ahvol.

Turk xoqonligining vujudga kelishi. Turk xoqonligi davrida mamlakatni idora qilish usuli.

Arab halifaligining paydo bo'lishi va arablar tomonidan yurtimizning istilo etilishi. Islom dinining yoyilishi.

Adabiyotlar:

Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqloli va taraqqiyot yuli –T.. «O'zbekiston», 1992.

Karimov I. A. Amur Temur davridagi bunyodkonlik va xamkorlik ruxi bizga namuna bo'laversin. Asarlar, 4-jild T., «O'zbekiston», 1996 y.

Karimov I.A. O'zbekiston o'z yo'lidan qaytmaydi. Asarlar, 4-jild-T., «O'zbekiston», 1996 y. 302-320 betlar.

Karimov I.A O'zbekiston XXI asr bo'sagasi: xafsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari-T., «O'zbekiston», 1997 y. 110-134 betlar.

Karimov I.A. O'zbekiston-bozor munosabatlariga o'tishning xos yo'li. –T., «O'zbekiston», 1993

Karimov I.A. Istiqlol yo'li: muammolar va rejalar. Asarlar, 1-jild, 3-36 betlar.

Karimov I.A BMT Bosh-Assambleyasining 48-sessiyasidagi ma'ruza. 1993 yil 28 sentabr. Asarlar, 2-jild-T., «O'zbekiston», 47-58 betlar.

Axmedov B. O'zbek usuli –T., «Nur», 1992 y.

Axmedov E., Saidaminova Z. O'zbekiston Respublikasi.Qiskacha ma'lumotnoma. –T., «O'zbekiston», 1995 y.

Agzamxujayev S. Turkiston muxtoriyati. –T., «Fan», 1996 y.

Buyuk Siymolar, allomlar. (1-kitob). –T., «Meros», 1995 y.

Buyuk Siymolar, allomlar. (2 kitob). –T., «Meros», 1996y.

Tayanch tushuncha va iboralar:

Eftaliylar, kadivarlar, dehqonlar, Turk xoqonligi, ixshid, ixrid, budun, arab bosqini, halifalik, islom dini.

Eramizning V asrlariga kelib Markaziy Osiyoning siyosiy maydoniga eftaliylar sulolasi chiqadi. Bu yangi ko'chmanchi aholidan tashkil topgan qavmni yozma manbalarda heptal, haytal, xetal, abtal, idal, i-da kabi qator nomlar bilan tilga olinadi. Eftaliylar, ularning etnik tarkibi, davlat tashkil etishlari XVsusiida tarixiy manbalarda turli xil qarashlar mavjud. Shular orasida rus va Vizantiya tarixchilarining aksariyati eftaliylarni turkiy qabila - massagetlarning so'nggi bo'g'inidan kelib chiqqan degan fikrlari haqiqatga yaqindir. Ba'zibir tarixchilar eftallar nomini V asirning ikkinchi yarimida podshohlik qilgan Vaxshunvor Eftalon nomi bilan bog'laydilar Nima bo'lganda ham shu narsa ma'lumki, eftaliylar Markaziy Osiyo mintaqasida yashab kelgan turkiy qavmlardir. Eftaliylarning O'rta Osiyo hududini eg'allashi asosan 457 yilda shoh Vaxshunvar boshchiligida boshlanadi. Qisqa muddatda ular Chag'oniyon, Tohariston va Badaxshonni boysundiradilar, so'ngra So'g'dda ham mustahkamlanib oladilar. Ko'p o'tmay o'z yerlarini Qobul, Panjob vodiysi, Qashqar, Sharqiy Turkiston, Sharqiy Eron va Shimoliy Hindiston hisobiga kengaytirib oladilar. Shu tariqa V asrning ikkinchi yarimi va VI asr boshlarida ilk o'rta asrlarning yangi qudratli davlati-Eftaliylar davlati tashkil topadi.

Eftaliylar davlatining asosiy dushmani Eron sosoniylari bo'lganligi tarixdan ma'lum. Tobora kuchayib borayotgan eftaliylarning tojovuzidan xavfsiragan sosoniylar shohi Pero'z

(hukumronligi 459-484 tillar) eftaliylar ustiga uch marta qo'shin tortadi, lekin har gal mag'lubiyatga uchragan va uning evaziga sosoniylar eftaliylarga katta miqdorda o'lpon to'lab turgan. Sosoniylar shohi Peroz haloqatidan keyin uning o'g'li Kovad (hukumronligi 488-551 yillar) va Kovadning o'g'li XVsrav Anushirvon I (hukumronligi 531-579 yillar) davrida ham Eron eftaliylarga xiroj to'lagan va xalq ommasiga og'ir soliqlar solingan, bu esa sinfiy ziddiyatlarni kuchaytirgan.

Kushonlar zamonini kabi eftaliylar davrida ham davlat yakka hukmdor tomonidan boshqarilgan. Xitoy manbalariga ko'ra taxt otadan bolaga qolmay, sulolaning eng loyiq deb topilgan kishisiga berilgan. Vizantiyalik Proqopiy (VI asr) "Eftaliylar davlatni qonunlar asosida boshqaradilar" deb yozadi. Markaziy hokimiyat mamlakatni noiblar orqali idora etgan.

Eftaliylar davlatining poytaxti haqida aniq ma'lumotlar yo'q. Taxminiy fikrlarga ko'ra, bunday markaz Boykent (Poykand) yoki Balx bo'lgan deyiladi.

Eftaliylar davrida quldorlik munosabatlari o'rniga yerga egalik qilish tartibida yangicha munosabatlar paydo bo'ldi. Yangi yer egaligi munosabatlarining tarkib topishi natijasida aholi orasida sinfiy tabaqalanish kuchaygan. Sug'orilgan yer maydonlarining katta qismi mulkdor zodag'on tabaqa vakillari qo'lida to'plangan. Ular «dehqonlar» deb atalgan. "Dehqon" so'zi "deh"- qishloq, "qon"-xo'jayin, ya'ni qishloq xo'jayini degan ma'noni bildiradi. Yerga egalik munosabatlarining shakllanishi jarayonida qishloqda o'ziga xos sinfiy tabaqalanish sodir bo'ldi. Dehqon, ya'ni yer egasi butun bir qishloqqa, ekin yerlariga xo'jayin bo'lib, qishloqning yersiz, nochor mehnatkashlarini o'ziga boysundirib olganlar. Bu toifadagi aholi, ya'ni dehqonga qul kabi qaram bo'lgan, ularning yerlarida ishlashga majbur bo'lgan qishloq jamoasining erkin qo'shchilari "kadivarlar" yani ijaradorlar deb atalgan. Undan tashqari, sug'oriladigan yerlarning bir qismi (dehqonlarga tobe bo'lmagan) qishloq jamoasi ixtiyorida bo'lib, bu jamoa a'zolari "kashovarlar" deb atalardi. Qishloqning ozod aholisi hisoblangan kashovarlarning mehnat unumi kadivarlarnikiga qaraganda ancha yuqori bo'lgan. Jamiyatda yer egaligi munosabatlari shakllana boshlagan bo'lsa-da, qul mehnatidan foydalanish davom etgan. Bu davrda zodag'onlar zulmiga qarshi, adolat va haqqoniyat uchun xalq g'alayonlari yo'zaga keldi. VI asrning birinchi choragida yuz bergan xalq haraqatlaridan biri Mazdak qo'zg'olonidir. Qo'zg'olonning g'oyaviy asosini zardo'shtiylik mafkurasi tashkil etgan. Mazdakiylar ilgari surgan g'oya boyicha barcha kishilar bu dunyo ne'matlaridan barobar foydalanishlari lozim bo'lgan. Shu bois ular "z" harfi bilan boshlanuvchi to'rt narsa aholi o'rtasida teng taqsimlanishini talab qildilar: zamin(yer), zar(oltin), zo'r(hokimiyat), zan(xotin). Mazdakchilar ilgari surgan bu talablardan shuni aniqlash mumkin, ular ijtimoiy adolat tushunchasini birinchi o'ringa qoyib, bunda yer-mulk, boyliklarni aholi o'rtasida barovar taqsimlash talabini ilgari surganlar. Lekin o'sha davrda, sinfiy tabaqalanish kuchayib, mulkiy tengsizlik avj olayotgan bir paytda mazdakchilik g'oyalarining tantana qilishi amri mahol edi. Shu sababli ham Mazdak qo'zg'oloni tez orada hukmdorlar kuchlari tomonidan bostirildi. Mazdak qo'zg'oloni bostirilib, oradan qariyb yarim asr o'tgach, Buxoroda Abruy boshchiligida yana shunday xalq harakati ko'tarildi, lekin u ham bostirildi va zodag'on dehqonlarning kadivarlar ustidan hukmdorligi yanada mustahkamlandi.

Eftaliylar davlatiga birlashgan aholining bir qismi ko'chmanchi chorvadorlar bo'lsa, ikkinchi kattaroq qismi shahar va qishloqlarda yashovchi o'troq aholi edi. Uning aholisi asosan zirotchilik bilan shug'ullanardi. Tohariston va Cug'd rivoj topgan dehqonchilik va bog'dorchilikning markazi hisoblangan bo'lsa, Qashqadaryo va Zarafshon vodiylari g'alla hamda sholichilik rivoj topdi. Bu davrda Markaziy Osiyo yerlarida paxta ham yokilgan. Chorvadorlik va hunarmandchilik ham rivoj topgan.

Bu davrda katta-kichik shaharlar gavjumlashib, ularda kulolchilik, shishagarlik, chilangarlik, bo'zchilik, sarrojlik, zargarlik va qurolsozlik kabi hunarlar ravnaq topdi. Birgina Zarafshon vohasida Samarqand va Buxorodan tashqari, Rivdad, Kushoniya, Dabusiyo, Hariman, Arqud, Romitan, Varaxsha va Poykant kabi hunarmandchilik va savdo shaharlari mavjud edi. Tashqi

savdo boʻjidan manfaatdor boʻlgan eftaliylar bu shaharlar orqali oʻtgan “Ipak yoʻli”ni oʻz nazoratlari ostida tutib turishga harakat qilgan. Savdo aloqalarining rivojlanishi mamlakatda muomalasi tartibga solindi. Ichki va tashqi savdo munosabatlarida eftaliylar dastavval sosoniylar kumush tangalaridan keng foydalanganlar. Keyinchalik ular oʻzlari old tomonida qulogʻiga xalqa taqqan tojkor podshoh, orqa tomonida esa otashdon tasvirlangan kumush tangalar zarb qildilar. Bulardan tashqari, Buxoro, Poykand, Vardana, Naxshab, Samarqand va Xorazmda mahalliy hokimlar tomonidan chiqarilgan chaqa tangalar mamlakat ichki savdosida keng ishlatilgan. Bu esa mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy hayotida mahalliy hokimlar katta nufuzga ega ekanidan dalolat beradi.

Moddiy va maʼnaviy madaniy rivojlanish eftaliylar davrida oʻziga xos Xususiyatga ega. Bu davrda yozuv madaniyati keng rivojlangan. Sugʻd yozuvi bilan birga aholi orasida xorazm va eftaliylar yozuvlari ham qoʻllanilgan. Eftaliylar davlati juda koʻp xalqlarni oʻzida birlashtirganligi sababli undagi diniy eʼtiqodlar ham turlicha boʻlgan. Masalan, Sugʻdda zardushtiylar keng tarqalgan boʻlsa, Tohariston va Sharqiy Turkistonda budda diniga eʼtiqod qiluvchilar koʻpchilikni tashkil etgan. Eftaliylar davrida oʻlkada koʻplab moddiy va maʼnaviy yoddorliklar bunyod etilgan. Sharqda qadimdan nishonlanib kelingan «Navroʻz» va unga xos marosimlar Zarafshon, Qashqadaryo vohalari aholilari tomonidan keng bayram qilingan.

VI asrning oʻrtalaridan Markaziy Osiyo hududi Turk xoqonligi tarkibida boʻlgan. Turklarning kelib chiqishi haqida bir qator tarixiy yozma manbalar borligini qayd etish mumkin. Bular orasida OʻrXVn-Yenisey yozuvlari, Xitoyning tarixiy manbalari, vizantiyalik va suriyalik tarixchilarning asarlari bor. Oʻlkamiz allomalari Abu Rayhon Beruniy, Muhammad Narshaxiy asarlarida ham turkiy zabon qabila, elatlar yuzasidan qimmatli maʼlumotlarni uchratamiz. Tarixiy yozma manbalardan tashqari umumturkiy xalq ogʻzaki ijodi namunalari “Alpolmish”, “Goʻrugʻli”, “Manas” kabi xalq dostonlari, Oʻrta asrlarda yashab, ijod qilgan Mahmud Qoshgʻariy, Ahmad Yugnakiy, Yusuf Xos Hojib va boshqalar asarlarida turkiy madaniyat, adabiyot, tarix toʻgʻrisida turli qimmatli maʼlumotlar keltirilgan. VI asrning oʻrtalariga kelib Oltoy, Ettisuv va Markaziy Osiyodagi turli qabilalar va xalqlar birlashib Turk xoqonligini tashkil qildilar. Turklarning Ashin urugʻidan boʻlgan Bumin 551 yilda Markaziy Osiyodagi eng kuchli Jujanlar xonligini yengib, Turk xoqonligi davlatiga asos soldi. Davlat hukmdori - xoqon (turkcha-qagʻan) deb yuritilgan. Bu davlatning poytaxti Oltoydagi Utugan shahri edi. Bumin Ili daryosi boʻyida hukmdor boʻlgani uchun «Illoxon» degan unvonini olgan edi. Bumin oʻz ukasi Istamiga «yabgʻu» (bahodir) unvonini berib, xoqonlik hududini kengaytirishga kirishdi va 563-567 yillar moboynda oʻz qoʻshinlari bilan eftaliylarga zarbalar berib uning hududlarini, yaʼni hozirgi Markaziy Osiyo va Kaspiy dengizigacha boʻlgan yerlarni egʻallaydi.

Turk xoqonligi davrida mamlakatni idora etish oʻziga xos uslubida olib borilgan. Xususan, Turk xoqonlari Markaziy Osiyo hududlarida hukmronlik qilsalar-da, biroq oʻzlari bu hududga koʻchib kelmaganlar. Ular oʻzlari ilgari istiqomat qilgan choʻl yerlarda qolib, koʻproq vassallik yerlaridan keltirilgan toʻlovlar, sovgʻa-salomlar hisobiga hayot kechirishni afzal koʻrganlar. Bu esa mahalliy boy-zodagʻonlarga qoʻl kelgan. Ular mamlakatning ichki iqtisodiy va siyosiy hayotini oʻz tasarruflariga olib, uni oʻzlari boshqarganlar. Faqat mahalliy zodagʻonlar oʻrtasida jiddiy ichki nizolar, kelishilmovchiliklar kelib chiqqandagina Turk xoqonlari ishga aralashganlar. Natijada bu hududdagi mavjud mahalliy davlat tuzilmalari, ularning boshqaruv tizimlari saqlanib, ichki siyosat bobidagi mustaqil faoliyatlari davom etgan. 581 yilda Turk xoqonligi ikki qismga – gʻarbiy va sharqiy qismlarga boʻlinib ketgan. Sharqiy xoqonlik tarkibiga Moʻgʻuliston va Xitoy yerlari kirgan. Gʻarbiy Turk xoqonligiga Yettisuv, Oʻrta Osiyo, Sharqiy Turkiston hududlari qarar edi. Xoqonlik davrida Turonzaminda kechgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotning tahlilidan koʻrinadiki, Gʻarbiy xoqonlikdagi aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayot tarzi, madaniy darajasi sharqiy yerlaridagiga nisbatan yuqori boʻlgan. Sharqiy hududlarda yashagan koʻpchilik koʻchmanchi turklarda urugʻ-qabilachilik munosabatlari kuchli boʻlgan, aholining asosiy qismi chorvador koʻchmanchilar edi. Gʻarbiy xoqonlik aholisining kattagina qismiga ega, oʻtroq dehqonchilik

va savdo-sotiq bilan shug'ullangan. Mehnatkash aholisi tabaqasi "Budun" yoki "Qora budun" deb atalgan. Urug'-qabilaning nomdor vakillari "beklar" deb yuritilgan. Jamoani xoqon va zodag'onlar kengashi-"qurultoy" boshqargan. Katta patriarhal oilalar-xo'jaliklarning boshliqlari "Kadxudolar" deb atalgan. Bu davrda dehqonchilik, bog'dorchilik va uzumchilik sohalari yo'qsak darajada rivojlangan. O'lkaning Farg'ona, Xorazm va Zarafshon va Sug'd havzalari bunyod etilgan. Farg'ona va Sug'dda aholining bir qismi tog'-kon ishlari bilan mashg'ul bo'lgan. Bu yerlarda oltin, mis, temir eritish, ulardan kerakli asbob-uskunalar yasash yaxshi yo'lga qoyilgan. II Okda qo'rg'oshin, kumush, Keshda qizil tuz qazib olingan. Xoqonlik ikkiga bo'lingach, bizning o'lkamiz G'arbiy Turk xoqonligi tarkibida bo'lsada, YI asr o'rtalarida u birnecha mayda davlatlarga bo'linib ketgan. Manbalardan ma'lum bo'lishicha, bu hududda o'n beshdan ortiq mayda mahalliy hokimiyatlar mavjud bo'lgan. Jumladan, Farg'ona hukumatida hokimlarni ixshid deb atashgan; II Ok hukumatida (hozirgi Ohangaron vodiysi, poytaxti – Tunkat) – dehqon; Shosh (Chirchiq vodiysi, poytaxti – Binkent) – tudan, Ushrushon (hozirgi O'rtepa, Zomin va Jizzax, markazi – Shohriston harobasi) – afshin; Samarqand (markazi – Samarqand) – ixshid; Dabusiya (Samarqand va Buxoro o'rtasidagi Miyofal tumani, poytaxti – Ziyovuddin stantsiyasi yonidagi Dabusiya harobasi) – dabushshoh; Buxoro – buxorXVdot; Vardana (hozirgi Shofrikon) – vardanXVdod; Termiz – termizshoh; Chag'aniyon (Surhondaryo o'rta Oqimi) – chag'anXVdod; Xorazm (Xorazm vohasi, poytaxti – Shabboz qishlog'i yonidagi Kat shahri) – xorazmshoh deb ataganlar. Bulardan tashqari, Qashqadaryoda Kesh, Nasaf kabi mustaqil hukumatlar bo'lgan. Ularning hukmdorlari o'z atrofidagi dehqonlarga va harbiy chokarlarga tayanib, o'zaro birlari bilan dushmanlik kayfiyatida bo'lgan.

Turk xoqonligi davrida shaharlar hayoti anchagina rivojlandi. Xitoy manbalarida tilga olingan Xorazm, Farg'ona, Sug'd, Chu vodiysida Tuproqqal'a, Buxoro, Samarqand, Ishtixon, Shosh, Isfara, Qubo (Quva), Kesh kabi o'sha davrning hunarmandchilik va savdo-sotiq tarmoqlari gurkirab rivojlangan shaharlari bo'lgan. "Buyuk ipak yo'li" bu shaharlarning xalqaro savdoda faol ishtirok etishini ta'minlagan.

Tarixiy manbalar xoqonlikda moddiy va ma'naviy madaniyat o'z davriga nisbatan yo'qsak darajada bo'lganligini ko'rsatadi. Xalq sayillari orasida Navro'z juda katta tantanalar bilan o'tkazilgan. Turk xoqonligi xalqlari qadimiy yozma madaniyatga ega bo'lganlar. Xoqonlikda oromiy yozuvi, sug'd yozuvi, Xorazm yozuvi bilan bir qatorda "Turk-run yozuvi", "UrXVn-Enasoy yozuvi", "Ko'k-turk yozuvi" kabi yozuvlar qo'llanilgan. Turk xoqonligi haqida toshlardagi bitiklar ayniqsa qimmatli ma'lumotlarni beradi. Qultegin bitiktoshi, Bilga xoqon bitiktoshi, To'n-Yuquq bitiktoshi singari noyob topilmalar turk yozma madaniyatining qadimiyligi va rang-barangligidan darak beradi. Turk xoqonligida ko'p XVdolik keng tarqalgan. Bu davrda aholi orasida animizm, otashparastlik, buddizm, nasroniylik va boshqa diniy qarashlar mavjud bo'lgan.

VI asr boshlarida Arabiston yarim oroli hududida qudratli davlat paydo bo'ldi. Bu davlatni vujudga kelishi, rivojlanish sari tutgan yo'li g'oyatda ziddiyatli kechgan. Buning sababi shuki, VI asrning o'rtalariga qadar Arabiston yarim orolida yashagan qabila, urug'larning hayot tarzi qoloq bo'lib, ularning mutloq ko'pchiligida ijtimoiy-patriarhal tuzum munosabatlari hukm surgan. Bu hududdagi chorvachilik bilan shug'ullangan ko'chmanchilar badaviylar deb yuritilgan. Ko'chmanchi badaviy oilalari, urug'lari o'z chorva mollari uchun yer-suv, o'tloq qidirib, keng sahrolarni kezib yurganlar. Faqatgina yarim orolning Qizil dengizga tutash Hijoz vohasida ahvol birmuncha boshqacharoq bo'lib, bu hududlarda arab qabilari asosan o'troq hayot kechirgan, savdo-sotiq, hunarmandchilik yaxshi rivojlangan edi. Ayniqsa, Hijozning bosh shahri-Makka shahri xalqaro karvon savdosining muhim markazi hisoblangan. Biroq mamlakatda hukm surgan siyosiy tarqoqlik, badaviy qabilalar o'rtasidagi o'zaro nizolar, aholi ichida ko'p XVdolik-butparastlikning kuchayishi tarqoq qabila, urug'larni birlashtirish, markazlashgan kuchli davlat tuzishni taqozo etayotgan edi. Ana shu zaruriy ehtiyoj Oqibatida yakka XVdolikni bosh bayroq qilib olgan, insonlarni to'g'ri va haq yo'lga boshlovchi islom dini vujudga keldi. Unga Islom dinining asoschisi Muhammad ibn Abdulloh (570–632yy)

asos soldi. Muhammad payg'ambar alayhissalom vafot etganlaridan keyin (632 y), ketma-ket "XV lofoiy rashoddin", ya'ni "xaq yo'ldan borgan sahih halifalar" degan tabarruk nom bilan shuhrat topgan payg'ambarimiz noiblari-choriyorlari - Abu Bakr (632-634), Umar (634-644), Usmon (644-656) va Ali ibn Abu Tolib (656-661)lar payg'ambar siyosatini davom ettirib, Arabiston yarim orolida markazlashgan - Arab halifaligi davlatiga asos soldilar. Tez orada bu davlatga Misr, Suriya, Falastin, Iroq, Vizantiya va Eron boysundirilib, islom jahon dinlaridan biriga aylanadi.

Arab halifaligining bosqinchilik yurishlari orasida Markaziy Osiyo yerlarini bosib olish, uning xalqlarini itoatga keltirish va bu hududda islom dinini yoyish alohida o'rinni eg'allaydi. Arablarning Markaziy Osiyoga bosqinchilik yurushlari ikki davrga bo'linadi: birinchi davr 650-705 yillarni o'z ichiga olsa, ikkinchi davr 705 yildan keyingi davr hisoblanadi. Birinchi davrda arab qo'shinlari Amudaryo atrofidagi hududlarga tinimsiz hujumlar qilib, bu yerlarning boyliklarini talab, katta o'ljalari bilan ortga qaytganlar. Arablarning birinchi yurishi 651 yilda noib Abdulloh ibn Amir hukmronligi davrida boshlanib, uning natijasida Xurosondagi bir qator shaharlar, Balx va Chag'oniyon bosib olinadi. 670 yilda Xuroson noibi Ubaydulloh ibn Ziyodning Buxoroga qo'shin tortib kelishi, Boykand, Romiton yerlarini eg'allashi, so'ngra Buxoro hukmdorini yengib o'z foydasiga sulh tuzib, katta xazina, boyliklarni qo'lga kiritishi va boshqa bir qator hujumlar arablarning O'rta Osiyo hududlarini eg'allash borasidagi dastlabki o'rinishlari edi. Arablarning O'rta Osiyo Hududini bevosita bosib olish 705 yilda halifalikning Xurosondagi noibi Qutayba ibn Muslim tomonidan boshlandi. Qutayba ibn Muslimga Movarounnahrda to Xitoy hududlarigacha bo'lgan viloyatlarni halifalikka boysundirish vazifasi yo'qlandi. Katta tayyorgarlikdan so'ng Qutayba 706 yilda JayXVn (Amudaryo) dan o'tib Boykandni eg'allaydi. 707 yilda og'ir janglar bilan Kesh, Naxshab zabt etiladi. 708-709 yillarda Qutayba qo'shini Vardanze, Romiton va Sug'd yerlarini ishg'ol qiladi. Shundan so'ng Sug'dning bosh shahri Samarqand bosib olingach, arab lashkarlari Buxoroni eg'allaydi. 711-715 yillarda Qutayba ibn Muslim Shosh, Xo'jand, Sharqiy Turkiston yerlarini eg'allab, bu yerlarda o'z hukmronligini o'rnatdi. Shu tariqa, arablar Movarounnahr (daryo orti) deb atagan O'rta Osiyo hududlari 715 yilga kelib bosib olindi.

Arablar O'rta Osiyoning katta Hududlarini bosib olgach, bu yerda o'ziga xos zulm va zo'ravonlik siyosatini olib bordilar. Arab istilochilari mahalliy aholiga nisbatan mislsiz zulm va zo'rovonlik o'tkazdilar, asrlar davomida yaratilgan noyob moddiy va ma'naviy boyliklar, asori atiqalar talandi, yakson qilindi. Mahalliy yozuvlarda bitilgan nodir kitoblar, qo'l yozmalar yondirildi. Zardushtiylik, buddizm dinining ko'plab ibodatxonalari, muqaddas qadamjorlari vayron qilindi. Bularning o'rniga arablar aholidan olingan mo'may daromadlar, to'lovlar evaziga masjid, madrasa, xonaqo va maqbaralar barpo etib, mahalliy aholini majburan islom diniga da'vat etdilar. Birinchi kundardan boshlab arablashtirish siyosatini amalga oshirib, hududimizga ming-minglab arablarni ko'chirtirib keldilar, arab tili va yozuvlarini davlat tili va alifbosi darajasiga ko'tarildi.

Arab hukmdorlari xalqqa zulm va asoratni kuchaytirish maqsadida turli xil soliq, o'lponlarni joriy qildilar. To'lanishi shart bo'lgan markazlashtirilgan qoyidagi soliq turlari mavjud edi: hiroj-daromadning uchdan bir qismi miqdorida yig'ilgan; ushr-davlat idora ishlari uchun daromadning 10 foizi miqdorida olingan; juzya-jon solig'i, oziq-ovqat, xomashyo yoki pul hisobida yig'ilgan; zakot-mol-mulkning 2, 5 foizi miqdorida olingan. Aholidan yig'iladigan bu soliqlarning hajmi daromadning qariyb yarimini tashkil etardi. Bundan tashqari aholiga mahalliy va mavsumiy soliq va majburiyatlar ham yuklatilgan. Arablar dastlab juzya solig'ini islomni qabul qilmaganlarga nisbatan qo'llagan bo'lsalar, keyinchalik barcha aholiga bab-baravar solingan.

Arablarning Movarounnahrda yurgizgan zo'ravonlik va mustamlakachilik siyosatiga qarshi yerli aholi keskin kurash olib bordi. 720-722 yillarda G'urak va Devashtich boshchiligida xalq haraqatlari bunga yorqin misol bo'ladi. Arab halifaligining og'ir soliq siyosatiga qarshi 725-

729 yillarda Samarqand, Buxoro va Xuttalon viloyatlarida ko'tarilgan qo'zg'olonlar ham xalq ozodlik kurashida sezilarli iz qoldirdi. VIII asrning 70-80 yillarida arablarga qarshi Movarounnahrda ko'tarilgan yana bir harakat Hoshim ibn Hakim – Muqanna boshchiligidagi tarixda “Ok kiyimlilar” nomi bilan ma'lum bo'lgan qo'zg'olondir. Qo'zg'olon Marvdan boshlanib, so'ngra butun Movarounnahrda yoyildi. Butun arab halifaligiga daxshat solib, sarosimaga keltirgan bu qo'zg'olon 14 yil davom etdi va yengilganiga qaramay, u keyingi avlodlar uchun tarixiy ulkan saboqlar berdi - erk, ozodlik va Vatan mustaqilligi uchun kurashga da'vat etdi. Arablarga qarshi olib borilgan xalq qo'zg'olonlari O'rta Osiyoda halifalik hukmronligi ildizlariga bolta urdi va uning tinkasini quritdi.

Shu bilan birga, arab istilosi va hukmronligi davri Vatanimiz hududida qanchalik murakkab ijtimoiy-siyosiy Oqibatlar bilan bog'liq bo'lmasin, shu bilan birgalikda yakkaXVdolik g'oyasi, ilg'or ijtimoiy-siyosiy, falsafiy qarashlarni o'zida mujassam etgan islom dini va ta'minotining o'lkamizda yoyilishi, xalqimiz xayoti va tafakkurida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Undan tashqari, Arab halifaligi davri O'rta Osiyo, Eron, Afg'aniston, Yaqin va O'rta Sharq, Shimoliy Hindisiton, Pireneya yarim oroli va Shimoliy Afrika xalqlarining ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyotida o'z ta'sirini ko'rsatdi va keyinchalik o'ziga xos yuksalish davrini belgilab berdi.

6-Mavzu: IX-XII ASRLARDA O`ZBEK DAVLATCHILIGI, IJTIMOIIY-SIYOSIIY, IQTISODIIY VA MADANIIY HAYOT.

REJA:

IX asrning boshlarida Movarounnahrda siyosiy ahvol. Siyosiy hokimiyatning somoniylar tomonidan egallanishi.

Movarounnahrda Qorahoniylar sulolasi hukmronligi.

Movarounnahrda G'aznaviylar va Saljuqiylar hukmronligining o'rnatilishi.

Muhammad Xorazmshoh davrida o'zbek davlatchiligi.

Adabiyotlar:

Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`qT., «O`zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O`zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., «O`zbekiston», 1999.

Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasixalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., «O`zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O`zbekiston buyuk kelajak sari., «O`zbekiston», 1998.

Vatan tuyg'usi T., «O`zbekiston», 1996.

Sa'dullaev A. Qadimgi O`zbekiston ilk yozma manbalarda. T., «O`qituvchi», 1996.

O`zbekiston tarixi (1-qism) T., «Universitet», 1997.

O`zbekiston tarixi (Darslik) – T., 2003, 7-20 betlar.

O`zbekiston tarixi (o`quv qo`llanma) 1-qism – T., 2002, 6-21 betlar.

Tayanch tushunchalar:

Davlat, davlatchilik; Halifalik, Tohiriylar davlati. Safforiylar hokimiyati; Somoniylar davlati; Davlatni boshqarish tizimi; devon, dargoh; Qoraxoniylar hukmronligi, iloxxonlar; Davlatni boshqaruv tizimida udel tizimi;G'aznaviylar davlati; Saljuqiylar hukmronligi; Xorazmshohlar davlati, davlatni boshqaruv tizimi; dargoh, devon;

1. VIII asrning oxirlari- IX asrning boshlarida Arab halifaligi og'ir siyosiy vaziyatga tushib qoldi. Bunga asosiy sabab, birinchi tomondan Arab halifaligiga bo'ysunishda bosh tortish va mustaqillikka erishish uchun boshlanib ketgan qo'zg'olonlar bo'lsa, ikkinchi tomondan, halifalik taxti uchun ko'rashning avj olishi.

Natijada o'rta Osiyoda mustaqil davlatlarning tashkil topishiga qulay shart-sharoitlar tug'ildi. Dastlab bunday davlatlar arablar istilo qilib ulgurmagani Movarounnahrning shimoliy, shimoliy-sharqiy hududlarida shakllandi. Shunday davlatlardan biri Qarluqlar davlati bo'lsa, ikkinchi - o'g'ozlar davlatidir.

Qadimda Oltoyning g'arbida, so'ngra Irtish daryoning o'rta oqimida yashagan qarluqlar qadimiy turkiy qabilalar hisoblangan. VI-VII asrlarda ular Turk hoqonligi tarkibiga kirgan. VII asr o'rtalarida qarluqlar Yettisuv o'lkasiga kelib joylashgan. Ularning katta guruhi Talos va Chu daryolarining adoqlarida va Issiqko'lgacha bo'lgan hududda yashagan. VIII asr oxirida bu hududda Qarluqlar davlati tashkil topadi. Podsholari «yabg'u» yoki «jabg'u» deb atalgan. G'arbiy turk hoqonligining bir qismida vujudga bu davlat shimol va sharq tomonlaridan Issiqko'l sohillaridan to Ili daryosi vodiysigacha turklarning jiqil qabilasi joylashgan hududlar, g'arbdan o'g'ozlar yurti va Farg'ona vodiysi, janubdan esa Sharqiy Turkiston bilan chegaradosh bo'lgan.

X asr arab geografi Ibn Havqalning ma'lumoti bo'yicha, qarluqlar yurti Farg'ona vodiysi chegaralaridan sharqqa tomon 30 kunlik masofaga cho'zilgan. Davlatning poytaxti Chu daryosidan shimolroqda joylashgan Suyob shahri bo'lgan. Undan tashqari Jo'l, Navqat, Karmankat, Yer, Tun, Panjikent kabi katta-kichik shaharlar va obod qishloqlar qad ko'targan Qarluqlarning xo'jalik faoliyatida asosiy o'rinni chorvachilik, xususan, qo'ychilik egallagan. Shu bilan birga ovchilik, daryo vodiylarida dehqonchilik bilan ham shug'ullanganlar.

Qarluqlar davlati bir tomondan Sharqiy Turkiston bilan, ikkinchi tomondan Movarounnahr aholisi bilan savdo-sotiq aloqalarini olib borgan. Muttasil olib borilgan savdo aloqalari Yettisuvda qadimda yashab kelayotgan turkiy aholining nafaqat ijtimoiy – va iqtisodiy hayotida, balki uning ma'naviy-madaniy hayotiga ham ta'sir ko'rsatdi. Hech qanday kuch ishlatilmasdan, tinchlik yo'li bilan bu hududga avval moniy va xristian dinlari, so'ngra musulmonchilik kirib kelgan. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, VIII asr oxirlaridayoq Qarluqlar jabg'usi islom dinini qabul etgan. X asr o'rtalariga borganda qarluqlarning kattagina qismi musulmon bo'lgan. Bu davrda Talosan sharqda joylashgan bir qancha qarluq shaharlarida jome masjidlari bino qilingan.

Bu davrda Qarluqlar davlati ikki tomondan: janubiy qo'shnilari yag'mo qabilalari hamda Sirdaryo etaklarida yashovchi g'arbiy qo'shnilari o'g'uz qabilalarining kuchli tazyiqiga uchraydilar. Bu har ikki chorvador aholi turkiy qabilalar ichida eng kuchlisi va jangovori hisoblanar edi. X asr o'rtalarida yag'molar Yettisuv viloyatini egallab, bu o'lkada Qoraxoniylar davlatiga asos solganlarida mazkur bu yangi turkiy davlatning siyosiy hayotida Qarluqlar ham faol qatnashadilar. Ularning ayrim vakillari hatto hukmronlik mavqeigacha ko'tariladilar. X asr oxirida qoraxoniylar Movarounnahrni egallagach, Qarluqlar Shosh vohasiga hamda Farg'ona va Zarafshon vodiylariga ko'chib kelib o'rtnashadilar. Keyinchalik ular asta-sekin Movarounnahrning mahalliy o'troqdehqon va chorvador aholisi tarkibiga singib ketadilar.

VI asrning birinchi yarmida Xitoydan to Qora dengiz bo'ylarigacha cho'zilgan juda keng maydonda ko'chmanchi chorvachilik bilan kun kechirgan turkiy qabilalarning yana bir jangovar ittifoqi yuzaga keldi. Tarix sahifalarida ular to'qozog'ozlar nomi bilan tilga olinadi. VI asrning ikkinchi yarmi va VII asrda ular ham Turk hoqonligi tarkibida bo'lib, uning ijtimoiy va iqtisodiy hayotida, ayniqsa, g'arbga tomon qilingan harbiy yurishlarida faol qatnashadilar. Turk hoqonligi yemirilgach, To'qozog'ozlarning kattagina qismi g'ozyoki o'g'uz nomi bilan Sirdaryo havzasi hamda Orol dengizi bo'yida muhim o'rtnashib, bu hududda ular IX asr oxiri va X asr boshlarida turkiy qabilalarning yana bir yangi ittifoqi - o'g'ozlar davlatiga asos soladilar.

o'g'o'zlarning asosiy qismi Sirdaryoning adog'i va uning o'rta oqimi hamda Orol bo'yidagi keng yaylovlarda yashagan.

o'g'o'zlar davlati chegarasida Sirdaryo bo'ylab Yangikent, Jand va Sig'noq kabi bir nechta boy shaharlar bo'lsa-da, ularni o'g'o'zlar qurmaganlar, chunki ular asosan ko'chmanchi chorvachilik bilan shug'ullanganlar.

o'g'uz yabg'ulari o'z davlatining poytaxti qilib Yangikent shaharni tanlaganlar va ular bu shahardan asosan qishlov uchun qarorgoh sifatida foydalanganlar.

Bu shaharlar daryo bo'ylab yo'nalgan karvon yo'li orqali qadimgi Yaksart etaklari, Orol bo'yi va undan shimolga –Itil va Yoyiq bo'ylariga qatnagan Xorazm, Movarounnahr va Shosh savdogarlarining asrlar osha dasht aholisi bilan olib borgan gavjum savdo aloqalari tufayli qad ko'targan edi.

X asrning birinchi yarmida o'g'o'zlar davlati shimoli-sharqdan qo'zg'algan qipchoqlar tomonidan qaqshatg'ich zarbaga uchrab, bo'linib ketadi. o'g'o'zlarning bir qismi o'zyurtini tark etib g'arbga tomon siljib, umumiy turk nomi bilan Janubiy Rusiya dashtlariga borib o'rinishadi. Ularning ikkinchi qismi esa avval Movarounnahrda kirib boradi, keyin janubig'arbga siljib, yangi sulola –saljuqlar boshchiligidagi Old Osiyo mamlakatlarini istilo qilishga kirishadi.

Shunday qilib, VIII asr oxiri va IX asr boshlarida Movarounnahrning shimoliy va shimoli-sharqiy hududlarida tashkil topgan va bir yarim asr hukm surgan. Ikki mustaqil turkiy davlat: Qarluqlar hamda o'g'o'zlar davlati faqat Movarounnahrda emas, balki butun o'rtaSharq hamda Old Osiyo aholisining siyosiy hayotiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Shu bilan birga ularning jangovor aholisi o'z turmush tarzi va an'analari bilan bu hududda yashovchi ko'pgina xalqlarning etnik tarixida sezilarli iz qoldirdi. Masalan, Qarluqlar qardosh o'zbek va tojiklarning, o'g'o'zlar esa turkman, ozarbayjon, qoraqalpoq, turk, gagao'zlarning etnogenezida muhim rol o'ynadilar.

VIII asr oxiri – IX asr boshida halifalikni larzaga keltirgan og'ir siyosiy vaziyat abbosiylarni Movarounnahr va Xurosonda olib borilayotgan siyosatni o'zgartirishga majbur etdi. Endilikda ular sharqiy viloyatlarni boshqarishda davlat ishlariga mahalliy zodagonlarni jalb etish va ularning qo'li bilan bu viloyatlarni halifalik tasarrufida to'tib turishga harakat qiladilar. Natija abbosiylar ko'tgandek bo'lib chiqmadi. Mahalliy zodagonlar Movarounnahr va Hurosonni asta-sekin o'z tasarruflariga olibgina qolmay, balki halifalik markazida ham hokimiyatni boshqarishda tobora ko'proq rol o'ynaydigan bo'lib qoldilar. Bunga ayniqsa halifa Xorun ar-Rashid (786-809) vafotidan so'ng taxt uchun uning o'g'illari Ma'mun bilan Amin o'rtasida 809-813 yillarda bo'lib o'tgan kurash katta yo'l ochib bordi.

Ma'mun uzoq yillar mobaynida Xuroson va Movarounnahrning noibi bo'lib, mahalliy zodagonlar bilan juda yaqinlashib ketgan edi. Garchi uni mahalliy zodagonlar qo'llabquvvatlasalarda, ammo halifalikning markaziy qismida arablar Aminni halifalik taxtiga ko'taradilar. Bundan norozi bo'lgan Ma'mun ukasi Aminga qarshi ko'rashish uchun besh yil tayyorgarlik ko'radi. Hirot viloyatining zodagonlaridan Tohir ibn Husayn boshliq Xuroson va Movarounnahr mulkdorlari unga yordam beradilar. 813 yilda ular Bag'dodga yurish qiladilar. Poytaxt qo'lgakiritilib, Ma'mun halifalik taxtiga o'tkaziladi. Buning evaziga Tohir ibn Husayn Mesopotamiyaning noibi, Bag'dodda halifalikning askar boshi va Iroqda hashar ishlar bo'yicha bosh mirob lavozimlariga muayassar bo'ladi.

821 yilda arab halifaligi asli Hirotlik bo'lgan Tohir ibn Husaynni Xuroson va Movarounnahr noibi etib tayinlaydi.

Tohir ibn Husayn o'zining o'lgan noibligini mustaqil davlatga aylantirishni hohlardi. U juma nomozida vaqtida halifa nomini xutbada chiqarib tashlashga buyruq beradi. Bu esa isyon bilan barobar edi. Biroq ko'p, Tohir ibn Husayn to'satdan vafot etadi, shundan keyin uni halifa yashirincha zaharlagan, degan gap tarqaldi.

Halifa Al-Ma'mun noiblikka Tohirning o'g'li Abo'la bbo's Abdullohni tayinlab, shu tarzda Tohiriylarning nasli sulolasiga asos soladi.

Abo'la bbo's Abdulloh hukmronligi davrida (822-844 yillar) Xuroson noibligi halifaga vassal o'lkaga, ammo deyarli mustaqil davlatga aylandi.

IX asrning 60-yillarida Xurosonda xalq qo'zg'oloni avj oladi. Unga aka-uka Yoqub va Amr ibn Lays misgarlar boshchilik qiladilar. Ular avval Seyistonda hokimiyatni qo'lgakiritadilar. 873 yilda tohiriylarning harbiy qo'shiniga qaqshatgich zarba berib, Xuroson poytaxti, Nishopurni egallaydilar.

Natijada Xurosonda tohiriylar hukmronligi tugatilib, safforiylar davlati tashkil topadi. Mamlakatda sodir bo'lgan bunday siyosiy o'zgarishlar Movarounnahrning Xurosondan ajralib, mustaqil davlat bo'lishiga imkon tug'iladi.

Ma'mun Movarounnahr zodagonlarining yordamini ham unutmadi. Somonxudotning nabiralarini ayrim shahar va viloyatlarga noib qilib tayinlaydi: No'xga – Samarqand, Ahmadga – Farg'ona, Yahyoga- Shosh va Ustrushona, Ilyosga esa Hirot tegadi. Buning evaziga aka-uka somoniylar Movarounnahrning had yilgi soliq yig'inidan katta mablag'ni halifa hazinasiga yuborib turganlar.

Tohiriylar davlati tugatilganda Movarounnahrning Samarqand, Farg'ona, Shosh va Ustrushona viloyatlarida noiblik qilayotgan somoniylar xonadonining siyosiy hayotida ham asta-sekin o'zgarishlar yuz beradi. Yurta avval Nux, So'ngra Ahmad boshchilik qiladi. Ular hatto o'znomlaridan misdan chaqalar zarb etadilar.

Ahmad vafotidan (865) keyin uning o'g'li Nasr Samarqandni markazga aylantiradi. U Buxoro vohasi, Naxshab (Qashqadaryo), Chag'onrud (Surxandaryo) vodiylaridan tashqari Movarounnahr barcha viloyatlarni birlashtirish va uni Xurosondan ajratib olish choralarini ko'ra boshlaydi.

Tohiriylar davlatining barham topishi, vaziyat tubdan o'zgarib, istiqlool uchun qo'lay sharoit qayta bo'lgan edi.

Chunki safforiylar Movarounnahrda hukmronlik qilishning uddasidan chiqqan olmaydilar. o'z holiga tashlab qo'yilgan Buxoro ahli hatto safforiylarga tobe bo'lishni hohlamaydi.

Shahar zodagonlari somoniylarga murojaat qilib, Samarqandga Nasr ibn Ahmad huzuriga elchilar yuboradilar. Undan Buxoroni o'z qo'l ostiga olishni va somoniylar xonadonidan bir kishini Buxorog'a hokim qilib yuborishni so'raydilar. Nasr bu taklifni mamnuniyat bilan qabul qilib, ukasi Ismoilni (874) Buxorog'a noib qilib yuboradi.

Shunday qilib, IX asrning oxirgi choragida Movarounnahrning deyarli barcha viloyatlari somoniylar tasarrufiga o'tib, u o'zmustaqilligini tiklab oladi.

Xuddi shu vaqtdan boshlab Nasr ibn Ahmad o'ni butun Movarounnahrning boshlig'i deb hisoblay boshlaydi.

Garchi ukalari Shosh viloyatining noibi Yoqub va Farg'ona hokimi Asadlar o'znomlari bilan chaqa pul zarb etib, o'zboshimchalik qilsalar ham, ammo Nasr ibn Ahmad somoniylar hukmronligi tarixida birinchi bo'lib kumush dirham zarb etadi.

Kumush tangalar chiqarish davlat mustaqilligining ramzi hisoblanib, to shu vaqtgacha halifalik viloyatlarida faqat tohiriylargina bunday dirhamni zarb etish huquqiga ega edilar.

Shunday bo'lsa ham, Buxoro noibi Ismoil akasi Nasrga itoat qilishni istamaydi. o'ziga berilgan viloyatni mumkin qadar iqtisodiy jihatdan mustaqil idora qilishga intiladi. Nasrning xazinasiga yuboriladigan har yilgi soliqlarni turli bahonalar bilan to'xtatib qo'yadi.

Shunday qilib, aka-uka o'rtasida adovat paydo bo'ladi, natijada bu adovat 888 yilda jangga olib keladi.

Jangda Nasr qo`shinlari tor-mor keltiriladi. Shu yildan boshlab Ismoil butun Movarounnahrni birlashtirib, uning yagona hukmdori bo`lib oladi.

Ismoil Somoniy o`rta asrlarning qobiliyatli, serg`ayrat va nihoyatda zukko yirik davlat arbobi edi.

Ismoil 849 yili Farg`onada tug`ilgan. 14 yoshida otasi Ahmad vafot etib, akasi nasr qo`lida qoladi. Manbalar Ismoilning aqlli, adolatli, fikr va tadbir egasi bo`lganligini qayd etadi. Butun Movarounnahr hukmini 802 yildan boshlab o`z qo`liga olishga erishgan Ismoil o`zining haqiqatan ham podshohlikka loyiq va haqli ekanini isbotlaydi.

Ismoil Somoniy davlatchiligimiz tarixidagi 1600 yildan ortiq tajriba va an`analarni uddaburonlik bilan davom ettira bilgan davlat arbobi hisoblanadi. U, eng avvalo, mamlakatimiz siyosiy birligini ta`minlash ishiga bel bog`lab, Farg`ona, Isfijob (Sayram), Shosh, Samarqand, Buxoro, Xorazm, Chag`oniyon, Xuttalon, Kesh, Xuroson, Seyiston, G`azna kabi qator viloyatlarni o`zhukmi ostiga birlashtirdi.

Shu tariqa Ismoil markazlashgan davlatchilik asoslarini qaytadan tiklashga muvaffaq bo`ldi. Mustaqillikni qayta tiklagan davlat uchun qat`iy tartib doirasida faoliyat ko`rsatuvchi idorachilik zarur edi.

Ismoil Somoniy davlatida markaziy boshqaruv dargoh (saroy) va devon (mahkama) orqali amalga oshirilgan.

Somoniylar saroyida devonboshilar, mirzaboshilar, miroxo`rlar va boshqa mansablar mavjud bo`lgan. Markaziy boshqarma 10 ta devondan iborat bo`lgan:

1. Bosh vazir devoni. Butun ijroiya hokimiyati hamda qolgan to`qqiz devon ustidan rahbarlik va nazorat shu vazirlik tomonidan amalga oshirilgan. Somoniylar davrida ushbu lavozimga zamonaning atqqli xonadon namoyandalari tayinlangan.

2. Devoni mustavfiy- davlat daromadlari va harajatlarini boshqarib turuvchi oliy moliyaviy amaldor (xazinador).

3. Devoni rasoil yoki devoni insho ham katta nufuzga ega bo`lib, u ba`zan devoni umidulmulk deb ham atalgan. Bu devon davlatning rasmiy, davlat ahamiyatiga molik barcha hujjatlarni tayyorlab bergan.

4. Devonishurat – armiyani boshqargan mahkama. Bundan tashqari bu devon harbiy qismlardagi tartib – intizom, oziq-ovqat, umuman xo`jalik ta`minoti, maoshi bilan shug`ullanib kelgan.

5. Devonibarid- bu aloqa vaziri, dargoh, hukumat, mahalliy hokimiyat bilan bog`liq habardorlik ishlari bilan mashg`ul bo`lib, poytaxtda qabul qilingan muhim qarorlar, hujjatlar va boshqa rasmiy ko`rsatmalarni viloyatlar, shaharlarga yetkazish hamda joylardagi shu kabi ma`lumotlarni markazga yetkazib berish kabi tadbirlar bilan band bo`lgan.

6. Devoni mushrif – saroy boshqaruvchisi sifatida xazina mablag`larining qanday sarflanishi ustidan nazorat qilib turgan.

7. Devoni mulk – hukmdor sulolaga tegishli mol-mulk boshqaruvi, nazorati, hisob-kitobi bilan shug`ullangan.

Devoni muxtasib – savdogarlarning toshu tarozisini, narx-navo ustidan nazorat qilish, shahar va qishloqlarda, ko`cha va bozorlarda tartibni saqlash, diniy marosimlarni amalga oshirishda chegaradan chiqmaslikni ta`minlash.

Vaqflar devoni, ya`ni turli yo`llar bilan diniy muassasa (masjid va madrasalar) ixtiyoriga o`tkazilgan mol-mulk, yer-suv ishlari bilan shug`ullanuvchi vazirlik.

Qozilik ishlari devoniga qozilarning faoliyatini nazorat qilish yuklatilgan.

Yuqorida qayd etilgan barcha devonlarning joylarda bo'limlari bo'lgan. Mamlakat viloyatlari mahalliy hokimlar va raislar tomonidan boshqarilgan. Har bir shaharda rais-shahar boshlig'i va muhtasib –shariat ishlari, bozorlardagi tosh tarozi va narxlarni nazorat qiluvchi bo'lgan. Oliy din rahnomasi shayxulislom hisoblanib, u davlatda juda katta mavqega ega bo'lgan.

2. X asrning o'rtalariga kelib Yettisuv va Qoshg'ar hududida yashovchi turkiy tilli qarluq, chig'il va yag'mo urug'larining ijtimoiy –iqtisodiy hayotida muhim o'zgarishlar sodir bo'ldi. Azaldan chorvachilik bilan shug'ullanib kelgan bu qabilalar nafaqat o'troqhayotga o'ta boshladilar, balki ular birlashib yangi siyosiy kuch sifatida maydonga chiqdilar. Shu tariqa qoraxoniylar davlati vujudga keldi. Bu davlatga yag'mo urug'idan chiqqan, o'zqavmi bilan islomni qabul qilgan Sotuq Abdul-Karim Qoraxon (Bug'raxon) asos solgan. «Qora» iborasi qadimgi turkiy tillarda «buyuklik», «ulug'lik» ma'nolarini anglatgan. Shu bois u buyuk hukmdor so'ziga tengdir. Odatda, qoraxoniylar hukmdorini «Tamg'achxon», ya'ni xonlar xoni deb atashgan.

992 yilda qoraxoniylar hukmdori Hasan Xorun Bug'roxon barcha turkiy qavmlardan tashkil topgan katta lashkar bilan Movarounnahr hududini bosib ola boshlaydi. Unga Shosh, Farg'ona va boshqa o'lkalarning xalqlari ham madad ko'rsatdilar. Shu yili qoraxoniy Bug'roxon somoniy Nux ibn Mansur bilan bo'lgan jangda g'olib kelib Buxoroni egallaydi. Ammo bu yutuq vaqtinchalik bo'lib tez orada Bug'roxon orqaga qaytib ketishga majbur bo'ladi. Faqat 999 yilga kelib qoraxoniylar ikkinchi bor Buxoroni zabt etdilar va butun Movarounnahr qoraxoniylar tasarrufiga o'tadi. 1001 yilda g'aznaviylar hukmdori Mahmud G'aznaviy bilan tuzilgan shartnomaga asosan, Amudaryoning shimolidagi barcha hududlar qoraxoniylar ixtiyorida qoladi. Ana shu tariqa Somoniylar davlati o'rnida 2 ta turk davlati –Qoraxoniylar va G'aznaviylar davlati tashkil topdi.

Qoraxoniylar davlatining boshqaruv shakli jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti, talab va vazifalaridan kelib chiqqan. Markazdagi boshqaruv tizimi ikki idora: dargoh va devonlardan iborat bo'lgan. Viloyat boshqaruvi ma'muriyatida somoniylar davridagidek vazirlar, sohib baridlar, mustafiylar va boshqa mansabdorlar faoliyat ko'rsatgan

Har qanday davlatchilikda bo'lgani kabi qoraxoniylar davrida ham markazdagi (dargohdagi) boshqaruv tizimiga katta e'tibor berilgan. Bunda dargoh ya'ni oliy hukmdor bilan viloyatlar, fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirib turuvchi hojiblar faoliyati alohida o'rin tutgan. Qoraxoniylar davrida hojiblar oliy hukmdor hamda viloyat hokimlarining davlat va aholi ishlari bo'yicha eng yaqin maslahatchilari hisoblanganlar. Mashhur mutaffakkir va shoir Yusuf Xos Hojib Bolosog'uniyga qoraxoniy Tamg'ach Qora Bug'roxon xon e'tiborini qozongani uchun xos hojib unvonini bergan. Bu to'g'rida Yusuf Xos Hojib o'zining «Qutadg'u bilig» («Baxt-saodatga eltuvchi bilim») asarida yozib qoldirgan Mahmud Qoshg'ariy ham shunday unvonga musharraf bo'lgan. Qoraxoniylar o'rtasidagi sulolaviy kurashlar oqibatida xonlik 1041 yilga kelib ikkiga: markazi Buxoro bo'lgan G'arbiy xonlikka va markazi Bolosog'un bo'lgan Sharqiy xonlikka bo'linib ketadi. G'arbiy xonlikka Movarounnahr va Farg'onaning G'arbiy hududlari kirgan. Sharqiy xonlik tarkibida Talos, Isfijob, Shosh, Farg'onaning sharqiy qismi, Yettisuv va Qoshg'ar yerlari kirgan.

Qoraxoniylar davrida Movarounnahrning ijtimoi-iqtisodiy hayotida bir qator muhim o'zgarishlar yuz berdi. Avvalambor, qoraxoniylar o'lkani zabt etishgach, bu yerda ko'pasrlardan buyon hukm surib kelgan yerga egalik qilishning muhim shakli – dehqon mulkchiligini tugatib, bu mulklarni davlat tasarrufiga oladilar. Bu mulklar Qoraxoniylarga tobe bo'lgan sodiq amaldorlar, harbiy lashkarboshilar, davlat xizmatchilari, yuqori ruhoniylar va din peshvolariga mulk qilib berilgan.

Ikkinchidan, qoraxoniylar davrida yer-mulkka egalik qilishning «iqtio'» va iqtidorlik munosabatlari rivojlandi.

Uchinchidan, Movarounnahrning Qoraxoniylar davlati tarkibiga kiritilishi yerli aholi etnik holatiga ham ta'sir qildi. Xususan, sharqiy xonlikdagi turkiy qavmlar, urug'-qabilalarning

g'arbiy xududlarga kelib, o'nashib, o'troqlashuvi o'zbek xalqining etnik shakllanishi jarayonida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Eng muhimi turkiy tilning tarqalish doirasi kengaydi va bu tilning adabiy til sifatidagi mavqei va maqomi osha bordi.

3. X asrning ikkinchi yarmiga kelib G'azna shahri Xurosonning siyosiy markaziga aylanadi. G'aznaviylar davlatining asoschisi Sobuqtegin bo'lib, bu davlat uning o'g'li Mahmud G'aznaviy davrida musulmon olamining eng kuchli davlatiga aylanadi. G'oyatda epchil diplomat, mohir siyosat arbobi bo'lgan Mahmud qoraxoniylar bilan o'zaro kelishuvga asosan o'zining shimoliy, chegaralarini aniqlab, shimoliy, shimoliy-g'arbiy Hindiston, Afg'oniston, o'rta Osiyoning katta qismi, Shimoli-sharqiy Eron yerlarini o'z davlati tarkibiga kiritadi.

Sulton Mahmud temir intizomli, yaxshi harbiy tayyorgarlik ko'rgan ko'p sonli qo'shin tuzib, uni zamonaviy qurol-aslaha bilan qurollantiradi, yetarli maosh bilan ta'minlab, ko'plab harbiy yurishlarni amalga oshirdi. Faqat Hindistonga 17 marta yurish qilib son-sanoqsiz boyliklarni qo'lg'akiritgan. 1019 yilda Mahmud Kanuadja shahrini egallab u yerdan 20 mln. dirham, 57 ming qul va 350 ta filni o'lja qilib olib kelgan. Shundan so'ng u Qoraxoniylar bilan tuzilgan shartnomani bo'zib, Amudaryo shimolidagi Chag'oniyon va Huttalon viloyatlarini egallaydi. 1010 –1011 yillarda Mahmud katta qo'shinish bilan Xurosonning G'ur viloyatini ham qo'lg'akiritadi. Mahmud G'aznaviyning navbatdagi nigohi jug'rofiy jihatdan qulay nuqtada joylashgan, boy hudud– Xorazmga qaratiladi. U 1017 yilda Xorazm podshosi Ma'munning o'limidan foydalanib, xonlik bilan Xorazmni o'ziga bo'undiradi. Xorazmga o'zining bosh hojibi, asli kelib chiqishi turk bo'lgan, Oltintoshni xorazmshoh unvoni bilan hukmdor qilib tayinlaydi. Shu tariqa, Xorazm 1040 yilgacha, ya'ni G'aznaviylar davlati inqiroziga qadar uning tobeligida bo'ldi.

Mahmud G'aznaviy davrida shaharlarda, ayniqsa, G'aznada ko'plab oliy imoratlar, masjid, madrasalar, ko'rkam karvonsaroylar barpo etilgan bo'lsa-da ko'pchilik aholining moddiy-maishiy ahvoli nochor kechgan, turli xil soliq va majburiyatlar odamlarning tinkasini quritgan.

Sulton Mahmud vafotidan so'ng, uning o'g'li Mas'ud davrida G'aznaviy davlatida ichki ziddiyatlar kuchaydi. Uning ustiga davlat egallab turgan hududga saljuqiy turklari tez-tez hujum qilib turdilar. Shunday hujumlardan biri G'aznaviylar davlatining inqirozga yuz tutushiga olib keldi. 1040 yilda Marv bilan Saraxs oralig'ida Dandanakon yonida bo'lgan jangda g'aznaviylar qo'shini qaqshatg'ich zarbaga uchradi. Va shu bilan g'aznaviylar davlati o'z mustaqilligini butunlay yo'qotdi.

IX asr oxiri X asrning o'rtalariga kelib Orolbo'yi va Kaspiy bo'yi hududlarida yashagan o'g'qabilalarining ittifoqi negizida Saljuqiylar davlati tashkil topdi.

o'g'ozlarning katta qismi ma'lum sabablarga ko'ra hozirgi Turkmaniston yerlariga o'tib, islomni qabul qilgan va o'shayerdagi mahalliy aholi bilan singishib ketgan qismi turkmanlar nomini olgan.

Saljuqiy davlatiga o'g'ozlarning yobg'usi (etakchisi) Saljuqbek asos solgan. Uning avlodlari To'g'rulbek, Dovudbek, Chag'ribek va Shakarbeklar davrida Saljuqiylar shuhrati yanada yuksaklikka ko'tariladi.

Saljuqiylar davlati Sulton Sanjar (1118-1157) davrida o'z hududlarini kengaytirdi. XI asrning 20-30 yillariga kelib Saljuqiy urug'-qabilalari hozirgi turman yerlari orqali G'aznaviylar tasarrufidagi Xuroson o'lkasiga kirib bordi. 1038 yilda Saraxsda, 1040 yilda DandanOqonda bo'lib o'tgan hal etuvchi janglarda Saljuqiylar G'aznaviylarni yengib, butun Xuroson yerlarini egallaydi, Nishopur shahri Saljuqiylarning poytaxtiga aylantiriladi.

XII asrning boshlarida Qoraxoniylar hukmdori bo'lgan hatto Arslonxon ham Sulton Sanjar bilan hisoblashishga majbur bo'lgan. 1130 yilga kelib Sulton Sanjar qoraxoniylar poytaxti Samarqandni egallagach, amalda butun Movarounnahrda hukmron bo'ladi. Ammo 1141 yilda Katvon cho'lida qoraxitoylar bilan bo'lgan katta jangda saljuqiylar qaqshatg'ich zarbaga

uchradi, bu bilan ularning hukmronligi ham inqirozga yuz tutadi. Sulton Sanjar vafotidan keyin esa buyuk Saljuqiylar davlatining Movarounnahrda ta'siri amalda barham topadi.

4. Saljuqiylar hukmdori Malikshoh davrida Xorazm mulkini boshqarish huquqini turk o'g'loni Anushtakin qo'lgakiritadi. Uning avlodlari Muhammad Qutbiddin, Jaloliddin Otsizlar davrida Xorazmning siyosiy mustaqilligi yanada kengaydi va ijtimoiy-iqtisodiy qudrati o'sdi.

Xorazmning mustaqil davlat sifatidagi o'rnini va mavqei Qutbiddin Muhammadning o'g'li Otsiz (1127-1156) hamda anushtakinlarning keyingi avlodlari El Arslon (1156-1172), Takash (1172-1200) va Alovuddin Muhammad (1200-1220) davrlarida yangi pog'onaga ko'tarildi. Keyingi hukmdorlar Takash va Muhammad Xorazmshohlar davriga kelib Xorazm davlati o'rta asrlar davridagi eng qudratli saltanatga aylandi. Alouddin Muhammad Xorazmshoh davrida o'zigaxos markaziy va mahalliy davlat boshqaruvi tizimi vujudga keltirilib, takomillashtirildi. Anushtakinlarning davlat boshqaruvida ikki tizim mavjud bo'lgan: dargoh va devonlar majmui.

Dargohda ulug' hojib mansabi alohida o'rinni egallagan. U maxsus devon-devoni xosni boshqargan, hukmdor sulolaga tegishli yer-suv, mol-mulk ustidan lozim bo'lgan hollarda vazirlar faoliyatini ham nazorat qilgan. Insho yoki tug'ro devoni rasmiy hujjatlar, yozishmalarni to'zish bilan shug'ullangan. Moliya ishlari bilan istifo devoni, davlat nazorati tadbirlari bilan ishrof devoni, harbiy masalalar, xususan, qo'shinni qurol-aslaha bilan ta'minlash, qo'shinqismlari shaxsiy tarkibini nazorat qilish, harbiy ko'riklar o'tkazish qabilar bilan devoni arz shug'ullangan.

Xorazmshohlar davlat boshqaruvi tizimida dargohda hojib mansabidan tashqari yana bir qator oliy toifadagi lavozimlar faoliyat ko'rsatishgan. Shundaylardan biri sohibi ustozdor hisoblangan. Xazina mablag'larining barchasi uning ixtiyorida bo'lgan. Davlatdagi tashtdor lavozimi ham muhim sanalib, u sultonning eng sirdosh kishisi hisoblangan. Tashtdor hukmdorning mahfiy sirlaridan ogoh bo'lib, doimo u bilan bahamjihat faoliyat ko'rsatgan. Oliy lavozimlardan yana biri – qissador bo'lib, u Sulton nomiga kelgan arz, shikoyatlarni yig'ib, o'rganib, ularni hukmdor nomiga havola qilib turgan.

Xorazmshohlar davrida harbiy sohaga alohida e'tibor berilgan. Bir necha yuz minglik qo'shindan tashqari oliy hukmdorning maxsus shaxsiy gvardiyasi (haros) bo'lgan. Xususan Sulton Muhammadning shaxsiy gvardiyasi 10 ming nafar kishidan tashkil topgan. Harbiy qismlarda harbiy nazoratchi, sipohsolor, sohibi jaysh (viloyat qo'shini boshlig'i), amir ul-umaro, malik (10 ming qo'shinboshlig'i), chovush (chopar), askar qozisi kabi mansablar mavjud bo'lgan.

Xorazmning mustaqil davlat sifatidagi ravnaqi, hududlarining benihoya kengayib borishida Alovuddin Takashning o'rnini va roli katta bo'lgan bo'lsa, Alouddin Muhammad Xorazmshoh davrida ham mamlakat hududlari kengayishida davom etdi. Bu vaqtga kelib Eron, Ozarbayjon, Xurosondagi Hindistongacha bo'lgan yerlar Xorazmshohlarga bo'ysuntirilgan edi. Uning tarkibiga 400 dan ziyod shaharlar kirardi. Orol dan Hind Okeanigacha, Sharqiy Turkistondan Iroqqacha bo'lgan hududdagi xalqaro taqdiri Xorazmda hal etilardi.

Bu holat Muhammad Xorazmshoh, o'zigaortiqcha bino qo'yib, o'zini «Iskandari Soniy», «Ollohning yerdagi soyasi» deb ulug'lashiga olib keladi. Xorazmshoh o'zini qanchalik ko'klarga ko'tarmasin, mamlakatda ichki ziddiyatlar tobora kuchayib, tanazzullik holati sodir bo'lmoqda edi. Oliy hokimiyat ichidagi kuchli muholifat, xususan Xorazmshoh bilan uning onasi Turkon Xotun tarafdorlari o'rtasidagi ochiq-oshkor tarzda siyosiy kurash ham Xorazm davlatining beqarorlik holatiga olib keldi. Xorazmshohlar davlatida kechayotgan bu xildagi chuqur tanazzullik jarayonidan to'la xabardor bo'lgan Sharqdagi boshqa qudratli mo'g'ul davlati hukmdori Chingizxon esa katta harbiy tayyorgarlik ko'rib, tez orada Movarounnahr sarhadlari tomon istilochilik urushini boshlashga chog'lanayotgan edi.

Tekshiruv savollari:

Arab halifaligi hukmronligining Movarounnahrda pasayishiga qanday omillar sabab bo'ldi?
IX asrda shakllangan dastlabki mustaqil davlatlar haqida nimalarni bilasiz?
Somoniyar sulolasi tomonidan Movarounnahr hududlari qaysi davrga kelib mustaqil davlat sifatida tarkib topdi?
Ismoil Somoniy tomonidan tashkil ettirilgan markazlashgan davlatning boshqaruv tizimini izohlab bering.
Qoraxoniylar hukmronligi davrida iqto' tizimi kimlar manfaatini ko'zlab amalga oshirilgan?
Qoraxoniylar davlati boshqaruvi tizimiga xos jihatlari va xususiyatlarni tahlil etib bering.
Nima sababdan g'aznaviylar sulolasi tez yuksalib va tez inqirozga uchradi?
Saljuqiylar 3sulolasi qachon, qay tariqa va qaysi xududlar bo'ylab vujudga kelgan?
Xorazmshohlar davlati boshqaruv tizimini izohlab bering.
Xorazmshohlar davlatidagi ichki ziddiyatlar qanday oqibatlarga olib keldi?

7-mavzu: AMIR TEMUR DAVRIDA O'ZBEKDAVLATCHILIGI. TEMUR TO'ZUKLARI VA HOZIRGI ZAMON.

Raja:

Amir Temurning markazlashgan davlat to'zishi va uni boshqarish tizimi.
Iqtisodiy va madaniy yuksalishi.
Amir Temo'ing jahongirlik yurishlari va tashqi siyosati.
Amir Temur to'zuklari va hozirgi zamon.

Adabiyotlar:

Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'qT., «O'zbekiston», 1998.
Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., «O'zbekiston», 1999.
Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasixalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., «O'zbekiston», 1998.
Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari., «O'zbekiston», 1998.
Vatan tuyg'usi T., «O'zbekiston», 1996.
Sa'dullaev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. T., «O'qituvchi», 1996.
O'zbekiston tarixi (1-qism) T., «Universitet», 1997.
O'zbekiston tarixi (Darslik) – T., 2003, 7-20 betlar.
O'zbekiston tarixi (o'quv qo'llanma) 1-qism – T., 2002, 6-21 betlar.

Tayanch tushunchalar:

Movarounnahrda ijtimoiy-siyosiy vaziyat, islom dini ta'sirining kuchayishi, yerga egalik, soliq siyosati, Temur davlati, harbiy yurishlar, Temur davri madaniyati. To'zukotning mamlakatni odil idora qilishdagi ahamiyati, «Kuch adolatdadir», Temur to'zuklarining xorijiy tillarga tarjima qilinishi, A.Temur faoliyatida diyonat, adolat va siyosatning mushtarakligi.

1. Mo'g'ullar istilosi o'rta Osiyo xalqlarining iqtisodiy va ijtimoiy hayoti va madaniyatiga katta talofat yetkazdi, ko'p obod joylarni vayronaga aylantirib, minglab kishilarni kirib tashladi. Lekin istilochilar o'rta Osiyo xalqlarining ozodlik ko'rashini, ularning xo'jalik va madaniyatda erishgan tajriba va an'alarini yemirib tashlay olmadilar. Shu bois, XIU asrning 50 yillariga kelib Chigatoy ulusiga qarashli vobolgan Movarounnahr mayda feodal davlatlarga bulingan bo'lib, Shahrisabz (Kesh) da Xoji Barlos, Xujandda jaloyirlar hukmdori Boyazid, Balxning bir qism ida Qozog'onining nabirasi Amir Husayn, ikkinchi qism ida- Uljabuga Suluz, Badaxshonda- Badaxshon shohlari va boshqa viloyatlar hokimlari o'rtasida tinimsiz urush- janjallar davom etib kelardi. Shunday qilib, bir tomondan mo'g'ullarning istilosi, ikkinchi tomondan feodallarning o'zaro urushlari mamlakat va xalq boshiga katta kulfatlarni soldi. Bu davrda feodal o'zaro urushlariga aralashib, jahon qobiliyati va uddaburonligi bilan elga tanilgan Amir Temur ibn Tarag'ay Bahodir Movaraunnah hayotida ko'rina boshladi.

Amir Temur qanday shaxs edi?

Temur to'g'risidagi shov-shuvlar, xaqiqatni va afsonalar asrlardan asrlarga o'tib, bizning kunlarga yetib kelgan. Sovet tarixshunoslik ilmida uning serqirra, qarama-qarshiliklarga boy faoliyatiga faqat bir tomonlama baho berildi. oqibatda ko'pchilikongida Amir Temur faqatgina "qonxo'r", "bosqinchi", "zolim" shoh bo'lgan, uning tariximizda hech bir xizmati yo'q. degan noto'g'ri tushuncha paydo bo'ldi Temur o'rta asrning yirik shaxslaridan biridir. Shuning uchun ham uning shaxsiga bo'lgan qizikish hozirgi kunda qadar juda katta ahamiyatga ega. Amir Temur 1336 yilda Shahrisabz yaqinida Xo'jailg'or qishlog'ida tug'ildi.

Amir Temurning bolaligi va yoshligi to'g'risida rasmiy ma'lumotlar yo'k. Ammo ayrim manbalarda ba'zi tavsilotlar keltirilgan. Temur bolaligidanoq aqlu- farosati va jasurligi bilan tengdoshlaridan ajralib turgan. Unda yoshligidanoq tengqurlarini uyushtirish va orqasidan ergashtirish, qaltis vaziyatlarda aqliy tadbirlar topish kabi noyob qobiliyat namoyon bo'lgan. Temur harbiy mashg'ulotlarning sirlarini egallashga ko'proq e'tibor bergan. Mo'g'uliston xoni Tug'luq Temur Movarounnahrning zaiflashganidan foydalanib 1360 - 1361 yillarda hech kaerga qarshilikka uchramasdan Qashqadaryoga qadar kelib qolgan vaqtda, Kesh hokimi Xoji-Barlos Xurosonga qochib ketadi, Temur esa Tug'luq Temurga xizmatga kiradi va 25 yoshga kichik, ammo juda boy viloyat ya'ni Shahrisabz hokimiga aylanadi. Tug'luq Temurga xizmatga kirishga maqsadini Amir Temur jahon "Temur to'zuklarida" quyidagicha bayon etadi: "...Movarounnahr viloyatini qatlu-barotdan qutkarib qolishga qaror qildim" (Temur to'zuklari 18 bet). Biroq Temur Mo'g'uliston xoniga uzoq vaqt xizmat qilmadi. Tug'luq Temur hokimiyatni o'g'li Ilyos-Xo'jaga topshirib, Amir Temurga esa sipoxsolar (bosh qo'mondon) lavozimini taklif etgandan so'ng, u Ilyos-Xo'jaga xizmat qilishdan bosh tortib, boshqa davlatlar bilan diplomatik munosabatlar o'rnatib boshladi. Ularning ichida Balx hukmdori Amir Husayn bor edi. Amir Husayn Chigatoy ulusining o'ldirilgan amiri Qozog'onning nabirasi bo'lib Movarounnahrda asosiy davogarlardan biri sanalardi. "Zafarnoma"da ta'kidlanishicha Temur va Husayn dastlab "do'st tutunishga", ganimlarga qarshi birgalikda ko'rashishga, bir-biriga hech qachon xiyonat qilmaslikka Qu'onni o'rta qo'yib qasam ichishadi. Temur Husaynning singlisi Uljoy Turkan xotinga uylanib, ittifoqni qarindoshlik rishtalari bilan mustahkamladi. Temur Husayn bilan birga turkmanlar ustiga va Seyistonga bosqinchilik yurishlari qiladi. Seyistonda Temur o'ng qo'li va o'ng oyog'idan yaralanadi va natijada deyarli qurib qoladi va bir umr oqsoqlanadi, shu sababli ham Temurlang, ya'ni oqsoq Temur (Yevropada-Temurlang) degan laqab oladi. Tug'luq Temur vafot etgandan so'ng Movaraunnahrdan haydalgan Ilyosxo'ja 1365 yilda qayta qo'shin bilan Movaraunnahga yurish qiladi. Husayn bilan Temur qo'shintayerlab, uni Chinoz va Toshkent yaqinida ko'tib olib jang qiladilar. Tarixga bu jang "Jangi loy" nomi bilan kirgan, chunki kuchli jala qo'yib, otlar loyda toyib keta

boshlagan, Oqibatda bu jang Temur va Husaynning mag'lubiyati bilan tugallandi va ular avval Samarqandga, keyin Balxga chekinishdi. Ilyosxo'ja esa, g'alabasini mustahkamlash uchun Samarqand sari yurdi. Biroq o'shadavrda Samarqandda sarbadorlar hukmronlik qilardi.

Ma'lumki, sarbadorlar harakati XIU asrning 30- yillarida Xurosonda ijtimoiy harakat sifatida boshlandi va mo'g'ullarning bosqinchilik siyosatiga va ularning tartiblariga qarshi qaratilgan edi. "Sarbador" so'zi "boshi dorda" degan ma'noni bildiradi. Sarbadorlar "agar g'alaba qozonsak, xalqning mo'g'ul zulmidan ozod qilgan bo'la miz, bordi-yu g'alabaga erisha olmasak, unda dorga osilish uchun tayermiz, negaki azob- uqubatlarga ortiq bardosh berish mumkin emas" der edilar. Bu harakat Samarqandga 1360 yilda kirib keldi. Unda hunarmandlar, dukondorlar va o'zlarini g'oziyalar, deb atagan ayrim madrasa muallimlari faol qatnashdilar. Ilyosxo'ja qo'shinlarining yaqishlashib kelayotganini eshitib harakat yo'l boshchilari- Samarqand madrasasining talabasi Mavlonazoda, sobiq paxta savalovchi Abu Bakr Kalaviy, kamonbop Xo'rda ki Buxoriylar jome masjidiga to'plangan 10 mingga yaqin aholiga murojaat qilib islom va xalqni mo'g'ullardan ximoya qilishga da'vat etishdi. Kurilgan tayergarlikdan so'ng, shahar aholisi Ilyosxo'jaga zarba beradi va mo'g'ullar Mo'g'ulistonga qaytib ketishga majbur bo'ladilar. Bundan xabar topgan Husayn bilan Temur Samarqand sari yo'lga chiqdilar va xiyla bilan lagerlariga sarbadorlar rahbarlarini chaqirib olib, qatl qildilar. Biroq, bizgacha yetib kelgan ma'lumotlarga ko'ra, Temur Mavlonzodani o'limdan saqlab qolgan, bunga Husayn bilan o'rtalaridagi ixtiloflar sababchi yoki Temur Mavlonzoda bilan aloqada bo'lgan, degan taxminlar bor. Shu davrdan Temurning g'arazgo'y, g'oyat xasis Amir Husaynga qarshi ko'rashi boshlanadi. Temurning xotini Uljoy Turkon og'o (Husaynning singlisi) vafot etgandan so'ng va natijada qarindoshlik aloqalari o'zilganidan keyin Temur tez orada g'alaba qozonadi. Amir Husayn esa Xuttalon-Jilen hokimi Qayxusrav tomonidan o'ldiriladi. Shunday qilib 1370 yilga kelib, Temur Movarounnahr va Xurosonning yagona hokimiga aylandi. Qo'shinsarkardalarining qurultoyi Temurni Movarounnahrning yagona hukmdori deb e'lon qiladi. Shu davrdan boshlab Amir Temur Ko'ragoniy unvonini oladi. "Ko'ragon" so'zi-xon kuyovi degan ma'noni anglatadi, o'shadavrda chingizxon nasl-nasabi bilan yaqinlik qilish hokimiyatga egalik qilgan amirlar uchun afzal hisoblanardi. 1370 yilda Balxda Amir Husaynni yengib, uning beva xotini- Saroy Mulkxonimga, Qozonxonning qiziga uylanadi. Temur faoliyatining birinchi davrida, ya'ni 1360-1386 yillarda, Movarounnahrda mo'g'ul xonligidan mustaqil kuchli markazlashgan davlat to'zish yo'lida ko'rashadi. Movarounnahrni birlashtirishdan manfaatdor bo'lgan turk va tojik zodagonlari bilan birgalikda o'zboshimcha feodallarga, markazlashish va birlashishga zid harakatlarga, mamlakatning parchalangan holatda saqlashga intiluvchilarga, o'zaro urushlarga undovchilarga qarshi kurash olib bordi. Qisqa muddat ichida Temur Amudaryoning va Sirdaryo oralig'idagi yerlarni, Farg'ona va Shoshni o'zigabuysundirib birlashtiradi. 1372-1388 yillar orasida Xorazmni to'labuysundirish uchun 5 marta yurish qiladi, va 1388 yilga kelib Xorazm yerlarini tarkibiga qushib oladi. Temur XIU asrning 80 yillari o'rtalariga kelib, mamlakatida butunlay osoyishtalik o'rnatadi. Amalda hukmron bo'lsa ham, Temur davrida davlat tepasida Chingizxon avlodidan bo'lgan Suyurg'otmish (1730-1380 yy) va Sulton Mahmudxon (1380-1402 yy) rasman turishgan edi. Temur vafotidan so'ng esa, u tartib bekor qilindi va oliy hukmdorlar o'zini podsho deb e'lon qildilar. Biroq Temur hayotligida ham bu imperiya tom ma'noda markazlashgan davlat emas edi va to'rt ulusga bo'lingan: Xuroson, Jurjon, Mazondaron va Seyiston (markazi Xirot shahri) Shohruxga; G'arbiy Eron, Ozarbayjon, Iroq va Armaniston (markazi Tabriz) Mironshohga; Fors, ya'ni Eronning janubiy qismi (markazi Sheroz) Umarshayxga; Afg'oniston va shimoliy Hindiston (markazi dastlab Gazna, keyinchalik Balx) Pirmuhammadga suyurg'ol qilib berilgan edi. "Suyurg'ol" temuriylar davrida feodal yer in'om qilishning keng tarqalgan turi edi va shahzoda hamda amirlarga toju-taxt oldida ko'rsatgan katta xizmatlari uchun shartli tarzda in'om qilingan yer, suv va uni idora qilish huquqi edi. Temuriylar davrida "tarxon" ham keng tarqalgan edi. "Tarxon" deganda yer, mulk yoki birorta shaxs qo'lidagi davlat xazinasi foydasiga to'laydigan soliq, yig'inlaridan va

majburiyatlaridan ozod qilinishi tushuniladi. "Suyurg'ol" odatda abadiy foydalanish uchun berilsa, "tarxon" vaqtinchalik berilgan in'om edi. Temur davridaek uluslar, garchi markaziy hukumatga itoat etsalar-da,ma'lum mustaqillikka ega edilar. Ulus hukmdorlarining davlat apparati, mustaqil qo'shini bo'lib,ularning markaziy hukumatga tobeligi xirojning (daromad soligi) bir qismini Samarqandga yuborib turishdan iborat edi. Viloyat va tumanlarda hokimiyatt markaziy hukumat tarafidan tayinlangan dorug'alar qo'lida edi. Davlat ishlari asosan uch muassasa (devon) qo'lida bo'lgan: devoni oliy (markaziy ijroiya organi), devoni mol (moliya ishlari maxkamasi) va devoni tavochi (harbiy ishlar maxkamasi). Din, shariat bilan bog'liq ishlar qozi va shayx-ul-islom qo'lida edi. Temur jahon "To'zuklari"da bergan ma'lumotlarga ko'ra davlatni yetti nafar vazir: 1) mamlakat va raiyat ishlari bo'yicha vazir (bosh vazir); 2) vaziri sipox, ya'ni harbiy ishlar bo'yicha vazir; 3) egasiz qolgan mol-mulklarni tasarruf etish ishlari vaziri; 4) saltanatning kirim chiqim ishlarini boshqaruvchi vazir,ya'ni moliya ishlari vaziri; 5,6,7) sarhad (chegara) viloyatlarining ishlarini nazorat etib turuvchi vazirlar boshqargan.. Yetti vazirning barchasi devonbegiga buyso'ng an. Markaziy hokimiyatt organ idoralarida kabi, ulus hokimlari devonlarida kabi, vazirlardan boshqa turli tabaqadagi amaldorlar bo'lgan. Masalan, shayx-ul-islom, qozi al-ko'zot (oliy sudya), sadri a'zam (vaqf yerlari mutasaddiysi), arzbegi (shikoyatlar qo'rib chiquvchi), muxassil (soliq yig'uvchi), yasovul (hukmdorning shaxsiy buyruklarini bajaruvchi) va boshqalar. Temur vaqti- vaqti bilan so'roqpurush, reviziya va tekshirish-taftish, tergov qilish-tahqiq o'tkazib turgan.Uning saltanatida mansabini suiste'mol qilish,o'g'ri-talonchilik, rishvat (pora) xo'rlik, ichkilik bozlik, maishiy bo'zuqlik, og'ir gunoh, hisoblanib, bu ish bilan mashg'ul bo'lganlar qattiq jazolangan. Xususan Yazdiyning yozishicha, Temur hatto nojuya harakat qilgani uchun farzandi Mironshoh, hamda nevarasi Amirzoda Pirmuhammadlarni ham xalq oldida tegishli jazoga tortgan edi. Zamondosh tarixchilarni e'tirof etishicha, Temurning eng karakterli xususiyatlari-davlat, mamlakat, fuqaroning g'amxo'ri ekanligi davlat ishlarini og'ishmay, qattiylik bilan boshqargan.. Amir Temur islomni targ'ib qilish, uning rolini siyosatining axloqiy-mafko'raviy omili sifatida kuchaytirishga alohida e'tibor berdi. Sohibqiron davrida islom dinining haqiqiy xomiysi ekanini amalda to'liq namoyish etdi. Barcha ruhoniylar bu davrda daxlsiz hisoblangan. Temur vaqf axkomini joriy etdi. Uning daromadlari hisobidan madrasa, masjid, xonaqohlarni mablag' bilan ta'min etdi. Dini3y masalalar, xususan islomiy marosimlar, urf-odatlar va shariat qonunlarining bajarilishi ustidan mansablar joriy etdi. Ular mutavalliy, muftiy, qozikalon, muxtasbiy nomlar bilan atalardi. Ma'lumki, Amir Temur hayotida uchta piri bo'lgan. Ulardan Said Baraka,uning uchun alohida e'tiborga, xurmatga sazovor bo'lgan pir hisoblangan. Said Baraka Temur" qilich bilan nimaniki qo'lgakiritgan bo'lsa, shulardan toat-ibodat, hamda fatvolar berib duoguylik bilan mustahkamlab berishga harakat qiladi," Shunday qilib, Amir Temur reja va maqsadlarini amalga oshirishda mulkdor zodagonlarga, harbiy kishilarga va halqqa ta'sir etaolayotgan ruhoniylarga tayangan. Temur hukmronligi davrida ijtimoiy-iqtisodiy hayot da sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Chiqishida ni tiklash va rivojlantirish tadbirlari ko'rildi. Yangi sug'orish kanallar qazilishi va ayrim eskilarining tiklanishi, ekin maydonlarining kengayishiga olib keldi. G'alla, paxta va boshqa an'anaviy qishlOq xo'jalik ekinlari bilan bir qatorda yangi zig'ir, poliz ekinlari (masalan, qovunning "Miri Temur" navi), xurmo ekila boshlagan. Temur farmoniga ko'ra ekinzorlar yaqiniga o'tov o'rnatish ko'shni rahbarlariga taqiqlangan. Uning farmoniga ko'ra yangi Qishloqlar vujudga keldi, ayniqsa,, Samarqand atrofida, bu esa dehqon aholisining farovonlashuviga, eng muhimi-qishloq va shahar aholisining o'zaro kengayishiga, dehqonlarning mahsulotlari bilan shaharliklarning hunarmandchilik buyumlari ayir boshlashga yordam berdi. Hunarmandchilikning qadimgi tarmoqlari-to'quvchilik va tikuvchilik yanada rivojlandi, qurol aslahaning xilma-xil turlari, zargarlik, qog'oz ishlab chiqarish jadal taraqqiy etdi. Temur va temuriylar davrida yer-suv, hunarmandchilik qorxonalarining katta qismi podsho xonadoni va feoodallar qo'lida bo'lib, mehnatkash xalq yerni ijaraga olib, bir qator soliq va jarimalar to'lashga, turli-tuman yumushlarni bajarishga majbur edi. Ular ichida " xiroj"- xosilning 0,4 ulushi, " avorizot"- urushlar davrida olinadigan soliq," jon solig'i"- nomusulmonlardan olinadigan soliq, "

dorugash", " mirobona", " zakot", " boshtamg'a", "peshkali", " sovari" va boshqalar. "Begar" deb ataladigan hashar o'shadavrning juda og'ir majburiyati hisoblanardi. Shahar devorlari, saroylar, maschit va madrasalar, yo'llar va ko'priklar, qal'alar va boshqa davlat ahamiyatiga ega bo'lgan boshqa binolar qurishga va shunga o'xshash ishlarga dehqon aholisini zo'rlab junatganlar. Shu bilan birga, Temur davlatida dehqonlarning fidoiyligi e'tiborga olingan. Masalan: biror shaxs o'zlashtirilmagan yerni ishlab yaroqli holga keltirsa, ekin eksa, bir yil soliqdan ozod etilgan, ikkinchi yilni xoxishga qarab xoxlasa to'lagan, uchinchi yili umumiy soliq qonuniga buy so'ngan. Ba'zi vaqtlarda alohida tumanlar aholisi vaqtinchalik soliqlardan ozod e tilgan. Bunday yengillik berilishi qishlOq xo'ligini barqaror ravishda rivojlanishiga yordam berdi. Bu davrning soliq siyosatining ijobiy tomoni shunda ediki, joriy etilgan qonunlarga qat'iy rioya qilingan, hukmdorlarning o'zboshimchaliklariga yo'l qo'yilmagan. Temur hukmronligi davrida ichki va tashqi savdoning kengaytirishga katta e'tibor berildi, Samarqand va boshqa shaharlarda savdo rastalari, bozorlar va yo'llarni obodonlashtirish tadbirlari ko'rildi, karvon yo'llarida yangi karvonsaroylar qurildi, sharqdagi va g'arbdagi mamlakatlar bilan tijorat iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga harakat qilindi. Temur boshqa hukmdorlardan farq qilib davlatni boshqarishda kengash, maslahat ya'ni qurultoylar o'tkazib turardi. Sharofiddin Ali Yazdiy ma'lumotiga ko'ra, bu qurultoylarda mamlakat va davlatning xo'jalik sohasidagi hamda harbiy ahvol haqidagi eng muhim masalalari muhOqama etilar, mamlakat va davlat uchun zaruriy xisoblangan ishlarni bajarishda birla03shib harakat qilishga qaratilgan, qarorlar qabul qilinlar, tadbirlar belgilanar edi.

Temur buyuk imperiya barpo etar ekan, u haqiqiy yurt egasi sifatida jamiki moddiy boyliklarni, hunarmandlar, san'atkorlar, me'morlar, olimlarni Movarounnahr ga olib kelardi va bu yerdagi ichki resurslarni ham ishlatib shahar va qishloqlarni obodonchiligi hamda aholining osoyishtaligi uchun sarfladi. Bunga Samarqand, Buxoro, Xiro, Toshkent, Shahrisabz, Turkiston va boshqa ko'plab shaharlar, ulardagi xashamatli imoratlar tarixiy guvohdirlar.

Amir Temur faoliyatining ikkinchi davrida (1386-1402 yy) arbiy harakatlarni, urushlarni Movarounnahr va Xursondan tashqarida olib bordi. Temur ko'pjang qilgan, lekin ulardan " uch yillik", " besh yillik", va " yetti yillik" harbiy yurishlarni ayniqsa, mashhur bo'lgan. Harbiy tarix Amir Temurni o'rtaasrlar tarixidagi eng yirik lashkar boshlaridan biri bo'lgan ko'ragi yerga tegmagan sarkarda deb tan oladi. Inqilobga qadar Frantsiya va Rossiya harbiy akademiyalarga uning harbiy san'ati maxsus dars sifatida o'qitilib kelingan. uning qo'shini davrida eng qudartli hisoblangan edi. Temur har bir jang rejasini barcha qismlar uchun taktik yo'l yo'riqlarni o'zi ishlab chiqardi. Temur o'rda si jamiyatning harbiy - feodal shakli edi. Armiya amalda ijtimoiy qobiq bo'lib, uning ichida feodal munosabatlar o'sib yetilardi. Imperiya tumanlarga bo'linib, har bir tuman o'n ming sipoh yetkazib beradigan hududni bildirar edi. Buyuk imperiyasini to'zishda Temur jahon jasur qo'shiniga tayangan edi. Bu borada u jahon "Temur to'zuklari" da shunday degan: "Amirlar, sipohsolar, bahodirlar bilan ittifoq bo'lib, ularning mardligu mardonavorligiga tayanib, shamshir zarbi bilan yigirma yetti podshohni taxtini egalladi. Eron, Turon, Rum, Magrib, Shom, Misr, IrOqi arab va IrOqi ajam, Mozandaron, G'ilonot, Shirvonot, Ozarbayjon, Fors, Xuroson, Dashti jete, dashti qipchoq, Xorazmda, Qobuliston, Bohtarzamin, Hindistonga podshoh bo'lib, hukm surdim" ("Temur to'zuklari", 54 bet) Darhaqiqatni, Temur saltanatining chegaralari shimolda Volga daryosidan janubda Hindistondagi Gang daryosigacha, Sharqda Xitoy devori va G'arbda o'rtaYer dengizigacha katta huduni ichiga oldi.

Temur 1376-1395 yillarda Oltin o'rda xoni To'xtamishga qaqshatkich zarba berib, uning poytaxti Saroy Berkani egallaydi. 1386 yilgi uch yillik, 1392 yildagi besh yillik va 1399 yilgi yetti yillik rushulari natijasida Eronni 1392-1397 yillarda Armaniston va Gro'ziyani, 1398-1399 yillrada Hindistonni, 1400 yilda Misr suriya yerlarini bosib oldi. 1402 yilda Ankara yaqinida Usmon to'qrlarning sultoni Boyazidni asir oldi. Ob'ektiv ravishda bu urushlar bosqinchilik urushlari edi, lekin shu narsani ta'kidlashimiz joizki, Oltin o'rda zabt etilishi

rus xalqlarini 2,5 asrlik mo'g'ullar istilosidan qutqarib, mustaqilligini qo'lgakiritishga sabab bo'ldi. Bu borada rus tarixchilari B.D. Grekov va A.Y. Yakubovskiy bunday yozadilar: " Temurning To'xtamish ustidan qozongan zafari, Astraxan va, ayniqsa,, Oltin o'rda poytaxti Berke-Saroyning 1395 yilda talanishi hamda yondirilishi nafaqat o'shadavrdagi janubi-sharqiy Yevropa uchun emas, balki Rus uchun ham g'oyat katta ahamiyatga ega bo'ldi. Ryazan tuprog'ini bosqinchilarcha talagan o'sha Oqsoq Temur To'xtamish ustidan qozongan g'alabasi bilan ob'ektiv tarzda o'zi bilmagan holda Rus yeriga xizmat ko'rsatdi". Boyazid Yildirim ustidagi g'alaba esa, Usmon turklarning Bolqon slavyanlarning yerlarini bosib olish rejalarini 50 yil orqaga surib yubordi.

Temurning vaqtinchalik urushlarini faqatgina o'lja ortirish maqsadini ko'zlagan deyish xato bo'lar edi. Chunki u oldiga jahon savdo karvonlari harakat qilayotgan yo'llarga hukmronlik qilishni maqsad qilib qo'ygan edi. U savdo karvonlari hayotida mu

him o'rin tutgan Azov, Saroy, Urganch kabi savdo shaharlarini xonavayron qilish ham, barcha savdo yo'llarini o'rtaOsiyo orqali o'tishiga erishishga qaratilgan edi. Shu bois, 2Temur 1404 yilda Xitoyga qarshi yurishga tayyorlana boshladi. va 1405 yilning kishida 200 ming kishilik ko'shin bilan o'tror shahrida tuxtagan paytida 18 fevralda zotiljam kasalidan vafot etadi va bu yurish yakunlanmay qoladi. Amir Temurning Sarkardalik mahorati dunyo ahamiyatiga egadir va jahon harbiy akademiyalarda mahsus o'rganiladi.. Amir Temurning harbiy yurishlarida erishgan g'alabalari, tashqiva ichki siyosatida o'tgan odilona yo'li davlatni qudratini oshishi va jahon mikesida ko'tarilishida hal qiluvchi omil bo'ldi. Xorijiy mamlaktalar bilan aloqalar o'rnatish va munosabatlarni rivojlantirish tadbirlari olib borildi. Yevropa mamlakatlaridan Hindiston va Xitoyga olib boradigan xalqaro savdo yo'li -"Buyuk ipak yo'li" ning barcha asosiy yunalishlarini egallab olgan Temur ,uni tiklanishi va kengayishiga ahamiyat berdi. Bu yo'lda karvonlarning xavfsizligi ta'minlandi. Bu esa bir-biridan iktisodi, xalq turmush-tarzi, dini, ma'naviy-moddiy madaniyati jihatidan farqlanuvchi mamlakatlarning o'zaro aloqasini rivojlantirishga imkon berdi. Amir Temur qator xorijiy mamlakatlar bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan edi. U Vizantiya, Venetsiya, Genuya, 2Ispaniya-Kastiliya, Frantsiya, Angliya bilan yangi davrdagi Yevropaning yirik davlatlari bilan alOqa urnatish va mustahkamlash sohasida faoliyat olib bordi. G'arb va Sharqda uni dono rahbar, harbiy san'at ustasi sifatida tan olishgan. XU asrda Temurga "Yevropa xalosQori" degan yodgorlik o'rnatilgan. XU1 asrda K.Marlo " Buyuk Temurlan" degan pesa yaratdi, A.G.Gendel XUSH asrda " Temurlan" degan opera yozdi.

Amir Temurning harbiy va siyosiy faoliyatidan ma'lumot beruvchi qimmatli manba Temur to'zuklari" hisoblanadi. Unda barcha vOqealar Amir Temur nomidan hikoya qilinadi. asli eski o'zbek tilida yozilgan bu asar, fors ingliz, urdu, frantso'z, rus va Hozirgi o'zbek tiliga o'grilgan. U ikki qism dan Temurning Movarounnahrda saltanatni kiritish uchun olib borgan urushlari va bu borada o'tkazgan kengashlari , amirlar bilan olib borgan mo'zOqaralari haqida gi tafsilotlar diqqatni jalb qiladi.

Ikkinchi qism ida Amir Temurning davlatni boshqarish,da kimlarga tayanish, toju taxt egalarining tutumi va vazifalari, vazir va unining boshliqlarinin saylash, sipoxlarning maoshi, mamlakatni idora etish tartibi, davlat arboblari va qo'shinboshliqlarining burchai va vazifalari,amirlar, vazirlar va boshqa mansabdorlarning taqdirlash tartibi va boshqalar haqidagi tuzuklari, ya'ni yo'l – yo'riqlari, qonun-qoidalari, nasixatlari o'rin olgan. Shu bois bu asar davrida ko'plab shoh va shahzodalar uchun zarur bo'lgan. Uni ko'plab hukmdorlar kutubxonalarida saqlab, undan davlatni idora qilish san'atni o'rganganlar. Bu borada risolada berilgan davlatni idora qilishdagi o'nikki qoida e'tiborga molikdir.

1. Islom dini va sahariat qoidalariga rilya qilish;
2. Turli tabakalar, toifalar bilan birgalikda bamaslaxat ishni va siestni yurgizish.
3. Tadbirkorlik, faollik va xusherlik, extiyotkorlik bilan ish ko'rish;
- 4 . Davlat ishlarini saltanat qonunlariga asoslanib boshqarish,;

5. Amirlar va sipoxlar bilan yaxshi munosabatda bo'lish, ularga izzat va xurmat ko'rsatish;
6. Adolat va insof bilan ish ko'rish;
7. Saidlar va ulamoyu- mashoyix, oqil, u -donolar, muxandislar, tarixchilarga izzat va xurmat kursatish;
8. Azmu -jazm bilan ish to'tish:
9. Raiyat (oddiy xalq)ning hol- ahvolidan doimo ogoh bo'lish.
10. Turk, tojik, arabu ajamning turli toifalaridan panohiga kirgan kishilarga xurmat bilan qarash;
11. Farzandlar va qarindoshlar, oshna -og'ayni, quni-qushnilarga hamma vaqt birdek izzat va xurmat ko'rsatish;
- 12 Do'stdushmanligiga qaramay har joyda ham sipoxlarni xurmatlash. Amir Temur ning karashlari va davlat boshqaruv usullari davri uchun kanchalik muhim bo'lgan bo'lsa, Hozirgi kunda ham ahamiyatini yo'k. O'tgani yo'q va mustaqil O'zbekistonni mustahkamlashda undagi fikr, xulosa, nasixatlardan foydalanilmOqda. O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimov bejiz ta'kidlamaganidek: "Amir Temur to'zuklarini o'qisam xuddi bugungi zamonning katta katta muamolariga javob topgandek bo'la man". Temurning jahongirlik qoidasi xaqiqatni sixat-salomatlik, xaqiqatni-tartib, haqiqiy adolat deb tushunilgan. Asosiy shiori esa "rusto-rosti", ya'ni ma'nosi "kuch adolatda". Ibn Arabshoh asarida quyidagicha yozadi: "Temur tamg'asining naqshi "rusto-rosti" bo'lib, haqgo'y bo'lsang najot topasan demakdir". temur uchun adolat masalasida oddiy fuqaro ham, amaldor ham teng edi. Bu borada, yana bir e'tiborli tomoni shu edi, Temurning vazifalaridan ikkitasiga o'ta ma'suliyatli, har qanday sharoitda ham sohibqironni o'zini ko'zatish, uni doim to'g'rilikka davat etish vazifasi yuklatilgan edi. Temurning farzandlariga qilgan vasiyatida: " Millatning dardlariga darmon bo'lmoq vazifangizdir. Zaiflarni ko'ring, yo'k sillarni (boylar) zulmiga tashlamang. Adolat va yaxshilik qilmoq dasto'ingiz, rahbaringiz bo'lsin". Amir Temur faoliyati va uning to'zuklari insoniyat tarixida tengi yo'q. Markazlashgan davlatchilikka, qonunchilikka asos solish bilan dunyoning ko'pmamlakatlarida o'rganilib, Hozirgi kunda ham mumxim ahamiyatga ega. Darxaqiqatni, Vatanni sevis, kadrlash, unga sidqidildan xizmat qilish, uning jahon mikesiga chiqarish uchun harkat ,ozodlik, tenglik, xurfikrlik, insonparvarlik, haqiqiy milliy iftixor, mehnat sevarlik, axloqiy pOqlik, mehr-oqibat, haqguylk, saxovat, birodarlik, ilm-fanni qadrlash kabi fazilatlarni qozonish va ularni takomillashtirish uchun muhimmanbalardan biri. Milliy mustaqil ikka erishganimizdan keyin Amir Temurning hayoti va faoliyatiga munosib baho berish, izzatini o'rniga quyish, atroflicha o'rganish uchun keng yo'l ochildi. Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov o'zi tashabbuskor bo'ldi Amir Temur faoliyati va uning To'zuklari bugungi O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida shakllanishi, qudratli davlatni barpo etish, umuman davlatchilik asoslarini qayta tiklash, milliy istiqlof mafko'rasini shakllantirish, xalqimizning milliy guro'ini, ongini yuksaltirish, o'zligini anglash, kelgusi avlod ajdodlarimiz bilan faxrlanishga o'rgatishda o'lgan manba. 1996 yilni Amir Temur yili deb e'lon qilindi va mamlakatimizda keng nishonlandi. Toshkent, Shahrisabz, Samarqand, shaharlarida unga haykallar o'natildi. Toshkentda Temuriylar tarixi davlat muzeyi ochildi . YunesKO qarori bilan Amir Temur yubileyi jahon miqyosida nishonlandi. Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlangan tadbirlar dunyoning 50 dan ortiq mamlakatida o'tkazildi. Bir qator mamlakatlarda Konrad Adenaur va Halqaro Amir Temur jamg'armasi hamkorligida ilmiy anjumanlar bo'lib o'tdi. YunesKO rahbarligida Parijda bu sanaga bag'ishlangan madaniyat xaftaligi bo'lib o'tdi. Nafaqat Vatanimizda, balki xorijiy mamlkatalrada ham Amir Temur faoliyatiga chuqur hurmat, izzat ikrom bilan qaralishi; Temuriylar davlati tarixini o'ganish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borilishi Sohibqiron g'oyalarining hamon dolzarbligi va hayotiyligining erkin misolidir.

Tekshiruv savollari:

«Sarbador» lar harakati to`g`risida nimalarni bilasiz?

Nima uchun A.Temur bilan Amir Husayn o`rtasida nizo kelib chiqdi?

A.Temur markazlashgan davlat qurish uchun qanday ishlarni amalga oshirdi?

A.Temur davlatning ichki va tashqi siyosati to`g`risida so`zlabbering.Amir Temur faoliyatida ko`pjang qilgan.

A.Temurning mashhur harbiy yurishlaridan qaysilarni bilasiz?

A.Temur davlatida qanday soliq turlari mavjud edi?

A.Temurning harbiy va siyosiy faoliyatidan ma`lumot beruvchi qimmatli manba nima?

«Temur to`zuklari» ning Hozirgi kunda davlatni boshqarishdagi ahamiyati to`g`risida so`zlabbering.

O`zbekiston istiqlolga erishganidan keyin A.Temurning shaxsiga bo`lgan munosabat tubdan o`zgaranligini tushuntirib bering.

YunesKO tashabbusi bilan A.Temur tavalludining 660 yilligi qachon nishonlanadi?

8-mavzu: TURKISTONNING XONLIKLARGA BO`LINIB KetISHI, SABABLARI VA OQIBATLARI

Reja:

1. Mamlakatning hududiy parchalanib xonliklarga bo`linishi, uning sabablari
2. Xonliklardagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvol.
3. O`zbek xonliklarining taraqqiyotida Yevropa mamlakatlaridan orqaga qolishi, uning sabablari.

Adabiyotlar:

Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`qT., «O`zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O`zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., «O`zbekiston», 1999.

Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasixalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., «O`zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O`zbekiston buyuk kelajak sari., «O`zbekiston», 1998.

Vatan tuyg`usi T., «O`zbekiston», 1996.

Sa`dullaev A. Qadimgi O`zbekiston ilk yozma manbalarda. T., «O`qituvchi», 1996.

O`zbekiston tarixi (1-qism) T., «Universitet», 1997.

O`zbekiston tarixi (Darslik) – T., 2003, 7-20 betlar.

O`zbekiston tarixi (o`quv qo`llanma) 1-qism – T., 2002, 6-21 betlar.

Tayanch tushunchalar:

Shayboniylar davrida feodal tarqoqlik , hududiy parchalanish, Buxoro, Xiva va Qo`qon xonliklari, Movarounahrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, ichki ko`rash, Buxoro davlatida Ashtarxoniylar sulolasining hukmronligi, Qo`qon xonliklardagi siyosiy parOqandalik, o`zaro nizo va besamar urushlar.

1. Amir Temur vorislari o`rtasida olib borilgan to`xtovsiz feodal urushlar temuriylar davlatining kuchsizlanishiga olib keldi va birin-ketin ular qaramidagi davlatlar va mulklar ajralib chiqib ketdi. XU asrning oxiri-XU1 asrning boshlarida Movarounnahr hududi bir necha mustaqil mulklarga bo`linib ketdi. Ular iqtisodiy, etnik va madaniy jihatdan bir-birlari bilan mustahkam bog`liq bo`lsalar-da, ayrim viloyatlarning hokimlari o`rtasidagi o`zluksiz to`qnashuvlar aholining o`zaro aloqalariga xalaqit berar edi.

Farg`ona , Hisor, Samarqand, Buxoro, Xorazm singari mulklar va ular atrofidagi viloyatlar aslida mustaqil siyosiy to`zulumlar edi va ularning hukmronlari qo`shinlarining yerlarini bosib olish payida bo`lib, yurishlari muvaffaqiyatsiz chiqqanda talon-tarj qilingan mol-mulklar bilan cheklanishardi. o`zaro feodal urushlar

nafaqat Movarounnahrning siyosiy maydalashuviga, balki iqtisodiy tanazzulga va aholining hayotini qashshoqlashuviga olib kelardi. Movarounnahrda bunday beqaror siyosiy vaziyatdan Abulxayrxonning nevarasi Shayboniixon foydalanib, bosqinchilik yurishlarini amalga oshirdi.

Muhammad Shayboniy 1451 yil tug`ilib, harbiy tashkilotchilik qobiliyatiga ega edi. XU asrning ikkinchi yarmida temuriylar davlatining tarqoqligi kuchaygan bir davrda shimolda-Dashti Qipchoqda Shayboniixon, keyinchalik ko`chmanchi o`zbeklar nomini olgan, turk-

mo'g'ul qabilalarni bitta davlatga birlashtirdi. Ayni paytda temuriylar bilan mo'g'ullarga qarshi ittifoq to'zgan bo'lsa-da, u ittifoqchilarga doim sodiq qolmasdan goh temuriylar, goh mo'g'ullar tomonida turib harakatlar olib bordi. Shayboniylar Movarounnahrda bir necha bor hujum qildi va 1488-1504 yillarda Utror, Yassi (Turkiston), Buxoro, Samarqand hamda Farg'ona ni asta-sekin bosib oldi. Uning yosh temuriy shahzoda Boburga qarshi olib borgan to'rt yillik urushi Afg'onistonga qochgan Boburning mag'lubiyati bilan tugadi. Shundan so'ng 1504-1509 yillarda Shayboniylar tinimsiz urush olib bordi va qadamba-qadam o'lgan imperiya barpo etadi. Ayrim temuriylar bosqinchilarga qat'iy qarshilik ko'rsatdilar. Vujudga kelgan xatar shu paytgacha bir-birlariga dushman bo'lgan feodallarni vaqtinchalik bo'lsa-da birlashishga olib keldi. Biroq ular orasidagi bir-biriga ishonmaslik, o'zaro nizo va janjallar o'zbeklar uchun qulay imkoniyatlar yaratdi. Masalan, 1504 yilda Hisor viloyatining hokimi Xusravshoh Shayboniylarning yaqinlashib kelayotganini eshitib, boshqa temuriy shahzodalar bilan birlashish o'rniga, qo'rqoqlik qilib qochib ketdi. Natijada, u hokimlik qilgan Janubiy Tojikiston, janubiy O'zbekiston, shimoliy Afg'onistonning bir qismini ichiga olgan yerlar Shayboniylarning qo'lga o'ldi. Ba'zi shaharlar esa jiddiy qarshilik ko'rsatdi. 1504 yilda Shayboniylar Xorazmga yurish boshladi. 10 oylik og'ir qamaldan keyingina 1505 yilda Urganch shahri taslim bo'ldi. 1506 yilda davom etgan qamaldan keyin Balx shahri, 1507 yilda esa, deyarli urushsiz, Xirotda shahri zabt etildi. 1508 yil bahorida Shayboniylar Jand ostonalarida temuriylarning so'nggi armiyasini tor-mor keltirib ularning o'rta Osiyodagi barcha ildizlariga barham beradi. Ammo uning yurishlari 1510 yilda Marv yaqinida Eron shohi Ismoil bilan to'qnashuvda mag'lubiyatli tugallandi.

Shayboniylar bosib olgan o'lkalarni jahon qarindoshlari, o'zbek qabilalarining zodagonlari, harbiy qo'mondonlari o'rtasida taqsimladi. Viloyatlarni taqsimlashda shayboniylar urug'lari o'rtasidagi kelishmovchiliklar, ziddiyatlar o'zbeklar davlatini zaiflashtirdi va shayboniylar keyingi janglarda birin-ketin mag'lubiyatga uchradilar. Xuroson, shu jumladan Turkmaniston, Xorazm, Shimoliy Afg'oniston Eron shohi Ismoil hukmronligiga o'tdi. Qabul hukmdori Zahiriddin Muhammad Bobur shoh Ismoilning yordam i bilan 1511 yili Hisor, Kulob, Kundo'z, Badaxshon va Samarqandni egalladi. Biroq temuriylarning ilgari yillarini shoh Ismoil madadi yordamida birlashtira boshlagan Bobur, aholi tomonidan quvvatlanmadi. Shu sababli shayboniylar Ubaydulla Sulton qo'shinlari Buxoroga yetib kelgan Bobur qo'shinlarini tor-mor etdi va Bobur Hisorga chekinishga majbur bo'ldi. G'ijduvon yaqinidagi g'alabadan so'ng Shayboniylar Movarounnahrda to'liq hukmronlikni o'rnatdilar. Faqat Xorazm mustaqil qolib 1511 yili Eroniy shahar hukmronligidan norozi bo'lgan sunniy ruhoniylar Dashti -Qipchoq, o'zbeklardan Elbarsxonni chaqirib, o'zlariga xon sayladilar. Bir ozdan keyin Amudaryoning bilan Kaspiy dengizi o'rtasida joylashgan va turkmanlar yashaydigan yerlar Xorazmga kushib olindi. Mag'lubiyat alamini boshidan kechirgan Bobur bu gal Movarounnahrni abadiy tark etdi. U qo'shinlari bilan Hindistonni shimoliy qismini o'zigabuyundirdi va Hozirgi Bangladesh, POqiston, Hindistonning shimoli va Afg'oniston hududida Buyuk Boburiylar saltanatiga asos soldi, bu davlat 16 asrgacha (300 yil) yashadi.

Movarounnahrda yangi feodal sulolasi bo'lgan shayboniylar qariyb yuz yil hukmronlik qilgan ko'chmanchi o'zbeklar sulolasi qaror topdi. Biroq Shayboniylar vafotidan so'ng Markaziy hukumat ancha zaiflashuvi, unga amirlar va sultonlar bo'ysunmay qo'yishga olib keldi. Ayniqsa, 16 asrning 40 yillarida feodallar va sulolalar o'rtasida shaharlar va yerlar uchun kurash kuchaydi. Bu esa navbatida qishloq xo'ligi, hunarmandchilik va umuman mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga xalqit berdi. Samarqand hukmdori Abdulatifxon (1541-1552) bilan Buxoro xoni Ubaydullaxonning o'g'li Abdulazizxon (1540-1550) o'rtasidagi ko'rashni Toshkent va Sirdaryo buyidagi shaharlarning hukmdori Baroqxon (navro'zxon) kuchaytirdi. Baroqxon hukmronligini o'rnatish maqsadida Movarounnahrning boshqa shaharlariga hujum qilib turdi va natijada 1551 yilda Samarqandni bosib oldi va besh yil idora qildi.

Feodal tarqoqlik kuchaygan bir paytda XU1 asrning ikkinchi yarmida Abdullaxon 11(1557-1598) taxtga davogar bo'lib chiqdi. o'zaro feodal kelishmovchiliklardan ustalik bilan foydalanib, u qisqa vaqt ichida eng nufo'zli o'zbek qabilasi- shirin, qushchi, o'tarchi, kengas, besh yuz, jaloyir, major hamda musulmon ruhoniylarining qo'llab- quvvatlashiga erishdi. 1557 yilda Abdullaxon 11 buxoroni egalladi va shu davrdan u amalda Buxoroda hukmronlik qila boshladi, chunki rasman oliy hokim o'zini otasi Iskandarni e'lon qilgan edi. 1583 yilda u o'zini xon deb e'lon qiladi. Abdullaxon 11 oldida Shayboniylar davlatini qayta tiklashni oldida maqsad qilib qo'ydi va shu bois uning butun hukmronligi tinimsiz urushlar va janglarda o'tdi. Buning natijasida u Farg'ona, Shahrizabz, Qarshi, Hisor, Samarqand, Toshkent, Sayram, Turkiston, Xuroson va nihoyat 195 yilda Xorazmni bo'undiradi.. Butun Movarounnahr yana yagona hukmda, shayboniy Abdullaxon hokimiyati ostida bo'lib qoldi Biroq 1598 yilda Abdullaxon 11 vafot etgach, uning o'g'li Abdulmo'min uzoq vaqt hokimiyatni saqlab qolmadi. Hokimiyat boshqa sulola vakillari qo'ligao'tdi.

Abdullaxon 11 va uning o'g'li Abdulmumin Shayboniylar sulolasining barcha a'zolarini Markaziy hokimiyatni mustahkamlash yo'lidaolib borgan ko'rashlar natijasida qirib tugatgan edilar. Shu sababli hokimiyatni boshqarishga shayboniylar sulolasidan vakil qolmadi. Vujudga kelgan vaziyatdan darhol qo'shni davlatlarning hukmdorlari foydalandilar. Eron shohi Abbos 1 Xirotni va Xurosonning katta qismini bosib oldi, Balxda esa, noibini hukmron qilib qo'ydi. Qozoq sultonlari shayboniylarga qarashli yirik xudud-Toshkentni qo'lgakiritdilar. Xorazm yana mustaqil bo'lib oldi. Undan tashqari o'zaro urushlar eng yuqori nufo'zli barcha urug'lar barham topishga olib kelgan bo'lib, hech kim birovga hokimiyat sari yo'lni bo'shatib berishni istamasdi. Shu bois, feodal zadogon guruhlar Astaraxandan chiqqan chingiyziylar avlodiga mansub Abdullaxon singlisiga uylangan, shu tufayli shayboniylarga qarindosh hisoblangan va Buxoroda yashab turgan Jonibek Sultonni taxtga taklif qildilar. Jonibek katta o'g'li Dinmuhammad foydasiga taxtdan voz kechdi, ammo u Xirot yaqinida safoviylar bilan bo'lgan jangda halOq bo'ldi va Jonibekning ikkinchi o'g'li Boqi Muhammadxon deb e'lon qilindi. Shu tariqa 1599 yildan boshlab Markaziy Osiyoda Ashtarxoniylar sulolasi (yoki joniylar) hukmronligi boshlandi. Bu davrda markaziy hokimiyat amalda nomigagina, ya'ni rasmangina mavjud bo'lib, xon3lar, tegishli muassasalar va davlat lavozimlari hamda majburiyatlar bor ediki, lekin ularning ortida etnik va urug' umumiyliigi bilan boglangan feodal guruhlar, ayrim o'zbek qabilalari o'rtasida Movarounnahrda hukmronlik uchun ashaddiy kurash borardi. Imomqulixon o'ttiz yildan ko'prOq hukmronlik davrida vaqtincha bo'lsa-da, o'zaro urushlarni to'xtatishga va amirlarning mustaqillikka erishish yo'lidagi intilishlarini susaytirishga muvaffaq bo'ldi Biroq feodal yer egaligi rivojlanib katta yerlar amirlar qo'ligao'tib borgan sari feodal zodagonlarning ahamiyati kuchayib bordi va ular markaziy hokimiyatni uncha tan olmasdilar. Masalan, Samarqand amiri Yalangtushbiy, Badaxshon hukmdori Mahmudbiy qatagon davrining nufo'zli va siyosiy hayot da muhim rol o'ynagan amirlardan edilar. Bu hol Imomqulixon davrida endigina boshlanib, uning vorislari hukmronligi kuchayib ketdi. Shu tufayli davlatning parchalanishi va inqirozga olib kelgan markazdan qochish kuchlari kuchayib bordi. So'nggi ashtarxoniylar vakili Abulfayzxon (1711-1747) davrida markaziy hokimiyat ahamiyatini yana yo'kota bordi. Mamlakat o'zini mustaqil hisoblovchi viloyatlarga bo'lina boshladi. Mamlakatni boshqarish mangg't urug'lari tomonidan qo'llab-quvvatlangan va feodallar orasida obro'yga ega bo'lgan Muhammad Hakimbiy qo'ligao'ta boshladi. Buxoro xonligining parOqandaligi o'shapaytda mavqeini mustahkamlab olgan Eron shohi Nodir uchun qulay sharoit yaratdi va u Movarounnahrda yana qo'shin tortdi. Hakimbiy bosqich ostida Abulfayzxon Nodirshoh bilan mo'zOqaralar olib borishga rozi buldi va Buxoro xonligi Eronga qaram davlatga aylandi. Ashtarxoni Abulfayzxon mavqei pasayib, mang'it urug'idan chiqqan Muhammad Hakimning o'g'li Rahimbiy Buxoroda cheklanmagan hokimiyatga ega bo'ldi U mang'itlar sulolasining asoschisi bo'ldi va bu sulola hukmronligi 1920 yilgacha davom etdi. Shunday qilib ashtarxoniylar hamda Nodirshoh impriyasi harobalarida Qo'qon va Xiva xonliklari hamda Buxoro amirligidan iborat uchta yangi davlat tashkil topdi.

2. Shayboniylar davrida mustaqil bo'lib olgan Xiva xonligi (1511 yil), Abdullaxon 11 o'limidanso'ng va ashtarxoniylar davrida mustaqilligini o'zil-kesil qaror topdirdi. Xiva xonligi qo'shni bo'lgan qalmoqlar, qozoqlar, Ural qazaqlari bir necha marta hujum qildilar, ammo mag'lubiyatga uchradilar. Ayniqsa, Arab Muhammad davrida (1602-1623) xonlikdagi o'zaro feodal urushlar kuchayadi va 1623 yilda turkmanlar yordamida Asfandiyorxon (1623-1643) taxtni egalladi va turkmanlarni o'zigayakinlashtirib, o'zbek qabilalarini majburan chiqara boshlaydi. Uning ukasi Abulg'ozixon (1643-1663) hukmronlik davri turkmanlar va qalmoqlar qabilalariga qarshi kurash bilan o'tdi. 1688 yilda Xiva xonligini Buxoro xoni Subxonqulixon egallab, unga noibi Shoniyozni xon etib tayinladi. XU111 asrning birinchi yarmida Xiva xonligida o'zbeklar va turkmanlar o'rtasidagi o'zaro urushlar kuchaydi. Xon avlodlari o'rtasida ham taxt uchun kurash avj oldi. Natijada zaiflashib qolgan xonlik eron shohi Nodirshoh tomonidan 1740 yili egallandi va unga Tohirbek hokim etib tayinlandi. Mamlakatda feodal tarqoqlikni tugatish, markaziy davlat hokimiyati ni mustahkamlash uchun ko'rashlar uzoq davom etdi va Xivani og'ir axvolga solib qo'ydi. 1763 yilda ko'ng'iro't sulolasi hokimiyatni qo'lgakiritib, Muaxmmad Amin taxtga o'tkazildi. 1804 yilda Erto'zar rasmiy ravishda xon degan unvonga ega bo'ldi Uning ukasi Muhammad Rahimxon (1806-1825) Xiva xonligini butunlay birlashtirdi. Buxoro bilan bo'lgan jangda g'alabaga erishadi. U davlatning Oliy Kengashini tashkil qiladi,, harbiy va soliq islohotlarini o'tkazadi, xonlikda bojxona va zarbxona barpo qiladi,, oltin tangalar chiqaradi. Shu bois mamlakatning ichki ahvoli yaxshilandi, hunarmandchilik, savdo-sotiq rivojlandi. Bu davrda xonlik 20 beklik va viloyatlarga bo'lingan edi. Olloqulixon (1825-1842), Muhammad Aminxon (1845-1855), Sayid Muhammad (1856-1864) hukmronligi davrida o'zbek, qozoq, va qoraqalpoq beklarining xonlik hokimiyatiga qarshi chiqishlari hech tinmadi. Sayid Muhammad Rahimxon 11 davrida esa, Xiva Rossiya imperiyasiga tobe bo'ldi Qo'ng'iro'tlar sulolasi xonlikni 1920 yilga qadar boshqardilar. Feodal tarqoqlik va barqarorlik natijasida XU111 asrning boshida (1709) Farg'ona ham Buxoro xonligidan ajralib chiqadi va bu yerda Qo'qon xonligi tuzildi. Xonlikka minglar sulolasining vakili Shohruhbiy asos soldi. Uning o'g'li Muhammad Raimbiy (1721-1740) davrida xonlik xududlari asta-sekin kengaya boradi. Abdo'lkarimbiy (1740-1760) davrida Qo'qon, Andijon, Namangan va Marg'ilon shaharlarida savdo va hunarmandchilik rivojlandi. Norbutabiy (1769-1800) davrida Chust, Namangan va Xo'jand beklari qarshiliklari bostirildi.

Olimxon (1800-1809) taxtga o'tirgandan keyin harbiy islohotlar o'tkazildi, xonlik hududlari kengaytirildi. Xo'jand, Toshkent, Chimkent, Sayram, Ko'rama, Avliyo ota shaharlari bosib olindi. Umarxon davrida (1809-1822) Turkiston atroflarida bir

qancha harbiy istehkomlar quriladi. Yangiqo'rg'on, Julek, Oqmachit, Kumushqo'rg'on va boshqalar shular jumlasidandir. Muhammad Alixon (1822-1842) davrida xonning ichki dushmanlari, unga qarshi kayfiyatdagi feodallar va ruhoniylar oshkora bosh ko'tarib, Buxoro amiri Nasrullodan yordam so'raydilar. 1840 yili Ko'kon va Buxoro o'rtasidagi urush Muhammad Alixonning mag'lubiyati bilan tugaydi. 1842 yili qo'zg'olon ko'tarilib, Buxoro noibi ag'darildi va taxtga Olimxonning jiyani Sheralixon o'tkazildi. U Quqon chegarasini mudofaa devori bilan mustahkamlaydi. Lekin Sheralixondan norozi bo'lgan guruhlar, uni uldirib, taxtga Olimxonning o'g'li Murodni xon qilib ko'taradilar. Biroq ko'po'tmay u ham o'ldirilib Sheralixonning o'g'li Xudoyorxon taxtga o'tkaziladi. Shundan keyin ham hokimiyat uchun kurash to'xtamadi. 1845-1858 yillarda Xudoyorxon birinchi marta xonlik qiladi,, aslida hokim iyat uning kaynotasi Musulmonkulning qo'lida edi. 1858-1862 yillarda Sheralixonning o'g'li Mallaxon, 1862 yilda Shohmurodxon, 1862-1863 yillarda yana Xudoyorxon, 1863-1864 yillar Mallaxonning o'g'li sulton Saidxon Qo'qonga xonlik qilishdi. 1865 yilda yana, uchinchi bor, Xudoyorxon Buxoro amiri Mo'zaffar yordamida Quqon taxtni egallashga muvaffaq bo'ldi va Qo'qonning so'ngi xoni bo'lib qoldi

Buxoro amirligida mang'itlar sulolasining asoschisi Muhamad Rahimbiy (1747-1758) o'zini markazlashtirish siyosatini savdo va yer egaligi bilan aloqador bo'lgan feodallar manfaatiga mos ravishda amalga oshirdi. U oldin viloyatlarda hokimlik qilgan yirik yer egalarini, qabila

boshliqlarini egallab turgan lavozimdan chetlashtirdi va ularning o'rniga o'z qarindoshlari hamda quyi tabaqalardan chiqqan amaldorlarni quydi. Bu ishlar hammasi katta qiynchiliklar bilan amalga oshirilgan edi.

Doniyolbiy (1758-1785) hukmronligi davrida juda ko'plab g'alaenlar bo'lib turdi va u hokimiyatni o'z o'g'li Shohmurodga (1785-1800) topshirishga majbur bo'ldi. Shohmurod davrida amirlik davlat apparatini mustahkamladi. Amir o'zatrofida ishonchli kishilarni to'playdi, viloyatlarga o'zigasodik bo'lgan odamlarni qo'yadi. Mamlakatda pul islohotini o'tkazib, tanga chiqaradi. Savdoning rivojlanishiga katta ahamiyat beradi, dehqonchilik ishlari yo'lga qo'yiladi. Majhid va madrasalar qurishga e'tibor beriladi. Ammo amir Haydar (1800-1826) zamonida feodal tarqoqlik va o'zaro urushlar davom etdi. Amir Xiva, Qukon xonliklari va Shahrisabz bekligiga qarshi tinimsiz urushlar olib bordi. Uning siyosatiga qarshilik ko'rsatganlar qattiq jazolandi. Haydar 1821-1826 yillari Kattaqurgon, Yangiqurgon, Shelek shaharlarida xalq qo'zg'olonlarini ayovsiz ravishda bostiradi. Uning vorisi amir Nasrullo (1826-1860) hokimiyatni mustahkamlash, feodal tarqoqlikka yo'l kuymaslik maqsadida tinimsiz kurashadi. Shahrisabz va Kitobga 20 yil mobaynida 32 marta yurish qilib, o'zining mamlakati yaxlitligini tiklashga harakat qiladi. U qushni Qo'qon va Xiva xonliklariga nisbatan ham o'zhukmronligini kengaytirishga intildi va ular bilan o'zluksiz urush olib bordi. 3. Amirlik va xonliklar o'rtasidagi o'zaro ko'rashlar, chor Rossiyasi harbiy kuchlarining bostirib kirishiga qulayimkoniyat yaratib berdi. o'z siyosiy tuzilishiga ko'ra xonliklar bir xil edi. Buxoroda amir, Xiva va Qo'qonda xon davlat tepasida turar, ularning har bir harakati hech qanday qonun bilan cheklanmagan mutlaqo hokim edilar. Buxoroda amir xo'zurida ijroiya hokimiyatni saroy a'yonlari bajargan qushbegi, bosh vazir, kuyi qushbegi-moliyaviy ishlarni boshqargan., tupchiboshi lashkar boshlig'i, miroxurboshi- bosh xazinachi, baqovul boshi- oshxona nazoratchisi, yasovulboshi-farmoyishlarni yetkazuvchi, qozi kalon- bosh sudya va xakoza. Xiva va Qo'qonda ham ma'muriy boshqaruv tarkiban shunday to'zulg'an. Ayrim mansablarning atalishi bir xil bo'lsa-da, huquqiy mavqei boshqachar bo'lg'an. Mahalliy boshqaruv viloyat beklari tomonidan amalga oshirilgan. AmlOqdorlar davlat soliqlarini oqsoqollar, aminlar (soliq yig'uvchilar), miroblar va boshkalar orqali undirishgan. Qishloq joylarida hokimiyat dorug'alarga berilgan, shaharlarni esa hokimlar, ularning yordamchilari yuzboshi va kadxudolar boshqargan.. Osoyishtalikni saqlash mirshablar qo'lida, Qo'qonda esa qurboshilar zimmasida edi. Har uchala xonlikda sud ishlari shariat peshvolari qo'lida edi. Huquq -tartib masalasi bilan qozilar, muftilar, raislar, muxtasiblar bajarishgan. Amir yoki xon aralashmaydigan darajadagi sudlov ishlarga shariat-panox deb nom olgan qozi -kalon rahbarlik qilardi..

Xonliklarning asosiy boyligi yer hisoblanar edi, chunki daromad asosan chiqishida tufayli kelardi. Barcha yer shartga ko'ra davlatga, ya'ni xonga yoki amirga qarashli bo'lib, aholiga foydalanish uchun turli shartlar bilan berilar edi. Yer mulklari asosan quyidagilardan iborat bo'lg'an: 1. davlatga qarashli vamlOqi-podshohiy, amlOqi sultoni deb nomlangan yerlar. 2. xon (amir) tomonidan alohida xizmati uchun bo'lib berilgan xususiy mulk yerlar. 3. masjid, mozor, xonako, madrasalarga ajratilgan, umuman ruhoniylarga berilgan vaqf yerlar. Dehqonlar ana shu mulk egalaridan yerlarni ijaraga olib ishlardilar va juda katta mikdorda soliqlar tulardilar. boshqa xonliklarga nisbatan Qo'qonda yollanma ishchi kuchi ko'proq qullanilgan. Xiva xonligida yerlarning ko'p qismi (qariyb yarmi) xon va uning qarindoshlariga tegishli bo'lg'an. Uchala xonlikdan qism an qishloq jamoa yerlari bo'lib, o'shayerlardan foydalanish qishloq oqsoqollari nazoratida edi. Dehqonlarning yarim qram, nochor va qashshoq holati, natural xo'ligi va ajralib qolgan turmush tarzi mavjud feodal to'zumning asosiy negizi hisoblanardi. Bu esa dehqonlarning to'la-to'qis va markaziy hukmdorlarga tobelikni ta'minlab berardi. Dehqonlar hayotlari yer va suv bilan chambarchas bog'liq ekanligini yaxshi tushingan holda irrigatsiya ishlarini amalga oshirishda doimo faol qatnashib keldilar, bu esa hayot negizi bo'lg'an sug'orilayotgan dehqonchilikni saqlab qolish imkonini berdi. Biroq xonliklarda sug'orish inshootlari qurilishi, suv xo'jalik tadbirlari mehnatkash xalq evaziga oshirildi. Kanallar qurilishiga erkak aholi ommaviy safarbar

qilinar edi. Baland joylarga chig'irlar yordamida suv chiqarilgan. Dehqonchilikda ularning ahamiyati katta edi. Xonliklarning xazinasiga kelayotgan daromadning asosiy qismi chiqishidan to'shayotgan soliq hisobida bo'ldi Dehqonchilikda asosan boshqoli ekinlar yetishtirishga jiddiy e'tibor qaratilgan edi. Har uchala xonliklardagi xonlik tizimi bir xilda bo'lib, u aholini iqtisodiy jihatdan qashshoqlashuvga olib kelar edi. Soliqning asosiy turi xiroj edi. Xiroj xosilning ma'lum qismi natural holda, ya'ni mahsulot bilan to'planayotgan soliq turi hisoblanardi. XIX asr boshlarida shahar va shahar atrofi yerlaridan xirojning ma'lum qismi pul ko'rinishda undirilar edi. Undan tashqari bog' yoki poliz ekinlaridan tanob puli, bedazorlardan-alaf puli, chorva mollari va mol- mulkdan zakot, qush puli, dorug'a, dallali, boj kabi ko'plab soliqlar bor edi. Masalan, Xiva xonligida turli soliq, majburiyat va ulponlarning 25 ga yaqin turi bor edi. Ayrim amaldorlarning suiste'mollari soliq zulmi yukini yanada og'irlashtirar edi va xalq noroziligi kuchayishiga sabab bo'lardi. Xususan, amir Nasrullo hukmronligi davrida Shahrisabz va Kitob bekliklarida aholining ko'pchilik tabakalari uning soliq siyosatiga qarshilik ko'rsatib, soliq yig'uvchilarni xaydab yoki o'ldirib yuborgan edilar. Bu xalq harakatini amir Nasrullo katta qiyinchilik bilan bostirgan edi. Aholi zimmasiga tayinlangan soliqlardan qat'iy nazar, qal'alar, sug'orish kanallari, ko'priklar va boshqa jamoa qurilishlari majburiyat sifatida yuklatilgan edi. Tabiiyki, bo'larning hammasi xonliklar iqtisodiyatiga juda og'ir ta'sir ko'rsatardi: xo'jaliklar tushkunlikka uchrar, dehqonlar va mayda hunarmandlar xonavayron bo'lar edi.

O'zbek xonliklarining tuzilishi negizida urug'-qabilachilik yotardi ya'ni bir etnik guruhning boshqasidan keyin kelish yo'li bilan to'zulanligini bildiradi. Ushbu xonliklardagi urug'-qabila birlashmalari barqaror xo'jalik siyosati va ma'muriy birliklar bo'lib, bu holat o'zaro kelishmovchilik ziddiyatlarini keltirib chiqarar, bu esa, navbatida xonliklarning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa tomonlarini zaiflashtirardi.

3. o'tmish ajdodlarimizning tarixiy taraqqiyot yiliga nazar tashlayotgan bo'lsak, Markaziy Osiyo hududida yashab kelgan turk zodagonlari va boylari qadimdan davlat, mol-mulk, boylik talashib, o'zaro urushlar, qirg'inlar qilib, bir-birlarining tinkalarini quritganlar, bu esa o'lkada ishlab chiqarish kuchlarining taraqqiyotiga to'sqinlik qilgan. Umuman, agar ulug' Amir Temur hukmronlik qilgan davrni hisoblamasak, qabila-urug', qavm-qarindosh zaminida tashkil topgan turkiy xalqlarning yagona kuchli davlatga birlashuviga to'sqinlik qilgan bosh sababdir. Bundan foydalangan ajnabiy davlatlar Markaziy Osiyo yerlarini osonlikcha bosib olganlar, o'lkani talaganlar, xalqlarini esa qo'l qilganlar. Buni chor Rossiya hukumatining Markaziy Osiyoni bosib olish arafasida o'lkadagi ahvol misolida yaqqol ko'ramiz..

Rossiyaning bosqinchilik yurishlari arafasida uch xonlik boshidan chuqur iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy inqirozni kechirmoqda edi. Qoloq feodal to'zumda bo'lgan bu xonliklar bir-birlari bilan mol-dunyo va davlat talashib, o'zaro urushlar olib bordilar. Ular orasida diplomatik aloqalar ancha sust edi. Xonliklardagi ziddiyatli tendentsiyalarning mavjudligi mazkur davlatlarning xo'jalik, siyosiy va ijtimoiy ahvoliga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Urug' ajratishlik, mahalliychilik kabi illatlar xonliklar ravnaqiga soya tashlay boshladi. Bu davlatlar qariyb bir yarim asr mobaynida deyarli rivojlanmadi, o'rtaasrchilik siyosatini yurgizdilar, hatto qulchilik ham davom etdi. Undan tashqari qishloq xo'jligida feodal ishlab chiqarish munosabatlarining saqlanib turganligi ham iqtisodiy inqirozni kuchaytirdi. Xonliklar ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojiga xalaqit berayotgan ishlab chiqarish usulini jon-jaxtlari bilan ximoya qildilar. Savdo-sotiq sust rivojlandi. Savdo munosabatlari oddiy ayrboshlash tarzida bo'lib, ichki bozorni tashkil qilish ham uning o'rmini bosa olmas edi. Natijada yagona ichki bozor tarkib topmadi. Shunday bo'lsa ham xonliklar atrofida qoloq davlatlar: Eron, Afg'oniston va Qashg'ar singari kam rivojlangan mamlakatlar bilan savdo-sotiq olib borishda foyda kam bo'lgani tufayli Rossiya bilan aloqa kuchaya boshladi. o'z navbatida Rossiyaning Petr 1 dan boshlab janubga- o'rtaOsiyo tomonga qiziqishi oshib borar edi. Bundan asosiy maqsad o'rtaOsiyo xonliklari bilan tarkib topayotgan savdoni ta'minlash uchun mustahkam chegaralar barpo etish edi. XUSH asr boshlarida Rossiya qozoqlar yashab turgan o'lkada chegara o'rnatdi, u qazaqlarni ko'chirib kelib, uchta qazaq okrugi:

Ural, Orenburg va Sibir okruglarini to'zdi. Bu Oqruqlar janubga yanada siljib borish uchun istehkom xizmatini o'tashi kerak edi. Oqruqlarning markazlari-Orsk, Orenburg va Semipalatinsk shaharlari o'rtaOsiyo bilan savdo-sotiqni rivojlantirish uchun nuqtalarga aylandi. Xususan, Qo'qon xonligi Semipalatinsk orqali, Buxoro va Xiva xonliklari esa, Orsk va Orenburg orqali savdo ishlari olib bordilar. Qariyb hamma temir buyumlar va to'qimachilik mollari xonliklarga Rossiyadan kelar, u navbatida Rossiyaga paxta, jun va ipak jo'natilardi. Bora-bora xonliklar iqtisodiyoti Rossiya bilan sado qilishga muljallangan o'zigaxos xom ashyo bazasiga aylana bordi. Ayni vaqtda Rossiya savdosi asta-sekin o'rtaOsiyoga siljib kela boshladi. Ayrim paytlarda Yevropa mamlakatlarida davlatni boshqaruv usulini bir muncha yangilash, fan-texnika usa boshlash jarayoni bo'layotgan davrda, xonliklarni eskicha boshqaruv usullari yuritilishi, texnikaviy jihatdan qoloqligi, o'zaro nizo va beqarorlik jarayoni davlatchilikni halOqat yoqasiga yaqinlashtirib qo'ygan edi. Shu bois, xonliklar rivojlanayotgan dunyodan o'zilib qolgan edi. o'z navbatida uchala xonlikning birlashmaganligi, o'zaro ittifoq to'zmaganligi, ilg'or texnikalar bilan qurollanmaganligi, yagona xalq, yagona Vatan zarurligi ommaviy tarzda anglab olinmaganligi o'lkaga bosqinchilik yurishlari uchun qulay imkoniyat yaratdi.

XIX asrning birinchi yarmida o'rtaOsiyo xonliklari birlashib, Rossiya xonliklarni bosib olish rejasini barbod qilish uchun ish olib borish o'rniga, bir-birlari bilan qonli urushlar olib bordi. Ayniqsa, Buxoro bilan Qo'qon o'rtasida tez-tez urushlar bo'lib turdi, ming-minglab odamlar o'ldirildi, xonadonlar xonavayron etildi, ayniqsa, iste'dodli sarkardalar fitnalarda halOq etildi. Mudofaa qobiliyatining pasayib ketishi esa Rossiya uchun juda qo'l kelardi. Ma'lumki, Angliya hukumati Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklariga ularni birlashtirish, hech bo'lmaganda Rossiyadan muxofazalanish uchun bitim to'zish maqsadida vakillari-emissarlari Stoddart va Konnolini yubordi. Ammo Buxoro amiri Nasrullo (1825-1860) boshqacha yo'l tutdi. Angliya emissarlari Stoddart va Konnolini asosiy maqsadi o'rtaOsiyo xonliklarini birlashtirish edi. Qo'qon va Xiva xonliklari Rossiya hujumidan ximoya qilish bitimini imzolashga rozi bo'lishdi, ammo Buxoro amiri Nasrullo esa, ingliz emissarlari oldiga musulmon dinini qabul qilish shartini qo'ydi. Faqat shundagina u bitimga imzo chekishga rozi bo'lishini aytdi. Tabiiyki, inglizlar bu shartni qabul qilmadilar. Shu tufayli amir Nasrulloning farmoniga binoan ingliz emissarlari Stoddart va Konnoli qatl etildi. Umuman olganda, o'rtaOsiyo xonliklari Rossiyaning bu hududida xujm qilish arafasida halOqat yoqasiga borib qolgan bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan zaiflashgan, bir-birlari oldida daxshatga to'shadigan, hohlagan vaqtda hujumlar qilish, arzimagan bahonlarga bilan oralarida urush chiqib ketishi mumkin bo'lgan holatdagi hayotni boshlaridan kechirmoqda edilar. Bu holat, tabiiyki, Rossiya imperiyasining ko'pdan beri rivojlanib kelayotgan tadbiri amalga oshirish uchun qulay imkoniyat tug'dirdi..

Tekshiruv savollari:

Amir Temur barpo etgan yirik markazlashgan davlat nima uchun inqirozga uchradi?

Amir Temur davlatining zaifligidan kimlar ustamonlik bilan foydalandilar?

Shayboniylar sulolasiga qachon va kim tomonidan asos solindi?

Shayboniylar sulolasining hukmronligi davrida mamlakatdagi iqtisodiy siyosiy hayot to'g'risida so'zlab bering.

Shayboniylar davlatining inqirozga uchrashining sabablarini tushuntirib bering.

Ashtarxoniylar sulolasi hukmronligi davrida mamlakatdagi ijtimoiy –siyosiy va madaniy hayot to'g'risida so'zlab bering.

Xiva xonligi qachon tashkil topdi va kim tomonidan asos solindi?

Buxoro xonligi qachon tashkil topdi va nima uchun keyinchalik Buxoro amirligi deb yuritila boshladi?

Qo'qon xonligining tashkil topishi va xonligidagi ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy hayot to'g'risida so'zlab bering.

Xonliklardagi o'zaro ichki nizo, kelishmovchiliklarning sababini tushuntirib bering.

O'zbekiston xonliklarining ilg'or Yevropa mamlakatlaridan ijtimoiy siyosiy, iqtisodiy va texnikaviy jihatdan orqada qolish sabablarini aniqlang.

**9-mavzu: ChoR ROSSIYASINING TURKISTONNI BOSIB OLISHI.
ChoRIZM ISTIBDODIGA QARSHI TURKISTON XALQLARINING MILLIY
OZODLIK KURASHI. JADIDCHILIK.**

Reja:

Chor Rossiyasi qo'shinlarining o'zbek xonliklari hududiga hujumi va uning asosiy qismini bosib olishi.

Chorizmning Turkiston o'lkasida mustamlakachilik siyosati. Mustamlakachilik boshqaruv tizimining o'rnatilishi va uning mohiyati.

Turkiston xalqlarining Chorizmning mustamlakachilik siyosati va zulmiga qarshi ozodlik ko'rashi.

Turkistonda jadidlar harakati va uning mohiyati.

Adabiyotlar:

Karimov. I.A Istiqlol va ma'naviyat. T., «O'zbekiston», 1994.

Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'qT., «O'zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., «O'zbekiston», 1999.

Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasixalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., «O'zbekiston», 1998.

Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari., «O'zbekiston», 1998.

A.Aliev. Mahmudxo'ja Behbudiy. T., «Yozuvchi», 1994.

X.Ziyoev. Turkistonda Rossiya tajovo'zi va hukmronligiga qarshi ko'rash. T., «Sharq», 1998.

Sh.Karimov. Qafasdagi qush orzusi. T., «Fan», 1991.

SH.Karimov, R.Shamsutdinov. Turkiston Rusiyo bosqini davrida. Andijon, «Meros», 1995.

Fozilbek Otabek o'g'li. Dukchi eshon fojiasi. T., «Cho'lpon», 1992.

B.Kosimov. Ismoilbek Gaspirali. T., 1992.

O'zbekiston tarixi (1-qism) T., «Universitet», 1997.

O'zbekiston tarixi (o'quv qo'llanma) 1-qism – T., 2002, 6-21 betlar.

O'zbekistonning yangi tarixi (to'zuvchilar: X.Sodikov, R.Shamsutdinov va boshk.) Birinchi kitob. T., «Sharq», 2000

O'zbekiston tarixi.Kiskacha ma'lumotnoma., T., «Sharq», 2000.

O'zbekiston tarixi. (Darslik), T., 2003.

Tayanch tushunchalar:

Turkiston general-gubernatorligining tashkil etilishi, mustamlakachilik ma'muriy idora usulining joriy etilishi, Xiva xonligining siyosiy mustaqilligini yo'qotishi, mahalliy xalqlarning haq-huquqlari, ma'naviyati, urf-odatlarining oyoq-osti qilinishi, maorif, rus-to'zem . maktablari. Milliy ozodlik harakatlari Po'latxon Qo'zg'oloni, Dukonchi Eshon, Mardikorlik, Jizzax ko'zgaloni, Norxo'ja Eshon ko'zgaloni, jadidchilik, M.Bexbudiy, Munavvar Qori Abdurashidxonov, A.Avloniy, A.Fitrat ularning ijtimoiy siyosiy qarashlari

1. Turk xalqlarining yerlarini bosib olish niyati Chor Rossiyasida ancha ilgari zamonlardan beri mavjud ekan. Rus pomeshiklari Markaziy Osiyoning unumdor yerlariga hasad ko'zi bilan qarar va bu yerlarga ega bo'lish orzusida yashardilar. Rus harbiylari ham Markaziy Osiyoni boylik manbai deb hisoblardilar. Rossiya savdogarlariga esa, bozor kerak edi. Umuman olganda Chor Rossiyasi Markaziy Osiyoni o'zi uchun muhimxom ashyo makoni deb bilardi.

Rossiya davlati XU1 asrning ikkinchi yarmidayoq Ashtarxon, Qozon, Sibir va Qrim xonliklarini bosib olgandan so'ng , o'rta Osiyo va Qozog'iston yerlariga bevosita qo'shni bo'lib olgan edi. Chor Rossiyasining Markaziy Osiyo yerini bosib olishi uchun bo'lgan harbiy yurishlari XUSH asrda, ya'ni Petr 1 davridan boshlanib, XIX asrning oxirida yakunlandi. Salkam ikki asrga cho'zilgan bu harbiy yurishlar jahon ma'lum karakteri bilan ma'lum davrlariga ega. Har bir davr Chor Rossiyasining tashqiva ichki siyosati bilan bog'liq bo'lib, xususiyatiga ega. 1- davr - XUSH asrning birinchi choragidan XIX asr o'rtalariga qadar bo'lib, Qozog'istonning shimoliy hududlarini egallash, u yerlarda harbiy istehkomlar qurish va kuchlar to'plash davri bo'ldi 2-davr-1850-1867 yillarda Qozog'istonning janubiy qismini bosib olish, Toshkent, Jizzax shaharlarining bosib olinishi hamda Turkiston general-gubernatorligining tashkil etilishi bilan belgilanadi. 3 - davr- 1869-1876 yillar bo'lib, chor qo'shinlarining Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarini bosib olishdagi harbiy yurishlari bilan ta'riflanadi. 4- davr- 1876-1895 yillar orasida Kaspiy dengizining sharqiy yerlari, turkman yerlarining zabt etilishi va Pomir etagidagi yerlarning bosib olinishi bilan bog'liq edi.

Markaziy Osiyoni dastlab zabt etish tashabbusini Petr 1 boshlab bergan edi. Uning farmoni bilan 1714-1717 yillarda o'zbek xonliklarini bosib olish uchun knyaz A. Bekovich-Cherkasskiy boshchiligida 6,5 ming kishilik qurollangan qo'shinva 22 to'p bilan Xivaga yuborilgan. Ammo bu qo'shinXiva xonligi tomonidan tor-mor etildi. Ikkinchi marta 1839 yilda Orenburg harbiy gubernatori Perovski qo'mondonligidagi rus qo'shinlari Xiva tomon yo'lga chiqqan bo'lib, qo'shintarkibida 5335 askar, 2320 ta ot va 12 ming tuya bor edi. Ammo safardagi sovuk, og'ir sharoit tufayli bu galgi uyushtirilgan yurish ham muvffaqiyatsizlikka uchradi. XIX asrning o'rtalaridan Rossiya ma'murlari Markaziy Osiyoni bosib olish uchun bevosita rejalarini amalga oshirishga kirishdilar. Rossiyaning Markaziy Osiyoni jadalroq zabt etishga undagan sabablar nimalardan iborat? Birinchidan, Rossiyada 1861 yilgi islohotdan keyin kapitalistik munosabatlarning tez o'sib borishi va rus kapitalistlarining yangi bozorga hamda arzon xom ashyo manbalariga bo'lgan extiyojlari. Ikkinchidan, Rossiyada XIX asrning o'rtalarida, ayniqsa,, islohotdan so'ng to'qimachilik sanoati ancha yuksaldi, markaziy Rossiya bozorlari toraydi. Chor Rossiyasiga o'zoq, xalqi ko'pva qoloq bo'lgan yerdan ko'ra yangi bozorlar hamda qulayroq xom ashyo manbalarini topish muhim vazifa bo'lib qolgan edi. Undan tashqari, Rossiya sanoatiga XIX asrning kkinchi yarmidan boshlab, xom ashyo, ya'ni paxta tolasi kelmay qoldi AQSh da 1860-1865 yillardagi fuqarolar urushi 90% amerika paxtasi bilan ishlaydigan rus to'qimachilik sanoatiga falOqatli ta'sir etdi. Paxta yetishmay qoldi Shu vaqtda Turkistonlik savdogarlar Rossiyaga paxta sotish xajmini oshirish bilan uning narxini ham ko'tardilar. Bundan g'azablangan rus fabrikantlari, Turkistonni bosib olish kerak degan fikrni ko'tarib chiqdilar. Rus matbuotida bu masala qizg'in muhOqama qilindi. 1862 yili matbuotda chiqqan makolada shunday jumlar bor edi. "Rossiyani o'rtaOsiyo bilan qiladigan aloqasidan oladigan foydasi shu darajada ayonki,bu borada beriladigan qurbonlik tezda o'zini qoplaydi". Ko'rinib turibdiki, maqsad- tezroq Turkistonni bosib olib, iqtisodiy foyda olish edi.

Shunday qilib, XIX asrning o'rtalaridan e'tiboran chor Rossiyasi bosqinchilik rejalarini amalga oshira boshladi. 1847 yili general Obruchev Orol dengizining Shimoliy-Sharq qo'rg'onini egallab, Raim (Kazalinsk) qal'asini barpo etdi. 23 avgustda polkovnik Yerofeev 200 qazaq va soldatlar bilan Xiva qo'shinlarini tor-mor keltirdi va. Jaxoq Xo'ja qal'asini egalladi, "Nikolay" va "Konstantin" nomi bilan Orol flotiliyasini tashkil etdi.

1848 yilda Xiva xonligiga qarashli Xo'janiyoz qal'asi qo'lgakiritildi va vayron qilindi. 1852-1853 yillarda general Perovski boshchiligidagi 2 mingdan oshiq qo'shin bilan Qo'qon xonligiga qarashli Kumushqo'rg'on, Qoshqo'rg'on va Oq machit, (Hozirgi Qizil o'rda) ni egalladi. Oq machit "Perovski forti" degan nom bilan o'zgartirildi va bu yerda rus harbiy qal'asi bunyod etildi. Bu hol Qo'qon xonligini tashvishga soldi. Toshkentda 8 ming kishilik qo'shin va ko'ngillilardan iborat kuch to'planib, Oq machitni egallash uchun yo'lga chiqildi, lekin ular jangda qattiq talofat ko'rib, orqaga chekindilar.

1860 yilda polkovnik Tsimmerman otryadi Qo'qon xonligining 5 ming kishilik armiyasini tor-mor keltirib, To'qmoq va Pishpek kal'alarini egalladi. Iltiyo vodiysi Alatu okrugi deb o'zgartirildi. Xuddi shu yil 21 Oktabrda podpolkovnik Kolpakovskiy otryadi Kora-Kostek daryosi yon bag'ridagi o'zun yog'och soyidagi jangda Qo'qon xonligining 20 ming kishilik armiyasini batamom kirib tashladi. 1861-1863 yillarda Chor qo'shinlari Qo'qon xonligiga qarashli Yangi Qo'rg'on, Din Qo'rg'on, Marke va ikkinchi marta Pishpekni egalladi. 1864 yilda Turkiston, Chimkent, Avliyo ota, (Jambul) egallandi. Chor qo'shinlarining bosqinchilik yurishlariga qarshi xalq yerini ximoya qilish uchun ko'rashda jonbozlik ko'rsatdilar. Toshkent shahri ximoyachilarining jasorati diqqatga loyiq. General Chernyaev Toshkentga 1864 yil 27 sentabrda hujum boshladi va faqat 1865 yil 17 iyulda shaharni ishg'ol qildi. Chernyaev qo'shinlarining Toshkentga dastlabki hujum muvaffaqiyatsiz tugaydi va 70 dan oshiq kishi 3ni yo'kotgan Chernyaev Chimkentga qaytishdan boshqa iloj topa olmadi. Navbatdagi hujumni Chernyaev qo'shinlari 1865 yilning aprelida boshlaydi va 28 aprelda Chirchiq yonidagi Niyozbek qal'asini ishg'ol qiladi. So'ng Chernyaev toshkentlik bir xoinning maslahatiga ko'ra Qayqovus arigi tug'onini bo'zib, uni Chirchiq daryosiga burib yuboradi. Natijada toshkentliklar suvsiz qoladi Shunga qaramay aholi shaharni kahramonlarcha mudofaa qildi. Toshkentga Qo'qondan lashkarboshi Alimqo'l qo'shin bilan madad bergani yetib keladi. Bu toshkentliklar ruhini bir oz bo'lsa ham ko'taradi. Lekin shahar ostonasidagi jangda Alimqo'l qattiqyaranib safdan chiqadi va ko'po'tmay xalok bo'ladi. Bu shahar ximoyachilarining ruhiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Buning ustiga suvsizlik va ochlik aholining tinka-madorini quritdi. Buxoro va Xiva xonliklari toshkentliklarga yordamga kelmadilar. Bu vaziyatdan foydalangan Chernyaev 1865 yil 17 iyulda qo'shini bilan shaharga yerib kirdi. Shahar aholisi dushmanga qarshi mardonavor jang qildi. Ammo kuchlar teng emas edi. Toshkentliklar dushman hujumiga bardosh bera olmay taslim bo'lishga majbur bo'ldilar. 1865 yil Oktabrda Toshkent Rossiya imperiyasiga ko'shib olinganligi rasmiy ravishda e'lon qilindi.

Rus qo'shinlari Rossiya mulklarini kengaytirishni davom ettirdilar. 1886 yilda chor hukumati qo'shinlari Jizzaxni oldilar. 1867 yili joylarda Turkiston general-gubernatorligi tashkil etildi. Bu mansabga general K.P.Kaufman tayinlandi. Toshkent general-gubernatorlik markazi bo'lib qoldi 1868 yilda chor hukumati jahon bosqinchilik siyosatini davom ettirdi. Kaufman Buxoro amirini vassaliga aylantirish maqsadida 3,5 ming kishilik qo'shin bilan Zarafshon vodiysiga yurish qildi. 1868 yil 15 mayda rus qo'shinlari Samarqandni, so'ng ra Katta Qo'rg'onni egalladi. 1868 yil ohirida Zirabuloq yaqinida bo'lgan jangda amir Mo'zaffariddin qo'shinlari tor-mor qilindi, bu esa amirni asoratli, talonchilik shartnomasini imzolashga majbur qildi Shartnomaga ko'ra, Buxoro amalda Rossiyaning vassaliga aylanib, harbiy chiqimlar uchun 2000 so'm to'lashi kerak edi. Samarqandda, Katta Qo'rg'on va Zarafshon daryosining yuqori qismi amirlikdan ajratib olindi, uning hududida Zarafshon okrugi tashkil etildi.

1873 yil may oyida chor qo'shinlari Xiva xonligiga qarshi yurish boshladi. 28 mayda Xiva shahriga hujum qiladi. Xiva qo'shinlari tor-mor kilingach, Xiva xoni Muhammad Raximxon 11 ni general Kaufman Gandimnen shartnomasini imzolashga majbur etdi. Shunday qilib, Xiva xonligi siyosiy mustaqillikni yo'kotdi. Shartnomaga ko'ra " Muhammad Raximxon o'zini ulug' rus imperatorining quli" deb tan oladi. Xonlik boshqa mamlakatlar bilan Turkistondagi rus oliy hokimiyati ijozatsiz shartnomalar to'zish, aloqa o'rnatish huquqidan mahrum etiladi. Savdo-sotiq ishlarini ham faqat ruslar ko'rsatmasi bilan olib borishi kerak edi. Amudaryoning rus mulklari bilan Xiva o'rtasidagi chegara etib belgilandi, uning butun o'ng sohili Rossiyaga o'tdi. Xiva xoni harbiy chiqimlar uchun juda katta tovon to'lash majburiyatini oldi. Rossiya savdogarlari zakot to'lashdan ozod qilindi va tovarlarini qo'shni mamlakatlarga Xiva hududi orqali bojsiz tashish huquqini oldilar. Xiva yurishi tugashi bilanoq, Kaufman Qo'qon xonligini qo'shib olishga tayyorgarlik ko'ra boshladi. Qo'qon xonligida 1873 yili boshlangan ko'zg'olon, 1875 yilga kelib milliy-ozodlik ko'rashiga aylanib ketdi. Xon ma'murlarining tinimsiz yig'implari va shafkatsizligi sotsial ziddiyatlarni juda keskinlashtirib yuborgan holda, xalq ko'zg'alonga sabab bo'lgan edi. Xudoyorxon qatl qilgan Musulmonqulning o'g'li Abdurahmon oftobachi qo'zg'alonga boshchilik qilardi.. Unga qipchoqlar, qirg'izlar, shaharlarning butun o'troqaholisi va amalda xon atrofidagi hamma kishilar, shuningdek musulmon ruhoniylari qo'shilgan edi. Qo'zg'olondan vaximaga tushgan Xudoyorxon qochadi, uning o'rniga katta o'g'li Nasriddin xon deb e'lon kilinadi. Ruslarga qarshi g'azovot e'lon qilinadi. Qo'zg'olon Farg'onai emas, balki qo'shni rus mulklarini ham qamrab olgan edi. 1875 yil avgustda Mahram yaqinida rus qo'shinlari bilan Qo'qon qo'shinlari o'rtasida to'qnashuv bo'lib, bunda Qo'qon armiyasi mag'lubiyatga uchraydi. Nasriddinbek taslim bo'ladi va general M.D. Skobelev qo'mondonligidagi rus qo'shinlari Qo'qonni, jiddiy qarshiliksiz, egallaydi. 1876 yil 19 fevralda podsho Aleksandr 11 farmoni bilan Qo'qon xonligi hududi Rossiyaga qo'shib olinganligi va uning o'rniga Farg'ona viloyati tashkil etilganligini hamda general Skobelev harbiy gubernator etib tayinlanganligi e'lon qilindi. Shunday qilib, 1876 yil hozirgi O'zbekiston hududi chor Rossiyasi tomonidan batamom bosib olindi. 1885 yilga kelib Markaziy Osiyoning hamma yerlari rus qo'shinlari tomonidan egallandi. Bu davrga kelib Turkiston general-gubernatorligiga beshta- Sirdaryo , Samarqand, Yettisuv, Farg'ona va Kaspiy orti viloyatlari qarar edi. Chor Rossiyasining 1864-1885 yillar davomida olib borgan bosqinchilik urushlari natijasida o'rtaOsiyo xalqlari mustamlakachilik asoratiga tushib qoldilar..

2. Markaziy Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olinishi zo'ravonlikdan iborat mustamlakachilik siyosati bo'lib,boshqa mamlakatlarni mustamlaka tarzida istilo qilishdan farq qilmas edi. Markaziy Osiyo chor Rossiyasi tomonidan bosib olingandan so'ng o'lkada hokimiyat to'la tugatilgan va uning o'rniga davlat boshqarilishining mustamlaka tartibi joriy qilindi. Turkiston general-gubernatoriga juda katta huquq lar berilgan bo'lib, hatto ichki tartiblarni mustahkamlash maqsadidida " siyosiy jihatdan ishonchsiz" kishilarni o'lkadan surgun qilishdek huquq berilgan edi. Ishlab chiqilgan loyihada va 1886 yil podsho tomonidan rasmiy ravishda tasdiklangan

" Turiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi Nizom"da hamma harbiy va grajdanlik boshqarish tartiblari general-gubernator ixtiyoriga berilgan edi. Lekin Turkiston o'lkasini boshqarish ichki Rossiyadan qism an farq qilib, ichki ishlar vazirligiga emas, balki harbiy vazirlikka bo'ysundirilgan edi. o'lkada viloyatlarning keng huquqlar berilgan harbiy gubernatorlar va viloyat boshqarmalari boshqarib borganlar. Viloyatlar uездlarga bulingan bo'lib, o'lkalardagi tsenz (nazorat) politsiyasi va ma'muriy hokimiyatlar soni 27 ta edi. Uездlarda esa, uезд boshliqlari ham viloyat gubernatorlari singari rus armiyasining harbiy kishilardan tayinlab qo'yilgan edi. Uезд boshliqlariga pristavlar, politsmeystrlar va uезд hududidagi harbiy garnizonlar itoat qilgan. Yuqoridagilarning hammasi chor Rossiyasining hokimiyati bo'lib, harbiy ma'muriyatni tashkil etardi. Yuqori boshqarish organlariga odamlardan hech qachon qo'yilmasdi. kishilar faqat ichki boshqarishning qo'yi bug'inlariga

qo'yilib, harbiy hokimiyatga itoat qilardi.. ma'muriyat esa, asosan volost boshkarmalari va qishloq jamoalaridan, qishloq va ovul oqsoqollaridan iborat edi. Shahardagi oqsoqollarni saylash faqat mulkiy tsenz asosida bo'lib, saylovchilar ham, saylanadiganlar ham yuqori tabaka kishilardan iborat bo'lardi. Mustamlakachilik ma'muriyatining muhim huquqiy bug'ini sud organlari hisoblangan. Ular ikki xil ko'rinishga ega edi.

1) mustamlakachilik shaklidagi sudlar, 2) shariat asosida ish yurituvchi qozilik ya'ni halq sudlari. Sudlar butun hokimiyatni qo'lida to'plagan harbiy ma'muriyatning nazorati ostida edi. Toshkent shahri alohida idora qilinar edi. Shahar dumasiga saylangan deputatlarning uch yoki ikki qismini ruslar, qolgan qismini boylar tashkil etardi. Dumaga saylanish uchun juda katta pul sarf qilinar, o'tib olgach esa, o'shapullarni qaytarib olish uchun poraxo'rlik tufayli oddiy halq ommasi aziyat chekar edi.

Shunday qilib, yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonning aholisi hamma siyosiy,, grajdanlik huquqlardan mahrum qilingan edi. Ularning juda oz qism larigina boshqarish tartiblarida qatnashib, ular ko'loqlar, boylar, savdogarlar, sudxo'rlarning manfaatlarini ximoya qilar edilar. Ko'pchilikni tashkil etgan xalq ommasi esa shavfqatsiz ekpluatatsiya va zulm ostida ezilib kelaverdi. Turkiston o'lkasining siyosiy,-ma'muriy tuzilishi mustamlakachilik zulmiga va o'lkaning yerli xalqlarini milliy jihatdan ezishga asoslangan edi. General-gubernatorlik podsho Rossiyasining harbiy feodalizmga buysintirish asorati ostida halqlarni zo'rlik bilan birlashtirish shaklidan biri edi. Chor Rossiyasi o'rtaOsiyo xalqlariga nisbatan kamsituvchilik siyosatini olib bordi. o'lkaniboylik orttirish manbai deb bildi. o'rtaOsiyoning iqtiso3diy taraqqiyotiga, zamonaviy industrial sanoatni rivojlanishiga zid yo'ldan bordi. o'lkada oz harajat sarf qilib, ko'p foyda keltiradigan yengil korxonalarni rivojlantirishga asosiy diqqatni qaratdi. Chor ma'murlari o'rta Osiyoni Rossiyaning asosan xom ashyo yetkazib beruvchi, derdi. Rossiya o'rtaOsiyoni bosib olgach, o'lkadagi xalq ommasining ahvoli yanada og'irlashdi. Chunki xalq ikki tomonlama eziladigan bo'lib qoldi Bir tomondan chor mustamlakachilar, ikkinchi tomondan boylar, ruhoniylar xalqning qonini zulukdek surardilar. o'lkadagi ishchilar g'oyat og'ir ahvolda hayot kechirganlar. Korxonalarda ish kuni 17-18 soatgacha yetardi. Bir xil ishni bajargan rus ishchisiga ishchilardan ko'p xaq to'lanardi. Aholining 90%dan ko'pini tashkil etgan qishloq mehnatkashlarining ahvoli bundan ham og'ir edi.Soliqlar to'ining va mikdorining ko'payib ketishi turmushni yana ham qiyinlashtirdi. Chor Rossiya mustamlakachilik siyostining o'zigaxos yunalishlaridan biri- ko'plab rus oilalarining o'rtaOsiyoga ko'chirib keltirishdir. Natijada Farg'ona vodiysi, Sirdaryo , Samarqand va boshqa viloyatlardagi dehqonlarning ser unum yerlari tortib olinib, ularga bo'lib berildi. aholi esa, suvsiz cho'l, qir-adirlarga ketishga majbur bo'ldilar, kam yerli va yersiz dehqonlarning soni tobora ko'paydi.

Turkistonda chorizm agrar siyosatining asosiy mohiyati, uning agrar munosabatlarda ifodasini topdi. o'lkadagi hamma yerlar qonuniy davlat mulki deb tan olindi va meros tariqasida o'troqxalqlarga foydalanish huquqi berildi. Ko'chmanchi aholining yerlari davlat hisobiga o'tkazilib, jamoa tariqasida foydalanish huquqi bilan aholiga berildi. amaldorlarning asosiy qismi juda katta yer uchastkalariga egalik qilib, har xil shartlar bilan dehqonlarga yerni ijaraga berganlar.

Chorizm o'rtaOsiyoni bosib olgandan so'ng bozorlarda rus fabrika- zavodlarining raqobatiga dosh beraolmay hunarmandlar birin-ketin sina boshladi. Kun kechirish kundan-kunga og'irlashib bordi. Bosib olingandan keyin o'lkada paxtachilikka alohida e'tibor berildi, ekin maydonlari ko'paytirildi, paxta rus kapitalini o'lkaga jalb etdi. Uni yetishtirish va harid qilish bilan kamida 30 ta savdo shahobchalri shug'ullanardi. Rossiyadagi eng yirik banklar-Rus-Osiyo banki, Moskva savdogarlar banki va davlat banki asosiy qarz beruvchilar edi. "Paxta jazvasi" o'lka qishloqlarining o'zgarib ketishiga olib keldi, yollanma ish kuchiga talab keskin o'sdi, boshqa ekin maydonlari kamaydi, ayniqsa,, buning evaziga oldin g'allasini chetga sotganlar endilikda, chorva maydonlarining va yem-hashak

yetkazadigan maydonlar ham kiskardi. Markaziy Osiyoning yer osti va yer usti boyliklari Rossiya impriyasining asosiy hom-ashyo bazasiga aylantirildi. Turkiston o'lkasi boyliklarini tezroq va ko'proq tashib ketish uchun 80-yillardan boshlab Zakaspiy temir yo'lini qurishga kirishildi. Agar 1880 yili Markaziy Osiyodan Rossiyaga 300 ming pud paxta olib ketilgan bo'lsa, temir yo'l qurilishi bitirilgach, 1900 yili 5 mln. 846 ming 609 pud paxta olib ketilgan. Shu vaqt ichida Turkistondan Rossiyaga olib ketilgan pilla 5 barobar, meva mahsulotlari 160 barobar, guruch 340 barobar ko'paydi. Undan tashqari temir yo'llarning qurilishidan harbiy maqsadlar ham ko'zlangan. Bu temir yo'llar butun o'lkan i bir necha yunalishlarda kesib o'tib, turli noxiyalarni bir-biri bilan bog'ladi. 1800-1889 yillar Zakaspiy temir yo'li Toshkent va Andijonga yetkazildi. 1900-1905 yillarda Toshkent-Orenburg temir yo'li qurildi va Rossiya Markazi bilan Turkistonni bog'ladi, uni umumiy rus bozorining qismiga aylantirdi. Temir yo'lining ishga tushirilishi Turkistonda Rossiyaga xizmat qiluvchi sanoat korxonalarining paydo bo'lishiga ham to'rtki bo'ldi. Bu korxonalar rus kapitalistlari uchun xizmat qildi. Shu bois bu yerda faqat dastlabki qayta ishlash korxonalari, ya'ni paxta tozalash, g'isht, yog'moy ekstratsiya zavodlari, tamaki, aroq-vino korxonalari qurildi. Masalan, 1867-1900 yillar davomida Turkistonda 175 sanoat korxonalari ishga tushirilgan bo'lsa, ularning barchasi paxta tozalash zavodlari edi. Butun Turkiston yalpi sanoatining 80 foizi paxtani dastlabki ishlash sohasiga to'g'ri kelgan.

Chorizm tub aholi madaniyatining rivojlanishiga ongli ravishda to'sqinlik qildi. Turkiston general-gubernatori Kaufman imperatorga yuborgan maktublarning birida Markaziy Osiyo madaniyatini, ijtimoiy taraqqiyotini uch yuz yil orqaga surib yuborganligi to'g'risida maqtanib yozgan edi. Haqiqatda, rus ma'muriyati, ayniqsa, xalq maorifini "hibsda" ushlab turishga harakat qildi, uning ta'minlashga mablag' deyarli ajratilmadi. Aleksandr II davrida (1881-1894) ruslashtirish siyosati kuchayib ketadi. Bu siyosatni ro'yobga chiqarish maqsadida general-gubernator Rozenbax rus-to'zem o'quv yurtlarini ko'paytirdi, bolalarni rus bolalari bilan birga o'qishga jalb qiladi. Birinchi rus-to'zem maktabi 1884 yilda Toshkentda ochildi va 1891 yilga kelib ularning soni 89 taga yetdi. Rus ma'muriyati mazkur maktablarda vakillardan tarjimonlar va umuman xizmatkorlarni tayyorlashni rejalashtirgan edi. Behbudiy ularni shunday ta'riflagan edi: "rus- to'zem maktablarida o'qiganlarni tugun xiyoli ham hisoblanadurlar. Ular faqat ruscha chalasavod kishilardir". Rossiya mustamlakachilari Turkiston aholisini tobelik, itotguylik muhitida tarbiyalash, yevropacha turmush tarzining g'alabasini to'lata'minlash uchun intilishlari maorifda milliy qadriyatlarni tarbiyalaydigan ma'naviyat uchoqlarini asta-sekinlik bilan siqib chiqarish, milliy an'analariga lo'qayd, o'zligini anglashga qodir bo'lmagan, manqurt sifat qullar tayerlashga qaratilgan edi. Biroq o'lkaning ma'rifatparvarlari, ayniqsa, jadidlar, bu maqsadlarni to'liq ochishga yo'l qo'ymadilar. Bu davrda eski boshlang'ich maktablar va madrasalarda dunyoviy fanlar kiritildi, yangi usul maktablari ochildi. Chor ma'murlari madaniyat targ'iboti bahonasida Turkistonga shovinistik g'oyani tarqatdilar. Fan va madaniyat sohasidagi syoesat yunalishi o'lka xalqlari tarixi, milliy qadriyatlari, an'anaviy urf-odatlar, islomiy ma'naviyatidan butunlay o'zib tashlashga qaratilgan edi.

Mustamlakachilar Turkistonning nafaqat moddiy boyliklariga tajovo'zona munosabatda bo'lmay, balki uning asriy tarixiy-madaniy va ma'naviy ilmiy qimmatiga molik nodir boyliklarini ham talon-taroj qildilar va Rossiyaga tinimsiz olib ketishni yo'lga qo'yidilar. Ularning ko'pchiligi jahon ahamiyatiga ega bo'lgan tarixiy san'at asarlari edi. Natijada xalqlarni ming asrlik tarixiy yodgorliklaridan, ma'naviy xazinasidan ajratib qo'yidilar. Ushbu ishlarni rejali tashkil etish uchun mustamlakachilar qator ilmiy jamiyat va muassasalar tashkil qildilar. Masalan, 1870 yilda tashkil etilgan kutubxona nodir tarixiy-badiiy, ilmiy asarlarni jamlab junatsa, 1876 yilda Toshkentda ochildigan muzey tarixiy osoru- atikalar, madaniyatga oid noyob durdonalarni, tangalardan tortib san'at buyumlariga qadar jo'natib turdi.

Xulosa qilib aytganda, chor Rossiyasining Markaziy Osiyoni bosib olishi va shu xududda uzoq yillar davomida mustamlakachilik siyosatini yurgizishi xalqlar hayotiga katta salbiy

ko'rsatdi. Mustaqillikdan mahrum bo'lgan yurtimizning butun turmushi ag'dar-tuntar qilib yuborildi, iqtisodiyot bir tomonlama rivojlandi, erli xalqlarning urf-odatlarini, tili, madaniy negizlari zo'ravonlik bilan toptaldi

3. Chor Rossiyasining Turkiston xalqlariga nisbatan yurgizgan mustamlakachilik, ulug' davlatchilik va shovinistik siyosati albatta qonuniy suratda aholining milliy ozodligi, erki va insoniy haq-huquqlarini ximoya qilish uchun muqaddas jangga otlantirdi.

Taniqli tarixchi olim Shodi Karimovning «Qafasdagi qush orzusi» nomli risolasida (Toshkent, «Fan», 1991, 29-bet) ta'kidlanganidek «Qafasdagi qushning muddaosi bitta - u ham bo'lsa ozodlik, xurlik, erkinlik, qafasni tark etishdir». Darxaqiqatni, shu boisdan ham chorizm tomonidan asoratga solingan, mustamlaka qilingan Markaziy Osiyo xalqlari dastlabki kunlardan milliy mustaqilliklari, ozodliklari va erklari uchun muqaddas kurashni boshlab yubordilar.

Bu milliy harakatini taxminiy uch bosqichga bo'lib tahlil etish maqsadga muvofiqdir.

1-bosqich, XIX asrning 70 yillaridagi xalq harakatlari;

2-bosqich, XIX asrning 80-90 yillarida Turkistonda xalq harakatlari;

3-bosqich, 1916 yilgi xalq Qo'zg'oloni.

Birinchi bosqichdagi milliy ozodlik harakati asosan Farg'ona vodiysida sodir bo'lgan xalq harakatlari bilan bog'liqdir

Ma'lumki 1868 yilda Turkiston general-gubernatori K.P.Kaufman Qo'qon xonligidan tortib olingan yerlarning Rossiya tarkibiga kiritilganligini rasmiy qonunlashtirish uchun Qo'qon xoni bilan shartnomani to'zgan edi. Bu shartnoma Qo'qon xonligini og'ir va noqulay ahvolga solib qo'ydi. Xonlik tashqi olamdan o'zib tashlandi. Xonlik chegarasi ancha qisqarib, xazinaga to'shadigan daromad kamaydi. Uning o'rnini to'ldirish uchun turli soliq va majburiyatlar joriy etildi. Bir butun Farg'ona vodiysida ikki xil tartib-qoidalar mavjud edi.

Xonlikdan tartib olinib, tashkil qilingan viloyat, uezd va volostlarda bosqinchilarning tamomila mustamlakachilik qonunlari amal qildi. Bu qonun va tartiblar aholining asriy 3-shakllangan tarixiy turmush tarzi, urf-odatlarini va an'alariga mutlaqo zid edi. Bundan tashqari mustamlaka hokimiyati halqqa solinadigan soliq miqdorini haddan tashqari oshirib yubordi. Bo'larning hammasi xalq noroziligining alanga olishiga asosiy sabab bo'ldi

Mustamlakachilik siyosati va zulmiga qarshi Turkiston o'lkasidagi XIX asrning 70-yillaridagi xalq harakatlari orasida 1873-1876 yillarda Farg'ona vodiysida bo'lib o'tgan Qo'zg'olon alohida o'rin egallaydi.

Qo'zg'olonning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib dehqonlar, hunarmandlar va mayda savdogarlar maydonga chiqdilar. Bu qo'zg'olon mustamlakachilik va jabr-zulmatga qarshi ko'tarilgan xalq harakati edi. Bu qudratli to'lqin goh susayib, goh kuchayib, 1873 yildan to 1877 yilgacha davom etdi. Shu jarayonda xalq orasidan sarkardalar, Qo'zg'olon yo'l boshchilari yetishib chiqdi. Ular halqqa bosh bo'lib, so'nggi nafasigacha dushmanga qarshi ko'rashdilar.

Ana shundaylardan biri, xalq orasida Po'latxon nomi bilan mashhur bo'lgan Mullo Isxoq Mullo Xasan o'g'lidir. Dastlab qo'zg'olon qirg'iz aholisi orasida boshlandi. Jalolobod va Xonobod qishloqlarida xonning soliq yig'uvchilari o'ldirildi. Undan keyin Ush qirg'izlari ko'tarildilar. Qo'zg'olon alangasi bora-bora kuchayib, turli qishloq va ovullarni kamrab ola boshladi. Chotkoldan Olabuka darasi orqali Kosonga hujum uyushtirilgan. Qo'zg'olonchilarning soni un mingga yaqinlashib qoldi. Ularga qarshi xon qo'shinyubordi va xon qo'shinlari bilan Qo'zg'olonchilar o'rtasida bo'lgan bir qator to'qnashuvlarda, Qo'zg'olonchilar mag'lubiyatga uchradilar. Shu tarika, 1873 yilning bahorida boshlangan Qo'zg'olon ko'zga kelib vaqtincha to'xtadi. Po'latxon yangi hujum uchun kuch to'plagani Chotqol tog'lariga chekindi.

1874 yilning bahorida yana g'alayonlar boshlandi. Qo'qon xonligining turli viloyatlarida ommaning chiqishlari va ayrim to'qnashuvlari davom etdi.

1875 yilning bahorida qayta boshlangan Qo'zg'olon kutilmaganda yo'nalishini o'zgartiradi. Bunga sabab, bu qo'zg'olonga boy-zodagonlar, musulmon ruhoniylarining peshvolari ham faol ishtir et boshlaydi. Ularning asosiy maqsadi hokimiyatni qo'lga olish edi. Hayoti xavf ostida qolgan Qo'qon xoni Xudoyorxon chor hukumati ximoyasi ostiga qochadi. Xudoyorxonning o'g'li Nasriddinbek Qo'qon xoni deb e'lon qilinadi.

Nasriddinbek esa Qo'zg'olonni tinchitish va hokimiyatini mustahkamlash maqsadida, chor hokimiyati Kaufman nomiga xat bilan murojaat qiladi. 1875 yil 25-sentabrda u Qo'zg'olonchilardan yashirincha Kaufman bilan shartnoma to'zadi, unga ko'ra u o'zini Rossiyaga tobe deb tan oladi, katta tovon to'lashga va'da beradi va xonlikning bir qismini Rossiyaga qo'shilishiga rozilik bildiradi. Bu esa Qo'zg'olon ko'targan xalqning g'azabini o't oldiradi va ular qurollarini Nasriddinbek va uning tevaragidagi boy-zodagonlarga qarshi qaratadilar. Qo'zg'olonchilar Qo'qonni, Marg'ilonni va ko'pgina qishloqlarni egallaydilar. Ular hamma joyda o'zlari yomon ko'rgan hokimlardan qasos oladilar va ularning o'rniga o'zlarining odamlarini quyadilar. Qo'zg'olon shunchalik keng tus oladiki, Hatto Turkiston general-gubernatori Kaufman yordam so'rab Aleksandr II ga murojaat qilishga majbur bo'ladi. 1876 yil 12-fevralda podsho farmoniga binoan Qo'qon xonligi tugatilib, uning o'rnida Farg'ona viloyati tashkil etiladi va u Turkiston general-gubernatorligi tarkibiga kiritiladi.

Qo'qon xonligi tugatilib Farg'ona viloyati ta'sis etilishiga qaramasdan ozodlik ko'rashi mutlaqo to'xtab qolmadi. Turli millatga mansub aholining vatanparvar o'g'lonlari erk, ozodlik uchun ko'rashni davom ettirdilar. Bu gal ozodlik harakati kurash bayrog'i Farg'ona dan Oloyga ko'chirildi.

Turkiy xalqlarning jasur malikasi, qirg'iz ayoli Qurbonjon podxoh o'g'illari bilan qahrli general Skobelev qo'shiniga qarshi ko'rashish uchun kuch tuplay boshladi.

o'tmishdan ma'lumki, zabardast va g'oyat g'ururli sarkardalar, xotin-qizlar bilan jang qilishni erkaklik sha'niga isnod keltiradi deb hisoblashgan. Masalan, Iskandar Zo'lqarnayn Turon zaminida xotin-qizlar boshchiligidagi jangovor qismlarni ko'rib, ular bilan jang qilishdan bosh tortdi. General Skobelev esa moziy sarkardalarining donish udumiga zid borib, uning ma'naviy-ruhiy tomonlarini o'ylab ham ko'rmadi. Uning ayol qo'mondon Qurbonjon podxohga qarshi o'tlanishi bilan obru-e'tibori g'oyat yerga urilishiga farosati ham yetmadi. Ma'naviy-axloqiy sifatlardan mahrum bo'lgan insonlarning konini oqizishni kasbga aylantirgan general uchun insoniylik g'oyasi ahamiyatsiz edi. Unga xalqlarning qoni bilan sug'orilgan tuproqda mustamlakachilik bayrog'i xilpirab tursa bas. Uning shovinizm ruhida shakllangan dunyoni tushunish falsafasi ana shu tarzda kamol topgan edi. Bu buyuk rus davlatchilik shovinizmining mahsuli edi.

Lekin, Qurbonjon podxoh va uni qo'llab-kuvvatlagan vatanparvarlar ming bir imkoniyatdan foydalanib, og'ir va mashaqqatli ko'rashni olib boraverdilar. Ular general Skobelevga mustamlakachilar hech qachon va'dalarini, o'zlari nizomlagan bitim va kelishuvlarni halol bajarmaganligini, shunga ko'ra kurash olib borishga majbur ekanliklarini bildirdilar.

Hatto 1876 yil 31-iyul kuni urug'larning bir qator vakillari Skobelev xo'zuriga kelib taslim bo'lishganini bildirishganda ham Qurbonjon podxoh, ug'illari bilan ko'rashni davom ettirdilar. General Skobelev tinchlik shartnomasi to'zish uchun mayor Ionovni ayol sarkarda xuzuriga yubordi. Ammo Qurbonjon podxoh mavqei o'zi bilan teng qo'mondon bilan sulx to'zishi mumkinligini aytdi. Oxir-oqibatda general Skobelev Qurbonjon podxoh bilan uchrashib, mo'zokara olib borishga majbur bo'ldi va u qo'ygan talablarga rozi bo'ldi. Bu Qurbonjon podxohning Skobelev ustidan ma'naviy-ruhiy g'alabasi bo'lib tarixga kirdi.

Rossiya mustamlakachilariga qarshi olib borilgan milliy-ozodlik ko'rashining ikkinchi, XIX asrning 80-90 yillarini ichiga olgan bosqichida sodir bo'lgan yirik harakatlardan biri bu 1892

yili Turkiston general-gubernatorligining markazi bo'lmishtoshkent shahrida bo'lib o'tgan Qo'zg'olondir. Turkiston xalqlari tarixida «vabo Qo'zg'oloni» nomi bilan mashhur bo'lgan bu Qo'zg'olon rus mustamlakachilarining xalqning milliy va diniy qadriyatlari bilan mutlaqo hisoblashishmaganligi, milliy va diniy g'urning yerga urilishini istamagan xalqning kelindilarga qarshi mardonavor ko'rashga otlanganliklarining yorokin timsolidir.

1892 yil iyun oyi boshida Toshkentda vabo bilan kasallanganlar aniqlandi. Shahar ma'muriyati bu kasallikka qarshi bir qancha shoshilinch tadbirlarni amalga oshirishga kirishadi. Shunday tadbirlardan, masalan, vabo kasalligidan olamdan o'tganlarni milliy va diniy udumlarga ko'ra kabristonga kumishni ta'qirlash, o'lganlarni tibbiy muassasa xodimlari topshirgandan keyingina alohida vabo mozorlariga majburiy ko'mish va x.k. Umuman vaboning oldini olish maqsadida qurilgan tadbirlarning asosiy qismi aholining diniy va milliy urf-odatlariga qattiq tekkan edi.

Undan tashqari, vabo kasali bilan og'rgan aholiga tibbiy yordam ko'rsatish va davolashlar ruslarga nisbatan bo'lgan munosabatda ham adolatsizlikka yo'l qo'yilgan edi.

Masalan, ma'lumotlarga qaraganda, shaharning ruslar yashaydigan qismida 417 kishi, aholi yashaydigan qismida vabo kasali bilan 1467 kishi kasallangan. Shulardan, yevropaliklardan 200 nafari sog'aygan (50 foizi) bo'lsa, aholidan faqat 22 kishi (ya'ni, 1-1,5 foizi) sog'aygan holos. Bu raqamlardan rus ma'muriyatining vabo bilan kasallangan aholi vakillariga nisbatan qanday munosabatda bo'lganliklarini qurib olish mumkin. Bundan tashqari, chor hukumatining shaharda yashayotgan ruslarga nisbatan aholiga past nazar bilan qaraganini ham sezmaslik mumkin emas.

1892 yil 22 iyunda shaharning Shayxontohur dahasida yig'ilgan aholi ulganlarni eski, mozoriga ko'mishga ruxsat berilishini so'rab shahar boshlig'i nomiga iltimosnoma bilan murojaat qilishdi. Iltimosnomada marhum ayollarni vrachlar tomonidan tekshirilishi va ayniqsa,, ko'mish marosimlarining bo'zilishi shariatga to'g'ri kelmasligi va boshqa fikrlar bildirilgan edi. Biroq bu iltimosnomaga hech kim kuloq solmadi va u bajarilmadi. Sabr kosasi to'lgan eski shaharlik o'zbeklar 24 iyunda bosh ko'tardi.

Quolsiz 500 kishidan ortiq xalq ko'zg'allonchilariga qarshi harbiy gubernator tomonidan otlik qazaq otryadlari yuboriladi. Qo'zg'olonchilarning yuzga yaqini suvga cho'ktiriladi. qochganlar ayovsiz qiriladi. Tarixga «Toshotar voqeasi» deb kirgan bu qo'zg'olon oqibatida g'alayon qatnashchilaridan 8 kishi o'lim jazosiga, 3 kishi qamoqqa hukm qilinadi.

Rus mustamlakachilari qo'zg'olonchilarni jazolashda o'zlariga yoqmagan ziyolilarni, xalqni orqasidan yetaklashga qodir bo'lgan ma'rifatparvar va millatparvarlarni ham qatag'on qildi Mustamlakachilar musulmonlarni taxqirlab, ularni har bir rus amaldorlariga ta'zim bajo keltirishlari majburligi to'g'risida buyruk e'lon qilishdi. Hatto kim ko'chada ruslarga bukilib salom bermaydigan bo'lsa, uni urib qamaydigan odat ham chiqarishdi.

Turkiston xalqlarining chor mustamlakachilariga qarshi milliy ozodlik harakatining ikkinchi bosqichidagi yirik Qo'zg'olonlardan yana biri 1898 yilda Andijonda bo'lib o'tgan qo'zg'olondir. Farg'ona vodiysi Turkistonning asosiy paxta yetishtiruvchi maydoni bo'lganligi uchun va paxtadan keladigan foyda rus amaldorlari bilan boylarning qo'lida bo'lganligi uchun oddiy xalq ommasi nixoyat darajada qashshoqlasha boshlagan edi. Bundan tashqari, ya66ngi xo'jayinlar soliqlarning miqdorini bir necha bor oshirdilar va yangi-yangi soliq turlarini uylab chiqardilar. Hatto shunday voqealar bo'lgandiki, ayrim qishloqlarning aholisi daryo suvi 10-15 yil oldin yuvib ketgan yerlar uchun ham yer solig'i to'lashga majbur qilgan edilar. Xo'rlangan xalqning qaxr-g'azabi yig'ilib asta-sekin qo'zg'olonga aylana boshladi. Bu qo'zg'olonga eshon Muhammad Ali Sobir Sufiev rahbarlik qildi Uning otasi Muhammad Sobir hunarmand bo'lib, duk yasardi. Madali eshon juda o'qimishli, dunyoqarashi chuqr, davrining yetuk kishisi va shuningdek, u Makkaga hajga ham borib kelgan edi. U Mingtepa qishlog'i yaqinida tuprolqli yo'l yoqasida bir necha qayrog'ochlar ekib, o'zoqdan yelkasiga suv tashib kelib sug'ordi va yo'lovchilarning xojatini chiqardi.

Asta-sekin Madali eshon haqidagi gaplar atrof qishloqlarga yoyildi. Qo'zg'olonchilarning asosiy maqsadi, rus bosqinchilarini batamom xaydab chiqarib, mustaqillikka erishish va xalqni ikki yoqlama zulmdan holos qilish edi.

Qo'zg'olonchilar Turkistonda chorizmning asosiy tayanchi va xalqni qullikda ushlab turgan kuchlar armiya ekanligini yaxshi bilardilar. Shuning uchun Andijon shahridagi oq podsho askarlari yashaydigan garnizonga hujum qilishga qaror qilindi. Qilich, xanjar, o'roq va tayoklar bilan qurollangan qo'zg'olonchilar tunda hujum boshladilar. Oldinlari bo'lganidek, dastlab qo'zg'olonchilarga yon bosgan katta yer egalari Ushda, Marg'ilonda va boshqa shaharlarda ko'tarilishi kerak bo'lgan Qo'zg'olonlarning rejasini bo'zib, xoinlik qildilar. Bu qo'zg'olon to'g'risidayozgan Terent'evning gapiga ko'ra, qo'zg'olonchilarning maqsadi «Oqshom mahali bir paytda Marg'ilon, o'sh va Andijondagi askarlarning lagerlariga hujum qilib, bu shaharlarni egallash va so'nra Namanganni egallab Qo'qon xonligini tiklash, keyin esa Toshkent va Samarqandni ham egallab, o'lkadan ruslarni quvib chiqarish edi».

O'roq va tayok bilan qurollangan qo'zg'olonchilar mashq ko'rganva yaxshi qurollangan chor armiyasiga bas kelolmadi. Qo'zg'olon nihoyat darajada vaxshiylik bilan bostirildi. Qo'zg'olon bostirilgach, uning 546 faol qatnashchilari ustidan sud bo'ldi. Sudda, chor ma'murlari qo'zg'olon boshlig'i Madali eshondan: «Nega xalqni Qo'zg'olonga ko'tarding?» deb so'raganlarida u, Rossiya Turkistonni bosib oliganidan so'ng bu yerda axloqsizlik, foxishabozlik, har xil o'yinlar, aroqxo'rlik keng avj olib ketganligi, umuman shariat qoidalari oyoq osti qilinganligi, bunday axloqsizlik paytida Makkaga xajga borishni ta'qiqlanishi, xalq o'rtasida ma'naviy tushkunlikni yanada avj olib ketishiga sabab bo'lganligi, Ozod Turkistonning ozodligi yo'q. qilinganligi kabi sabablar uni xalqni qo'zg'olonga ko'tarishga olib kelganligini aytdi. Madali eshon va uning izdoshlari ustidan sud 1898 yil 11 iyunda Andijon shahrida bo'lib o'tdi va hukm zudlik bilan ijro etildi. Hatto rus tarixchilarining guvohlik berishlaricha 12 iyunda dor tagida turgan Madali eshon va uning yordamchilari yovlarning ko'zigashunchalik sovuqqonlik bilan boqib, mardonavor turdilariki, ular bir og'iz ham avf qilishlarini so'ramay, sirtmoqni bo'yinlariga soldilar.

Ko'zg'olonchilarning bir qismi uzoq Sibirga surgun qilindilar. Qo'zg'olonda qatnashgan qishloqlarning aholisi nihoyat darajada qattiq jazoladilar. Qo'zg'olonchilar Andijon tomonga qaysi qishloqlar orqali o'tgan bo'lsalar, shu qishloqlardan to Andijongacha bo'lgan masofadagi uylar I kilometr enlikda yer bilan tep-tekis qilindi. Tekislangan yerga esa janubiy rus guberniyalaridan ko'chirib keltirilgan mujiklar joylashtirildi. Mingtepa qishlog'ining nomi «Pojaluysta» (Marhamat) deb o'zgartirildi.

Farg'ona vodiysida chorizmga qarshi ko'tarilgan qo'zg'olon shu tariqa bostirildi. Lekin Dukchi eshon Qo'zg'oloni bostirilgani bilan bepoyon Turkistonning hali bu yerida, hali u yerida qo'zg'olonlar bo'lib turdi. Demoqchimizki, Qo'zg'olon nom-nishonsiz qolmadi. Bu qo'zg'olon dehqonlarga, shahar va qishloqlarning mehnatkash ommasiga kurash yo'lini ko'rsatdi hamda un minglab kishilarning podshohning mustabid hokimiyatiga qarshi faol harakat qilishga chorladi. Kelasi 1899 yilning 20 iyunida Farg'ona vodiysida yangi qo'zg'olon ko'tarilib, ma'muriy binoga o't qo'yildi va politsiya uchastkasiga hujum qilindi. Shunday qilib, Turkiston Rossiya imperiyasining eng isyonkor o'lkalaridan biriga aylana bordi.

.XX asr boshlarida chor Rossiyada siyosiy va iqtisodiy jihatdan qaltis voqealar sodir bo'ldi 1900-1903 yillardagi iqtisodiy inqiroz Rossiyaning butun xo'ligini qamrab oldi. 1904-1905 yillardagi rus-yapon urushida Rossiyaning mag'lubiyatga uchrashi mamlakat ahvolini yanada keskinlashtirib yubordi.

Bunday holatning salbiy ta'siri Turkiston o'lkasiga ham yetib keldi. Urushda ko'rilgan talofatning o'rnini qoplash uchun mustamlaka hududlarini ayovsiz talash avjiga chikdi o'zbek dehqoni va uning oilasi ochlik, qashshoqlik yoqasiga kelib qoldi

1905 yil 9 yanvarda Peterburgda sodir bo'lgan qonli yakshanba fojeasi chekka o'lka aholisini ham ko'rashga tortdi. o'shakezlardagi Rossiyadagi inqilobiy holat Turkistondagi dehqonlarni ham harakat maydoniga undadi va qishloqda sinfiy kurash avj oldi.

Shunday sinfiy kurash jahon haqiqiy qahramonlarini, jasur yo'lboshchilarini yuzaga keltirdi. Xususan, Nomoz Primqulovdek zabardast xalq ko'rashchilari yetishib chiqdiki, ularning nomlarini amaldorlar, podsholik ma'muriyatlari eshitib qolgudek bo'lsa, daxshatga to'shadigan bo'lib qoldilar. Mustamlakachilik ma'muriyati va generallari uchun Nomoz Primqulovning nomini eshitish o'ta xavfli bo'lib qoldi Xalq unga «Nomoz botir» deb nom kuydi.

Nomoz Primqulov 1904-1905 yillar davomida Samarqand viloyat qishloqlari, tog' va daralarida mustamlakachilar va ularning ittifoqchilari bo'lgan boylar, savdogarlarga qarshi qasoskorona kurash olib bordi. U qasos qilichini birinchi navbatda xalqni talagan va uning izzat-nafsoniyatiga tekkan katta yer egalari, sudxo'r va savdogarlarga qaratdi, ularning mol-mulkini kambag'al dehqonlarga bo'lib berdi. Mustamlakachilarga nisbatan cheksiz nafratga to'lib-toshgan Nomoz ularga shafqat qilmadi.

Turkiston general-gubernatori «o'zbek Dubrovskiy» bo'lmishnomoz Primqulovni to'tib olish va jazolash yuzasidan maxsus tadbir-chora ishlab chiqish va uni amalga oshirish yuzasidan farmoyish chiqardi. Bu operatsiyani bajarish uchun shaxsan Samarqand viloyat harbiy gubernatori yordamchisi polkovnik Susanin javobgar qilib tayinlanadi. Operatsiya muvaffaqiyatini ta'minlash ishiga Buxoro Amiri Said Abdulahadxon ham jalb etiladi. 1907 yil may oyida gubernatorlikning katta qo'shini bilan bo'lgan tengsiz jangda nomozchilar katta talofat ko'radilar va Nomoz xiyonatkorona o'ldiriladi.

Nomozning o'limi dehqonlarning mavjud tartiblar va mustabid mustamlakachi to'zumga qarshi ko'rashini to'xtata olmadi va ko'rashni davom etdi.

Ma'lumki, 1914 yilda birinchi jahon urushi boshlandi. Iqtisodiy va siyosiy jihatdan baquvvat bo'lmagan Rossiya imperiyasining bu urushga qo'shilishi shu siz ham og'ir bo'lib turgan axvolni yanada og'irlashtirib yubordi. Bu og'irlik Rossiyaning mustamlakalarida ayniqsa, qattiq aks sado berdi. Chor amaldorlari ko'rsatmalaridan so'ng Turkistondagi barcha hosildor yerlarga paxta ekilib, g'alla esa Orenburgdan va Shimoliy Kavkazdan tashib kelina boshlandi. 1916 yilga kelib, bu g'alla ham kelmay qoldi Ochlik boshlanib, oziq-ovqatlarning narxlari bir necha bor oshib ketdi. Savdogarlar esa bu kulfatdan unumli foydalanib qolish yiliga o'tdilar. Oddiy xalqning kun ko'rishi nihoyatda og'irlashib ketdi.

Qimmatchilik xalqning sabr kosasini to'ldirib yubordi. Imperator Nikolay II ning 1916 yilning 25 iyunida turkistonliklarni mardikorlikka olish haqidagi farmoni hammasidan oshib tushdi. 1886 yilgi kelishuvga binoan turkistonlik yigitlar oq podsho armiyasi safida xizmat qilishdan ozod qilingan edilar. Endi esa Oq podsho bu kelishuvni ustalik bilan aylanib o'tib, turkistonliklarni front orqasidagi og'ir ishlarni bajarishga safarbar qilmoqchi bo'ldi Podshoning farmoniga ko'ra, 19 yoshdan 31 yoshgacha bo'lgan 200 ming kishi Rossiyaga jo'natilishi kerak edi. Xalqning qahr-g'azabini bosish uchun podsho amaldorlari xalqni: «Mardikorga olinganlar faqat uch oygina xizmat qilib qayta dilar va shu davr mobaynida ularning oilalariga yordam ko'rsatiladi». - deb aldadilar.

Zudlik bilan ro'yxatlar tuzila boshlandi. Amaldorlar o'rtasida poraxo'rlik avj olib ketdi. Boylar bolalarini katta pul evaziga mardiqorlikdan olib qola boshladilar. Bunday bedodliklarni ko'zi bilan ko'rib turgan xalq xo'rlikka, adolatsizlikka qarshi qo'zg'aldi. 1916 yilning 4 iyulida Xo'jandda, 5 iyulda Marg'ilonda, 11 iyulda Namanganda, Toshkentda hamda Toshkent viloyatida xalq maydonga chiqdi. Bundan talvasaga tushgan podsho Nikolay II 18 iyulda Turkiston o'lkasida harbiy holat e'lon qildi va Turkiston harbiy okrugi qo'shinlari boshlig'iga, harbiy holat davrida bosh qo'mondonlik huquqini berdi. Turkistonda mardikorlikka qarshi ko'tarilgan qo'zg'olon ayniqsa, Jizzaxda eng yuqori nuqtaga ko'tarildi. Jizzax qo'zg'oloni 13 iyulda, ya'ni mardikorlikka olish haqida gi farmon o'qib

eshittirilganligidan so'ng boshlandi. Farmondan so'ng 10 kun muddat ichida jo'natilgan yigitlar to'planishi kerak edi.

Ammo, muddat o'tganligiga qaramay hech kim to'planmadi. Shundan so'ng Jizzax uezdining boshlig'i Rukin eski shahar aholisini machitga yig'ib: «Men sizlarni ogohlantirib shuni aytamanki, agarda hukumatga qarshi chiqadigan bo'lsalaring, mol-mulkaringni va o'zlaringni yer bilan tep-tekis qilaman» - deya do'q urdi. 18 iyul kuni Jizzaxning eski shahar aholisi, qo'llariga duch kelgan narsalarni olib Norxo'ja Eshon boshchiligida shahar tomon yo'l oldilar. Ularga yo'lda rus amaldori Rukin, bosh oqsoqol Yo'ldoshev, pristav va tilmochlar peshvoz chikdilar. Xalq ularni o'ldirdi. Shundan so'ng bu yerga zudlik bilan yetib kelgan jazo otryadi xalqni o'qqa tutdi. Qo'zg'olon katta alangadek gurillab ketdi. Bundan nihoyatda vaximaga tushgan Turkiston general-gubernatori bu yerga qo'shimcha jazo otryadi yubordi. Otryadga boshliq qilib tayinlangan polkovnik Ivanovga, general-gubernator qo'zg'olonchilarga nisbatan raxm-shafqatsiz bo'lishni va ularga eng og'ir jazolarni qo'llashni hamda qo'zg'olon ko'targan qishloqlarni yoppasiga yoqib yuborishni tayinladi.

Ivanov ham xo'jayinining buyrug'ini oshig'i bilan bajardi. Qo'zg'olon ko'targan Forish va Zomin qishloqlari o't ichida qoldi Qo'zg'olon bostirilgandan so'ng, 100 dan ziyod odam tergov qilindi. General-gubernatorning buyrug'i bilan, har bir Husayn rus uchun katta miqdorda hosildor yerlar tovon sifatida aholidan tortib olindi. Qo'lgatushirilgan qo'zg'olonchilarni sud qilish jarayoni juda tezlik bilan olib borildi. Odamlarni «ayblariga» iqrar qildirish uchun qattiq qiynadilar. 1916 yilgi qo'zg'olonda qatnashga 377 kishi o'limga mahkum qilindi. Bo'larning ichida jasur, erk sevar, qullikdan ko'ra o'limni afzal ko'rgan Nazirxo'ja Abdusalomov, Abdurahmon jevachi, Rahmon Jaynoq Abdurasulov, Mulla Muhammad Rahim, Xudoyberdi Yusupov, Turaqo'l To'rabekov, Haydar Xusainov va Haydar Yo'ldoshev kabi yovqur ota-bobolarimiz bor edilar. Bu qo'zg'olon, Rossiya Turkistonni bosib olgandan so'ng bo'lib o'tgan qo'zg'olonlarning eng kattasi va uzoq davom etgan edi. Uni bostirish uchun chor armiyasi 14 batal'on piyodalar, 42 to'p, bir necha ming qazaqlarni ishga solishga majbur bo'ldi Bu qo'zg'olon nafaqat rus bosqinchilariga, balki ularning malaylari, Vatanini va xalqining manfaatlarini sotib, bosqinchilarga6 itdek xizmat qilayotgan mingboshilarga, oqsoqollarga, yuzboshilarga va boshqa yaloqxo'rlarga ham qaratilgan edi.

4. XIX asrning XX asr boshlarida Turkistonda jadidchilik harakati vujudga keldi. «Jadid» so'zi arabcha bo'lib, «yangi» degan ma'noni bildiradi.

Jadidchilikka birinchi bo'lib qrim-tatar xalqi farzandi Ismoilbek Gaspinskiy (1851-1914) asos solgan. Dastlab bu harakat ma'rifatchilikdan boshlangan bo'lib, uning ishtirokchilari xalqlarini ma'rifatli, mustaqil va milliy ozod qilish uchun ko'rashganlar.

Ismoilbek Gaspinskiy musulmon turkiy olamini jahon ma'rifati ilmi darajasiga ko'tarish g'oyasi bilan faoliyat ko'rsatdi. U Rossiya mustamlakasiga aylantirilgan barcha musulmon hududlar maorifini mutlaqo islox qilish, ularda dunyoviy fanlarni o'qitish masalasini ko'tarib chiqdi Maktab va madrasalarda diniy ta'limot, arab, fors, rus tillarini o'rganish bilan bir qatorda riyoziyot, kimyo, tibbiyot, xikmat, nujum kabi fanlarini ham o'qitish zarurligi g'oyasini ilgari surdi va o'zi shu g'oyani amalga oshirishga kirishdi. I.Gaspinskiy 1884 yilda yurtida jadid maktabiga asos soldi. o'zi dastur to'zib, darslik yozdi. Ana shu darslik yordamida 40 kun ichida 12 o'quvchining savodini chiqardi. Bu usul «usuli savtin» - harf tovushi usuli ya'ni «usuli jadid» nomi bilan tezda shuxrat qozondi.

Ismoil Gaspinskiy g'oyalarining keng tarqalishida o'zi muharrirlik qilgan «Turkiston» gazetasining roli katta bo'ldi 1888 yilda u «Rahbari muallimin yoki muallimlarga yo'ldosh» nomli kitobini nashr etdi. Bu kitobda jadid maktablarining tuzilishi, dars o'tish va tashkil qilish mazmuni, jihozlanishi, dars jadvali, ta'tillar, imtixonlar, ja'miki o'qitish jarayoni bilan bog'liq masalalar aniq va qiziqarli bayon etilgan edi.

Musulmon maktablarini isloh qilish yuzasidan ishlab chiqilgan loyixani Ismoil Gaspinskiy 1892 yilda Turkiston-general gubernatori Rozenbaxga yuboradi, lekin Turkiston hukmdori, bu

loyihani mutlaqo rad qiladi. Ijobiy javob ololmagan Ismoil Gaspirinskiy 1893 yilda Turkistonga o'zi keladi.

o'lkaning yirik shaharlarida bo'lgan Gaspirinskiy taraqqiy parvar ziyolilar bilan uchrashadi, ularga jadid maktabining mazmun-mohiyati va ahamiyatini tushuntirib beradi. Hatto Buxoro amiri Abdulhad xo'zurida bo'lib, g'oyasini qabul qildirishga o'inib ko'radi, ammo buyuk mutaffakirning maqsadini tushunishga amir ojizlik qiladi. Shundan so'ng Ismoil Gaspirinskiy Samarqand va Toshkent shaharlarida bo'ladi. Turkiston o'lkasining qayerida bo'lmasin general-gubernatorlik amaldorlari uni dushmanlik ko'zi bilan qarshi oladilar. Chunki, ularning Turkistonda olib borayotgan maorif-ma'rifiy sohadagi siyosati xalqni qorong'ilikda tutib turishga qaratilgan edi.

Ismoil Gaspirinskiy 1893 yilda ikkinchi bor Buxoro amiri xo'zurida bo'lib, undan bitta jadid maktabi ochilishiga ruxsat olishga muvaffaq bo'ladi. Bu yagona jadid maktabining uchqunlari butun Turkiston buylab sochilib ketdi. 1898 yilda Qo'qonda Salohiddin domla ikkinchi jadid maktabiga asos soldi. o'shayili To'qmoqda, 1899 yilda esa, Andijonda Shamsiddin domla, Toshkentda Mannon qori jadid maktabini ochdilar.

1903 yilga kelib Turkiston o'lkasida 102 ta boshlang'ich, 2 ta o'rtajadid maktablari faoliyat ko'rsatdi.

Buxoroda ochilgan jadid maktabining faoliyati to'xtatib qo'yilganidan xabar topgan Ismoil Gaspirinskiy 1904 yilda yana Buxorog'a kelib amir bilan mo'zokoralar olib boradi va amirning otasi nomi bilan ataluvchi «Mo'zaffariya» jadid maktabi ochilishiga ruxsat oldi.

XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida ziyolilarning butun bir vatanparvar, millatparvarlar, ma'rifatparvarlardan iborat jadidlar harakatining ko'plab nomoyondalari tarbiyalanib voyaga yetdi. Ularning boshida Mahmudxo'ja Behbudiy, Sadriddin Ayniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Bobo'xun Salimov va boshqa taraqqiy parvar fidoiy insonlar turar edilar.

1998 yilda bir guruhi tarixchilar bilan bo'lgan muloqot chog'ida O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Islom Abdug'anievich Karimovning ma'rifat yo'lidajonbozlik ko'rsatgan jadidlik harakati nomoyondalari to'g'risida aytgan quyidagi fikrlarini qayd etishni o'rinli deb hisoblaymiz:

«XX asr boshidagi ma'rifatchilik harakati... namoyondalari boylik uchun maydonga chiqishdimi?

Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori, Fitrat, Tavallolar maktab ochganlari, xalqni xaq-huquqlarini tanishga da'vat etganlari uchun birov maosh to'laganmi? Birov ularga oylik berganmi? Albatti, yo'q.! Ular o't bilan uynashayotganlarini, istibdodga qarshi ko'rashayotganlari uchun ayovsiz jazolanishlarini oldindan yaxshi bilishgan. Bila turib, ongli ravishda mana shu yo'ldan borganlar. Chunki, vijdonlari, iymonlari shunga da'vat etgan» (I.A.Karimov Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.. T., 1998, 8-bet).

Turkiston jadidlari yurt ozodligi uchun o'zlarining kurash dasturlarida asosan uchta muhim vazifani qo'ydilar: birinchisi - yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish; ikkinchisi - umidli yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish; va nihoyat, uchinchisi - turli ma'rifiy jamiyatlar to'zish hamda ziyolilarning kuchli firqasini tashkil etishga qaratilgan gazetalar chop etish. Ana shu dasturni amalga oshirish borasida Munavvar Qori Abdurashidxonov, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jaev, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Toshpo'latbek Norbo'tabekov, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulhamid Cho'lpon va Abdurauf Fitrat kabi ziyolilar jonbozlik ko'rsatdilar.

Jadidchilik harakatining faol ishtirokchilaridan biri Munavvar Qori Abdurashidxonov 1909 yilda Toshkentda «Jamiyati xayriya» tashkilotini to'zadi va bu jamiyat o'zbek ziyoli bolalarini chet ellarga borib o'qib kelishini tashkil qilish bilan shug'ullanadi. Jamiyat ishiga Toshkentlik mashhur boylar katta xissa qo'shdilar.

Rossiyada adliya bo'yicha ta'lim olib, birinchi oliy ma'lumotli o'zbek advokati diplomini olgan Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jaev yurtiga qaytib xalqi ozodligi uchun ko'rashishga bel bog'ladi. Shu yo'lda u tashkilot to'zishga kirishadi. Natijada jadidlarning tarqoq guruxlari asta-sekin ma'lum dastur va harakat yo'nalishiga ega bo'lgan Ubaydullaxo'ja atrofida uyushib, o'zbek ziyolilarining mustaqil firqasini to'zishadi. Bu firqa «Tarakkiyparvarlar» nomi bilan tarixga kirdi.

Ubaydullaxo'ja faoliyatini umum-Turkiston ijtimoiy-siyosiy gazetasini tashkil qilishdan boshladi. Bunday gazeta ko'po'inishlardan so'ng, 1914 yildan chiqa boshlagan «Taraqqiy parvarlar» firqasining «Sadoi Turkiston» gazetasi bo'ldi. Bu gazeta o'lkada milliy ongini uyg'otishda, mazlum ommani Istiqlol uchun mustabid to'zuma qarshi ko'rashga chorlash bobida katta xizmat ko'rsatdi. Gazeta saxifalarida Turkiston jadidlarning otaxoni Mahmudxo'ja Behbudiy, ayniqsa, faol qatnashdi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning butun ongli xayot yo'li chor Rossiyasi mustamlakachilik zulmi sharoitida kechdi. U ona xalqining og'ir qismatini mustamlakachi shovinistlarning zo'ravonlik, kamsituvchilik va taxqirlashdan iborat siyosatini ko'zi bilan ko'rди. Xalq, millatning asl farzandi sifatida mustamlakachilikdan qanday yo'l va usul bilan ozod bo'lish mumkin, degan jumboqqa javob topishga butun qalbi-vujudi bilan kirishdi.

Mahmudxo'ja Behbudiy Turkiston o'lkasi xalqlarining chor Rossiyasi mustamlakachiligi zulmi asoratiga tushganligi, erki, insoniy huquqlaridan batamom mahrum etilib, zanjirband holda yashayotganligi, qullik va tutqunlikdan ozod bo'lish yo'lini topolmayotganligining asosiy va bosh sababini ma'rifatsizlikdan, nodonlik va savodsizlikdan, deb bildi. Shuning uchun ham xalqning og'irini yengil qilish maqsadida yangi usuldagi maktablar ochib, ularda millatning farzandlariga ilm-ma'rifat xadya etishga jahon asosiy diqqat-e'tiborini qaratdi. U faqat maktablar ochish bilan cheklanib kolmadi, balki shu maktablar uchun zamonaviy ruhda yozilgan darsliklar ham yaratdi. Bo'lar orasida «Risoi asbobi savod», «Muntaxabi jug'rofiya umroniy» («Qisqacha umumiy geografiya»), «Madhali jug'rofiyai umroniy» («Aholi geografiyasiga kirish»), «Kitob ul atfol» («Bolalar uchun kitob»), «Muhtasari tarixi islom» («Islomning qisqacha tarixi»), «Hisob» kabi kitoblar bor. U maxsus nashriyot tashkil qilib o'zi yozgan darsliklar, qo'llanmalar va haritalarni bosib chiqargan. Bo'lar yangi usuldagi ilk o'zbek maktablari uchun tuzilgan darslik va qo'llanmalar sifatidagina emas, balki til-yozuv madaniyatimiz taraqqiyoti nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga egadir.

Jadidlarning Turkistondagi yirik vakillardan biri Abdurauf Fitratdir. Fitrat adabiyotimiz tarixida yirik olim, shoir, yozuvchi, dramaturg, faylasufgina bo'lib qolmasdan, ma'rifatparvar adib sifatida yangi usuldagi maktablarni ochish va bu maktablarning mohiyati hamda ahamiyatini tushuntirish yuzasidan katta ishlarni olib bordi.

Jadidlarning faoliyatlari davomida kun tartibiga qo'ygan masalalarni oradan sal kam bir asr o'tgandan keyin, o'zbekistonning mustaqillikka erishgach, amalga oshirila boshlandi. Ta'lim-tarbiya, ilm-fan, texnika sohasida ibratli bo'lgan Yevropa, Amerika, Turkiya, Yaponiya, boshqa Sharq va G'arb mamlakatlaridan o'rnak olish, yoshlarni o'shamamlakatlarga yuborib o'qitish chora-tadbirlari amalga oshirilayotganligi bunga yorqin dalil hisoblanadi.

Tekshiruv savollari:

Rossiyaning Markaziy Osiyoni jadalroq zabt etishga undagan sabablar nimalardan iborat?

Rus qo'shinlari Toshkent va Jizzax shaharlarini qachon zabt etdilar?

Turkiston general – gubernatorligi qachon tashkil etildi?

Buxoro amirligi va Hiva xonligining Rossiya vassaliga aylantirilishi sanasini aniqlang.

Qo'qon xonligini qo'shib olish maqsadida 1873 yilda boshlangan qo'zg'olon nima uchun 1875 yilga kelib milliy-ozodlik ko'rashiga aylanib ketdi?

Turkistonda chorizm agrar siyosatining asosiy mohiyati nimalarda namoyon bo'ldi?

Chorizmning olib borgan ruslashtirish siyosati to'g'risida so'zlab bering.

Turkiston xalqlarining chorizm mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy ozodlik harakati qanday bosqichlarni bosib o'tdi?

Jadidchilik harakati qanday harakat edi?

Turkistondagi jadidlar harakati namoyondalari to'g'risida ma'lumot bering.

10-Mavzu: TURKISTONDA MUSTABID SOVET HOKIMIYATINING O'RNATILISHI. ISTIQLOLCHILAR HARAKATI.

Reja:

1917 yil Rossiyadagi inqilobiy to'ntarishlar davrida Turkiston o'lkasidagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat. o'lkada mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi.

“Turkiston muxtoriyati”ning tuzilishi va uning fojiali taqdiri.

Istiqlolchilar harakati: uning mohiyati, bosqichlari, harakatlantiruvchi kuchlari, yo'l boshchilari.

Adabiyotlar:

Karimov I. A. O'zbekiston xalqi o'z yo'lidan qaytmaydi. Asarlar, 4-jild. T., “O'zbekiston”, 1996, 302-320 betlar.

Agzamxo'jaev S. Turkiston muxtoriyati. T., “Fan”, 1996.

Vatan tuyg'usi. T., “O'zbekiston”, 1996.

Ibrohim Karim. Madaminbek. T., “Yozuvchi”, 1993.

Tohir Qaxxor. Hur Turkiston uchun. T., “Cho'lpon”, 1994.

Turkiston mustaqqiligi va birligi uchun kurash sahifalaridan. T., “Fan” 1996.

O'zbekistonning yangi tarixi. (ikkinchi kitob) O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida T., «Sharq», 2000.

O'zbekiston tarixi (Qiskacha ma'lumotnoma) T., «Sharq» 2000.

O'zbekiston tarixi (Darslik) T., 2003.

Tayanch tushunchalar:

Fevral inqilobi, «Sho'roi Islom», «Sho'roi Ulamo», «Ittifoqi- Muslimin», Toshkent voqealari, Qo'qon fojeasi, «Turkiston muxtoriyati», Istiqlolchilar harakati, Madaminbek, Shermuhammadbek, Ergash qurboshi, harakatning I, II, III bosqichlari.

1917 yil fevralida Rossiya poytaxtida demokratik inqilob g'alaba qildi Uning natijasida monarxiya tuzimi ag'darildi, aniqrog'i 300 yildan buyon mamlakatda hukmronlik qilgan Romanovlar sulolasi hokimiyati quladi. Mart oyining boshida Muvaqqat hukumat tuzildi. Shu bilan birga bir vaqtning o'zida Ishchi, soldat va dehqon deputatlari Sovetlari ham ish

boshladi. Natijada ko'sh hokimiyat, ya'ni ikki diktatura: Muvaqqat hukumat boshchiligidagi burjua-demokratik diktaturasi: Sovetlar boshchiligidagi ishchilar va dehqonlar inqilobiy-demokratik diktaturasining o'zigaxos chatishmasi vujudga keldi.

Petrogradga qurolli Qo'zg'olonning g'alaba qozonishi, yangi hokimiyat tuzilmalarining tuzilishi, dastlabki qonun aktlari Rossiyaning ko'pasrlik monarxiya davlati hukmronligidan voz kechib, demokratiya yiliga kirganini butun dunyoga ma'lum qildi

Rossiya markazida bo'lib o'tgan voqealar bevosita Turkiston o'lkasiga ham ta'sir qildi Bu yerda ham yangi hokimiyat tuzilmalarini barpo qilish yuzasidan jarayon boshlanib ketdi. Hamma shahar va ishchilar mavzellarida Ishchi va SD Sovetlari tuzila boshlandi. Ammo ushbu Sovetlar xay'atiga asosan yevropalik aholi vakillari kirdi.

Bir vaqtning o'zida ijtimoiy va milliy tarkibiga ko'ra ancha ko'pvakillarga ega bo'lgan Ijroiya Komitetlari ham tuzilaverdi. Ijroqumlar barcha demokratik tashkilotlarni birlashtiruvchilar bo'lib maydonga chiqdilar va Muvaqqat hukumatning organlari rolini o'ynashga intildilar.

Turkiston o'lkasi musulmon aholisi ham o'zlarining siyosiy ko'rashlarini boshlab yubordilar. Bu ko'rashga ancha tayyorgarlikka ega bo'lgan jadidlar yetakchilik qildilar.

Jadidlar demokratik inqilobga, shu inqilob e'lon qilgan tamoyillarga katta umidlar bolab, uning g'oyalari va shiorlarini amalga oshirishga faollik bilan kirishdilar.

Bu harakatga asosan toshkentlik jadidlar yetakchilik qildilar. Ularning tashabbusi bilan 1917 yilning mart oyida 3 marta eski shahar aholisining ko'pming kishilik yig'ilishlari bo'lib o'tdi. Bu yig'ilishlarda jadidlar Toshkent jamoat tashkilotlarining ijroiya komitetiga butun musulmonlar aholisidan umumiy delegatlar ko'rsatishga muvaffaq bo'ldilar. Shaharning barcha mahallalaridan 60 kishiga yaqin organ saylanib, bu organni "Sho'roi Islom" deb atashga qaror qilindi.

Yangi tuzilgan organ, shaharning ovrupalik aholisini birlashtiruvchi Ishchi va soldat deputatlaridan farq qilib, islom diniga e'tiqod qiluvchi aholi deputatlari Soveti deb hisoblandi. Ularning tashabbusi bilan 1917 yil 14 martda "Sho'roi Islom" deb nomlangan siyosiy tashkilot tuzildi ("Shuro" - Sovet). Yangidan ta'sis etilgan organ, shaharning ovrupalik aholisini birlashtiruvchi Ishchi va soldat deputatlari Sovetlaridan farq qilib, islom diniga e'tiqod qiluvchi aholi deputatlari Soveti deb hisoblandi.

Tashkilotning 15 kishidan iborat rayosati tuzildi. Rayosatning dastlabki majlislaridan birida "Sho'roi Islom"ning asosiy maqsad va vazifalari e'lon qilindi. Bo'lar Turkiston musulmonlarini birlashtirishga qaratilgan targ'ibot ishlarini avj oldirish, Ta'sis majlisiga tayyorgarlik ko'rish, siyosiy va ijtimoiy masalalar yuzasidan aholi orasida yig'inlar o'tkazib turish, o'lkadagi turli millatlarni bir-biriga yaqinlashtirish va birlashtirish kabi masalalardan iborat edi.

1917 yil fevralida chor hukumatini ag'darishga qaratilgan inqilobdan keyin, Rossiyaning markazida sodir bo'lgan ikki hokimiyatchilik Turkiston o'lkasida ham ifodasini topdi. Muvaqqat hukumat Turkiston general-gubernatorligini Turkiston Komitetiga almashtirib, uning faqat tashqi ko'rinishi, ya'ni nomi o'zgargan bo'lsa-da, o'lkani boshqarishdagi oldingi mustamlakachilik mohiyati qolaverdi.

Uning ustiga Turkiston mintaqasida sodir bo'lgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar kuchlarning ijtimoiy va siyosiy jihatdan joylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada 1917 yilning may oyidan avgustga qadar bo'lgan davrda Toshkent, Qo'qon, Andijon, Samarqand va o'lkaning boshqa shahar va qishloqlarida "Musulmon ishchi deputatlari Sovetlari", "Islom mehnatkashlari" kabi siyosiy tashkilotlar, kasaba uyushmalari tashkil topdi. Bo'larni to'zishda 1916 yilgi mardikorlik safarbarligidan qaytib kelgan 100 mingga yaqin turkistonliklar tashabbuskorlik qildilar.

O'zlarining ijtimoiy g'oyalarini avval boshdanoq ochiq-oydin ma'lum qilgan "hukmdorlar va ularning ma'naviy rahnamolari" kuchlariga qarshi harakat paydo bo'ldi, bu kuchlar hatto g'alayonlarning ham kelib chiqishiga sabab bo'ldi Xayriyatki tashkiliy jihatdan bu narsa 1917 yilning iyunida ruhoniylar va ularni qo'llab-quvvatlaganlarning "Sho'roi Islom" tashkilotidan chiqib, "Sho'roi Ulamo" deb atalgan tashkilotning tuzilishi bilan ifodalandi.

1917 yil sentabr oyida "Sho'roi Islom" tashabbusi bilan chaqirilgan o'lka musulmonlarining II s'ezdi hokimiyatni soldat, ishchi va dehqon Sovetlariga berilishiga qarshi chiqdi.

Shu davrga kelib, Turkiston o'lkasidagi milliy harakat rivojining yangi davriga qadam quydi. Birlashish va jipslashish jarayoni kuchaydi, bu jarayonda "Sho'roi Ulamo"ning roli tobora oshib bordi. Uning tashabbusi bilan 1917 yil 17-20 sentabr kunlari Toshkentda turkistonlik va qozoq musulmonlarining qurultoyi o'tkazildi. Natijada "Ulamochilar" bilan "Sho'roi islomchilar" o'rtasidagi uzoq va qizg'in baxslarga qaramay, s'ezd kelishish yo'llarini topishga muvaffaq bo'ldi "Sho'roi Islom", "Turon", "Sho'roi Ulamo" va boshqalarni birlashtirib, Turkiston va Qozog'iston uchun umumiy bo'lgan "Ittifoqi- muslimin" degan siyosiy partiya to'zishga qaror qilindi.

Bu s'ezd ishida Turkiston o'lkasining bo'lajak siyosiy to'zimi to'g'risidagi masala asosiy masala bo'ldi

Qabul kilingan rezolyutsiyada demokratik Rossiya Respublikasi tarkibida hududiy muxtor federatsiya to'zish g'oyasi ilgari surilgan edi. S'ezd muxtoriyatga "Turkiston Federatsiya Respublikasi" degan nomni qo'yib, parlament respublikasi asosida tuzilajak bo'lg'usi davlat tuzumining bosh tamoyillari va me'yorlarini belgilab berdi.

Turkiston Federatsiyasiga bojxonasiga, xazinasiga, federativ bankiga ega bo'lish, chegaradosh davlatlar savdo-iqtisodiy shartnomalar to'zish, turli xalqaro anjumanlarga vakillarini yuborib turish kabi hak-huquqlar berilishi talablari qo'yildi.

Turkiston musulmonlarining birinchi siyosiy partiyasi - Turkiston federalchilari partiyasi, ya'ni "Turk odami markaziy federalist firka"si" siyosiy masalalarga munosabatini belgilab oldi. Bu partiyaning tashkilotlari 1917 yilning yozida Farg'ona, Toshkent, Marg'ilon, Andijon va boshqa joylarda tuzilgan edi. Bu partiyaning milliy demokratiya yetakchilari Munavvarqori Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy atoqli huquqshunoslar, fiqh olimlari (diniy qonunshunoslar) tomonidan dasturi va nizomi tuzilgan edi. Bu xujjatlarda Turkistonda milliy-hududiy muxtoriyat printsiplari negizida demokratik respublika to'zish g'oyasi mukammal asoslab berilgan edi.

1917 yil Oktabrida Rossiya markazida vaqtli hukumat ag'darilib tashlangach, hokimiyat to'lig'icha bolsheviklar rahbarligidagi Shurolar(Sovetlar) qo'ligao'tdi. Ular ilgarigi imperiya hududini tamomila egallab olish uchun zarur tadbirlarni qurdilar. Ularning niyati ommaviy siyosiy ishlarni butun choralar bilan kuchaytirib, hamma joyda bolsheviklar dasto'ini keng yoyish va barcha mehnatkashlarni tomonlariga og'dirib olishga erishish edi. Buning uchun oldilariga urushni darhol to'xtatib, sulxga kelishish, yerni kambag'allarga taqsimlab berish, ocharchilikni tugatish, hamma millatlarning teng huquqligini ta'minlash (keyinchalik ma'lum bo'lishicha bo'larning hammasi qog'ozda ekan) vazifasini qo'ygan edilar. Albatta urushdan tuygan va ocharchilik tinka-madorlarini quritgan xalq uchun bu masalaning qo'yilishi butunlay yangilik bo'lib, katta umid tug'dirar edi.

Bundan tashqari RSFSR Xalq Komissarlari Soveti "Rossiya va Sharqning barcha musulmon mehnatkashlariga" nomli Murojaatnomasida:

"Bundan buyon sizlarning urf-odatlaringiz, sizlarning milliy va madaniy muassasalaringiz ozod va dahlsiz deb e'lon qilinadi. milliy xayotlaringizni erkin va bemaolol uyushtira boringiz, sizlarning bunga haqqingiz bor,.. Chunki sizlarning taqdiringiz o'zlaringizning qo'llaringizda", deyilgan edi.

Qariyb 50 yil rus imperiyasining mustamlakachilik azob-uqubatlarini boshidan kechirgan Turkiston xalqlari uchun bu nihoyat chinakam ozodlik va xurlik shabadasi kelayotganday bo'lib tuyuldi.

o'sha paytlarda Markaziy Osiyodagi (Turkiston o'lkasidagi) siyosiy voqealarning markazi Toshkent edi. 1917 yil 1 noyabr kuni Toshkentda ham qurolli ko'zg'alon g'alaba qozonganligi to'g'risida xabar tarqaldi. Galdagi vazifa - hokimiyat to'zish to'g'risidagi masalani hal qilish kerak edi. Ana shu hal qiluvchi paytda musulmon aholining asosiy vakillari - "Sho'roi Ulamo" bilan musulmon deputatlarining o'lka Soveti o'rtasidagi kurash avjga chiqib ketdi. "Ulamo" rahbarlari ishchi va soldat deputatlari sovetlarinig o'lka s'ezdi ishida qatnashish mumkin deb hisoblasalar, musulmon deputatlari o'lka Sovetining a'zolari esa bolsheviklar bilan hamkorlik qilishga qarshi chiqdilar. Milliy demokratiya ulamochilarning o'tgan yiliga salbiy munosabatda bo'ldi

1917 yil 15 noyabrda ishini boshlagan ishchi va soldat deputatlari Sovetlarining III o'lka s'ezdi o'lka hokimiyatini tashkil etish masalasini muxokama qildi S'ezd qabul qilgan bolsheviklar, sul eserlar va maksimalistlar tomonidan ishlab chiqilgan deklaratsiya asosida o'lka inqilobiy hokimiyatini e'lon qildi va Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlari Soveti deb ataluvchi Ishchi soldat va dehqon deputatlarining o'lka Soveti hokimiyatning oliy organi deb e'lon qilindi. Biroq hokimiyatning yangi organiga tub aholi vakillaridan biron kishi kiritilmadi.

Asosiy sabab "Ishchi soldat va dehqonlar hokimiyatiga tub aholining munosabati butunlay no'malum bo'lgani uchun ham, tub aholi orasida proletar sinfiy tashkilotlar bo'lmagani uchun ham o'lkaning oliy inqilobiy hokimiyatga hozirgi vaqtda musulmonlarni jalb qilish ma'qo'l emas, - deb da'vo qilingan edi deklaratsiyada.

2.1917 yilda Turkistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida eng muhim maslalaridan biri, bu Turkistonda yangi boshqaruv usulidagi davlatchilikni tashkil etish edi. o'shatarixiy shart-sharoitlarda milliy davlatchilikka ega bo'lish g'oyasi turli tashkilot va patiyalarning o'zaro ko'rashida asosiy qurolga aylangan edi.

Turkiston jadidlari ham bu jarayonga faol ishtirok etayotgan edilar. Xususan, ularning harakatlari Turkistonda federatsiya asosida milliy-demokratik davlatchilikni barpo qilishga qaratilgan edi. Ularning muxtoriyat (avtonomiya), davlatchilik to'g'risidagi g'oyalari o'shapaytdagi Rossiyada mavjud bo'lgan siyosiy - ijtimoiy vaziyat bilan bog'liq holda shakllanib kelgan edi.

Turkiston bolsheviklari va sul eserlari musulmon aholisining o'laniboshqarishga bo'lgan huquqini inkor qilib, hokimiyat to'g'risidagi masalani kelishib hal qilish imkoniyatini yo'qqa chiqardilar va shu bilan o'lka siyosiy hayotidagi kuchlarning kelgusida muholif turib qolishni oldindan muqarrar qilib qo'ydilar.

1917 yil 15-21 noyabr kunlari Toshkentda bo'lib o'tgan Turkiston o'lkasi sho'rolarining III qurultoyi Turkiston Xalq Komissarlari Sovetini to'zdi. Bu Sovetga faqat Peterburgdan yuborilgan kishilar kiritilib, bironta ham millat vakillari yaqinlashtirilmadi. Turkiston hokimiyatini bosib olgan rus bolsheviklari va eserlar aholining madaniy-siyosiy saviyasi hokimiyatni boshqarish darajasida emas, deb hisobladilar. Hali Yevropa xalqlarinig birontasi, ruslar ham, davlatga ega bo'lmagan davrlarda davlatchiligiga ega bo'lgan (masalan Amir Temur davlati - XIV asr), jamiyatni boshqarishda o'lkan tarixiy tajribaga ega bo'lgan turkistonliklar uchun bu haqorat edi. Ziyoli va ulamolar bu munosabatlarga chidab tura olmasdilar.

Shu sababdan ham, 1917 yilning 26 noyabrida "Sho'roi Islomiya" va "Sho'roi Ulamo" tashkilotchilari boshchiligida Qo'qon shahrida Turkiston o'lka musulmonlarining IV favqulodda s'ezdi ishini boshladi. Unda o'lkaning barcha mintaqalari va jamoat tashkilotlaridan 200 nafardan ortiq vakil qatnashdi.

Qurultoy o'tkazish uchun tanlangan joy tasodifiy emasdi. Bundan ancha ilgari, 1917 yil mart oyida Toshkentda Turkiston musulmonlarining qurultoyi o'tkazilgan bo'lib, unda Turkiston musulmonlarining Sho'rosi Milliy markazi saylangan edi. Unga o'rta Osiyoning hamma mintaqalaridan vakillar, shu jumladan Turkiston o'lkasining ko'zga ko'ringan siyosiy arboblari - Mahmudxo'ja Behbudiy, Ubaydulla Xo'jaev, Nosirxon To'ra, Muhammadjon Tanishboev, o'roz Sardorlar kiritilgan edilar. Milliy markaz raisi qilib Mustafo Chukay saylangan edi. Biroq Toshkentda ruslarning nufo'zi kuchli bo'lgani, qudratli harbiy gornizon joylashgani sababli Milliy markaz keng siyosiy ishni olib borishi juda murakkab edi. Qo'qonda esa asosan o'zbeklar va boshqa millat vakillari yashab, milliy an'analar, islom qadriyatilari ruhi kuchli edi.

O'lka musulmonlarining qurultoyi "Rossiyadagi barcha xalqlar va millatlar to'g'ri milliy mustaqil davlat bo'lib ajralib chiqishga qadar taqdirini o'zlari belgilash huquqiga egadirlar", deyilgan markazdan kelgan dasturga asoslanib, Turkistonda "Xalq Shurosi" deb atalagan muxtor hukumat to'zlganini e'lon qildi bu hukumatga "Turkiston muxtoriyati" nomi berildi. Hukumatning birinchi prezidenti qilib qirg'iz "Aralash o'rda" partiyasining rahbari Muhammadjon Tanishboev saylandi. Biroq Tanishboevning siyosiy tashkilotchilik saviyasi prezidentlik vazifasiga muvofiq emasligi ma'lum bo'lgach, u iste'fo berdi. Shundan keyin prezident etib Mustafo Chukay saylandi. Muvaqqat hukumat xay'atiga 8 kishi saylangan edi.

"Turkiston muxtoriyati" Muvaqqat hukumat a'zolari 1 dekabr kuni o'lka xalqlariga qarata maxsus murojaat qildilar. Murojaat o'lkada yashab turgan barcha millat elatlarning farovonligi, madaniy taraqqiyoti va yaqin hamdo'stligini ta'minlash yo'lida Muxtor Turkistonning demokratik erkinliklarga hamda baynalmillik tamoyillarga sodiqligini e'lon qildi

Turkiston o'lkasi mehnatkashlar ommasi Muxtoriyat e'lon qilinishini ko'pdan beri orzu qilgan milliy davlatiga ega bulishdagi dastlabki qadam deb bilib, Muxtor hukumatni qo'llab-quvvatladı. Bu birdamlik o'lkani yirik shaharlarida bo'lib o'tgan miting va namoyishlarda yaqqol ifodasini topdi.

Ammo Turkiston Shurolar hukumati Turkiston Muxtoriyatini mutlaqo tan olmadi, uni ag'darib tashlash, uni yo'q qilish g'oyasini ko'tarib chiqdi. Xususan Toshkent shahar Sho'rolari, Qo'qon ishchi va askar deputatlari Sho'rosi Muxtor hukumatni tan olmay, uni tugatish uchun harakat qildi o'lka Shurolar hokimiyati Muxtor Turkiston Muvaqqat hukumatini "Turkistonning bir to'da boylari va ruhoniylari" manfaatlarini yoqlovchi akslinqilobiy, burjua hukumati deb baholadilar. "Turkiston Muxtoriyati"ni qo'llab-quvvatlab chiqqan jamoat tashkilotlari, bosma nashrlarga qarshi Toshkent Sho'rolari taqiqlovchi hatti-harakatlarni avj oldirdilar. Masalan, Toshkent shahar dumasi tarqatib yuborildi, "Turkestanskiy vestnik" gazetasi yopib qo'yildi. Samarqanddagi "Sho'roi Islomiya" tashkilotining faoliyati ta'qiqlab qo'yildi.

Buning ustiga muxtoriyat harakatining ichida musulmon aholisining turli ijtimoiy qatlamlari va guruhlarini manfaatlarini ximoya qiluvchi boshliqlar o'rtasidagi ziddiyatlar ham kuchaya bordi. "Sho'roi Ulamo" bilan "Sho'roi Islomiya" o'rtasida bo'lgan, lekin biroz bo'lsada "Turkiston Muxtoriyati" e'lon qilinishi bilan susaygan avvalgi ixtiloflar yana yuzaga chiqdi va bu muxtor harakatining birligini ichdan turib qo'poradigan jiddiy xavfga aylanayotgan edi. Ixtiloflarning eng muhimi Muxtor hukumatining asl mohiyatini yetarli darajada tushinib olinmaganligi bilan bog'liq edi.

Bu vaqtga kelib Muxtor hukumati a'zolari "bolsheviklar xalqning inqilob bergan huquqlarini poy-mol qilmoqchi" deb tashviqot va targ'ibot olib bordilar va barcha fuqarolarni milliy ozodlik uchun, islom dinini ximoya qilish uchun milliy armiya safiga kirishga chaqirdilar. Xaqiqatdan ham Qo'qonga yordam berish uchun tevarak atrofdagi tuman va qishloqlardan, miltiq, bolta va ketmonlar bilan qurollangan aholi kela boshladi. Harbiy tuzilmalar soni ortib borishi bilan sarf harajatlar ham oshdi. 1918 yil yanvariga kelib, o'shadavrdagi matbuot ma'lumotlarining guvohlik berishicha, muntazam milliy armiyadagi kishilar soni 2 ming

nafarga yetgan. Bundan tashqari Qo`qon shahrining qo`rboshisi - militsiyasining boshlig'i Ergashning qo`lida ham anchagina kuch bor edi.

Qurolli kuchlar soni o`sib borgan sari "Turkiston Muxtoriyati" hukumatida qat'iy harakat qilish tarafdorlarining mavqelari kuchaya bordi. Qo`qon shahrining o`zida ham 1918 yilning yanvar oyining oxirlariga kelib vaziyat nihoyat darajada keskinlashdi. Xususan ishchi va soldat deputatlari Qo`qon Soveti hokimiyatni qo`lda to`tib turgan yangi shahar bilan Muxtor Turkiston hukumatining qarorgohi, musulmonlarning shahar tashkilotlari joylashgan. Eski shahar o`rtasidagi qarama-qarshiliklar tobora kuchaya borayotgan edi. Shu tomonlarning har birida kelishmovchiliklarni tinch, mo`zokara olib borish bilan emas, balki kuch ishlatish yo`li bilan hal etish tarafdorlarining mavqelari kuchayaverdi. Bir tomondan "Sho`roi Islomiya" shahar tashkiloti Qo`qon qal`asini hujum bilan egallash to`g`risida qaror qabul qilsa, ikkinchi tomondan, Ishchi va askar deputatlari Qo`qon Soveti qal`adan olib chiqilgan qurol bilan ishchi va temiryo`lchilarni qurollantirib, qal`a mudofachilarining sonini oshiraverdi. Shu bilan bir vaqtda Qo`qon Soveti Muvaqqat hukumatdan zudlik bilan qurolsizlanish va harbiy qismlarni tarqatib yuborishni talab qiladigan qaror qabul qildi

Ana shunday qaltis sharoitda urush harakatlari boshlanib ketish hech gap emasdi, faqatgina bir bahona kerak edi, holos. Shunday bahona ham topildi. Xususan, 1918 yil 30 yanvarga o`tar kechasi noma'lum kishilar guruhi Qo`qon qal`asi, telefon stantsiyasi, Qo`qon Soveti binosiga hujum uyushtirdilar.

o`sha kunning o`zidayoq ishchi va soldat deputatlari Qo`qon Soveti jahon harbiy kuchlarini tayyorlik holatiga keltirdi, favqulodda organ-inqilobiy qo`mita (Revkom) tuzildi, ishchilar va temiryo`lchilarning qo`llariga miltiqlar berildi. Muvaqqat hukumat a`zolarini qamoqqa olish uchun inqilobiy qo`mita a`zolaridan maxsus guruhi tuzildi. Bu hatti-harakatlarning hammasi shahar Sovet hokimiyati organlarining "Turkiston Muxtoriyati" hukumatini kuch ishlatish yo`li bilan yo`q. qilishga qat'iy kirishayotganidan darak berar edi.

1918 yil 9 fevralda Turkiston Xalq Komissarlari Soveti Farg`ona viloyatini qamal holatida, deb e`lon qildi Qo`qon istexkomiga Skobelevdan 140 ta yaxshi qurollangan otryad (ularda 4 ta zambarak, 4 ta pulemet ham bor edi) keltirib qo`yildi. 200 nafar ovrupalik temiryo`lchi esa qurollantirib, hujumga shay qilib qo`yildi. Bundan tashqari Qo`qondagi 100 kishidan iborat qurollangan arman dashnok drujinasidan ham foydalanishga kelishildi.

11 fevralda Qo`qon Soveti "Turkiston Muxtoriyati" hukumatiga qurolsizlanish va islom qo`shinlarini tarqatib yuborish to`g`risida Ultimatum topshirdi. Ultimatum bajarilmagach, eski shaharga hujum boshladilar. "Turkiston Muxtoriyati" hukumati

hokimiyatni tinch yo`l bilan olishga umidvor bo`lib, o`zini mudofaasi uchun yetarli choralar ko`rmagan edi. Shunday bo`lishiga qaramay ular uch kun mobaynida hujumni mardonavor qaytarib turdilar. Muxtoriyatchilar "Turkiston turkistonliklar uchun!" shiori ostida g`azovot urushni e`lon qilib viloyatlardan yordam kutdilar. Ammo muxtoriyatchilarga boshqa viloyatlardan musulmon otryadlari yordamga kelishmadi.

Aksincha Qo`qon Soveti ixtiyoriga Turkiston Xalq Komissarlari Soveti tomonidan yuborilgan 11 eshelon harbiy qismlar 18 fevraldan 19 fevralga o`tar kechasi Qo`qonga yetib keldi. 19 fevral kuni ular Eski shahar hududiga bostirib kirdilar. Muxtoriyatchilarning qo`shinlari qarshilik ko`rsatmasdan, vaximaga tushib, tinch aholi bilan birga qochdi. Eski shaharga og`ir tuplardan o`q otilib, vayronaga aylantirildi, shahar uch 3kecha kunduz. Muxtor hukumati mudofaa vaziri Chanishev otib tashlandi, Hukumat rai3i Mustafo Chukay qochishga ulgurdi. Shu tariqa taqdirini o`zi belgilashga ahd qilgan turkistonliklarning birinchi Muxtor hukumati ag`darib tashlandi. Xuddi Parij Kommunasi singari 70 kundan ziyodroq yashagan chinakam xalq hokimiyatiga nisbatan ana shunday shavqatsiz suiqasd qilindi.

Turki2ton Muxtoriyatchilarning Shurolar hokimiyati tomonidan tor-mor etilishi xalq 22gida "Qo`qon fojeasi" degan nom qoldirdi. "Turkiston Muxtoriyati"ning o`zi esa o`lka xalqlari

ozodlik harakatlarining qudratli, haqiqiy ramziga, erkinlik, mustaqillik va Istiqlol uchun kurash ramziga aylandi.

3. “Turkiston Muxtoriyati” hukumati tor-mor etilgandan keyin Turkistonda ijtimoiy-siyosiy vaziyat nihoyat darajada keskinlashdi. Bu vaziyat birinchi galda aholining Shurolarhukumatiga qarshi ozodligi va mustaqilligi uchun boshlangan qurolli ko`rashda ifodasini topdi. Qurolli harakat ommaviy tus oldi. Bunga bir qator omillar sabab bo`ldi 1918 yil mart-aprel oylarida Sho`rolarning harbiy kuchi va ularga ko`makdosh bo`lgan arman dashnoqlari otryadi Farg`onada aholiga nisbatan mislsiz shavqatsizlik qildilar. Masalan, dashnoqlar otryadi Farg`ona shahri yonidagi Yormazor qishlog`ida aholidan 200 kishini hech qanday sababsiz otib tashladi. Ular guyo dashnoqlar otryadi otlarini xashak bilan ta`minlashdan bosh tortgan emishlar. Umuman sho`ro hukumati ma`murlari aholiga past nazar bilan qarar edi. “Qo`qon Muxtoriyati”dan so`ng aholiga nisbatan kuchaytirilgan zo`ravonliklar xalqning qahr g`azabini qo`zg`atdi.

Qizil armiya qo`mondonligi tomonidan rag`batlantirib turilgan armon dashnoqlari haddilaridan oshib borardilar. Ular Qo`qondagi xunrezliklari yetmagandek, Marg`ilonning tinch aholisiga ham hujum qildilar. Bundan xabar topgan Madaminbek chidab tura olmadi, kam kuch bilan bo`lsa-da kutilmaganda ularga qarshi hujum qildi va xunrezchilarning ko`pini qirib tashladi, qurol-aslaxalarini esa o`ljaqilib oldi. Madaminbekning bu g`alabasini eshitib, vodiyning boshqa yerlaridan choparlar kela boshladi. Ma`lum bo`lishicha, armon dashnoqlari Namangan va Andijonda ham tinch aholini qirg`in-barotga uchratayotgan, hokimiyat va Qizil Armiya otryadlari esa tamoshabin bo`lib turgan ekan. Xalq esa Madaminbekka elchi yo`llab uning timsolida bir najotkor qo`rib yordamga chaqirgan edi.

Xush oddiy xalqning ishonchini qozongan Madaminbek o`zi kim edi? Asli Toshloqning Sukchilik qishlog`idan bo`lgan (1892 yilda tug`ilgan) Madaminbek Farg`ona vodiysida taniq2i savdogarning o`g`li edi, nasl-nasabi jihatidan bek bo`lgan. Farg`ona ni ruslar bosib olgandan keyin Madaminbekning ajdodlari mavqelarini yo`qotadilar. Bolaligidan zehni o`tkir, tiyrak va jasur Madaminbek o`qimishli odam bo`lgan. Boshlang`ich maktabda savod chiqargach, rus savdo do`konida ishlab rus tilida yaxshi gapiradigan va yozadigan darajaga yetadi. Ba`zi ma`lumotlarga qaraganda Madaminbek frantstilini ham bilgan (“O`zbekiston ovozi”, 1992 yil 11 mart).

1914 yili politsiya Madaminbekni qamoqqa oladi va so`ng uni tasdiqlanmagan ma`lumot bilan “bir xotinni o`ldirganlikda” ayblab uzoq muddatli qatorga qamog`iga hukm etadi. 1917 yil fevral inqilobidan keyin siyosiy maxbus sifatida bandilikdan ozod qilingan Madaminbekni ona yurti xalqi katta shodu-xurramlik bilan ko`tib oladi. Rossiyada hokimiyat bolsheviklar qo`ligao`tib, mamlakat tartibsizlik, boshboldoqlik xukm surayotgan paytda “Marg`ilonni o`g`ri, qaroqchilar, qotillardan kim ximoya qiladi,?” degan muammo xalqni uylantirardi. Shunda “Ulamo” jamiyati rahbariyati Madaminbekni militsiya boshlig`i lavozimiga tavsiya etadi.

Madaminbek militsiya boshlig`i sifatida Marg`ilonda osoyishtalik, tartib qoidani saqlashga jiddiy xissa qo`shdi. 1918 yil yozida u Marg`ilon shahar militsiyasi boshlig`i lavozimini tark etadi va otryadi bilan Sho`ro hukumati dushmanlari tomoniga o`tadi. Xush, bun2a uni nima majbur etdi?. Yirik bir shaharning militsiyasi boshlig`i sifatida tanilib qolgan, Shurolarishonchiga kirgan odam oldida bundan ko`ra yorqinroq istiqbol yo`li ham bor ediku?. Aqlli, qattiq qo`l va qobiliyatli Madaminbek tez orada Shurolarhukumatida katta lavozimlarni ham egallashi mumkin edi. Ammo u bo`larning hammasidan voz kechib o`ta xavfli, mashaqqatli ishga-mavjud to`zumga qarshi Qo`zg`olon ko`tarishga jazm etdi. Bu avvalambor, turmushning achchiq-chuchugini totgan, xalqning, millatning haqiqiy fidokori bo`lgan inqilobchiga xos jasorat edi. Ikkinchidan, Qo`qonda “Turkiston muxtoriyati”ning qonga botirilishi, undan so`ng 1918 yilning mart-aprel oylarida Q2zI Armiya va arman dashnoqlarining Farg`onada aholiga nisbatan mislsiz shavqatsizl2gidir.

Qo'qondagi muxtor hukumatining ag'darilishi, arman dashnoqlarining xunrezliklariga yo'l ochib berish, Qizil armiya otryadlarining ko'pincha talonchilik bilan shug'ullanishi, aholi urf-odatlarini, rasm-rusomalarini xurmat qilmaslik, yangi hokimiyat mahkamalari ishiga o'zbeklarni aralashtirmaslik - bo'larning barchasi Farg'ona vodiysi bo'ylab milliy-ozodlik harakatining avj olib ketishiga sabab bo'ldi. Ammo Sovet tashviqot- targ'ibot idoralari, maxsus mahkamalari bu harakatni keng jamoatchilik orasida badnom etish maqsadida unga "bosmachilik" degan tavqi-la'nat muhrini bosdilar. Aslida bu bilan o'zlarining chinakam bosmachilik va bosqinchilik niyatlarini xalqdan yashirmoqchi bo'ldilar. Ammo xalqning asl farzandlarini aldab bo'lmas edi. Madaminbekka o'xshagan kishilar yangi mustamlakachilik tartibotini o'rnatib, aholini siyosatdan, davlat ishlaridan chetda to'tishga o'ingan qizil hokimiyatchilarning yov niyatlarini tezda payqab oldilar. "Bosmachilik" deb qizillar tomonidan ta'riflangan harakat talovchilik harakati emas, balki siyosiy harakat bo'lib, uning asosiy maqsadi yerli xalqlarning hokimiyatdagi o'rnini egallashga erishish, Turkistonni Rossiyadan ajratib olib uning mustaqilligini ta'minlash edi. Buning uchun esa birlashish, birlashish va yana birlashish zarur edi.

Ma'lumki, 1918 yil boshlarida musulmon isyonchilar asosan Ergash qurboshi atrofida to'plangan edilar. Madaminbek Qo'qondagi armon dashnoqlarining xunrezliklarini eshitib, o'shapaytda "amir al-muslimin" (musulmon qo'shinlari amiri) deb e'tirof etilgan Ergash qurboshiga birlashish to'g'risida taklif yubordi.

Ergash qurboshi sarkardalik va siyosiy salohiyati jihatidan Madaminbekka nisbatan birmuncha cheklangan odam edi. Shu sababdan ham hamkorlikning dastlabki kunlaridanoq Madaminbek va Ergashbek orasida kelishmovchiliklar boshlandi. Ergashbek Madaminbekni o'zigasherik emas, balki raqib sifatida ko'ra boshladi. Shu tariqa, ma'lum bir davrda Qo'qon va Marg'ilondagi ozodlik kuchlari birlashish o'rniga raqobat yiliga o'tib ketdilar.

Qanday bo'lmasin, mustaqillik uchun mustamlakachilik iste'dodidan xalos bo'lish uchun xalqning boshlagan ko'rashi qurolli harakatga aylandi va ommaviy tus oldi. Turkiston xalqlarining bu ko'rashi 30-yillarning o'rtalariga qadar goh g'oliblik, goh mag'lublik bilan davom etdi.

xalqning ozodligi va mustaqilligi uchun kurash ma'lum davrlarni bosib o'tdi va bo'lar:

Birinchi davr, 1918 yil fevraldan 1925 yilga qadar bo'lgan 7 yilni ichiga olib, uch bosqichga bo'linadi.

I bosqich - 1918 yil fevralidan 1920 yil martigacha - qurolli ko'rashning boshlanishi va uning ommaviy xalq harakatiga aylanishi.

Bu yillarda mustaqillik uchun ko'rashning avj olishiga Kichik Ergash Katta Ergash va ayniqsa, Madaminbek kuchli ta'sir ko'rsatdilar.

II bosqich - 1920 martidan 1922 yil oxirigacha Istiqlolchilik harakatining eng keskin tus olgan davri. Harakatga asosan Shermuhammadbek rahbarlik qildi.

III bosqich - 1923-1924 yillarni ichiga olib, bu paytda Istiqlol uchun ko'rashning asta-sekin tarqalish holati kuchli bo'ldi

Istiqlolchilar harakatining ikkinchi davri 1925-1935 yillardan iborat 10 yilni tashkil etib, Sovet hokimiyati iste'dodiga qarshi kichik-kichik qarshilik ko'rsatuvchi harakatlardan iborat bo'ldi. Istiqlolchilar harakatining bu xil davr va bosqichlarga bo'linishiga ushbu ma'ro'za matnlari mualliflari shu davr tarixi bilan yaqindan shug'ullanuvchi tarixchi olim S.A'zamxo'jaev va boshqalarning fikriga, asosan, qo'shiladilar.

Bu davrlarda bo'lib o'tgan harbiy harakatlar jahon strategiyasi va taktikasi jihatidan bir-biridan ajralib turadi.

Qurolli harakat safidan yuzlab yo'lboshchilarni- qurboshilarni yetishtirib chiqardi. Ular turli millatga, turli kasb-korga mansub bo'lgan kishilar bo'lib, ularni faqat bitta narsa: Vatanini

ozod qilish, uni erkin holda qurish istagi birlashtirdi. Bu harakat rivojining ayrim davrlarida nom chiqargan yetakchilari kichik va katta Ergashlar, Muhammad Aminbek (Madaminbek), Shermuhammadbek (Shermat), Ibrhim Loqay qurboshilar bo'ldi Ozodlik harakatining uchinchi davriga kelib, Turkiston o'lkasi bo'ylab Shermuhammadbek, Holxo'ja, Muhiddin, Omon Polvon, Rahmonqul, Islomqul, Soli Maxso'm, Otaqo'zi, Yormat Maxso'm, Ahmad Polvon va boshqa ko'pgina qurboshilar yetakchiligidagi otryadlar istiqlool uchun ko'rashni davom ettirdilar.

Ma'lumki, 1920 yilning boshlariga kelib Farg'ona vodiysidagi istiqloolchilar harakati ancha pasayib qolgan edi. o'shayilning ko'klamigacha "Islom lashkarlari" boshliqlarining bir qismi Sho'ro hokimiyati tomoniga o'tgan edi. Ammo, asosiy kuchlar Turkistonni "kofirlardan", g'ayridinlardan ozod qilishga, bu yurtni idora qilishni qo'llariga olishga qaratilgan harakatda avvalgidek qatnashaverdilar. Ular Sho'ro hokimiyati va'da qilgan huquqni talab qilib, o'zlari uchun alohida imtiyozlar qidirmay, mustaqil milliy davlatiga ega bo'lish, millatning taqdirini o'zi belgilash huquqini ta'minlash uchun ko'rashdilarki, bu - ko'rashning siyosiy maqsadlar uchun olib borilganini ko'rsatdi.

Istiqlool uchun ko'rashuvchilar har qanday sharoitda ham o'zlarining muntazam maqsadlaridan qaytishni lozim ko'rmadilar. Hatto Sho'ro hukumati tomoniga o'tganlarni avf etish e'lon qilinganda ham ular maqsadlariga sodiq qoldilar. Bundan tashqari, Shurolartomoniga o'tgan sobiq "bosmachi"lardan tuzilgan Qizil Armiyaning milliy qism larga nisbatan Sho'ro qo'mondonlari tomonidan ishonchsizlik mavjud edi, harbiy xodimlar qurol-aslaha, kiyim-kechak bilan ta'minlashlariga panja orasidan qarar edilar. 1920 yilning kuziga kelib Rossiyada fuqarolar urushi asosan tugadi. Turkistonda ham fuqarolar urushinig frontlari tugatildi. Biroq mustaqqilik, milliy istiqlool uchun harakat o'chog'i bo'lgan Farg'ona vodiysida tinchlikni qaror topishi uchun ham uzoq vaqt bor edi. Mustaqillik uchun boshlangan harakatni, istiqlool harakatini bostirish mumkin bo'lmadi. Bu harakat yana ko'p yillar davom etdi.

Tekshiruv savollari:

"Sho'roi Islomiya" tashkiloti qachon tuzilgan va uning maqsadi nima edi?

"Turkiston Muxtoriyati" hukumati qachon tashkil topdi va uning taqdiri nima bo'ldi?

Istiqloolchilar hararakati qachon boshlandi va bu harakat qanday bosqichlarni bosib o'tdi.

Istiqloolchilar harakatining yo'lboshchilari to'g'risida ma'lumot bering.

11-mavzu: SOVET HOKIMIYATINING O'ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRGAN SIYOSIY, IJTIMOIIY-IQTISODIY, TADBIRLARI VA ULARNING MUSTAMLAKACHILIK MOHIYATI. QATAG'O NLIK SIYOSATI VA UNING OQIBATLARI.

Reja:

O'zbekistonning 20-30 yillaridagi ijtimoiy- siyosiy ahvoli.

O'zbekistonda agrar va sanoatlashtirish sohasidagi siyosat, bu siyosatnning jiddiy nuqsonlari.

50-70 yillarda o'tkazilgan iqtisodiy islohotlar, ularnning samarasizligi. O'zbekiston iqtisodiyotini boshqarish sohasidagi xatolar.

Sho'ro hokimiyatining O'zbekistonda yuritgan qatogonlik siyosati va uning Respublika ijtimoiy, ma'naviy-madaniy hayotiga ta'siri.

Ma'muriy buyruqbozlik tizimning kuchaygan sharoitida ma'naviy hayotda mafkuraviy cheklashlar. Xalqni milliy qadriyatlar va ma'naviy me'rosdan begonalashtirishdagi urinishlar.

Adabiyotlar:

- Karimov I. A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. T., 1994.
- Karimov I. A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taqdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., 1997 y.
- Zaki Validiy Tug'on . Xotiralar. II " Sharq yulduzi", 1993. № 9
- Mahmudov M. Barhayot siymolar (qatag'on qurbonlari haqida lavxalar) T., "O'zbekiston" , 1991.
- Tursunov I. Y. O'zbekiston maorifchilarining istiqloq yo'lidagi ishlari tarixidan (1917-1939) T., 1995.
- Turkiston mustaqilligi va birligi uchun kurash shifalaridan. T., "Fan", 1996.
- O'zbekiston tarixi (1917- 1993) T., "o'qituvchi", 1994
- O'zbekiston tarixi (Kiskacha ma'lumotnoma), T., «Sharq», 2000.
- O'zbekistonning yangi tarixi (Ikkinchi kitob), «O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida», T., «Sharq», 2000.
- O'zbekiston tarixi (Darslik) T., «Yangi asr avlodi», 2003.

Tayanch tushunchalar:

Milliy arboblarning safini bo'lib tashlash siyosati, «Musbyuro», «18 lar guruhi», «inag'omovchilik», «qosimovchilik», «Milliy Istiqloq» tashkiloti, ma'muriy buyruqbozlik tizimi, fan va madaniyat xodimlari qatag'oni, sovet hokimiyatining din va diniy tashkilotlarga munosabati.

Bolsheviklar tomonidan amalga oshirilgan Oktabr tuntarishi Turkiston xalqlarining ozodlik va Mustaqillikka erishish to'g'risidagi umidlarini oqlamadi. Turkistonda yarim asrdan ortiq davom etgan Chor Rossiyasining mustamlakachilik zulmi Sho'rolar davrida ham o'zgarmadi, faqatgina niqoblar almashtirildi, xolos. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, dastlab milliy ziyolilarning ma'lum qismi va mahalliy kommunistlar bolsheviklarning balandparvoz ishlariga katta ishonch bilan qaraganlar, ijtimoiy adolat o'rnatishni orzu qilganlar.

Biroq tez orada ularning ko'z oldida Sho'rolar hokimiyati jar solgan millatlarning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi asosida to'zilgan "Qo'qon muxtoriyati"ning tugatilishi, bunga javoban avj olgan milliy-ozodlik harakatiga qarshi qo'llanilgan keskin va shavqatsiz chora-tadbirlar Turkistonning Mustaqilligi aynan shu balanparvoz g'oyalarning niqobi ostida toptalayotgani namoyon bo'ldi. Ular mahalliy aholiga ishonchsizlik bilan qaragan, o'lkada deyarli bo'lmagan proletariat manfaati uchun, aslida esa bolsheviklar manfaati uchun o'rnatilgan va kuch bilan saqlab turilgan bu hokimiyatning asl mohiyatini mahalliy aholi vakillari tushunib yetdilar. Lekin milliy kadrlar, adolatli tuzum haqidagi g'oyalarga intilib, o'lkani aynan Sho'rolar usulida boshqarib unga o'z vakillarini kiritish va shu yo'l bilan o'lkani Mustaqilligiga erishish, ijtimoiy adolat o'rnatish maqsadida ish olib bordilar va imkoni boricha Sho'rolar hokimiyatining markazlashtirish, ulug'-davlatchilik shovinizmi siyosatiga qarshilik ko'rsatdilar. Dastavval ochiqdan-ochiq olib borilgan ko'rash, qatag'onlar va ta'kidlar oqibatida yashirin tus oldi va qariyb 75 yil davom etdi. Kommunistik tuzumning hukmronligi barcha yillari aynan shu yashirin urush bilan ifodalanadi. Albatta, Sho'rolar hokimiyati bu ko'rash mazmunini va ahamiyatini juda yaxshi anglagan edi, shu bois davlat siyosatiga mos kelmaydigan har bir fikr, milliylikni va ma'naviyatimizni saqlash borasidagi intilishlarni shavqatsiz bostirishga va yo'q qilishga intildi. Sho'rolar hokimiyatining o'zbek xalqiga nisbatan muntazam ravishda olib borgan qatag'on va terrorchilik xurujlari aynan shu qarama-qarshilikning rivojlanish darajasini yaqqol namoyon etadi.

Sho'ro davlati Chorizm asos solgan mustamlakachilikni va milliy zulmni eng yuqori bosqichga ko'tardi. O'z targ'ibot va tashviqotlarida sovet hokimiyati o'zini eng demokratik, huquqiy va xalqparvar jamiyat deb ko'rsatsada, amalda u totalitar davlat boshqaruv shakllaridan edi. Bu davrda nafaqat kommunistik partiya qat'iy yakka hokimligi, balki davlat organlarining jamiyat hayotining barcha sohalarida ham hukmronligi o'rnatildi. "Hammamizga ma'lumki, - deb yozadi I. Karimov, - biz so'nggi 70 yil mobaynida davlatga qaramlik va sig'inish holatida yashadik. Mamlakatdagi barcha boyliklarning, mulkning egasi davlat deb hisoblab keldik. Qaysi masalani olmaylik, davlat manfaati birinchi o'rinda, fuqaro, shaxs manfaati esa, deyarli hisobga olinmagan". Adolatsizlik va zo'rovonlikka asoslangan totalitar tuzumni uzoq saqlash maqsadida sovet hokimiyati tomonidan mustamlakachilik va ulug' millatchilik siyosatini ta'minlovchi "sotsializm tuzumini" qurish va mustahkamlash jarayonida odamlar qattiq ta'kib, nazorat, xavf-xatar va qurquv ostida ushlab turildi, minglab kishilar qatag'on qilindi. Sovet davlati avval boshdanoq mustabid jamiyat barpo qilishni maqsad qilgan bo'lib, keng xalq ommasining teran manfaatlarini tan olmaslik, xalqlarning milliylik xususiyatlarini yo'qotish va shaxslarni yagona kommunistik mafkura andozasiga solish uning asosiy vazifasi qilib qoyilgan edi.

O'lkamiz iqtisodiy-ijtimoiy hayoti Oktabr tuntarishi arafasida ayni mustamlaka mamlakatlariga xos ko'rinishida bo'lgan bo'lsa, undan keyin ham yangi sovet tuzumi mafaatlari asosida olib borilgan taraqqiyot yo'nalishlari mohiyatan o'lka xalq xo'jaligini qaramligini saqlab qoldi.

20-yillirning boshida yangi iqtisodiy siyosatga o'tish tufayli, respublikamiz iqtisodiyotining liberallasuvi natijasida ishlab chiqarish sohasida sezilarli yutuqlar qo'lga kiritildi. Biroq 20 yillarning ikkinchi yarmidan boshlab iqtisodiyotda ma'muriy-buyruqbozlik usullari qo'llanila boshlandi, erkin savdo va xususiy tadbirqorlikka chek qoyila boshlandi. Mulkiy munosabatlar tubdan o'zgardi, ishlab chiqarish vositalariga deyarli tuliq davlat mulki o'rnatildi. Davlat tomonidan rejalashtirish asosida mahsulotni ishlab chiqarishda va taqsimlashda to'liq nazorat ostiga olinishi iqtisodiy siyosatda zo'ravonlik tomon yo'l olishga, iqtisodiy omillar o'rniga ma'muriy choralar keng qo'llanishga imkon berdi.

Birinchi besh yillikdan (1928-1932 y.) xo'jalikni industrlash, qishloq xo'jaligi jamoalashtirishga zo'r berildi. Industrlashtirish siyosati qishloq hisobiga amalga oshirildi. Natijada dehqonlar qashoqlashdi. Industrlashtirish dastlab sekinlik bilan amalga oshdi, chunki kosibu hunarmandchilik ustinvor soha edi. 20-yillar oxiridan bu jarayon sur'atlari tezlashtirildi. Urushdan oldingi 3 ta besh yilliklarda (1928 - 1941 yillar) O'zbekistonda 500 ga yaqin sanoat korxonalari, elektrostantsiyalar ishga tushirildi. Bo'lar orasida Toshket qishloq xo'jalik mashinasozlik zavodi, Chirchiq elektr-kimyoy, Toshkent to'qimachilik kombinati, Samarqand, Buxoro, Marg'ilon pillakashlik fabrikalari bor. Industrlashtirish ekstensiv usullari bilan olib borilib, biroq sanoat korxonalariga, ayniqsa og'ir sanoatda, malakali xodimlar va tajribali ishchilar Rossiyaning markaziy shaharlaridan jalb etildi, natijada ularda tub aholiga mansub ishchilar ozchilikni tashkil etdi. Undan tashqari industrlashtirish sharoitida shaharlarga ko'plab ishchilarning keltirilishi uy-joy muammosini ham keskinlashtirdi. Masalan, 1928-1932 yillarda Toshkent aholisi asosan chetdan keluvchilar hisobiga 344,2 mingdan 491 ming kishiga yetdi.

O'zbekistondagi mavjud sanoatning 90 % qishloq xo'jalik xom ashyosini ishlashga ixtisoslashgan edi. Asosiy e'tibor paxta bilan bog'liq sohalarning ravnaqi, ya'ni qishloq xo'jalik mashinasozligi, kimyoviy vositalar, avvalo mineral ug'itlar, irrigatsiya qurilishi, metall konstruksiyalar ishlab chiqishga, kon sanoati, rangli va nodir metallar, oltingugurt, ozokerit, volfram, molibden, toshkumir, to'z, grafit qazib olishga qaratilgan edi. Respublika sanoati sobiq ittifoqni xom ashyo qaramligidan halos etishga yordam beradigan yirik mintaqaga aylandi. Jumladan respublikaning oltin sanoati butun Ittifoqning tulov balansini mustahkamlash uchun katta-katta mablag'larni berib turdi. O'zbekiston Ittifoqning iqtisodiy Mustaqilligiga o'lkan hissa qo'shdi, uni chet el xom ashyosiga qaramlikdan qo'tqardi.

Ikkinchi jahon urushi arafasida respublikaning sanoat salohiyatini 1445 ta yirik va o'rta sanoat korxonalarini tashkil etar edi. Biroq Oktabr tuntarishidan oldin sanoat rivojlanishidagi asosiy tendentsiya, ya'ni asosan xom ashyoni dastlabki qayta ishlab chiqaruvchi sanoat va yengil sanoat korxonalarini rivojlantirish saqlanib kolindi. Shubxasiz, respublika sanoatidagi tezkor sur'atlar ijobiy xodisa edi, ayni paytda u dehqonlar ommasini talash evaziga amalga oshirildi, sanoatni rivojlantirish esa bir yoqlama xususiyat kasb etdi, iqtisodiyot strukturasidagi ishlab beruvchi va mashinasozlik sanoati sohalari nixoyatda past darajadagicha qolaverdi.

O'zbekistonning qishloq xo'jaligi ham o'ziga xos murakkab taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Alohida ta'kidlash lozimki, o'lkaning qishloq xo'jaligi oldiga mustabid rus Chorizmi hukmronligi davrida qoyilgan bosh vazifa-qimmatli sanoat xom ashyolari-paxta, pilla qabilar bilan ta'minlash vazifasi Sovet hokimiyati yillarida yana ham qat'iyroq qilib kun tartibiga qoyildi. 1925-1928 yillarda o'tkazilgan yer-suv islohoti natijasida barcha yer resurslarining umumdavlat monopoliyasiga olinishi, irrigatsiya-melioratsiya ishlarini qat'iyy rivojlantirishga intilish sobiq Ittifoqning paxta Mustaqilligini ta'minlashga erishish yo'lidagi dastlabki qadamlar ediki, bu vazifani bajarish asosan O'zbekiston zimmasiga yuklangan edi. Shu tariqa respublikada paxta-yakka hokimligi joriy etildi. Bu jarayon qishloq xo'jaligini yoppasiga jamoalashtirish siyosati bilan birga olib borildi.

1929 yili noyabrda Stalinning "Buyuk burilish yili" maqolasi e'lon qilingan bo'lib unda, avvalgi ixtiyoriylik printsipli inkor etilib, dehqonlarni zo'rlash yo'li bilan kolxozlarga jalb etishga da'vat etildi. Ommaviy jamoalashtirish jarayonida mahalliy sharoitlar, milliy psixologiya, urf-odatlar hisobga olinmadi. Boz ustiga, uning sur'atlari jadallashtirilib, ba'zi joylarda turar joy binolari umumlashtirilib yuborildi, o'rta xol va, hatto, kambag'al xo'jaliklar ham musodara qilindi.

1930 yil 1 fevraldan esa "quloqlar"ni sinf sifatida tugatish siyosati amalga oshirila boshlandi. Bu inson huquqlarini poymol etuvchi siyosat nafaqat o'ziga tuq "quloq" dehqonlarni, balki o'rta xol amaldorlarga yoqmagan kambag'al dehqon xo'jaliklarini ham musodara etishga olib keldi. Jadal jamoalashtirish va "quloq qilish" siyosati, o'rta xol dehqonlarga nisbatan zo'rlik qilish respublikaning ayrim joylarida dehqonlarning norozilik chiqishlariga sabab bo'ldi. Masalan, 1930 yil fevral oyida Farg'ona, Andijon, Toshkent, Xorazm, Samarqand okruglarida dehqonlarning ommaviy chiqishlari bo'lib o'tdi.

O'zbekistonda 1930-33 yillarda "quloq qilish" siyosati natijasida 5,5 ming dehqon xo'jaliklari oila a'zolari bilan quvg'in qilinib, ko'pchiligi Ukraina, va Sibirga surgun qilindi. Birinchi besh yillik oxiriga kelib 91,7 %, 1939 yilda esa 99,5 % dehqon xo'jaliklari jamoalashtirildi. Shu tariqa, yerga nisbatan davlat mulkidan tashqari mulkchilik shakllari bekor qilindi. Yerni amalda davlatlashtirish dehqon ommasini mulkdan hamda ishlab chiqarish vositalaridan, ishlab chiqariladigan mahsulotlardan, jamiyatda yaratilayotgan boyliklardan begonalashtirildi. Jamoalashtirish jarayonida inson huquqlari qo'pol ravishda bo'zilib, aslida kolxozchilar sovet davri "krepostnoylariga" aylandilar, chunki ularga Xrushchev islohotlariga qadar pasport berish taqiqlanib, boshqa joyga keta olmas edilar. Mehnat kunning majburiy minimumi joriy etilishi-barshchinaning sotsialistik ko'rinishi edi.

Jamoalashtirish paxta yakka hokimligiga zamin yaratdi. 1932 yilda O'zbekiston sobiq Ittifoq paxtasining 60% yetqazib berdi va uning paxta Mustaqilligini ta'minlab, chetdan paxta olib kelishni to'xtatdi; 1940 yilda Ittifoqning 63% paxtasi respublikamizda yetqazib berilgan.

Ba'zi iqtisodiy muvaffakiyatlarga qaramay, jamoalashtirish natijasida dehqonlarga xos butun turmush tartibi bo'zildi, ma'naviy va axloqiy qadriyatlar zavol qo'rdi. Ma'muriy-buyruqbozlikning ustun bo'lganligi tufayli dehqonning shaxsiy mafaati inobatga olinmadi. Hamma narsa: nima ekish, qachon ekish, qachon yig'im-terim ishlarini boshlash "yuqoridan" belgilab turildi. Natijada qishloq xo'jaligi oqsay boshladi.

Markaziy Osiyoda bu davrda ijtimoiy sohada xotin-qizlar orasida olib borilgan ish alohida muhim ahamiyatni kasb etdi. Xotin-qizlarning asrlar davomida muayyan urf-odatlar va sharoit mezonlari bilan shakllangan ijtimoiy mavqeini ularni ozodlikka chiqarish va erkaklar bilan teng huquqli qilish shiori ostida partiya-sovet tashkilotlari tomonidan favqulotda va shiddatli kompaniyasi ko'p tuqnashuvlar va qurbonlar bo'lishiga sabab bo'ldi. 1927 yili boshlangan "Hujum" harakati davomida bu kompaniya avjiga chiqdi. Xotin-qizlardan iborat ishlab-chiqarish yacheykalari, klublar, maktablar tashkil etildi. Biroq bu harakat asriy an'analarni hisobga olmagan holda qarorlar, ko'rsatmalar asosida, ko'p xollarda esa zo'rlik ishlatish bilan olib borildi. Shoshma-shosharlik bilan olib borilgan bu harakat mahalliy aholining, ayniqsa qishloq aholisining qattiq qarshiligiga uchradi. Shu bilan birga, natijalarga ko'ra muhim bu tadbirlar o'zbek ayollarini ozodlikka chiqarish jarayonini, reaksion taxdidga qaramasdan, qaytmas tusga kiritdi.

20-30 yillarda O'zbekistonda madaniy hayot sohasida ijobiy ishlar qilindi, bu ishlarni albatta keng xalq ommasi, milliy yetakchilar, ziyolilarning yaratuvchilik mehnati va faoliyatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Bu davrning asosiy tomonlaridan biri savodsizlikni tugatish maqsadida amalga oshirilgan chora-tadbirlar va majburiy ta'limni joriy etishdir. Hamza Xakimzoda Niyoziy, T. Shermuhammedov, T.Qori Niyozov, E. Komilov, A. Nabixo'jaev, M.Qodirova, G. Nazarov, K.Abdurashidov va boshqalar yangi maktab yaratish va uni rivojlantirishda faol ishtirok etdilar.

Davlat qaramog'idagi ibtidoiy maktablardan tashqari 20-yillarda mingdan ortiq savodsizlikni tugatish maktablari tashkil etildi. 1939 yilda 9 yoshdan 49 yoshgacha bo'lgan aholining 78,7% savodxon edi. 20 - yillarda uch xil maktablar, sovet maktablari, vaqf maktablari va eski maktab - madrasalar mavjud edi. Garchi kommunistik mafkuraga asosan Sho'rolar davlati dastlab eski maktablar faoliyatiga tusqinlik qilmagan bo'lsa-da, biroq 1929 yilga kelib eski maktablar butunlay tugatildi. Natijada haqiqiy milliy e'tiqod asoslarini o'rgatuvchi manbalaridan biri yo'qotildi.

Ittifoq hududida barcha maktablar bir xil tartibda ishlaydigan bo'ldi va ularning ta'lim-tarbiya mazmuni ham bir xil kommunistik dunyoqarashni shakllantirishga milliy zamindan uzoqlantirishga qaratilgan edi. 1930 yilda majburiy boshlang'ich ta'lim, 30-yillar oxirida - umumiy yetti yillik ta'lim joriy etildi.

1918 yilda Toshkentda bir guruh taraqqiyparvarlar tomonidan birinchi oliy o'quv yurtiga asos solindi, keyinchalik 1920 yilda uning negizida Turkiston davlat universiteti tashkil etildi (Hozirgi kunda O'z MU). Keng qo'lamda avj olgan ta'lim sistemasining takomillashuvi va xalq xo'jaligining turli sohalariga malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojning oshib borishi Markaziy Osiyo davlat Universiteti (bu nom 1923 yil berildi) faqultetlari negizida bir necha oliy o'quv yurtlari ochilishga olib keldi. Jumladan, Markaziy Osiyo paxtachilik va irrigatsiya, politexnika, Markaziy Osiyo qurilish, Markaziy Osiyo qishloq xo'jaligi, Markaziy Osiyo meditsina va boshqa institutlar.

Shu bilan birga respublikada yangi oliy o'quv yurtlari ham ochildi: 1932 yilda Markaziy Osiyo temir yo'llari muxandislari instituti, Samarqand qishloq xo'jaligi instituti, Samarqand avtomobil yo'llari instituti, 1935 yilda - Toshkent pedagogika instituti, 1936 yilda Toshkent Konservatoriyasi, 1937 yilda- Toshkent farmatsevtika instituti va boshqalar. Mazkur oliy o'quv yurtlari va hunar texnika ta'lim tizimidagi o'quv yurtlari milliy ziyolilarni shakllanishiga katta hissa qo'shdilar. Biroq, 20 - yillar oxiri 30-yillarning boshlarida eski ziyolilarning ko'pchiligi ta'kib ostiga olindi va qatag'on qilindi. Respublika o'zining kuchli kadrlaridan ayrildi.

1941 yilning boshlarida iqtisodiyot va madaniyat sohalarida 55 mingga yaqin diplomli mutaxassislarni ishlar edi. Biroq ularning soni va Vatanimiz ravnaqiga qo'shilgan hissasi yanada ko'proq bo'lishi mumkin edi, agar sovet tuzimi ularni ta'kib ostiga olmaganida. Oldin

aytib o'tganimizdek, bu yillardagi qatag'onlar milliy madaniyatimiz uchun daxshatli fojiga aylandi.

Sovet hokimiyati tomonidan nafaqat milliy ziyolilarimiz balki milliy alifbomiz ham qatag'on qilindi. 1929 yilda arab alifbosi asosidagi eski o'zbek imlosi rad etilib lotin alifbosiga o'tildi, keyinchalik esa, 1940 yilda u ham rus (kirillcha) imlosiga almashtirildi. Natijada mahalliy xalq o'z o'tmishidan o'zildi, yosh avlod o'z ajdodlarining ming yillar mobaynida yaratgan umumbashariy ahamiyatga bog'liq ma'naviy merosidan, milliy madaniyat manbalaridan o'zilib qoldi, uni o'rganishdan maxrum bo'ldi.

Bu yillarda milliy adabiyot va san'atni saqlab qolish, uning ilg'or an'alarini tiklash uchun harakat avj oldi. Agar 20-yillar adabiyotiga nazar tashlaydigan bo'lsak, O'zbekiston xalqlari azal-azaldan orzu qilib kelgan ozodlik mavzularini yorituvchi asarlar ko'plab yaratilganini guvoni bo'lamiz. 30-yillarga kelib esa yangi inson va yangi turmush, mehnat va umuminsoniy qadriyatlar muammosini qamrab olgan asarlar paydo bo'la boshladi.

O'zbek adabiyoti tarixida bu davrda yangi janr-o'zbek romanchilik janri vujudga keldi. Abdulla Qodiriy "O'tgan kunlar" va "Mexrobda chayon" nomli asarlar yaratib, o'zbek romanchiligiga tamal toshini quydi. A.Fitratning "Qiyomat kun" va "Abulfayzxon" asarlari, Cho'lponning "Churi-qiz isyoni", "Yorqinoy" va "Zulmkor" nomli asarlarida xalq ommasini, shuningdek sharq ayollari fojiasi to'laqonli ravishda aks ettirildi. 30-yillarda adabiyot sohasiga G'ayratiy, Oybek, G'afur G'ulom, Botu, Hamid Olimjon, Usmon Nosir, Abdulla Kaxxor kabi yozuvchi va shoirlar kirib keladilar va xalq orasida tanila boshlaydilar.

20-30 yillarda o'zbek teatr san'ati shakllana boshlaydi. O'zbek professional teatr beshigi hisoblangan akademik teatr tashkil topdi. O'zbek kino san'ati asosiga tamal toshi qoyildi.

20-30 yillar O'zbekistonda ilmiy muassasalarining tarmog'i rivojlandi va ko'plab olimlar yetishib chiqdilar. Bu davrda mashhur geolog olimlardan X. Abdullaev, G. Mavlonov, matematiklardan T.Qori-Niyozov, T. Sarimsoqov, biologlardan T.Zoxidov, D.Saidov, A. Muzaffarov, A.To'laganov, kimyogarlardan M.Yunusov, O.Sodiqov, A.Sattorov, X.Usmonov, K. Axmedov, faylasuflardan I.Muminov, arxeologlardan Y.G'ulomov qabilar yetishib chiqdilar. O'zbek fanining taraqqiyoti va milliy kadrlarni yetishtirishda rus olimlaridan V. Romanovskiy, A.Uklonskiy, N.Korjenevskiy, I.Raykova, A.Titov va boshqalar katta yordam ko'rsatdilar.

Bu davrda madaniy oqartuv muassasalari tarmog'i ham o'sdi. Biroq kompartiya mafkurasining yakka hokimligi, ma'muriy-buyruqbozlik tizimining keng qo'loch yoyishi, "shaklan milliy, mazmunan sotsialistik madaniyat" nazariyasining yaratilishi, "sotsialistik realizm" uslubiyotini hukmronligini o'rnatilishi madaniy hayotga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Xulas, O'zbekistonda Sho'rolar davrida sodir bo'lgan ijtimoiy - iqtisodiy siyosiy tanglik va ma'naviy bo'ziliklar negizi, xuddi shu yillarga borib taqaladi.

20 yillarning ikkinchi yarmida shakllanib 30- yillarda to'liq qaror topgan totalitarizm boshqaruv shakli paydo bo'lishida 1922 yil 30 dekabrda SSSRni tuzish shartnomasi katta o'rin to'tadi. Bu shartnomaga ko'ra rasman federativ davlat shaklida to'zilishi e'lon qilingan bo'lsa-da, amalda unitar-o'ta markazlashgan davlat tuzildi. Markaz moliya va byudjet, armiya va tashqi savdo, ichki va tashqi siyosat, kommunikatsiya va aloqa masalalarini o'z tasarrufiga oldi, milliy respublikalar esa ma'muriy-hududiy bo'linmalarga aylandi. 1924 yilda milliy-davlat chegaralanishi va 1925 yilda yagona ma'muriy-hududiy bo'linish o'tkazildi. Bu tadbirlarni amalga oshirishda urf-odatlar, iqtisodiy aloqalar hisobga olinmay xatoliklarga yo'l qoyildi. Ma'muriy-buyruqbozlik tizimi "harbiy kommunizm" an'anasini davom ettirdi va butun mamlakatda 30 yillarda to'liq qaror topdi. Kommunistik partiya jamiyatda yagona hukmron kuch bo'lib oldi va barcha tashkilot, muassasalar o'z faoliyatini sof g'oyaviy-siyosiy va sinfiy asoslarda olib borishga majbur etildi.

O'zbekiston Respublikasi tashkil etilganda Mustaqil, suveren deb e'lon qilingan bo'lsa-da, aslida, qaram hudud edi, har bir iqtisodiy, siyosiy, madaniy masala markaz tomonidan hal etilar edi. 1924, 1936, 1977 yillardagi Konstitutsiyalar esa milliy respublikalarning tobora mustaqilligini, suverenitet va erkinliklarini yo'qqa chiqarishda hamda kommunistik partiya va markazning yakkahokimligini o'rnatishda bosqichlarni o'tadi.

Boshqaruv idoralari, xususan Davlat rejalashtirish kumitasi faoliyati ham markazlashtirildi. 20-yillar oxiridan ichki partiyaviy tartib kuchaydi, demokratik usullarni tugatish, siyosiy zo'ravonliklarni amalga oshirish uchun "sotsializm mustahkamlanib borgan sari sinfiy ko'rashning tobora keskinlashib borishi, dushman qarshiligi ham shunchalik kuchayib borishi" to'g'risidagi "nazariya",- stalincha soxta g'oya yaratildi. Vaqtli matbuot xalq dushmani siymosini yaratish ishini kuchaytirib yubordi. Mahalliy millatga mansub rahbarlardan xibsga olish va ularni xalq dushmani sifatida maxv etish boshlandi. Bundan ko'zlangan maqsad mahalliy millat ziyolilarini yo'qotib, markazning hukmronligini oshirish edi.

Sho'rolar davrida qaror topgan totalitar davlatning mohiyati quyidagilardan iborat: siyosiy sohada - xalqning hokimiyatdan chetlantirilishi, davlat apparatini partiya a'zolari tomonidan eg'allanishi va byuroqratlashtirishi, shaxsga sig'inish, tor doira komfirqa a'zolari tomonidan hokimiyatni monopollashtirish, rus bo'lmagan xalqlarni milliy manfaatlari bilan hisoblashmaslik; iqtisodiy sohada - barcha mulkchilik shakllarini mutlaqo davlat tasarrufiga olish, majburiy mehnat tizimini joriy qilish, ishlab chiqarishni rejalashtirish siyosati orqali mahsulotni taqsimlashdan chetlashtirish va x.; ma'naviy sohada - barcha joylarda kommunistik ma'naviyat institutlarini tashkil qilish, Turkiston xalqlari ongiga xayoliy aqidalarga asoslangan sinfiylik dunyoqarashini, kommunistik mafkurani majburan singdirish, umuminsoniy qadriyatlar va o'tmish ma'naviyatimizning milliy an'analariga zid bo'lgan "sotsialistik madaniyat"ni kiritish, milliy tizimni asta-sekin hayotning muhim sohalaridan siqib chiqarish, milliy ma'naviy g'oyalarga asoslangan taraqqiyot sari intilishlarni, yot hisoblab fikrlar xilma-xilligiga yo'l quymaslikdan iborat edi. Shunday murakkab va og'ir sharoitlarda ham xalq, uning asl farzandlari O'zbekistonning yorug' kelajagiga umid bilan asriy qadriyatlarimizga sodiqlik kayfiyatlarini yo'qotmadilar. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, markaz olib borgan siyosatga ochiqdan-ochiq norozilik bildirib bo'lmay qolganda ham, noto'g'ri siyosatni tanqid qilishga jurat etib Sho'rolar hukmronligi yillari davomida yashirin ko'rash olib bordilar.

Mazkur yashirin ko'rash jarayonini bosqichma-bosqich taxlil qilib chiqish va uning oqibatida berilgan qurbonlarni alohida qayd etish e'tiborga molikdir.

Dastlabki yillarda ya'ni 1918-1919 yillarda milliy yetakchilar va mahalliy xalq vakillari faol sa'yi-haraqatlari bilan ayrim natijalarga erishildi. 1919 yil martida Turkiston o'lka sovetlarining VII favqo'lodda s'ezdi va Turkiston Kompartiyasining II konferentsiyasida, uzoq va keskin munozaralardan so'ng, sovet hokimiyati boshqaruv va idora ishlariga musulmon mehnatkashlarini jalb etish haqida qaror qabul qilindi. Xalq ishonchi va e'tiborini qozonish maqsadida mahalliy vakillardan foydalanish uchun TKP O'lka Komiteti qoshida 1919 yil mart oyida o'lka musulmonlari byurosi tashkil etildi. Bu byuro tarkibiga T. Risqo'lov (rais), A. Muhiddinov, N. Xo'jaev, Y. Ibragimov, Y. Alievlar kiritildi. Musulmonlar byurosi bor yug'i un oy davomida faoliyat ko'rsatdi. Biroq shu davr ichida Sho'rolar hokimiyati tomonidan unga yuklatilgan targ'ibot va tashviqot ishlari bilan bir qatorda sovet hokimiyatining amaldagi siyosatini asl mohiyatini, mustamlakachilik asoslari saqlanib qolganligini, milliy siyosatdagi adolatsizliklarni keskin tanqid ostiga oldi. Xususan, Musbyuroning I Konferentsiyasida (iyul, 1919 y.) T. Risqo'lov shunday degan edi: "Ishchi dehqon hukumatining Turkiston sharoitidagi ikki yillik mamlakat boshqaruvi, afsuski o'zaro ishonchsizlikni kuchaytirib, chuqurlashtirib, teskari natijaga olib keldi. Musulmonlar inqilobiy g'oyalarini amaldagi faoliyatga nomuvofiqligini o'zaro ko'rib ishondilar.

Mamlakatning barcha burchaklaridan hokimiyatdan norozilik ovozlari eshitilmoqda. O'lkaholisi 95 foizining huquqi hisobga olinmadi".

Shunday qilib, o'z faoliyatining dastlabki kunlaridanoq Musbyuro asosiy e'tiborini milliy ixtiloflar, tengsizliklar (asosan mahalliy va rus millatlari orasida) mavjudligi, davlat qurilishida musulmonlarni ishtirok etmaganini, maorif va yer masalasida ruslar imtiyozli ahvoldaligini tanqid qilib, mahalliy aholining manfaatlarini yoqlab chiqdi. 1919 yil sentabr oyida bo'lib o'tgan II konferentsiyasida ochiqdan-ochiq misollar asosida Turkistonda faoliyat ko'rsatayotgan yevropalik kommunistlar Kazakov, K. Uspenskiy, Soroqinlarning shovunistik faoliyatini T.Risqo'lov keskin tanqid qilib, "bizning talablarimiz va markazdan ko'rsatmalarga qaramay, Turkistonda uning manfaatlariga zid siyosat yurgizilmoqda. Ishonchsizlik bildirib, sizga hokimiyat berilsa barbod bo'ladi, siz hali tayor emassiz, - deyishmoqda. Biz bundan norozimiz" deb, ta'kidlaydi.

1919 yil Oktabrda Turkkomissiya to'zilib, u Turkistonda oliy darajadagi partiya nazorati va rahbarligini amalga oshirish uchun yuborildi. Turkkomissiya O'lkah Musbyurosini "o'ziga davlat muassasasi funktsiyalarini o'zlashtirib olganlikda" ayblab uni musulmonlar Kommunistik partiyasi tuzishga intilishda qoraladi, bu tashkilot o'z tarixiy vazifasini, ya'ni musulmonlar orasida tashkiliy ish olib borish, ularning siyosiy faolligini oshirish vazifasini bajarib bo'lgan tashkilot sifatida tugatish, lozim deb topdi. Aslida esa Musbyuro mahalliy aholi orasida katta ishonch va obru qozonib, ta'sir kuchi oshib borayotgani, oshkora tanqid ruxi bilan sovet hokimiyatiga halal berayotgani, uning xatolarini fosh etib, aybini ochib berayotgani, mahalliy tashkilot sifatida sovet hokimiyatining o'lkani butunlay jilovlash siyosatiga qarshi katta kuchga aylanib borayotgani uni tarqatilishiga sabab bo'ldi. Biroq, shunga qaramay Musbyuroning oxirgi III Konferentsiyasida (yanvar 1920 y.) va Turkiston KP V Umumpartiya Konferentsiyasida mahalliy rahbarlar T.Risqo'lov boshchiligidah "Turkistonning turkiy xalqlar kommunistik partiyasi" va Turkistonni Turk respublikasi deb atash g'oyalari bilan chiqdilar. T. Risqo'lov o'z nutqida Turkiston suvereniteti uchun printsiptial bo'lgan masalalarga e'tibor berdi, ya'ni mahalliy turmushga muvofiq yangi Konstitutsiya qabul qilish, turkiy xalqlarni bo'lib yuborishga chek quyish, Turkiston hukumatiga ikki qonunchilikda katta huquqlar berish, turk tilini davlat tili sifatida e'lon qilish, Kizil Armiyaning musulmon bo'lmagan qismlarini olib chiqish va musulmon armiyasini tuzish. Bu takliflar asosida Musbyuro III konferentsiyasida mahsus rezolyutsiyalar qabul qilindi, Biroq ular markaz tomonidan qoralandi, T.Risqo'lov va uning maslakdoshlari bu takliflar uchun 1920 yildayoq Turkistonning siyosiy hayotidan chetlatilib "millat"chilik sari og'ishuvchilikda ayblanishdi. Shu paytda Mustaqillik uchun oshkora harbiy ko'rash olib borganlarga "bosmachilar", g'oyaviy ko'rash olib borganlarga "millatchilar" tamg'asi bosildi, milliy yetakchilar alohida nazorat ostiga olindi, dastlabki g'oyaviy tazyiqlar boshlandi. Bunday sharoit hokimiyat saflarida o'z xizmat mansablarini saqlab to'rgan holda el-yurt manfaatlarini imkon darajasida ba'zan oshkor, ba'zan yashirin yo'llar bilan himoya qilishga o'tishni takozo etdi. O'lkadagi ko'plab milliy ziyolilar shu yo'ldan bordilar.

Aynan 20 - yillar boshlaridayok Sho'rolar hokimiyatining qatag'on mashinasi ham ishga tushirilib, hukumat siyosatiga zid g'oyalari bilan chiqqanlar jismoniy yo'q qilina boshlandi. Birinchi bo'lib tatar kommunisti Mirsaid Sulton-Galiev qurbon bo'ldi. Bu xaqda 1923 yil yozdagi kengashda so'zga chiqqan T. Risqo'lov, A. Ikromovlar, Turkistonda mustabid tuzum saqlanganligi va partiyada qurquv muhiti yaratilayotganligini ochiq aytganlari sababli o'zlari ham 30-yillar oxirlarida qatag'on qurbonlari bo'ldilar.

1925 yilning ko'zida xalq komissarlari va boshqa rahbarlardan iborat qator xodimlar O'zbekistonda 1925-1929 yillarda olib borilgan yer-suv islohoti uslublariga qarshi chiqib, norozi bo'lib bayonot e'lon qildilar. Ularga "18 lar guruhi" yorlig'i berildi. Hozirgi kunda bu guruhni chiqishlarida F. Xo'jaev ham ishtirok etib, qo'llab-quvvatlagani ma'lum va hattoki guruh ishtirokchilari qattiq ta'kid qilinganiga qaramasdan ularga xayrixox bo'lganini inkor etmagan. Aslida bu guruh a'zolari mahalliy shart-sharoitlarni hisobga olmagan holda yer-suv

islohotining sur'ati va uslublarini qayta ko'rib chiqishni talab qilsa-da, ular hokimiyat siyosatiga qarshi chiqishda ayblanib qatag'onga uchradilar.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muqobil yo'llarini amalga oshirishga milliy madaniyatni qayta tiklashga o'ringan kishilarga "guruhbozlikka qarshi ko'rash" shiori ostida ayblar qoyildi. "Inog'omovchilik" ishi to'qilishining sababi, millatimizning madaniyati, maorifni rivojlantirishga, milliy ta'lim shakllarini yoyishga intilgan maorif vaziri R. Inog'omov rahbarligidagi bir guruh ziyolilar partiyaning madaniy sohadagi siyosatiga mos kelmas edi.

1929 yil oxirida atoqli ma'rifatchi Munavvar Qori Abdurashidxonov boshchiligidagi "Milliy Istiqlo'l" tashkilotining a'zolari asossiz hibsga olindi. Bu tashkilotning qamalgan 85 nafar a'zosidan 15 nafari otib tashlandi. Jumladan, Munavvar Qori Abdurashidxonov Moskvaga olib ketilib, o'sha yerda qatl etildi (pinxona Vagan'kov kabristoniga kumilgan). Yirik jamoat arboblari Mannon Abdullaev (Ramz), Nosir Saidov, Maxmud Xodiev (Botu), Hosil Vasilov, Sobir Qodirovlar o'lim jazosiga hukm qilindi, keyinchalik bu hukm uzoq muddatli qamoqqa almashtirildi.

20 yillarda xufiyona boshlangan zo'rlik va qatag'on siyosati 30 yillarda o'z chuqqisiga yetdi. 1930 yili Davlat banki apparatida tozalash o'tkazilib, bir qancha rahbar xodimlar qamoqqa olindi. O'zSSR Oliy sudining raisi Sa'dulla Qosimov millatchilikda, "Milliy Istiqlo'l" tashkiloti bilan hamkorlikda ayblanib yangi "ish" tuqildi va unga "Qosimovchilik" deb nom berildi. Sud ishlarining hammasi asosan ilg'or siyosiy arboblarni yo'q qilishga qaratilgan edi. Bu qatag'on O'zbekistonda davlat apparatida xizmat qilayotgan o'rta bug'in xodimlarini o'z girdobiga oldi.

1932 yil "Qosimovchilik" ishini davomi sifatida "Xudoyberganovchilik" ishi to'qib chiqildi va u ham davlat apparati xodimlariga qarshi qaratilgan edi.

O'zbekistonda yalpi qatag'onliklar 1937 yilda partiya va davlatning taniqli arboblarni qamoqqa olishdan boshlandi. F.Xo'jaev, A.Ikromov, S.Segezboev, A.Karimova, K.Otaboev qabilar xususida "sovetlarga qarshi, ko'poruvchilik" uydirma ishlar to'qib chiqarildi. Birgina 1937 yilning avgust-sentabr oylarida necha yo'zlab qamalanganlar orasida S.Boltaboev, I.Xudoyqo'lov, M.Shermuhammedov, M.Usmonov, I.Ortiqov, T.Risqo'lov, K.Boltaev, Y.Irisboev va boshqalar bor edi. Qamoqqa olinganlar qattiq jazolarga maxkum etildi.

1930 yillardagi qatag'onlar milliy madaniyat uchun daxshatli fojiga aylandi. O'zbek xalqining mashhur adabiyot va san'at arboblari - Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat, Shokir Sulaymonov, Ziyosaid, Elbek, A'zam Ayub, Usmon Nosir, Muhammad Xasan, G'ozi Olim, G'ozi Yunus, Abdusalom Niyoziy va boshqalar "millatchilik"da ayblanib stalincha istibdodning begunoh qurbonlari bo'ldilar. Qatag'on qilingan va ta'kid ostiga olingan shoir va yozuvchilarning asarlari ham taqiqlandi.

Aynan shu davrda diniy, ruhoniylar va dindorlarning ta'qid qilinishi ham kuchaydi. Ko'plab masjid va madrasalar berkitildi, bo'zib tashlandi yoki xo'jalik omborlariga aylantirildi. Diniy adabiyotlar yo'qotildi, inson huquqlari amalda poymol qilindi. Ruhoniylarning asosiy qismi 30-yillarda kontsentratsion lagerga junatildi.

Biz yuqorida O'zbekistonning mohiyatan mustamlakaga aylantirilgan totalitar tuzum va Sho'rolar davrida amalga oshirilgan qatag'onlik siyosati haqida so'zladik, biroq o'sha davrda respublikamiz rivojlanishida muayan ijobiy o'zgarishlar ham bo'lganligini inkor etmaslik kerak. Bu o'zgarishlar asosan xalqning, mehnatkashlarning og'ir va fidokorona mehnatlari, milliy yetakchilarimiz va rahbarlarning markazdan kelgan buyruqlarni imkoniyati darajasida yumshatib, mahalliy xalqlarga kamroq ozor yetadigan qilib amalga oshirish evaziga bo'lgan. Zero "tariximizni yoritishda, - deb ko'rsatadi. I.Karimov, - biz uni davrni o'zgaruvchan qarashlari foydasiga bo'zib talqin etishni qoralaymiz... O'tmishda kechgan hamma narsa-yaxshisi ham, yomoni ham-bizning tarix, ajdodlarimiz xotirasi".

Tekshiruv savollar:

Totalitar, ma'muriy-buyruqbozlik tuzumining qaror topishi haqida so'zlab bering. Uning mohiyati nimadan iborat?

“Musbyuro” va uning faoliyati haqida so'zlab bering.

20-30-yillardagi qatag'onlar haqida gapirib bering.

Sovet hokimiyatining din va diniy tashkilotlarga munosabati qay tarzda edi?

Sovet hokimiyatining qatag'onlik siyosati qanday oqibatlarga olib keldi?

O'zbekistonda industrlashtirish siyosati qanday olib borildi va qanday oqibatlarga olib keldi?

Qishloq xo'jaligini jamoalashtirish O'zbekistonda qanday amalga oshirildi?

Qishloq xo'jaligini jamoalashtirish qanday oqibatlarga olib keldi?

20-30-yillarda madaniy sohada qanday o'zgarishlar ruy berdi?

“Hujum” siyosatining mohiyati va oqibatlari nimalardan iborat?

12 – mavzu: IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEK XALQINING FASHIZM USTIDAN QOZONILGAN G'ALABAGA QO'SHGAN HISSASI.

Reja:

Ikkinchi jahon urushining boshlanishi. O'zbekistonning urush girdobiga tortilishi.

O'zbekiston moddiy va ma'naviy kuchlarining fashizmga qarshi urushga safarbar etilishi. Xujalik va ijtimoiy hayotning harbiy izga solinishi.

Urush yillarida O'zbekiston iqtisodiyoti, fan va madaniyati.

O'zbekistonlik jangchilarning frontda ko'rsatgan jasorati.

Fashizmning tor-mor etilishida O'zbekistonning munosib o'rni. Urush yakunlari va saboqlari.

Adabiyotlar:

-Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqloli va taraqqiyot yuli –T.. «O'zbekiston», 1992.

-Karimov I.A. Savdo uyidan ipak yo'lini tiklash sari. Asarlar, 2-jild-T.. «O'zbekiston» 1996, 366-368 betlar.

-Karimov I.A. O'zbekiston o'z yo'lidan qaytmaydi. Asarlar, 4-jild-T., «O'zbekiston», 1996 y. 302-320 betlar.

-Vatan tuyg'usi. T., "O'zbekiston", 1996.

-Maxmudov M. Barxayot siymolar (Qatogon qurbonlari xaqidagi lavxalar). –T.: «O'zbekiston», 1991.

-Mustaqillik: izoxli ilmiy-ommobop lug'at. –T.: Shark, 1998.

-O'rta Osiyo xalqlari xurfikrligi tarixidan. –T.: «Fan», 1990, 54-104 betlar.

-O'zbekistonning yangi tarixi. II-jild. Sovet mustamlakachiligi davri. T., 2000 y.

-O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: «O'zbekiston», 1992.

-O'zbekiston tarixi. –T., «Universitet», A. Sagdullaev va B. Eshonov taxriri ostida. I-qism, 1999, II-nashr, T., 1999.

-O'zbekiston tarixi. R. Murtazayeva va boshq. T., 2000.

Tayanch tushunchalar: Fashizm, agressiya, safarbarlik, mudofaa fondlari, qahramonlik va jasorat namunalari, o'zbek xalqining mehribonligi, insonparvarlik ko'magi.

Insoniyat tarixidagi 15 mingdan ortiq katta-kichik urushlar ichida ilk qirg'inbarot, xalqlar boshiga behisob kulfatlar solgan, o'zining olovli domiga butun – qit'alarni tortgan ikkinchi jahon urushining boshlanib ketganga 67 yil to'lmoqda. Fashistlar Germaniyasi qo'shinlarining 1939 yil 1 sentabrda Polshaga bostirib kirishi bilan ikkinchi jahon urushi boshlanib ketdi. XX asr fojiasi bo'lmish bu urush olti yil davom etdi, yer sharining 80 foiz aholisi joylashgan hududni, 61 ta mamlakatni o'z ichiga qamrab oldi.

Ikkinchi jahon urushining asosiy kelib chiqishi sababi Yevropadagi yirik davlatlar o'rtasidagi ixtiloflar, kelishmovchiliklar, agressiv kuchlarning dunyoga hukmron bo'lish uchun intilishlari hisoblanadi.

Ikkinchi jahon urushining dastlabki davridayoq Germaniya deyarli butun Yevropada hukmronlikni qo'lga kiritdi, Yevropadagi Polsha, Chexoslovakiya, Yugoslaviya, Belgiya, Gollandiya, Norvegiya, Avstriya, Frantsiya kabi 10 ta davlatni bosib oldi.

Fashistlar Germaniyasi yevropaning harbiy, iqtisodiy salohiyatlarini qo'lga kiritgach, 1941 yil 22 iyun tong saharda 1939 yil 23 avgustda imzolangan hujum qilmaslik to'g'risidagi shartnomani buzib, Sovet Ittifoqiga hujum boshladi.

Urushning dastlabki kunlaridayoq O'zbekiston shahar va qishloqlarida miting va yig'ilishlar bo'lib o'tdi. Vatan himoyasiga uchun har qanday vazifani bajarishga shay ekanliklarini bildirgan o'zbekistonliklar harbiy komissarliklarga frontga ko'ngilli sifatida jo'natishni so'rab arizalar bera boshladilar. Urushning dastlabki kunlaridanok respublikaning shahar va tuman harbiy komissarliklariga 14 mingdan ortiq ariza tushgan. O'zbekistonning barcha moddiy va ma'naviy kuchlari, resurslari front uchun safarbar qilina boshlandi. Umumiy harbiy safarbarlik e'lon qilindi. O'zbekiston hukumati milliy harbiy qo'shimalar tuzish tashabbusi bilan chiqdi. 1941 yil iyundan 1942 yil oxirigacha front uchun harbiy safarbarlik asosida 109 ta harbiy qo'shilma tuzildi, harakatdagi armiyaga va Oliy Bosh qo'mondonlik qarorgohi rezerviga 86 diviziya va brigada jo'natdi, 6,5 million kishidan iborat bo'lgan O'zbekiston aholisidan urushga yaroqli odamlarning deyarli 60 foizi, aniqrog'i 1433230 kishi urushga safarbar etildi.

O'zbekistonda mavjud sanoat korxonalaridan 300 ga yaqin harbiy izga solinib texnika, qurollar, o'q-dori ishlab chiqish moslashtirilib qayta qurildi. Urush bo'layotgan hududlardan 100 ta sanoat korxonasi ko'chirib keltirilib qayta qurildi. Bundan tashqari yana juda ko'plab ishlab chiqarish korxonalari, maorif va madaniyat muassasalari, ming-minglab fuqarolar, yetim bolalar O'zbekistonga ko'chirib keltirildi.

O'zbekiston aholisi o'rtasida mudofaa fondini tashkil etish, front uchun issiq kiyimlarni yig'ish harakati boshlanib ketdi. mudofaa fondiga 650 million so'm pul, 22 million so'mlik qimmatbaho buyumlar va 55 kilogrammga yaqin oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallar to'plandi. Aholiga davlat zayomi, pul – buyum lotareyasini sotish hisobiga 4,2 milliard so'm mablag' yig'ilib g'alaba manfaatlari yo'lida foydalanildi.

Shunday qilib urush yillarida O'zbekistonning barcha moddiy va ma'naviy kuchlari talabi uchun safarbar etildi, hayot tamomila harbiy izga tushdi.

Urush yillarida O'zbekistondagi mavjud sanoat korxonalari urush manfaatlariga moslashtirilib qayta qurilib, jad'al sur'atlar bilan rivojlantirilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu sohada yangi tarmoqlar ham vujudga keldi. Birinchi navbatda sanoat korxonalari quvvatlarining keskin kengayishi elektr energiyasi va yoqilg'i ishlab chiqarishni oshirishni talab qildi. Shu maqsadda bir qator gidroelektro stantsiyalarini ko'rishga kirishildi. Respublikada eng yirik gidroelektrostantsiya hisoblangan Farxod GESi qurilishiga katta e'tibor berildi va u umumxalq qurilishiga aylanib, 10 oy fidokorona mehnat tufayli Sirdaryo jilovlandi. Shu bilan birga Bo'zsuv oqimida Tovoqsoy, Oqqovoq, Solar, Oqtepa, Qibray kabi 30 ga yaqin katta – kichik GESlar qurilib ishga tushirildi, natijada O'zbekistonda elektr energiyasi ishlab chiqarish qariyb 1940 yildagi 482 mln.kv soatdan 1945 yilda 1187 mln.kv soatga ko'paydi.

Urush yillarida O'zbekiston yoqilg'i sanoatini rivojlantirishga ham katta e'tibor berildi. Ko'mir sanoatini rivojlantirishga 639 mln 980 ming so'm kapital mablag' sarflandi. Natijada ko'mir qazib chiqarish 1945 yilda 103 ming tonnaga yetdi yoki u 1940 yildagiga nisbatan 30 martadan ko'proq o'sdi. Neft mahsulotlari ishlab chiqarishni keskin ko'paytirish tadbirlari natijasida neft ishlab chiqarish 4 marta ko'paydi.

Og'ir urush yillarida O'zbekistonda Bekobod metallurgiya zavodi, Ohangaron ko'mir koni, Qo'qon superfosfat zavodi, Farg'ona gidroliz zavodlari kabi yirik sanoat korxonalari qurilishi boshlandi va bularning bir nechasi urush yillaridayoq o'z mahsulotini bera boshladi.

1945 yilda 1940 yilga nisbatan O'zbekiston sanoati mahsulotining umumiy hajmi 7 baravar, shu jumladan, og'ir sanoat ishlab chiqarish 4 baravar, mashinasozlik sanoati 13,4 baravar oshdi. Urush yillarida O'zbekiston xaritasida yangi sanoat markazlari: Chirchiq, Ohangaron, Bekobod, Yangiyo'l va boshqa sanoat shaharlari vujudga keldi. Toshkent shahri

yirik sanoat markazlaridan biriga aylandi. O'zbekiston sanoati urush yillarida frontga 2090 samolyot, 17342 aviamotor, 2318000 aviabomba, millionlab minalar, snaryadlar va boshqa qurol-aslahalar yetkazib berdi. Yengil sanoat korxonalari va kooperatsiya artellari umumiy qiymati 443,3 mln so'mlik mahsulotlarni front ehtiyojlari uchun ishlab chiqardi.

Fashizmni tor – mor keltirish uchun olib borilgan umumxalq kurashiga o'zbek dehqonlari o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar. Bir qator ob'ektiv va sub'ektiv sabablarga ko'ra respublikada qishloq xo'jaligini qayta qurish g'oyatda katta qiyinchiliklar bilan kechdi. Vaziyatning murakabligi shundan iborat ediki, birinchidan, respublika qishloq xo'jaligi asosan paxta yetishtirishga ixtisoslashtirilgan edi, oziq-ovqat mahsulotlari ittifoq fondidan keltirilgan. Urush boshlangach, oziq-ovqat keltirilish to'xtadi, aholini boqish uchun ichki imkoniyatlarni topish zarur edi. Ikkinchidan, evakuatsiya qilingan aholi hisobiga shaharlar aholisining ko'payishi oziq-ovqatga bo'lgan talablarni yanada oshirdi. Uchinchidan, dehqonlar frontga va harbiy sanoatga ishlashga safarbar etilgan, dehqonchilikning mashaqatli ishlari keksalar, ayollar, o'smirlar zimmasiga tushgan edi. To'rtinchidan, MTS va sovxozlarga g'arbdan yangi traktorlar, qishloq xo'jalik mashinalari va ularga ehtiyot qismlar keltirilish to'xtab qolgan, xo'jaliklardagi ayrim texnikalar, otlar armiya ehtiyojlari uchun olib ketilgan edi.

Urush yillarida respublika dehqonchiligining tarkibi keskin o'zgardi. Paxtachilikni asosiy tarmoq sifatida saqlab qolgan holda don, qand lavlagi, kanop, pilla, sabzavot, poliz mahsulotlari yetishtirishni keskin ko'paytirish tadbirlari ko'rildi. Birinchi navbatda ekin ekiladigan maydonlarni kengaytirish, irrigatsiya quvvatlarini oshirish yuksak sur'atlar bilan olib borildi. O'zbekiston qishloq mehnatkashlari g'oyatda ogir va qiyin sharoitlarda mehnat qilib, Germaniya fashizmi ustidan qozonilgan g'alabani tezlashtirishda o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar. Urush yillarida O'zbekiston qishloq mehnatkashlari 4 mln. 148 ming t. paxta, 82 mln. pud g'alla, 54,1 ming t. pilla, 22,3 ming t jun, 36 ming t qoqi, 195 ming t. sholi, 57,5 ming t meva, 159 ming 300 t. go'sht va boshqa mahsulotlarni yetkazib berdilar.

Fashistlar Germaniyasi ustidan tarixiy g'alabani qo'lga kiritishda O'zbekiston fan, adabiyot, maorif va san'at xodimlarining ham hissasi katta bo'ldi. 1943 yilning sentabrida O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tashkil etildi va o'sha yilning 4 noyabrida akademiyaning ochilish marosimi bo'ldi. Fanlar akademiyasining birinchi prezidenti qilib T.N.Qori – Niyozov saylandi.

Urush yillarining qiyinchiliklariga qaramasdan O'zbekistonda Oliy va o'rta mahsus o'quv yurtlari va xalq maorifi muassasalari o'z faoliyatini to'xtatmadi. O'zbekistonda 29 ta oliy va 52 ta o'rta mahsus o'quv yurti ishlab turdi. Ularning soni esa Markazdan ko'chirib keltirilgan 31 ta oliy o'quv yurti va 7 ta harbiy akademiya hisobiga yanvada ortib bordi. Urush yillarida bu o'quv yurtlarida 20 mingga yaqin yuqori malakali mutaxassis va harbiy kadrlar tayyorlandi.

Xalqimizning yovuz dushmanga qarshi kurashi yillarida o'zbek adabiyoti ham o'zining munosib hissasini qo'shdi. Oybek, Homid Olimjon, Shayxzoda, G'ofur G'ulom, Uyg'un, Sobir Abdulla, Zulfiya kabi shoirlar va yozuvchilar urush maydonlariga safarbar etuvchi she'rlari, maqolalari va asarlari bilan xalqni g'alabaga ruxlantirdilar. Oybekning «Yovga o'lim», «Qutlug' qon», «Navoiy», «Quyosh qoraymas», «Men yaxudiyman» asarlari, H.Olimjonning «Yigitlarni frontga jo'natish», «O'lim bosqinchilarga», «Jangchi Tursun», «Roksananing ko'z yoshlari» va boshqa asarlar urush yillaridagi o'zbek adabiyotining yorqin namunalaridir. Dramaturgiya sohasida N.Pogodin, H.Olimjon, Uyg'un va S.Abdullalar yozgan «O'zbekiston qilichi», A.Umariyning «Qasos», Yashin va S.Abdullaning «Davron ota» kabi asarlari bilan birga Uyg'un va I.Sulton «Alisher Navoiy», H.Olimjon «Muqanna», Maqsud Shayxzoda «Jaloliddin Manguberdi», Oybek «Mahmud Torobiy» kabi dramatik asarlarida o'zbek xalqining bosqinchilarga qarshi kurash sahifalarini aks ettirdilar.

Urush davrida O'zbekistonda ta'sirchan vosita hisoblangan teatr va san'at ancha rivojlandi. Bu davrda O'zbekistonda 36 ta mahalliy va 16 ta ko'chirib keltirilgan teatr jamoalari faoliyat ko'rsatib, ular urush yillarida 203 ta yangi asarni sahnalashtirdilar va 65 million tomoshabinga

187568 spektakl va kontsertlar ko'rsatdilar. Turli janrlar boyicha ixtisoslashtirilgan 30 kontsert brigadalarining kuchi bilan harakatdagi armiya qismlarida 35 mingdan ortiq, respublika shaharlaridagi gospitallarda 26 mingta kontsert qoyib berdilar. Ayniqsa, Tamaraxonim, Halima Nosirova, Mukarrama Turg'unboeva, Sora Eshonto'raeva, Abror Hidoyatov, Shukur Burhonov kabi san'atkorlar ishtirokidagi kontsert va tomoshalar jangchilar, tomoshabinlar qalbiga zo'r ko'tarinkilik baxshida etgan. Urushdagi g'alabaga o'zbek kino san'ati ham o'z hissasini qo'shdi. Bu sohada K.Yormatov, N.G'aniev, Y.A'zamov hamda markaziy shaharlar Moskva, Leningrad, Kiev, Odessadan Toshkentga evakuatsiya qilingan 200 ga yaqin kino ustalarining hamkorligi katta rol oynadi. Bu davrda yaratilgan «Nasriddin Buxoroda», «Tohir va Zuhra», «Ikki jangchi», «Suxe Bator» va boshqa badiiy filmlar haqli suratda «O'zbekfilm» oltin fondidan joy oldi. Xulas, fashistlar Germaniyasi ustidan qozonilgan g'alabaga O'zbekiston fani, maorif va madaniyati xodimlari ham o'zlarining salmoqli ulushlarini qo'shdilar.

Urishning barcha jabhalarida O'zbekistonlik jangchilar qahramonlik va mardlik mo'jizalarini ko'rsatdilar. Umuman, ikkinchi jahon urushi janglarida turkistonlik jangchilar, shu jumladan, o'zbeklarning an'anaviy urish qobiliyatlarining saqlanib qolganligini ko'rsatdi. Ja'mi bo'lib O'zbekistondan ikkinchi jahon urushiga 1 million 433.230 kishi safarbar qilingan edi. Bu o'sha davrdagi O'zbekiston aholisining urushga yaroqli 50-60 foizi demakdir. O'zbekistonlik jangchilar urush janglarida mardlik va qahramonlik namunalari ko'rsatdilar. Ulardan 1753 kishi «Moskva mudofaasi uchun», 2738 kishi «Stalingrad mudofaasi uchun» medallari bilan taqdirlangan bo'lsa, o'zbekistonlik jangchilardan 1706 kishi «Berlin olinganligi uchun» medali, 2430 kishi «Budapeshtni ozod qilish uchun» medali, 109208 kishi «Germaniya ustidan g'alaba qozonilganligi uchun» medali bilan taqdirlandilar. Xulas, 1939-1945 yillardagi ikkinchi jahon urushiga ko'rsatgan jasorat, qahramonligi va mardligi uchun O'zbekistonlik jangchilardan 120 ming kishi orden va medallar bilan taqdirlandilar. 300 ortiq kishiga esa Qahramon unvoni berildi. Ammo urush va kiritilgan tarixiy g'alaba vatanimiz xalqlariga qimmatga tushdi. O'zbekistondan frontga safarbar qilingan 1433230 kishidan 263 005 halok bo'ldi, 132670 kishi bedarak yo'qoldi va 60452 kishi o'z yurtiga nogiron bo'lib qaytdi.

Ikkinchi jahon urushida qozonilgan g'alabaga Qashqadaryo viloyatining mehnatkashlari o'zlarining munosib ulushini qo'shdilar. Urushda 46 mingga yaqin yurtdoshlarimiz ishtirok etdilar. Ulardan 23655 nafari urushda halok bo'ldi, 21 mingdan ko'prog'i yarador va nogiron bo'lib qaytdilar. 18 mingdan ortiq jangchilar mardlik va jasoratlari uchun orden va medallar bilan mukofatlangan. Hozirgi kunda viloyatda 143.144 nafar urush va mehnat fayriylari bor. Shulardan 2572 nafari urush qatnashchilari va 21828 nafarini urush orti mehnat faxriylari tashkil etadi.

Ikkinchi jahon urushi mamlakat xalq xo'jaligida juda katta moddiy va ma'naviy zarar keltirdi. Bu zararining barchasini jamlab fashistlar talab ketgan va yo'q qilib yuborgan moddiy boylikni ham birga qo'shib hisobgalanga urush davridagi baholar boyicha keltirilgan zarar taxminan 2 trilion 600 milliard so'mni tashkil etadi. Boshqacha qilib aytganda xalq mehnati bilan yaratilgan milliy boylikning deyarli uchdan bir qismini urush alangasi yutib yubordi. O'zbekiston xalqi urushdan zarar ko'rgan shahar, qishloq, korxonalarni tiklashdek vatanparvarlik ishida ham ulkan mehnat jasoratini ko'rsatdilar.

Umuman, O'zbekiston va uning mehnatkashlari fashizmga qarshi olib borilgan urushda qo'lga kiritilgan g'alabaga o'zining munosib va salmoqli hissalarini qo'shdilar. Prezidentimiz I.Karimov haqli ravishda ta'kidlaganidek: «Ikkinchi jahon urushiga qanday qaralmasin, bu urush qaysi g'oya ostida va kimning izmi bilan olib borilgan bo'lmasin, o'z Vatani, el-yurtining yorug' kelajagi, beg'ubor osmoni uchun jang maydonlarida halok bo'lganlarni, o'z umrilarini bevaqt xazon qilgan insonlarni doimo yodda saqlaymiz. Bu achchik, lekin oliy haqiqatni unutishga hech kimning haqqi yo'q va bunga yo'l ham bermaymiz!». O'zbekistonliklarning jang maydonlaridagi jasorati, front orqasidagi fidokorona mehnati

mustabid davlat mashinasining tazyiqi, erksiz harakat tarzida emas, balki ongli, asl vatanparvarlikning manbai bo'lgan Vatanga muhabbat tuyg'usining yuksak darajadagi ko'rinishi bo'ldi. Urushda halok bo'lganlar xotirasini tiklash va qadrlash maqsadida «Xotira» kitoblari tuzildi, Xotira maydoni va motamsaro ona yodgorlik majmuasi tashkil etildi. Bu ishlarga boshchilik qilgan yurtboshimiz farmoni bilan 9 may «Xotira va qadrlash» kuni deb e'lon qilindi.

Tekshiruv savollar:

Ikkinchi jahon urushining asosiy kelib chiqishi sabablari haqida so'zlab bering.

O'zbekistonda barcha moddiy va ma'naviy kuchlari, resurslari front uchun safarbar qilina boshlanishi hamda umumiy harbiy safarbarlik haqida gapirib bering.

Urush yillarida O'zbekiston sanoat korxonalari va qishloq xo'jaligi qanday rivojlantirilgan?

Urush yillarida O'zbekistonning madaniy hayoti haqida so'zlab bering.

O'zbekistonlik janchilarning frontda ko'rsatgan jasorati haqida gapirib bering.

Fashizmni tor-mor etishda O'zbekistonning munosib o'rni haqida gapirib bering.

13- MAVZU: SOVETLAR IMPERIYASINING TANAZZULGA Yuz TUTISHI VA O'ZBEKISTON (1985-1991 y y.)

Reja:

80-yil o'rtalarida sobiq ittifoqning ijtimoiy siyosiy iqtisodiy va ma'naviy hayotida inqirozli vaziyatning keskinlashuvi. «Qayta qurish» yillarida O'zbekistonda ijtimoiy- siyosiy hayot. «Qayta qurish» qiyinchiliklari va ziddiyatlari.

Iqtisodiyotni islox qilish yo'lidagi urinishlar va uning muvoffaqiyatsizlikka uchrashi.

Karimov O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy qo'mitasi birinchi kotibi etib tayinlanishi. «Paxta ishi»ning qayta ko'rilishi.

O'zbekistonda Prezidentlik lavozimining tashkil etilishi. «Mustaqillik Deklaratsiyasi».

Adabiyotlar:

-Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. Asarlar I jild. T. "O'zbekiston" 1996.

-Karimov I. A. O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'zigaxos yo'li. T., "O'zbekiston", 1993.

-Usmonov K., Sodiqov M O'zbekiston qaramlik va mustaqillik yillarda., T., "o'qituvchi", 1996.

-O'zbekiston tarixi (1917 - 1993),T., "O'zbekiston", 1994.

-O'zbekiston tarixi (Qiskacha ma'lumotnoma) T., «Sharq» 2000.

-O'zbekistonning yangi tarixi (ikkinchi kitob) O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida T. «Sharq», 2000.

-O'zbekiston tarixi (Darslik) , T., «Yangi asr avlodi» 2003.

Tayanch tushunchalar: Taraqqiyotda ekstensiv usulning hukmronligi, iqtisodiyotning bir tomonlama xom-ashyo yetishtirish tomon yo'naltirilishi, paxta yakka hokimligi, Orol fejeasi, iqtisodiy tanglik.

1. Agar 30-yillardagi qatag'onlarda asosan partiya, davlat, xo'jalik va harbiy qadrlar mavx etilgan bo'lsa, 40-50-yillar boshidagi katog'onlar zarbasining ikkinchi kuchli to'ldini madaniyat va fan arboblari taalluqli bo'ldi. Bu davrda respublika matbuotida ketma-ket ijodiy xodimlar ayblanib, ularni "millatchi"larga chiqarib, tanqid qiluvchi maqollar bosildi.

Bu maqollarda sotsialistik realizm printsipiga "kiroatxonlik" bilan suyanib Turob To'la, Sobir Abdulla, Kamtar Otaboev, Mirtemir, Xabibiy, A. Bobojonovlarga turlicha ayblar qo'yildi. Keyinroq Oybek, X. Zarifov, X. Yoqubov, X. Sulaymonov, I. Sultonov singari adiblar va adabiyotshunoslik, adabiy tanqid, filologiya sohasidagi taniqli olimlarning asarlari tanqid qilindi va ular "jiddiy mafko'raviy xatolar va bo'zg'unchilik"da ayblandi. Bundan tashqari milliy ziyolilarning atoqli vakillariga qarshi qatag'on boshlandi. Ayniqsa, 1951-52 yillarda "sovetlarga qarshi millatchilik faoliyati" uchun Shukrullo, M. Shayxzoda, Shuxrat, Said Ahmad, Mirkarim Osim, Mirzakalon Ismoilov va respublikaning boshqa bir qancha yozuvchilari, olimlari 25 yil qamoq jazosiga xukm qilindilar.

Stalincha qatag'on yillarida O'zbekiston 1937-39 yillarning o'zida 41 ming kishi qamoqqa olindi, shulardan 37 mingga turli muddatlarga xukm qilindi, 6920 kishi otib tashlandi. Umuman olganda 1939-1953 yillarda 61799 kishi qamoqqa olinib shulardan 56112 kishi ozodlikdan mahrum qilingan bo'lsa, 7100 otib tashlandi. Albatta, ularning ko'pchiligi 1956 yilda batamom oqlandi, Biroq o'limidanso'ng 80-yillarga kelib mavjud to'zum mafko'rachilari o'zlarining yangi xurujini boshladilar. Totalitar to'zumning saqlab qolish uchun aholining qo'rquvda to'tish, dam-badam taxkirlar va qatag'on qilish odat tusiga aylanib qolgan edi.

Bu safar ham partiya zo'ravonligi natijasida, 1982 yili bir guruhi adabiyotchi olimlar jadidchilik mafko'rasini rasm bo'lib qolgan qoliplardan tashqarida ko'rib chiqishga intilgani uchun ayblandilar, Fitrat va Cho'lponni oqlash borasidagi sa'y-harakatlar qattiq tanqid ostiga olindi.

1983-1989 yillarda "paxta ishi" bahonasida yana qatag'onlarning yangi bosqichi bo'ldi. Endilikda ishlab chiqarish va siyosat bilan band bo'lgan kadrlar, respublikaning milliy manfaatlarini bugib kelayotgan mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tizimning yaramas va istiqbolsizligini tushungan milliy ziyolilar ham ta'qib ostiga olindi. Bu ish matbuotda, ayniqsa, markazda millatning izzat-nafsigaga teguvchi "o'zbek ishi" deb ataldi. Markazdan maxfiy topshirik bilan yuborilgan tergovchilar guruhi minglab kishilarni va umuman respublikani badnom qildi. Albatta "paxta ishi" jarayonida chindan ham mavjud bo'lgan kamchiliklar va hatto jinoyatlar ochildi, Biroq bu butun o'zbek xalqini oldindan badnom qilishlikka yo'l qo'yib bo'lmasdi. o'shadavrda ochilgan illatlar butun Ittifoqqa xos qusur edi. Biroq "paxta ishi" oqibatida ko'pgina halol va vijdonli kishilar ham to'xmat va uydirmalar bilan qamoqqa olindi. Bu ish natijasida 5 ming kishi qamoqqa olindi va turli muddatlarga ozodlikdan mahrum etildi.

Faqat O'zbekiston mustaqillikka erishishi bilan "paxta ishi" va undan oldingi qatag'onliklar oqibatida nohaq ozor chekkan minglab kishilar va ularning oila a'zolari oqlandi va haq-huquqlari tiklandi. 74 yil davom etgan bu tengsiz, yashirin kurash kommunistik tuzumi kulashi bilan tugallandi.

2. Urushdan keyingi yillarda ham respublikamizning mustamlaka maqomi saqlanib qoldi. Bu davrda O'zbekiston sanoati tabiiy, moddiy-texnika va mehnat resurslardan yanada kengroq foydalanildi. Xuddi shu davrda O'zbekiston yoqilgi-energetika majmuinining asosini tashkil etadigan qator yirik gaz konlari o'zlashtirildi, nodir metallurgiya sanoati yaratildi, oltin qazib olish sanoati barpo etildi, ko'ptarmoqli mashinasozlik markazlari barpo etildi. Paxtachilikni rivojlantirishi maqsadida "Tashsel'mash", "O'zbeksel'mash", "Krasny dvigatel", "Pod'yomnik" kabi zavodlarda tirkama uskunalar va traktorlar uchun ehtiyot qismlar ham ishlab chiqarila boshlandi. 1985 yilga kelib respublikada ishlab chiqarish, ilmiy ishlab chiqarish birlashmalari, kombinat va korxonalar soni 1500 tadan oshib ketdi. To'la asos bilan shuni ta'kidlash joizki, erishilgan bu yuto'qlar bir tomonlama edi, holos. Asbob-

uskunalar un yillar davomida yangilanmas, yangi texnologiyalar to'g'risida esa ham bo'lishi mumkin emas edi. Respublika iqtisodiyotining asosi bo'lgan paxta tolasining 92% dan ortig'i, paxtachilik majmui ishlab chiqarish vositalarining 40% ga yaqini, qorako'lning deyarli hammasi, pillaning 2/3 qismi, oltin, mis, rux kabi rangli metallarning hammasi va boshqalar O'zbekistondan deyarli "suv tekinga" xom ashyo holidan olib ketilishi, ayni vaqtda tayyor ishlab chiqarish, aholi iste'moli uchun zarur bo'lgan mahsulotlar, jumladan, tayyor sanoat mollari va hatto o'zi yetarli darajada ishlab chiqarish mumkin bo'lgan chiqishida mahsulotlarining 2/3 qismini ittifoqning boshqa respublikalaridan yuqori iste'mol baholarida keltirilishi respublikamiz xo'ligining bir tomonlama rivojlanganligini yaqqol ko'rsatadi. Bunga qo'shimcha qilib, shuni ta'kidlash joizki respublika sanoatida yengil sanoit mahsulotining xissasi 1989 yilda 37,2 % ni tashkil etdi. Bunda aholi uchun keng iste'mol mollari ishlab beradigan yengil sanoat O'zbekistonda ancha yuqori rivojlangandek tuyuladi. Aslida bu tarmoq mahsulotlarining yarmidan ko'pini paxta tozalash zavodlarida tayerlangan paxta tolasini, pillakashlik fabrikalarida ishlov berilgan ipak tolasini, lub zavodlarida ishlangan kanop tolasini, teriga ishlov beruvchi korxonalarda ishlov berilgan koraqo'l terilar tashkil qilganini e'tiborga olsak, qishloq xo'ligi mahsulotlariga dastlabki ishlov beruvchi tarmoqlar xissasi butun yengil sanoatda 2/3 qismga borib qolganini ko'ramiz.. Shu bois O'zbekiston mustaqillik arafasida sanoat yalpi mahsulot ishlab chiqarish hajmi bo'yicha sobiq Ittifoqda 10 o'rinni egallab turdi.

2. Urushdan keyingi yillarda qishloq xo'ligida ham ijobiy va salbiy jixatlarni ko'zatish mumkin. Qishloq xo'ligining asosiy yo'nalishi paxtachilik bo'lib qoldi Shu bois, paxta yakka hokimligiga e'tibor yanada kuchaytirildi. Paxta xom ashyosi yetishtirish 1946 - 1985 yillarda 5,5 baravar ko'paydi, paxta eqiladigan maydonlar esa 1 mln.ga dan ortdi. Paxtaning yalpi xosili 1960 yilda 2,8 mln tonnani, 1980 yilda 6,2 mln tonnani tashkil qildi

Lekin O'zbekistonning milliy faxri va asosiy boyligi bo'lib kelgan paxtachilik bora-bora uning og'ir oqibatlariga olib kelgan "shuuri"ga aylandi. Markazning paxta yetishtirishni butun choralar bilan ko'paytirishdan iborat siyosatning amalga oshirishini ta'minlash natijasida: respublikaning sug'oriladigan asosiy ekin maydonlari paxtaga bo'shatib berildi va ayrim rayonlarda uning umumiy ekin maydoni 80% ortib ketdi; oziq-ovqat mahsulotlar yetishtirishga ixtisoslashgan dehqonchilikning ko'pgina tarmoqlari siqib chiqarildi, chorvachilik zarar ko'rdi; ko'pyillar davomida surunkali paxta ekilishi tuproqning tarkibi bo'zilib, tabiiy unumdorligi qashshoqlashdi, maydonlarni shur bosdi; mineral o'g'itlarni o'ta ortig'i bilan ishlatilishi tuproq, suv va atmosferaning zaharlanishi, ekologik sharoitning og'irlanishiga olib keldi. Bu davrda sug'orma dehqonchilikning yuksaltirish maqsadida ko'plab yangi kanallar va suv omborlari ishga tushirildi. (Chim Qo'rg'on, Janubiy Surxon suv omborlari, amu Buxoro, Amu - Korakul, Janubiy Mirzacho'l kanallari va b.) hamda Mirzacho'l, Qarshi cho'li, Surxon-Sherobod cho'llarida unumdor quriq yerlar o'zlashtirildi. Dastlab bu tadbirlar qishloq xo'jalik mahsulotlarni yetishtirishning oshishiga olib kelgan bo'lsa-da, keyinchalik ekologiyaga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Eng yomoni Amudaryo va Sirdaryo suvlari Orol dengizigacha qariyb yetib bormay qoldi Bu Orolni falokat yoqasiga olib keldi. Dengiz satxi pasayib, ilgargi gullab turgan shahru Qo'rg'onlar shur qumzorga aylandi. Umuman olganda iqtisodiyotni rivojlantirishda ekstentiv usul hukmronlik qildi, ilmiy-texnika taraqqiyotini ishlab chiqarishga tadbir ettirishga yetarli e'tibor berilmadi. Masalan, 1981-1985 yillarda 660 ta kashfiyotdan faqat uchdan biri xalq xo'ligiga joriy etildi. Boz ustiga respublika iqtisodiyoti qishloq xo'jalik ishlab chiqarish doirasida o'ralashib qoldi Ma'naviy-axloqiy sohada salbiy xodisalar (qo'shib yozish, ko'zbuyamachilik qilish va b.) kuchayib bordi. Iqtisodiyotni tanazzuldan olib chiqish uchun avvalo ishlab chiqarish munosabatlarini o'zgartirish boshqaruvning iqtisodiy usul - amallarini yo'lga qo'yish o'rniga har xil chaqiriqlar bilan iqtisodiy natijasiz eksperimentlar o'tkazildi.

Ijtimoiy sohada ham ko'rsatgichlar juda past edi. Jumladan turar joy, bilan ta'minlash umum ittifoq ko'rsatgichini 65% (sobiq 15 respublikalar ichida 12 o'rin) tashkil etdi, kasalxonalar bilan 92% (9 o'rin), maktablarda o'inlar bilan - 72 % (12 o'in) maktablargacha tarbiya

muassasalari bilan - 34,5 % (12 oʻin). Aholini ichimlik suv bilan taʼminlash 25 - 30 % ga qndirilardi. Fan, madaniyat va xalq taʼlimiga qlinadigan harajatlar byudjet mablagʻarining 2,7 % idan ortmas edi. Asosan aholi vakillari istiqomat qiluvchi qishloqlarda ijtimoiy ahvol juda ogʻir edi. Ijtimoiy xayotda yana bir nohaqlikka eʼtiborni qaratsak - 80-yillardagi maʼlumotlarga koʻra, sobiq Ittifoq boʻyicha har bir maktab oʻquvchisiga oʻrtacha 240 soʻm sarflangan holda, Oʻzbekistonda bu koʻrsatgich 203 soʻmni, har bir talabaga Ittifoqda 1200 soʻm sarflansa, Oʻzbekistonda bu sarf 996 soʻmni tashkil qilgan edi.

Qurilayotgan yillar davomida madaniyat va fan ham notekis rivojlandi. Oʻzbekistonda xalq maorifi, oliy va oʻrtamaʼlumot, fan-texnika, madaniyatning bir muncha oʻsganligini, olimlarimiz fanning koʻpgina fundamental sohalarida maktab yaratganliklari tarixiy xaqiqatdir.

Biroq ancha yuksak madaniy salohiyat bilan birga ayni vaqtda maʼnaviy tanglik yuzaga keldi. Xalqni milliy anʼanalar va madaniyatning qudratli manbalaridan begonalashtirish tendentsiyalari kuchaydi. Masalan, oldin taqiqlangan Navroʻz bayramimiz 50 -60 yillarda tiklanib, 1986 yil yana “diniy” bayram sifatida mafkoʻrachilar tomonidan taqiqlandi. oʻzbek tilini qoʻllash sohasi ham toraydi: respublika boʻyicha barcha xujjatlar, Hatto aholi koʻpchilikni tashkil etgan qishloqlarda ham, rus tilida olib borildi. Kutubxonalar fondining 80% ni rustili dagi kitoblar tashkil etardi. Taajjubki Toshkent Davlat universitetida (Hozirgi MU) oʻzbek filologiyasi fakulʼteti faqat0gina 1980 yilda ochildi.

Madaniy qurilishda tub milliy manfaatlar unitilib, baynalmilallashtirishga zoʻr berildi. Madaniyatni mafkoʻralashtirish, ijodiy faoliyatga qoʻpol ravishda aralashish natijasida adabiyot va sanʼat milliy zamindan ajralib qoldi

Xulosa qilib aytganda, sovet hokimiyati hukm surgan 74 yil mobaynida Oʻzbekistonda ham bir qaror yutoʻqlarga erishganligini eʼtirof etgan holda, respublikamiz mustamlakachilik va milliy zulm doirasida boʻlganligini va karam mamlakatning barcha mashakkatlarini boshidan kechirganini taʼkidlash lozim.

Bu qaramlik siyosiy sohada-siyosiy mutelikda, xalqning takdirini oʻzi belgilash huquqidan mahrum boʻlishida, hukmron mamlakatning tarkibiy qismga aylanishida, xalqaro doiralarda huquqsizlanishda; iqtisodiy sohada - tabiiy boyliklariga oʻzi egalik qilolmasligida, iqtisodiyot taraqqiyot yoʻlini oʻzi belgilay olmasligida, markaz mafaatlarning ustunligida, xalqimizning mehnat samarasidan bahramand boʻlmasligida, bir tomonlama rivojlanish natijasida respublikamizni xom ashyo bazasiga aylantirilishida; maʼnaviy sohada-milliy va diniy qadriyatlarimizning oyok osti qilinishida, kommunistik mafkura hukmronligida sinfiy yondashuv oqibatida maʼnaviy va tarixiy meʼrosimizga eʼtiborsizlikda, qatagʻonlik siyosatida inson huquqlarini poy mol qilishda ifodasini topdi.

Mamlakatimiz va xalqimizning sovet hokimiyati hukmronligi davridagi ahvoli ni taxlil etar ekanmiz, mustaqillik nechogʻlik ahamiyat kasb etishni, uning qadriga yetishimizni, eʼzozlashimizni va mustahkamlashimizni yanada chuqur anglab yetishimiz zarur.

Tekshirish savollari:

50-80-yillarda Oʻzbekistonda sanoatni rivojlantirishdagi yutoʻqlar va muammolar nimalardan iborat?

50-80-yillardagi agrar siyosatning mohiyati haqida soʻzlab bering.

Siyosiy qaramlik nimada ifodasini topdi?

Oʻzbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning mustamlakachilik siyosati haqida soʻzlab bering.

Shurolardavrida kommunistik mafkura hukmronligi madaniy hayotga qanday taʼsir koʻrsatdi.?

**14-Mavzu: O`ZBEKISTONDA DAVLAT MUSTAQILLIGINING QO`LGA
KIRITILISHI. HUQUQIY DEMOKRATIK DAVLAT VA FUQOROLIK JAMIYAT
ASOSLARINING BARPO ETILISHI.**

Reja:

O`zbekiston davlat mustaqilligi to`g`risidagi masalaning Oliy Kengashning navbatdan tashqari VI sessiyasida ma`qullanishi. Sessiyada qabul qilingan hujjatlarning tarixiy ahamiyati.

O`zbekistonda eski davlat hokimiyati va boshqaruv organlari o`rniga davlat hokimiyatining yangi milliy, xuquqiy demokratik davlat hokimiyati asoslarining barpo etilishi. O`zbekistonda o`zini-o`zi boshqaruv organlarining tashkil etilishi va ularning faoliyati.

O`zbekistonda siyosiy partiyalar va ommaviy axborot vositalari, ularning jamiyat hayotidagi o`rni.

Adabiyotlar:

- Karimov .I. A. O`zbekistonning o`zistiqlol va taraqqiyot yo`li. T. “ O`zbekiston “ , 1992.
- Karimov I.A. O`zbekistonning siyosiy - ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy, tamoyillari. T. “O`zbekiston” 1995.
- Karimov I. A. O`zbekiston buyuk kelajak sari. T. “O`zbekiston”, 1998.
- Karimov I. A. O`zbekiston XXI asrga intilmoqda.T. “o`o`zbekiston”, 1999.
- Karimov I. A. Ozod va obod Vatan erkin va farovon hayot - pirovard maqsadimiz. T. “O`zbekiston” 2000.
- O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T., “O`zbekiston”, 1992.
- O`zbekiston tarixi. (Juraev N va boshk) T., “Sharq”, 1998 .
- O`zbekiston tarixi (Qiskacha ma`lumotnoma) T., «Sharq», 2000.
- O`zbekistonning yangi tarixi. Uchinchi kitob, O`zbekiston mustaqillik davrida T., «Sharq», 2001.
- O`zbekiston tarixi (Darslik), T., «Yangi asr avlodi» 2003.

Tayanch tushunchalar: «Davlat tili to`g`risida»gi qonun, Prezidentli lavozimining ta`sis etilishi, Mustaqillik deklaratsiyasi SSSR ning tanazzulga yuz to`tishi, O`zbekiston Respublikasining «davlat mustaqilligi to`g`risida» gi qonun, Prezident saylovlari, O`zbekiston Konstitutsiyasi, Davlat ramzlari.

XX asrning 80-yillari oxirida “O`zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida o`zgarish boshlandi. Odamlar xilma xil fikrlar bildirish, dillaridagini oshkora ayta olish imkoniga ega bo`la boshladilar. o`zbek xalqining dilidagi g`oya-mustaqillik g`oyasi edi, xalq mana shu g`oyani ko`tarib chiqdi Mustaqillik uchun harakatda yangi to`lqin boshlandi. Tarix taqozosi bilan elim, yurtim deb yonib yashayotgan Islom Karimovdek fidoyi insonning O`zbekistonning

birinchi rahbari lavozimiga 1989 yilda saylanishi bu sohadagi adolatsizliklarga barham berishiga olib keldi, adolat tiklandi.

I.Karimov xalq xoxish-irodasini bajarib, o'zbek tiliga davlat tili maqomini berish ishiga boshchilik qildi 1989 yil 28 Oktabrda Respublika Oliy Kengashi O'zbekistonning davlat tili haqida qonun qabul qildi Siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy xayotning barcha sohalarida o'zbek tili to'la amal qilishi qonunlashtirildi. Bu qonunning qabul qilinishi mamlakatimizning mustaqillik sari tashlagan birinchi qadami bo'ldi

90-yillarning boshlariga kelib O'zbekistonda xalqning mustaqillika erishishidan iborat azaliy orzusini amalga oshirish kun tartibidagi bosh masala bo'lib qoldi Mamlakatda shunday vaziyat vujudga keldiki, bir tomondan, "Zo'rovonlikka asoslangan, ma'muriy-buyruq bozlikka xos bo'lgan markazlashgan davlat saqlanib qoladi mi yoki demokratik jarayonlar chuqurlashishi evaziga ittifoqdagi respublikalar suvereniteti ta'minlanadimi degan masala dolzarb bo'lib qoldi Ikkinchi tomondan, o'shadavrdagi markaziy davlat rahbariyati mamlakat ichkarisidagi vaziyatni to'g'ri baholay olmadi, milliy respublikalarda mustaqillikka erishish tabora kuchayib borayotganining oldini ololmay qoldi

1990 yil boshida O'zbekistonda boshqaruvning Prezidentlik shakli masalasi ko'tarildi. Respublikada boshqaruvning shunday shaklining joriy etilishi, avvalo, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, millatlar aro va boshqa sohalaridagi muammolarni hal qilish jarayonini tezlashtirishga ko'maklashish vositasi sifatida joriy qilindi. Eng muhimi, Prezident muassasining joriy etilishi respublika uchun suverenitet va davlatchilikda mohiyat jihatidan yangi bosqichga o'tishni bildirar edi.

Alohida shuni ta'kidlash kerakki, o'shakezlari keng mikyosda tartib va intizomni, eng avvalo, boshqaruvning barcha darajalarida va jabxalarda ijro mexanizmini qayta qurishni tezlashtirish vazifalarini vaqtida hal etish, fuqarolar huquqlarini ximoya qiluvchi barcha muassasalarini nazorat qilish masalalari ham katta ahamiyat kasb etmoqda edi.

Shu ob'ektiv holatni xisobga olib, 1990 yil 24 martda O'zbekiston Oliy Sovetining birinchi sessiyasi O'zbekiston tarixida birinchi marta Prezidentlik lavozimini ta'sis etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Sessiya yakdillik bilan Islom Abdug'anievich Karimovni O'zbekistonning Prezidenti etib saylash to'g'risida qaror qabul qildi O'zbekistonda Prezident lavozimining ta'sis etilishi respublikaning siyosiy va iqtisodiy mustaqilligi uchun kurash borasida qo'yilgan dadil kadamlaridan ikkinchisi edi.

O'zbekistonning mustaqillika erishishda qo'yilgan navbatdagi muhim qadam 1990 yil 20 iyunda O'zbekiston Respublikasi Oliy Sovetining ikkinchi sessiyasida qo'yildi. Sessiyada O'zbekistonning "Mustaqillik Deklaratsiyasi" qabul qilindi va uning kirish qismida qo'yidagicha yozib qo'yildi:

"O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi Oliy Kengashi o'zbek xalqining davlat qurilishidagi tarixiy tajribasi va tarkib topgan boy an'analari, har bir millatning taqdirini o'zi belgilash huquqini ta'minlashdan iborat oliy maqsad haqi, O'zbekistonning kelajagi uchun tarixiy mas'uliyatni chuqur xis etgan holda xalqaro huquq qoidalariga, umumbashariy qadriyatlarga va demokratiya printsiplariga asoslanib, O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasining davlat mustaqilligini e'lon qiladi,". Sessiya qabul qilgan bu "Mustaqillik Deklaratsiyasi" xalqimiz tomonidan katta mamnuniyat bilan kutib olindi.

Shu kundan boshlab respublikada O'zbekistonning iqtisodiy va siyosiy hayotiga doir masalalar mustaqil tarzda hal qilina bordi. O'zbekiston rahbariyati va xalqi mustaqillik sari dadil qadam quyaverdi.

1991 yil 17 martda umumxalq referendumi o'tkazildi. Referendumda O'zbekiston xalqining mutloq ko'pchiligi O'zbekistonni mustaqil respublika sifatida qo'rish xoxishi borligi namoyon bo'ldi

O'zbekistonda respublikaning davlat mustaqilligiga doir mutlaqo yangi davlat ramzlari tayyorlash va qabul qilish ishlari ham dadil boshlab yuborildi. Xususan, 1991 yil 15 fevralida O'zbekiston Oliy Kengashi "O'zbekistonning davlat ramzlari to'g'risida" maxsus qaror qabul qildi

O'zbekistonning suvereniteti uchun ko'rash, avvalo, respublikada qabul qilingan har bir qonunning mazmuni va mohiyati jixatidan sobik Ittifoq qonunlaridan tubdan farq qilinishida, bundan tashqari, har bir qonun avvalgidek Ittifoq qonuniga moslashtirib emas, balki respublika manfaatini ifoda etishi bilan ajralib tura boshladi. Jumladan, 1991 yil 22 iyulida O'zbekiston Oliy Kengashi Prezidiumining "O'zbekiston hududida joylashgan Ittifoqqa buysunuvchi davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlarni O'zbekistonning huquqiy tobeligiga o'tkazish" to'g'risidagi qarori, O'zbekistonning milliy suvereniteti uchun tashlangan qadamlar dalilidir.

80-yillarning ikkinchi yarmiga kelib sobik SSSR ning ijtimoiy-siyosiy holatida inqirozli holat tobora kuchaydi. Bu holat ayniqsa, ko'pchilik respublikalarning ittifoq tarkibidan chiqish, o'z-o'zini belgilash, huquqini berish, Markazning siyosiy-iqtisodiy, harbiy va tashqi siyosiy sohalardagi rolini qayta ko'rish kabi talablarning xaqli ravishda qo'yilishida aksini topdi. lekin, markaziy rahbariyat xalqlar va ittifoqchi respublikalar siyosiy rahbariyatining chinakam mustaqillikka intilishi bilan hisoblashmadi. Bu munosabatni Markazning Boltiqbo'yi respublikalarning ittifoq tarkibidan chiqib ketish, O'zbekistonda, keyinchalik esa boshqa respublikalarda ham prezidentlik boshqaruvining joriy etilishi va bu respublikalar tomonidan suverenitet to'g'risidagi Deklaratsiyalarning qabul qilinishiga tish-tirnog'i bilan qarshilik ko'rsatganligida ham ko'rish mumkin.

Lekin, ba'ribir harakatga kelgan inqiroziy holatni endi to'xtatib bo'lmas edi. Shu sababdan ham, davlat yemirilishidan jiddiy xavotirga tushgan partiya-davlati rahbariyati 1990 yilning kuzida ittifoq markazi va respublikalar o'rtasidagi munosabatlarni yangi holatga o'tkazish maqsadida mo'zokara jarayonini boshlashga majbur bo'ldi

Chunki, SSSR Oliy Soveti ham, SSSR Prezidenti va hukumati ham inqiroziy holatdan chiqishning yo'lini topa olmay qolgan edi. o'shayillar ittifoq bo'yicha prezidentlik lavozimini egallab turgan M.Gorbachev mamlakatni tanazuldan olib chiqish yo'lidaboshini qaysi eshiklarga urmadi. G'x jadallashtirish kontsepsiyasini uylab topdi, goh fan-texnika taraqqiyoti deb butun mamlakatni alg'ov-dalg'ob qildi Undan natija chiqmagach, agrosanoat kompleksining qayta qurish rejalarini ishlab chiqdi. Shundan so'ng kadrlar siyosati masalasini ko'tardi. U o'zini qayokka urmasin, harakatlari samarasiz bo'laverdi. Bora-bora, eng muhimi-inson omili ekanligini tushundi, Biroq endi kech bo'lib qolgan, g'isht qolipdan ko'chgan edi.

1990 yil oxirlariga kelib Boltiqbo'yi mamlakatlari mustaqillik to'g'risidagi talablarni SSSR Oliy Kengashi majlisi va xalq deputatlari quriltoyiga kundalang qilib qo'rganlaridan so'ng Prezident M. Gorbachev bir guruhi deputatlar va rahbarlar bilan vaziyatni urganish, aniqrog'i, tazyiq qilish, ta'sirini o'tkazish maqsadida Boltiqbo'yiga bordi. Guruhi tarkibida O'zbekiston Prezidenti I.Karimov ham bor edi. U yerda I.Karimov xaqiqatni bilan yuzma-yuz keldi va shunda juda katta qat'iyat va favqulodda jur'at bilan munosabatini bildirdi: Komissiya ishini yakunlamasdan Gorbachevni ham, uning manfaatlarini qo'llab-quvvatlovchi guruhni ham tashlab, tezda orqaga qaytdi. Bu bilan u Boltiqbo'yi xalqlarining talablari qonuniy ekanligi, mustaqillik SSSR tarkibidan chiqish-tarixiy xaqiqat, inson haq-huquqlarining tanttanasi ekanligini oshkora namoyon qildi Xaqiqatdan ham, ittifoq tarkibida turib hech qanday milliy ravnaq, ma'naviy taraqqiyot to'g'risida gap bo'lishi ham mumkin emas edi.

1991 yil avgust oyiga kelib butun mamlakatda voqealar shu darajada chuvalashib ketdiki, uning yechimini topish o'ta mushkul bo'lib qoldi Shu vaziyatdan foydalanib 19-21 avgust kunlari Moskvada davlat tuntarishi qilishga o'rinib ko'rildi. Favqullodda holat davlat qo'mitasi tuzilib, SSSR Prezidenti M. Gorbachev zo'ravonlik bilan vazifasidan chetlashtirildi.

Ana shunday og'ir, sarosimali tahdid va taxminlar paytida O'zbekiston rahbariyati korxona va xo'jaliklarning rahbarlari, xalq noiblari, barcha sofdil kishilar, xalqni matonat va osoyishtalikka da'vat qildilar. Ayniqsa, Prezident Islom Karimovning bo'layotgan voqealarga munosabati barchani qanoatlantirdi, uning halqqa suyanganligi u bilan dardlashganligi, xalq bilan hukumat o'rtasida sog'lom munosabatning vujudga kelishiga olib keldi.

Hindiston safaridan qaytgan O'zbekiston Prezidenti I.Karimov, 19 avgust kuni kechqurun Toshket shahrining faollari bilan bo'lgan uchrashuvda qat'iyatlik bilan O'zbekiston nuqtai nazarini ma'lum qildi va Markazdan bildirilgan qonunga xilof bo'lgan har qanday ko'rsatmalarni respublika rahbariyati tomonidan bajarilishni man etdi. 20 avgustda O'zbekiston SSSR Oliy Kengashi Rayosati va O'zbekiston SSR Prezidenti xo'zuridagi Vazirlar Mahkamasining respublika rahbarlari ishtirokida qo'shma majlisi bo'ldi. Unda fitna munosabati bilan vujudga kelgan vaziyat muxokama qilinib, O'zbekistonning mustaqillikka erishish yo'li o'zgarmasligi haqida Bayonot qabul qilindi. Unda O'zbekiston Mustaqillik Deklaratsiyasi qoidalarini amalga oshirish yo'lidaboraveradi, deb ko'rsatildi. o'shakuni O'zbekiston Prezidenti I.Karimov respublika aholisiga murojaat bilan chiqib, O'zbekistonning mustaqilligiga erishish yo'li qat'iy ekaniligini yana bir bor alohida o'qtirdi.

Shunday og'ir sharoitda, tarixiy vaziyatni to'g'ri baholay bilish qobiliyatiga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov Oliy Kengash sessiyasini chaqirish va unda O'zbekiston Mustaqilligi haqida Qonun qabul qilishni talab qildi. Respublika Oliy Kengashi 1991 yil 26 avgust kuni O'zbekiston davlat mustaqilligi to'g'risida qonun loyixasini tayyorlash hamda 31 avgustda Oliy Kengash sessiyasini chaqirishga qoror qildi.

2. 1991 yilning 31 avgustida O'zbekiston zamonaviy tarixining yangi davri boshlandi. Shu kuni Oliy Kengashning navbatdagi tashqari oltinchi sessiyasi "O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini e'lon qilish to'g'risida" qaror qabul qildi, tegishli Bayonot bilan chiqdi va "O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to'g'risida"gi Qonunni tasdiqladi. Mamlakat taqdiri hal bo'lgan bu xujjatlarda xalqning asriy orzulari mujassamlandi: u o'z takdirini o'zi hal qiladigan bo'ldi;

o'zeridagi barcha tabiiy boyliklarning, ota-bobolari mehnati bilan yaratilgan butun ishlab chiqarish va ilmiy-texnik kuch qudratning to'la huquqli egasiga aylandi;

buyuk tarixi va madaniyatining munosib vorisi, buyuk ajdodlarning urf-odatlar va insonparvar an'analarning davomchisi, porloq kelajaging mustaqil ijodkori bo'ldi;

"O'zbekiston Respublikasining Davlat Mustaqilligini e'lon qilish to'g'risida"gi qarorda "1 sentabr O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik kuni deb belgilansin va 1991 yildan boshlab bu kun bayram va dam olish kuni deb e'lon qilinsin", - deb qat'iy belgilab qo'yildi.

Shunday qilib, xalqimizning asriy orzusi, umidlari o'shaldi, ruyobga chiqdi uzoq yillar davom etgan kurash natijasida mamlakatimiz, xalqimiz siyosiy mutelikdan, asoratdan qutildi. Dunyo haritasida yana bitta mustaqil davlat - O'zbekiston Respublikasi paydo bo'ldi. O'zbekiston tarixida yangi davr milliy istiqbol davri boshlandi. O'zbekiston uchun mustaqil ichki va tashqi siyosat yurgizish, xalqimiz uchun taqdirini o'zi belgilash, o'zlari uchun munosib turmush yaratish imkoniyati vujudga keldi.

O'zbekiston mustaqilligi mamlakat xalqi tomonidan zo'r quvonch va mamnuniyat bilan kutib olindi. Bu holatni 1991 yil 29 dekabrda o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasining referendumida yakunlaridan ham yaqqol ko'rib olish mumkin. Umumxalq referendumida 9 million 898 ming 707 kishi yoki saylov ro'yxatiga kiritilganlarning 94,1 foizi qatnashdi. O'zbekiston Respublikasining mustaqil davlat deb e'lon qilinishini yoqlab 9 million 718 ming 155 kishi yoki referendumda qatnashganlarning 98,2 foizi ovoz berdi. Demak, O'zbekistonning Dalat mustaqilligi umumxalq tomonidan yakdillik bilan ma'qullandi.

o'sha, 1991 yilning 29 dekabrda xalqimiz uzoq yillik mustamlakachilikdan so'ng mustaqillik ramzi sifatida birinchi marta umumxalq xoxish-irodasi bilan mustaqil O'zbekiston Respublikasi Prezidentini sayladi.

O'zbekiston Prezidenti saylovi O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining VIII sesiyasida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi qonun asosida o'tkazildi. Bu saylovning muhimtomon shuki, u birinchi marta muqobillik asosida o'tdi, ya'ni Oliy lavozimga ikki nomzod- O'zbekiston XDP va O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiya nomzodi I.A.Karimov va "Erk" Demokratik partiyasi vakili Saloy Madaminov (Muhammad Solix) nomzodi qo'yildi.

Saylovlar yakuniga ko'ra 8 million 514 ming 136 kishi yoki ovoz berishda qatnashganlarning 86 foizi I.Karimov nomzodini 1million 220 ming saylovchi (12,3 %) Saloy Madaminov nomzodini yoqlab ovoz berdi. Markaziy saylov komissiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risidagi qonunning 35-moddasiga asosanib Islom Abdug'anievich Karimovni 1991 yil 29 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga saylangan deb hisoblashga qaror qildi vazifasini bajarishga kirishar ekan, I.Karimov O'zbekiston Kengashining 1992 yil 4 yanvarda bo'lgan navbatdan tashqari IX sessiyasida qasamyod qildi 1995 yil 26 martda umumxalq ovozi (referendumi) bilan I.Karimovning Prezidentlik vakolati 1997 yildan 2000 yilgacha o'zaytirildi. O'zbekiston Respublikasining oliy Majlisi tarixan qisqa vaqt ichida jamiyatda tubdan o'zgarishlar, huquqiy demokratik davlatni vujudga keltirish, turmushda demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish borasida katta ishlar amalga oshirilganligi va ana shu keng miqyosli islohotlarni o'zluksiz davom ettirish maqsadida Prezident I.A.Karimov vakolatini o'zaytirish yuzasidan umumxalq referendumini o'tkazishga qaror qilgan edi. o'tkazilgan referendum mamlakat hayotida katta siyosiy - ijtimoiy ahamiyat kasb etdi.

2000 yil 9 yanvarda mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida yana bir unitilmas tarixiy voqea bo'lib o'tdi. 11 yanvarda O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining navbatdagi majlisi 2000 yil 9 yanvar kuni bo'lib o'tgan O'zbekiston Prezidenti saylovi natijalariga bagishlandi.

Majlisda qayd etilgandek 2000 yil 9 yanvari mustaqil O'zbekistonimiz tarixida asrlar tutashgan paytda sodir bo'lgan, davlatimizning XXI asrdagi hayotiga va taraqqiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan muhim siyosiy voqea sifatida muhrlanib qoladi O'zbekiston fuqarolarining aksariyati xozirga davlat boshlig'ining rahbarligi ostida va tashabbusiga ko'ra amalga oshirilayotgan siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar qo'llab-quvvatlangan holda Islom Karimov nomzodi uchun ovoz berdi. Bo'lib o'tgan saylovning ahamiyati uning muqobillik va demokratik tamoyillar asosida o'tganligidadir. Saylovchilarga tanlash imkoniyati berildi va ular xoxish-irodasiga binoan, o'zi tanlagan nomzod uchun ovoz berdi. Shak-shubhasiz bu hol jamiyatimizda siyosiy fikrlar xilma-xilligi va qarashlarining turlicha bo'lishi uchun katta turtki berdi, davlatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotining yanada erkinlashtiriliishiga zamin hozirladi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov Komissiyasi okrug saylov komissiyalaridan kelgan bayonnomalar asosida 9 yanvarda bo'lib o'tgan saylovda ro'yxatga olingan 12 million 746 ming 903 saylovchidan, 12 million 123 ming 199 saylovchi ishtirok etganligini, bu esa ro'yxatga olingan saylovchilarning umumiy miqdorining 95,1 foizini tashkil etishini ma'lum qildi Fidokorlar milliy demokratik partiyasidan nomzodi ko'rsatilgan I.Karimov uchun 11 million 147 ming 621 saylovchi yoki saylovchilarning 91,9 foizi ovoz berdi. O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan nomzodi ko'rsatilgan Abdulhafiz Jalolov uchun 505 ming 161 saylovchi yoki 4,17 foiz saylochi ovoz berdi.

O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi Qonunining 35-moddasiga muvofik, O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi Islom Abdug'anievich Karimovning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga saylanganligi to'g'risida qaror qabul qildi.

3. O'zbekiston o'zmustaqilligini qo'lgakiritishidan ancha oldin respublikaning davlat mustaqilligiga doir mutlaqo yangi davlat ramzlarini tayarlash va qabul qilish ishlari boshlab yuborilgan edi. Xususan, 1991 yil 15 fevralda O'zbekiston Oliy Kengashi "O'zbekistonning davlat ramzlari to'g'risida" maxsus qaror qabul qildi

O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishgach jahon xalqaro talablar va me'yorlar doirasida qiyofasini ko'rsatmog'i, buning uchun esa jahon butun imkoniyatlarini, o'zigaxos jihatlarini ifodalovchi davlat ramzlariga ega bo'lmog'i lozim edi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991 yil 18 noyabrda bo'lib o'tgan VIII sessiyasi "O'zbekiston Respublikasining davlat bayrog'i to'g'risida" qonun qabul qildi O'zbekiston Respublikasining davlat bayrog'i va uning ramzi bizning mamlakatimiz hududida ilgari mavjud bo'lgan g'oyat qudratli saltanatlar bayrog'iga xos bo'lgan eng yaxshi an'analarni davom ettirgan holda respublikaning tabiatiga xos bo'lgan xususiyatlarni, xalqimiz milliy va madaniy sohalaridagi o'zligini aks ettiradi. Mamlakatimiz Davlat bayrog'i yurtimizning o'tmishi, bugungi kuni va kelajagining yorqin ramzidir.

1992 yil 2 iyulda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining X sessiyasida "O'zbekiston Respublikasining Davlat gerbi to'g'risida" Qonun qabul qilindi. Davlat gerbidagi har bir belgi chuqur ma'noga ega.

O'zbekiston Respublikasining Oliy Kengashining 1992 yil dekabrda bo'lib o'tgan XI sessiyasi tomonidan O'zbekiston birinchi Konstitutsiyasining qabul qilinishi mamlakat tarixida olamshumul voqea bo'ldi

Shu sessiyada "O'zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi to'g'risida"gi Qonun ham qabul qilindi. Shoir Abdulla Oripov va bastakor Mutal Burxonov tomonidan tayyorlangan madhiya varianti tasdiqlandi.

O'zbekiston Prezidentining 1994 yil 16 iyunidagi Farmoniga muvofiq 1994 yilning 1 iyulidan boshlab O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasi - so'm muomalaga kiritildi.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining ramzlari to'g'risida Prezident I.Karimov: - "Milliy valyuta, bayroq, gerb, madhiya, Konstitutsiya kabi davlat va xalqning ramzi, mustaqillikning muqaddas belgisidir!" - dedi.

Har qanday mustaqil davlatlarning huquqiy asosi - bu uning asosiy Konuni - Konstitutsiyasidir. Har qanday jamiyat kelajakni ko'zlab yashaydi va uning poydevorini imkon qadar mustahkamroq ko'rishga harakat qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, davlatimiz, jamiyatimiz erishgan buyuk yuto'q - O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi bo'ldi

Konstitutsiya har qanday davlatning yuzi, obru-e'tibori ham hisoblanadi. Chunki Konstitutsiya davlatni davlat, millatni millat sifatida dunyoga tanitadigan qomusnomadir. Shu ma'noda asosiy Konunimiz xalqimizning irodasini, ruhiyatini, ijtimoiy ongini va madaniyatini aks ettiradi. Vaholanki, uning ishlab chiqilishi va muhokama etilishida butun xalq ishtirok etdi.

Asosiy Konunimizni baholashda AQSh, Buyuk Britaniya, Frantsiya, BMT, Yevropa Xavfsizlik va hamkorlik kengashi kabi nufu'zli davlat va xalqaro tashkilotlarning olimlari faol qatnashdilar. Natijada O'zbekiston Konstitutsiyasi eng taraqqiy etgan mamlaktlar - AQSh, Frantsiya, Germaniya, Italiya kabi G'arb davlatlari, Misr, Turkiya, Hindiston va boshqa Sharq davlatlarining boy tajribasidan eng demokratik jihatlarini, insonparvarlik g'oyalarini tarannum etuvchi xalqaro xujjatlarning talablarini o'zida mujassamlashtirdi.

Shu bilan birga Konstitutsiyada o'zbek xalqining tarixiy milliy va islomiy qadriyatlari mumkin qadar to'laroq aks ettirishga harakat qilingan. Buyuk alloma Abu Nasr al-Forobiy davlatni boshqaruvchi kishilarning xalq o'rtasida obru-e'tiborga ega bo'lishi, xalq tomonidan saylab qo'yilishini talab qilgan bo'lsa, ulug' bobomiz Sohibqiron Amir Temur to'zuklarida

davlatni boshqarishda oliy tabaqaga oid sayidlardan tortib, xunar axligacha bo'lgan ja'mi 12 tabaqa kishilariga suyanib ish ko'rishni davrlarida alohida ta'kidlab o'tganlar, "Qaerda qonun hukmronlik qilsa, shu yerda erkinlik bo'ladi" - degan so'zlarni zarhal harflar bilan bittirganlar.

O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasini yaratish g'oyasi 1990 yil 20 iyunida Mustaqillik Deklaratsiyasining qabul qilinishi munosabati bilan o'rta qo'yilgan edi. Oliy Kengashning ikkinchi sessiyasida Mustaqillik Deklaratsiyasining muhim tamoyillari asosida davlatning yangi Konstitutsiyasi ishlab chiqilishi lozim degan xulosaga kelindi. Sessiya Prezident I.Karimov raisligida Konstitutsiyaviy Komissiya to'g'risida qaror qabul qildi

Konstitutsiyaviy komissiya ma'qullagan Konstitutsiya loyihasining birinchi varianti 1991 yil noyabrda tayyorlab bo'lindi. Ushbu variant muqaddima, olti bo'lim, 158 moddadan iborat edi. Konstitutsiya loyihasining ikkinchi varianti 1992 yil bahoriga kelib ishlab chiqildi Bu variant 149 moddadan iborat edi. Puxta ishlovlardan so'ng O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining loyihasi 1992 yil 26 sentabrda Konstitutsiyaviy komissiya qarori bilan umumxalq muxokamasi uchun matbuotda e'lon qilindi.

Un ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining XI sessiyasi 1998 yil 8 dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini qabul qilish haqida"gi masalani ko'rdi va shu masala yuzasidan Konstitutsiyaviy komissiya raisi, Prezident ma'ro'za qildi ma'ro'zasida Prezident I.Karimov shunday dedi:

"Hur O'zbekistonning tarixida birinchi Konstitutsiyani qabul qilish-jumhuriyatimizning yangidan tug'ilishidir, huquqiy mustaqilligimizga mustahkam poydevor qurishdir... Konstitutsiyamiz asosiy qonunimiz sifatida davlatni davlat qiladigan, millatni millat qiladigan qonunlarga asos bo'lishi muqarrardir" (I.Karimov. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. T., "O'zbekiston", 1992 44-bet)

Sessiya ishtirokchilari yakdillik bilan Konstitutsiyani qabul qildilar. Qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 6 bo'lim, 26 bob, 128 moddadan iborat.

Konstitutsiyaning eng muhim mohiyati shundan iboratki, unda "davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat hamda fuqarolar oldida mas'uldirlar" deyilgan, ya'ni fuqarolar manfaatining ustunligi qonuniy ravishda mustahkamlangan va kafolatlangan. Sobiq totalitar to'zum sharoitida bunday fikrni hech kim xayoliga ham keltira olmas edi.

Bir so'z bilan aytganda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi asosiy, huquqiy va xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan buyuk voqea bo'ldi.

4. Mustaqillika erishgan O'zbekiston oldida jahon andozalariga mos keladigan davlat qurish, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sohada tub islohotlarni amalga oshirish, ularni qonun bilan mustahkamlaydigan huquqiy tizimni vujudga keltirish vazifasi turardi, mamlakat qaysi yo'ldan va qanday rivojlanishi kerak degan og'ir va murakkab savollarga javob topish zarur edi.

Boshqa mamlakatlar qatori, O'zbekiston jahon tajribalari, xalq tarixi va an'analarini hisobga olgan holda umumbashariy taraqqiyotning keng madaniy yiliga kirishi kerak edi. Ijtimoiy va milliy taraqqiyotning bosh yo'nalishlari esa quyidagilardan iboratdir:

1. Ijtimoiy-siyosiy sohada-ma'muriy-bo'yruqbozlik, avto-ritar to'zum mexanizmi va tuzilmalaridan qutulish hamda davlat qurilishining demokratik huquqiy tamoyil va myo'rlariga o'tish, fuqarolik jamiyatga o'tishning poydevorini qurish;
2. Ijtimoiy-iqtisodiy sohada-insonning ishlab chiqarish vositalaridan begonalashuvidan, rejali-taqsimotchilik tizimidan voz kechish va bozor munosabatlariga, ko'ptarmoqli iqtisodga hamda rangbarangli mulkchilik shakllariga o'tish;

3. Ma'naviyat sohasida-aqidabozlik va o'ta siyosatlashtirilgan mafkura hukmronligidan qutilish, yuksak ma'naviyat va madaniyat, kishilarni tarixiga, xalqning ma'naviy merosi va an'analariga xurmat ruhida tarbiyalash, jahon madaniyati yutuqlarini egallash;

4. Xalqaro munosabatlar sohasida-butun dunyo taraqqiyotidan ajralib qolishdan, o'zini chetga olishdan va unga qarshi turishdan voz kechish, jahon hamjamiyatiga kirib borish va uning bilan teng huquqli hamkorlikka yo'l ochish.

Ana shu maqsadlarga qanday qilib erishish mumkin? Inqilobiy siltov, sakrash orqalimi yoki mavjud ahvol va imkoniyatlarni hisobga olgan holda bosqichma bosqichli o'zgarishlar yo'li-evolyutsion yo'l bilanmi?

Turli mamlakatlar va xalqlar tarixida bu ikki variant bir necha bor sinovlardan o'tgan. Bir tomondan rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuningdek Markaziy Osiyo mintakasining buyuk o'tmishi ham shuni yaqqol ko'rsatadiki, islohotlarning boqichma bosqich evolyutsion yo'lini tanlagan mamlakatlar yuksak taraqqiyot va gullab-yashnashga nisbatan kam ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy. moddiy chiqimlar orqali erishganlar.

Ijtimoiy to'zum binosini shunchaki yengil yoki atroflicha ta'mir etish yo'li bilan emas, balki uni tamomila yangi tamoyillar asosida, poydevoridan tomigacha tubdan qayta qurish yo'li bilan bunyod etish mumkin, holos.

O'zbekiston jahon tajribalariga, xalqi xususiyatlari va tarixiy donishmandligiga tayanib o'zigaxos istiqlool va taraqqiyot yo'lini tanladi, yangi jamiyat barpo qilish uchun andozasini ishlab chiqdi Bunda u asosiy umidini manbalari va imkoniyatlariga qaratdi.

Albatta, mamlakat uchun xayot-mamot bosqichi bo'lgan bir paytda uning yangi jamiyatga o'tish bilan bog'liq vazifalarini bajarish davlat rahbaridan yangi sharoitga mos boshqaruv tizimini ishlab chiqishni, jamiyatning iqtisodiy asosini vujudga keltirishni taqozo qiladi. Aholining barcha toifalarini yagona maqsad atrofida birlashtiruvchi g'oyalar tizimini yaratishni talab etadi. Ana shu O'zbekistonning o'zigaxos istiqlool va taraqqiyot yo'lini Prezident Islom Karimov ishlab chiqdi va bu islohotlar kontseptsiyasi bir muncha umumiy va mujassam holda u ta'riflab bergan besh tamoyilda ifodasini topdi.

Birinchidan, iqtisodiyotni mafkuradan batamom holi qilish kerak. Iqtisodiy islohotlar hech qachon siyosat ortida qolmasligi kerak u biror mafkuraga buysundirilishi mumkin emas. Buning ma'nosi shuki, iqtisodiyot siyosatdan ustun turishi kerak.

Ikkinchidan, murakkab o'tish davrida davlatning o'zi bosh islohotchi bo'lishi zarur. Davlat butun xalqning manfaatlarini ko'zlab, islohotlar jarayonining tashabbuskori bo'lishi, iqtisodiy taraqqiyotning yetakchi yo'nalishlarini belgilashi, iqtisodiyotda, ijtimoiy sohada va suveren davlatimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida tub o'zgarishlarni amalga oshirish siyosatini ishlab chiqishi va izchil ruyobga chiqarishi kerak.

Uchinchidan, qonun ustivorligiga erishish, qonunlarga rioya qilish lozim. Buning ma'nosi shuki, demokratik yo'l bilan qabul qilingan yangi Konstitutsiya va qonunlarni hech istisnosiz hamma xurmat qilishi va ularga og'ishmay rioya etishi lozim.

To'rtinchidan, demografiya sohasidagi real ahvolni, aholining mavjud turmushi darajasini hisobga olgan holda bozor munosabatlariga o'tish bilan bir qatorda kuchli ijtimoiy siyosatni o'tkazish. Ijtimoiy ximoyalash va kafolatlarning kuchli, ta'sirchan mexanizmi mavjud bo'lgandagina ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlagan holda bozor iqtisodiyoti sari tinimsiz rivojlanib borishni ta'minlash mumkin.

Beshinchidan, yangi iqtisodiy bozor munosabatlarini puxta uylab, bosqich ma-bosqich, ya'ni evolyutsion yo'l bilan qaror toptirish mumkin.

Demokratik jarayonlarni va iqtisodiy o'zgarishlarni muvaffaqiyatli isloh qilish uchun barcha tamoyillar birday muhim belgilovchi ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Prezidenti I.Karimov mustaqillikning bir yilligi arafasida jahon "O'zbekistonning o'zistiqlol va taraqqiyot yo'li" nomli asarida yangilangan jamiyatda yashovchi har bir kishining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy turmush tarzini kafolatlovchi yo'llarini ko'rsatib bergan bo'lsa, "O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" kitobida iqtisodiyotni tubdan isloh qilishga doir beshta tamoyilning ahamiyatiga yana bir bor to'xtaldi. Xususan, bozor munosabatlariga bosqich ma-bosqich o'tishning O'zbekiston uchun naqadar afzalliklariga alohida e'tibor berildi.

Prezident I.Karimov mustaqillikning dastlabki kunidan boshlab yangi jamiyatga mos siyosiy islohotlar o'tkazish yo'llarini oqilona ko'rsatibgina qolmay, ayni paytda jamiyatning bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tish tamoyillarini ishlab chikdi, uni izchil amalga oshirish chora-tadbirlarini ko'rdi. Jahon tajribasi, O'zbekistonning milliy xususiyatlari, imkoniyatlari va shart-sharoitlari asosida taraqqiyotning "O'zbek modeli" ishlab chiqildi

Shunday qilib, XX asr 90-yillarning boshlariga kelib O'zbekiston xalqlari tarixida misli ko'rilmagan tarixiy voqea yuz berdi. O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lgakiritdi. Dunyo haritsida 1991 yil 1 sentabrdan boshlab yana bitta mustaqil, to'lahuquqli suveren davlat - O'zbekiston Respublikasi paydo bo'ldi.

Yangi O'zbekiston o'ziga xos istiqlol va taraqqiyot yo'lini tanladi.

Mustaqillikning ilk kunlaridayok Prezident Islom Karimov huquqiy demokratik davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalasini dolzarb vazifa qilib o'rta tashladi.

Demokratik jamiyat qurish bobida hamma davlat uchun tayyor qolip va andozalar yo'q. Prezident Islom Karimov aytganidek, dunyoda bir-biriga o'xshagan ikkita inson bo'lmaganidek, bir-biriga aynan o'shagan ikkita davlat ham yo'q.

Demokratik jamiyatning xalqaro miqyosida e'tirof etilgan bir qator tamoyillari bor: insonning xoxish-irodasini erkin bildirish va uni amalga oshirish; ozchilikning ko'pchilikka bo'ysinishi; dalat va jamiyat boshqaruvida qonun ustivorligi; davlat asosiy organlarining saylab qo'yilishi va ularning saylovchilar oldida hisob berishi va boshqalar. Ayni ana shu tamoyillar asosida jahon davlatchiligi eng ilg'or tajribalarga mos keladigan, uni dunyo tan oladigan, inson huquqlari har jihatdan kafolatlanadigan jamiyatni barpo etish mumkin.

O'zbekiston demokratik jamiyat qurishda jahon xalqlari tajribasi sinovidan o'tgan ana shu tamoyillarga asoslandi. Shu bilan birga O'zbekiston demokratik, fuqarolik jamiyat qurilishida xalqimizning necha ming yillik tarixiy va ma'naviy taraqqiyoti tajribasiga, milliy davlatchiligimiz negizlariga, ma'naviy merosimiz ildizlariga, milliy xususiyatlarimiz va boy an'analarimizga tayanish yo'lini tutdi.

Ma'lumki, Markaziy Osiyo xalqlari o'zlarining ming yilliklar mobaynida shakllangan olamshumul siyosatlari, ma'naviy barkamol davlatchilik an'analari bilan jahon davlatchiligi va siyosati taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ulug' bobolarimiz Somoniylar, Mahmud G'aznaviy va Xorazmshohlarning adolat va insonparvarlikka tayangan saltanatlari, Sohibqiron Amir Temurning turkiy ulusni birlashtirib, markazlashgan davlat barpo etishi, millat iftixori uchun ko'rashishi va buyuk Temuriylar saltanatiga asos solishi va boshqa tarixiy xaqiqatnilar jahon siyosatdonlari tomonidan yuqori baholangan. Prezident I.Karimov siyosati ana shunday qadimiy va boy tajribaga tayandi.

Mustaqillikka erishgan har bir xalq davlat qurilishining u yoki bu turini aniq siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa sharoitlariga, tarixiy an'analari va ma'naviy-ahloqiy qadriyatlariga qarab o'zi tanlaydi.

Shuning uchun ham har bir mamlakat va xalqning davlat qurilishi o'ziga xos va farqli xususiyatlarga ega bo'ladi. Shunga qaramasdan, xalqaro tan olingan bir qancha muhim tamoyillar borki, ular insoniyat tarixiy taraqqiyotining Hozirgi bosqichida madaniy demokratik davlatning asosiy quyidagi xususiyatlarni ifodalaydi:

Birinchidan, davlat - bu zaruriy ob'ektiv reallik bo'lib, jamiyat mavjudligi va faoliyatining hayotni adolatli va huquqiy asosda tashkil etishning asosiy shartidir.

Davlatning milliy kontsepsiyasi uning rivojlanishi, takomillashuvi, faoliyatining samaradorligini ta'minlash xususiyatidan kelib chiqadi.

Ikkinchidan, davlat - bu shunchaki zaruriy ob'ektiv reallik bo'libgina qolmay, u jamiyatning extiyoji, uning barcha a'zolari uchun muayyan kadriyat hamdir. Tarixning ko'pasrlk tajribasi va hozirgi zamon tajribalari ham shuni aniq ko'rsatib turibdiki, davlat hokimiyatining zaifligi, kuchsizligi aksariyat hollarda fojiali xodisalarga olib keladi.

Uchinchidan, demokratik davlat ayrim bir ijtimoiy qatlamlar, guruhlar va sinflarga emas, balki butun jamiyat mafaatlari xizmat qilish uchun kerak. U butun xalq, butun jamiyat mafaatlarini ifodalaydi.

To'rtinchidan, demokratik davlat huquqni, faoliyat usullari va mexanizmlarini takomillashtirish fuqarolik jamiyatiga tobora yaqinlashish yo'lidan muntazam rivojlanib boradi.

Beshinchidan, demokratik davlatning vazifasi inson vafuqarolar erkinliklari va xuqularini kafolatlashdan iborat.

Demokratiyani davlat qurilishini tashkil etishning shunday bir shakli deb belgilash mumkinki, unda siyosiy hokimiyatni tashkil etishda, uning faoliyatining bosh yo'nalishlarini belgilashda va nazorat qilishda xalq ishtirok etadi.

Jahon tajribalarning guvohlik berishicha, insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida davlat qurilishining oliy, madaniy shakli demokratiyadir va u quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

Xalqning erkin xoxish-irodasi;

fuqarolarning teng huquqligi;

inson huquqlarining ustivorligi;

Hokimiyat organlarining saylanib qo'yilishi;

ularning saylovchilarga bo'ysunishi;

tayinlash yo'li bilan shakllanadigan davlat organlarining saylab qo'yiladigan organlar oldida hisob berishga burchiligi;

hokimiyat tarmoqlarining taqsimlanganligi;

Jahon hokimiyati tomonidan qabul qilingan va eng demokratik me'yorlariga javob beradigan bu tamoyillar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida aniq ifodalangan va qonuniy mustahkamlangan. Istiqlol yillari yangi mustaqil O'zbekistonning milliy davlatchiligi poydevorini barpo etish sohasida puxta va jiddiy ish olib borilgan davr bo'ldi. Ma'lumki, davlatchiligimizning qariyb uch ming yillik tarixi Rossiya imperiyasiga zo'rlik bilan qo'shib olinishimiz natijasida o'zilib qolgan edi. Faqat mustaqillikka erishilgandan keyingina xalqaro munosabatlarning teng huquqli sub'ektiga aylangan suveren O'zbekiston jahon yangi davlatchiligini qurish va rivojlantirishga kirishdi.

Faqat istiqlolgina xalqimizga Vatanida o'zini erkin xis qilish, chinakam milliy qadriyatlarni tiklash, milliy davlatchiligini shakllantirish imkonini berdi.

Mustaqillikka erishilgach, xalqimiz oldida keskin muammolar kundalang bo'ldi, Bo'lar:

Birinchidan, eski ma'muriy-buyruqbozlik tizimini, unga muvofiq bo'lgan hokimiyat va boshqaruv organlarini tugatish;

Ikkinchidan, yangi davlatchilikning siyosiy-huquqiy, konstitutsiyaviy asoslarini yaratish;

Uchinchidan, Konstitutsiya va qonunlarda ko'rsatilgandek ijtimoiy munosabatlarning yangi tizimini ham markazdagi, ham joylardagi davlat hokimiyati organlarining yangi tizimini mustahkamlab qo'yish.

Yangi o'zbek davlatchiligi qaror topish jarayoni ham tashqi, ham ichki murakkab sharoitlarda ro'y berdi.

Ichki siyosatimizda biz bir-biriga bog'liq ikki vazifani hal qilishimiz lozim edi. Bu :

Yangi davlatchilikni barpo etishi;

Keng ko'lamli siyosiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish;

Yangi mustaqil davlatlarda islohotlarni amalga oshirish shuni ko'rsatmoqdagi, bozor islohatlarini ruyobga chiqarish iqtisodiyotda tanazzulga, aholining ko'pchilikqismi turmush sharoitining pasayishiga olib keldi. Bu jamiyatda ijtimoiy keskinlikning kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Yangi davlatchiligimizni. Ko'pishlar ibtidosidan boshlash; tashqi siyosat faoliyat bobida yetarli tajribaga ega bo'lmagan holda jahon hamjamiyatida o'rnimizni topishga majbur bo'lgan bir vaziyatda qaror topdirishga to'g'ri keldi.

Umuman olganda O'zbekistonning yangi mustaqil davlatchiligi murakkab sharoitlarda qaror topdi. Mustaqillikning dastlabki bosqichida milliy davlatchilikka poydevor qo'yildi.

Eski, ma'muriy-buyruqbozlik tizimi va unga xos bo'lgan hokimiyat va boshqaruv organlari barham toptirildi. Siyosiy va iqtisodiy boshqarish hamda tartibga solishning ko'pgina tuzilmalari va organlari tugatildi. Ular demokratik qadriyatlar va tamoyillarga yo'naltirilgan yangi davlatchilikning qaror topishi va erkin bozor iqtisodiyotining poydevorlarini yaratish yo'lidagi asosiy to'siq bo'lib keldi.

XX asrning so'ngi un yilligi insoniyat tarixida buyuk o'zgarishlar davri sifatida kiradi: Chunki:

- 1) Mustamlakachilik va irqiy kamsitish tamomila yo'q. bo'ldi; Sotsializm, uning kommunistik mafkurasitugab ketdi;
- 2) Tarix sahnasiga yangi mustaqil davlatlar chiqdi va ular jahon ham jamiyati mamlakatlari orasida o'niga ega bo'lmoqda;
- 3) Kuchlarning an'anaviy joylashuvida Osiyo qit'asi mamlakatlarning roli tobora ortib bormoqda va buni hisobga olib, unga to'zatishlar kiritishga majbur bo'linmoqda;
- 4) Demokratik taraqqiyot qadriyatlar, tamoyillari va me'yorlari tobora hamma bop bo'lib bormoqda. Endilikda ularning zarurligi va amaliy ta'sirini hech qaerda inkor etib bo'lmaydi. Shu bilan birga demokratiya va taraqqiyot tomon borishning o'zigaxos yo'llari borgan sari katta rol o'ynamoqda.

Murakkablashib borayotgan ko'pqtubli dunyodagi shu kabi o'lgan o'zgarishlar O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanishini bevosita va bilvosita belgilab berdi. Borgan sari ochiqlik, demokratik tamoyillarga, umuminsoniy qadriyatlar va me'yorlarga mansublik siyosati respublika ijtimoiy hayotini demokratlashtirish jarayonida ko'rinadi. Shuningdek, bu o'zgarishlarning jahon hamjamiyati ko'zo'ngida idrok qilinishiga ham ta'sir ko'rsatib, respublikaning hozirgi obru-e'tiborini yanada oshiradi.

Demokratik tamoyillar, qadriyatlar va institutlar hayotimizning barcha sohalariga kirib bormoqda.

Jamiyatda mavjud manfaatlar va munosabatlarni mujassam holda ifodalovchi, ijtimoiy-siyosiy institut bo'lmog'i lozim bo'lgan demokratik, huquqiy davlatning qaror topish jarayonini qanday o'tadi?

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi mamlakatni demokratik yo'ldan rivojlantirishning huquqiy kafolatidir.

Asosiy Qonun demokratik jamiyatning qaror topishiga qo'shgan juda katta xissasi shundan iboratki, u mavhum jamiyat yoki umuman xalqning emas, balki muayyan insonning extiyohlari, manfaatlari, huquq va erkinliklariga qaratilgan. Konstitutsiyaviy me'yorlar va qonunlarning ustivorligi fuqarolik jamiyati asoslarini qaror toptirishning asosiy omilidir.

2. 1992 yil dekabrda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining qabul qilinishi mamlakat hayotida o'lgan siyosiy voqea, yangi O'zbekistonni qaror toptirish jarayonidagi muhim qadam bo'ldi

Konstitutsiyaga muvofiq, davlat hokimiyati organlarining avvalgi totalitar to'zimdanda mutlaqo farq qiladigan, hokimiyatlarining, ya'ni qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarning bo'linishi printsipiga asoslangan tizimi yaratildi.

Tashkil etilgan ijro etuvchi hokimiyat organlari tizimi oldingilardan tubdan farq qiladi. Ular rejalash-taqsimlash vazifalaridan holi bo'lib, iqtisodiy siyosatni muvofiqlashtirish va tartibga solish rolini bajaradi. Ko'plab vazirliklar o'rniga bozor sharoitlariga mos bo'lgan xo'jalik birlashmalari, uyushmalari, kontsernlar, korporatsiyalar, holding kompaniyalar tashkil etildi.

Prezident I.Karimov jahon "O'zbekistonning istiqbol va taraqqiyot yo'li" nomli kitobida "...Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati vakolatlarini ajratish asosida milliy davlatchilikni barpo etish, jamiyatning siyosiy tizimini, davlat idoralarning tuzilmasini tubdan yaxshilash, respublika hokimiyati bilan hokimiyatning vakolatlari va vazifalarini aniq belgilab qo'yish, adolatli va insonparvar qonunchilikni vujudga keltirish mumkin", - deb ta'kidlagan edi.

Ma'lumki, 1990 yilda O'zbekistonning yangi tarkibdagi Oliy Kengashi O'zbekistonning mustaqilligini ta'minlashga qaratilgan yangi qonunchilik tizimini vujudga keltirish yo'lidan bordi va uni qadamma-qadam shakllantirishni boshlagan edi. Xususan, Oliy Kengash mamlakatimiz tarixida birinchi bor Prezident sayladi, Mustaqillik Deklaratsiyasini, O'zbekistonning davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida konstitutsiyaviy qonunni va boshqa muhim xujjatlarni ishlab chiqdi va qabul qildi.

O'zbekiston Konstitutsiyasining XVIII bobi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini shakllantirishga bag'ishlangan va uning 76-moddasida: "O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi Oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatini amalga oshiradi", - deb mustahkamlab qo'yilgan. 1994 yil 25 dekabrda Oliy Majlisga saylovlar o'tkazildi va unga 250 deputat saylandi. 1995 yil fevralida bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisining birinchi sessiyasida Prezident I.Karimov "O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari" to'g'risida keng qamrovli ma'ro'za qildi Prezident ma'ro'zasida: - "Vakillik hokimiyatini vujudga keltirishining jahondagi eng demokratik tizimlaridan biri tashkil etildi. O'zbekiston Parlamenti-Oliy Majlis ilk marta ko'ppartiyaviylik asosida saylandi", - dedi.

Insoniyat tarixidan ma'lumki, har qanday jamiyatda davlat va boshqaruv o'shadavlat Konstitutsiyasida ko'zda tutilgandek, uning tub maqsadlariga mos bo'lishi kerak.. Buni O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyingi ijtimoiy hayot ham taqozo qila boshladi. O'zbekistonda prezidentlik instituti o'rnatilgan dastlabki davrda Vazirlar Kengashi ijroiya hokimiyati sifatidagi huquqiy maqomini va vakolatlarini saqlab qolgan edi. Respublikada demokratik jamiyat qurish borasida boshqaruv idoralari tabora takomilashib bordi. Xususan, yangi jamiyat qurish borasida tajribalar ortishi bilan Prezidentlik boshqaruvi ham rivoj topib bordi. Bu borada 1990-1992 yillarda amalga oshirilgan ishlarni misol qilish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 89-moddasida: "O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasida davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig'idir. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti ayni vaqtda Vazirlar Maxkamasining Raisi hisoblanadi", deb qayd qilinadi.

Konstitutsiyada ko'zda tutilganidek O'zbekiston Respublikasi ijroiya hokimiyati Prezidentlik hokimiyati va Vazirlar Maxkamasidan iborat Respublika Prezidenti qoshida ijro etuvchi hokimiyat devoni tuzilgan bo'lib, unga Prezident rahbarlik qiladi. Vazirlar Maxkamasi Prezident tomonidan tuziladi va Respublika Parlamenti tomonidan tasdiqlanadi. Vazirlar Maxkamasiga Prezident Raislik qiladi.

Jahon davlatchiligi tarixi jamiyatning bir holatdan ikkinchi holatga o'tishi kabi inqilobiy o'zgarishlar jarayonini ko'pko'rgan. Ana shunday murakkab sharoitda turli davlatlar turlicha yo'l to'tishgan. Biroq tajriba shuni ko'rsatadiki, tub burilish paytida kuchli ijro hokimiyatini vujudga keltirish, boshqaruv tizginini bir kishi qo'lida mahkam to'tishi zarur ekan, Aniqroq qilib fan tili bilan aytganda, davlat rahbari ayni paytda ijro hokimiyatining rahbari ham bo'lmog'i lozim.

Ba'zilar kuchli ijroiya hokimiyati diktatura va zo'ravonlikni keltirib chiqaradi, tashabbuslarni bo'g'ib tashlaydi, erkin fikr va ijodiy g'ayratni sundiradi, deyishadi. Prezident I.Karimov esa kuchli ijroiya hokimiyatini jamiyatda yuz berayotgan yangilanishlar, yangicha tafakkur, tashabbus va islohchilik faoliyatini o'tmish illatlaridan, boqimandalik, sustkashlik va tekinox'rlilik kasalligidan asrash, qonunning to'la quvvat bilan ishlashini ta'minlash zaruriyati deb tushunadi. Prezident I.Karimov tasavvurida kuchli ijroiya hokimiyati, eng avvalo qonunlar va boshqa aktlarning to'la ijro etilishini ta'minlash, ikkinchidan, boshqaruv organining o'zi ham amaldagi qonunlarga buysunib, ular doirasida faoliyat ko'rsatishi demakdir.

Prezident Islom Karimovning Prezidentlik lavozimidagi faoliyatni sinchkovlik bilan ko'zatib, "Agar ogoh sen..." kitobida taniqli jurnalist, siyosatshunos olim Narzulla Jo'raev keltirgan xulosalar kitobxonni befarq qoldirmaydi. "Ayrin muholiflarimiz, - deb qayd qiladi, muallif asarida, - Prezident Islom Karimovni yakka hokimlikda, boshqaruv organlarining asosiy bug'inlarini vakolatiga olganlikda ayblashadi. Darhaqiqat u Respublika Prezidenti va ayni paytda mamlakat Vazirlar Maxkamasining ham raisi. Ana shu nuqtai nazardan muholiflar mamlakatda Parlamentar-Respublika boshqaruvi joriy etilishi tarafdori bulishmoqda. Biroq bu bir yoqlama gap va tarixiy tajribani bilmaslik oqibati. Ularning fikricha boshqaruvning Prezidentlik-Respublika shakli totalitar tuzumiga olib kelar emish" (Juraev N. Agar ogoh sen ... Portretga chizgilar. siyosiy esse. - T.,: " Yozuvchi", 1998, 48 - bet)

Boshqaruvning Prezidentlik Respublika usuli nima? Prezidentlik-Respublika boshqaruvida, eng muhimi hokimiyat bo'linishini adolatli tarzda amalga oshirish imkoni bor. Ya'ni, qonun chiqaruvchi, ijro va sud hokimiyati bir-biriga dahlsiz holda ish olib boradi. Prezidentlik-Respublika boshqaruvida ijro hokimiyati Prezident qo'lida bo'ladi. Bu usul imkoniyatlarini dunyo tan olgan.

o'z-o'zida n savol tug'iladi: Nima uchun Prezident Islom Karimov boshqaruvning aynan shu yo'lini tanladi? Bu masalaning ikki tomoni bor:

Birinchidan, azaldan Sharqda davlat qanchalik demokratiyaga keng imkoniyat yaratib bergan bo'lmasin, kuchli hokimiyat mavjud bo'lgan. Eng ulug' va adolatpesha davlat boshlig'ining bir qo'lida qilich, ikkinchisida ma'rifat bo'lgan. Qilich hamma vaqt ham ishga solinmagan, u tinchlik, adolat va xaqiqatga xizmat qilgan. Aks holda, har qanday hokimiyat anarxiyaga aylanib ketishi mumkin.

Ikkinchidan, boshqaruvning Parlamentar - Respublika usulida Prezident Parlament yig'ilishida uning a'zolari tomonidan saylanadi. Prezidentlik - Respublika boshqaruvida esa umumxalq saylovi yo'li bilan barcha fuqarolarning ovoz berishi asosida saylanadi. Bunda Prezident vakolatini Parlamentning sanoqli a'zolaridan emas, keng xalq ommasidan oladi.

O'zbekistonda demokratik jarayonlarni chuqurlashtirishda sud hokimiyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham mamlakatda mustaqillik yillarida sud islohotlarini izchillik bilan o'tkazishga alohida e'tibor berildi. Oliy Majlisning 1995 yil fevralda bo'lib o'tgan birinchi, 1995 yil dekabrda bo'lgan IV va 1996 yil avgustda bo'lgan VI sessiyalarida sud hokimiyati uchinchi, mustaqil hokimiyat tarmog'i ekanligi, odil sudlov tizimini shakllantirish va demokratiyalashtirish lozimligi ko'rsatildi. Oliy Majlisning VI sessiyasida Prezident Islom Karimov "Sud islohotini chuqurlashtirish, hokimiyatining uchinchi, mustaqil va qaram bo'lmagan tarmog'i sifatida butun odil sudlov tizimini demokratlashtirish-huquqiy davlatni mustahkamlashning yana bir muhim yo'nalishidir... Sud jazolovchi organdan oddiy odamlarning huquqlari va manfaatlarini ximoya qiluvchi organga aylanib, xaqiqatdan ham mustaqil bo'lib qolishi lozim", - dedi.

O'zbekiston Respublikasining sud tizimi besh yil muddatga saylanadigan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi, shu muddatga saylanadigan viloyat sudlari, tuman, shahar xo'jalik sudlaridan iborat.

1996 yildan boshlab sud islohotlarining ikkinchi bosqichi boshlandi. Oliy majlisning 1996 yil 26 dekabrda bo'lgan VII sessiyasida Jinoyat kodeksi va Jinoyat-ijroiya kodekslariga jiddiy o'zgarishlar kiritildi.

Sud hokimiyati Konstitutsiya va xalq tomonidan sudga berilgan jinoyat, fuqoralik va ma'muriy hamda xo'jalik ishlari bo'yicha huquq va adolat, qonun ustivorligi tamoyiliga amal qilish, topshirilgan ish uchun javobgarlik asosida odil sudlovni amalga oshirish imkonini beruvchi vakolatlar majmuidir.

O'zbekiston mustaqilligi yillarida hokimiyat organlari tubdan isloh qilindi. Bu tizim tarkibiga viloyat, tuman, shaharcha, shaharlar tarkibidagi tuman, shahar, qishloq, posyolka doirasidagi hokimiyat muassasalari majmui kiradi.

Milliy davlatchilik tarixi tajribasidan kelib chiqqan holda va "O'zbekiston Respublikasi hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish to'g'risida"gi Qonunga mavofiq viloyat, shahar va tumanlarda hokim lavozimi ta'sis etildi. Viloyat, tuman, shahar hokimi hududning oliy mansabdor shaxsi sifatida tegishli hudud ijroiya hokimiyatini boshqaradigan bo'ldi.

O'zbekistonda o'zini-o'zi boshqarish organlarini tashkil etishga katta e'tibor berildi. O'zbekiston Konstitutsiyasida o'z-o'zini boqarish organlarini to'zish tartiblari belgilab berilgan. Konstitutsiyaning 105-moddasida shaharlardagi mahallalarda hamda shaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini-o'zi boshqarish organlari hisoblanadi, deb belgilab qo'yilgan. fuqarolarning yig'inlarida ikki yarim yil muddatga mahalla raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasi va musulmon sharqida davlat qurilishi va boshqaruv tajribasi o'zigaxos xususiyatlarga va o'ziga xos an'analarga ega. Sharqda qadimdan ijtimoiy-siyosiy xayotda mahallalarning roli salmoqli bo'lgan.

Mahalla azaldan Markaziy Osiyodagi shaharlar ichidagi, hududiy birlik bo'lib, u bizga o'tmish dan meros bo'lib qolgan. Mahalla; - o'z-o'zini boshqarishning asosiy bug'ini. U aholining ijtimoiy masalalarini xal etishda muhim rol o'ynaydi. Mahallachilik uzoq an'analarga va xalqimiz tarixiga, uning boy ma'naviy-axloqiy udumlariga bog'liq bo'lgan o'lgan xayot maktabidir.

Mamlakatimizda Mahallalarni tashkil etishga homiylik qilishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining respublika "Mahalla" xayriya jamg'armasini tashkil etish to'g'risidagi 1992 yil 12 sentabrdagi hamda mamlakat "Mahalla" xayriya jamg'armasiga mablag' ajratish to'g'risidagi 1992 yil 8 Oktabrdagi farmonlari katta siyosiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'ldi.

3. Ma'lumki 1995 yildan boshlab mamlakatimizda ijtimoiy- siyosiy jarayonlarning, tub islohotlarning ikkinchi davri boshlandi. Bu bosqichning vazifalari va xususiyatlarini Prezident

I. Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995 yil 23 fevraldagi birinchi majlisida qilgan "O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolning asosiy tamoyillari" nomli ma'ro'zasida belgilab berdi.

Bu dasturiy ma'ro'zada jamiyatni demokratiyalashtirishning muhim shartlari ko'rsatilgan. Bu shartlar nimalarda iborat?

Demokratik jarayonlar ob'ektiv qonuniyati asosida rivojlanadi. Tabiiyki, bu qonuniyatlarni o'rganib borish va ularga amal qilish talab etiladi.

Birinchidan, tub yangilanish davrida milliy an'analarga, qolaversa, Sharqona demokratik jarayonlarning o'zigaxos xususiyatlariga tayanib ish tutish, ulardan yangi o'zgarishlarga mos holda oqilona foydalanish zarurdir.

Jamiyatni demokratiyalashtirishning ikkinchi muhim sharti - bu odamlarning tafakkuri va ijtimoiy saviyasi bilan demokratik o'zgarishlar darajasi va sur'atlari bir-biriga qanchalik mutanosib ekanligini hisobga olishdir.

Tarixiy tajribalar shundan dalolat beradiki, demokratik jarayonlarni chetdan nusxa olib ko'r-ko'rona ko'chirish aslo samara bermaydi. Demokratiyaning o'z-o'zidan vujudga kelmasligini ham insoniyat bosib o'tgan taraqqiyot yo'li isbotlaydi. Prezident I.Karimov bu xususda shunday ta'kidladi: "Demokratiyaga tinimsiz aqliy va jismoniy mehnat qilib, ter to'kib, hayotning achchiq-chuchugini obdan totib, kiyin, aytish mumkinki, hatto fojiali tajribalarni ham boshdan o'tkazib, og'ir sinov va ko'rashlarga mardona bardosh beribgina erishish mumkin" (I.Karimov: "O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari". T., "O'zbekiston" 1995 11-bet).

Demokratik jarayonlarning uchinchi sharti shuki, demokratik jarayonlar xalqimiz milliy madaniyatining o'zigaxos jihatlarini hisobga olib, uning tabiatini o'zida mujassam etmog'i kerak.

Mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotidagi, tub isloxlarni amalga oshirishdagi 1995 yildan boshlangan jarayonlar ikkinchi bosqichning bosh vazifasi demokratik jarayonlarni chuqurlashtirishdan iborat edi.

O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisining 1996 yil 26 avgustida bo'lib o'tgan VI sessiyasida nutq so'zlagan Prezident I.Karimov ana shu yangi davrni ta'rifladi va demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish tamoyillarini ko'rsatib berdi:

1) Jamiyatni tubdan yangilash va turmushimizning barcha sohalarida tub islohotlarni amalga oshirish, shu asosda demokratik tamoyillarni turmush tarziga aylantirish uzoq davom etadigan o'zluksiz jarayondir. Jamiyatda demokratiyani chuqurlashtirish izchillikni taqozo etadigan, sobit qadamlilik bilan turli qarshiliklarni va tuskinlarni yengib, eskicha qoliplarni sindirib tashlab, yangicha tafakkur tarzini joriy qiladigan murakkab jarayondir;

2) Jamiyatni demokratlashtirish - bu bevosita iqtisodiy islohotlardan tortib huquqiy, siyosiy va ma'naviy yangilanishlarga tayangan voqelik. Afsuski, "demokratiyalash jarayonining ayni ana shu huquqiy, siyosiy va ma'naviy jarayonlari iqtisodiy taraqqiyotdan orqada qolmoqda" deb sessiyada ta'kidlangan edi. navbatida bu holat

hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tizimlari hamda jamoat tashkilotlarining faoliyatini kuchaytirish, ta'sirchanligini va ish samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi. Aniqrog'i, ular faoliyatini inson huquqlari va erkinliklarini ximoya qilishning butun bir tizimini yaratishga, bu sohada uzoq muddatli pirovard maqsadlarni inobatga olgan strategik dasturlarni ishlab chiqishga, shu yo'l bilan odamlar tafakkurida o'zgarish yasab, jamiyat ma'naviy qiyofasini shakllantirishga safarbar etish lozimligini ko'rsatadi;

3) Qonun ustivorligiga erishish, qonun oldida barchaning tengligini ta'minlash lozim. Eng avvalo huquq -targ'ibot ishlarini, qonunlar va boshqa me'yoriy xujjatlarni xalqaro mezon va andozalarga moslashtirish zarur. Ma'lumki, hozirgi paytda jahonda mazkur masalaga doir

yetmish xil andoza mavjud bo'lib, ularning barchasi jahon hamjamiyatida tan olingan tamoyillar hisoblanadi;

4) Aholining siyosiy faolligi bevosita uning jamiyat ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga qanchalik dahldorligi bilan belgilanadi. Agar fuqaro siyosiy va ijtimoiy jihatdan faol bo'lsa, u o'z-o'zini boshqarishga va shu orqali jamoa harakatini shakllantirishga, uning mazmunini chuqurlashtirishga qodir bo'ladi. Fuqaro o'zini erkin xis qilsa, erkin fikrlasa, oldin fikrining to'g'riligiga, jamiyat uchun foydaligiga ishonsa, so'ng uni hech qiynalmasdan bayon qilsa, ana shundagina demokratiya o'z-o'zidan jamiyatning tarkibiy qismiga aylanadi, unda mustahkam o'rnatilgan bo'ladi;

5) Oliy Majlisning VI sessiyasida hokimiyat bo'linishi tamoyillariga qat'iy amal qilish demokratik jarayonlarni chuqurlashtirishning muhim omili sifatida ko'rsatildi. Bu ayniqsa, o'tish davrida jamiyat boshqaruvini takomillashtirishga, uning barqarorligini ta'minlashga, fuqaro va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liklikni chuqurlashtirishga zamin yaratadi.

Ana shu tamoyillarning barchasiga rioya qilish huquqiy demokratik davlat ildizlarini chuqurlashtirishga, uni har jihatdan mustahkamlashga, davlatni qudratli mexanizmga aylantirishga yordam beradi.

Prezident I.Karimov bosh islohotchi-davlatning istiqbol rejaları va strategik dasturlari xususida gapirar ekan, quyidagi xulosani o'rtaga tashladi:

“Shunday davlat va ijtimoiy tuzilma yaratish kerakki, unda kuchli markaziy hokimiyat sa'y-harakatlarini mudofaa, davlat xavfsizligi va fuqarolarning xavfsizligi, tartib-intizom, tashqi siyosat, valyuta-moliya, soliq tizimini shakllantirish, qonunlar qabul qilish va jamiyatning boshqa strategik vazifalarni amalga oshirish singari asosiy umum milliy vazifalarga qaratmog'i zarur.

Boshqa masalalarni xalq etish esa asta-sekin markazdan joylarga, davlat hokimiyati organlaridan jamoat birlashmalari va fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlariga o'tkazilishi lozim”.

Ana shunday sharoitda jamiyatda demokratiya chuqurlashadi, fuqarolarning ijtimoiy faoliyati kuchayadi. Joylarda o'z-o'zini boshqarishganlari ishi bevosita barcha fuqarolarning ishtirokisida takomillashib boraveradi.

Siyosiy va ijtimoiy xayotda demokratiyaning o'rni va mohiyati to'g'risidagi fikr va mulohazalarni Prezident I.Karimov jahon “O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolotlari “nomli kitobida yanada kengroq ilmiy-nazariy xulosalar bilan boyitdi (T., “O'zbekiston”, 1997). Xususan, kitobda demokratiya tushunchasiga qo'yidagicha ta'rif berilgan:

“Umumiy tarzda demokratiya deganda hammaning manfaatlari yo'lidako'pchilikning hokimiyati va ozchilikning irodasini xurmat qilish tushuniladi. Batafsil tahlil qilinganda esa demokratiya-xalqning erkinligi va mustaqilligiga qarashlari ham, har bir shaxsning manfaatlari va huquqlarini o'zboshimchalik bilan cheklashlar va shu yusindagi harakatlardan ximoya qilish ham, fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish shakli ham ekanligi ayon bo'ladi” (o'shakitob, 180 bet)

Prezident I.Karimov jamiyatda demokratiya qay darajada ekanligini aniqlaydigan kamida uchta mezon borligini ta'kidlaydi.

Birinchisi - xalq qarorlar qabul qilish jarayonlaridan qanchalik xabardor ekanligi;

Ikkinchisi - Hukumat qarorlari xalq tomonidan qanchalik nazorat qilinishi;

Uchinchisi – oddiy fuqarolar davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etish; “Ana shu uch sohada haqiqiy siljishlar bo'lmas ekan;-deb yozadi I.Karimov - demokratiya haqidagi hamma

gap-soʻzlar yo halqqa xushomad qilish, yoki oddiy siyosiy oʻyin boʻlib qolaveradi” (oʻshakitob, 181 bet).

Oʻzbekiston Prezidenti I.Karimov 1999 yil 14 apreldagi birinchi chaqiriq Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XIV sessiyasida qilgan “Oʻzbekiston XXI asrga intilmoqda” nomli maʼroʻzasida XXI asr arafasi va uning dastlabki yillarida mamlakatimizning rivojlanishi strategiyasi, islohatlarni chuqrlashtirish va jamiyatni yangilash borasidagi ustivor yoʻnalishlarini belgilab berdi. Shunday muhim ustivor yoʻnalishlardan biri-mamlakat siyosiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirishdir.

Davlat qurilishi va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlarini erkinlashtirish masalasi katta ahamiyat kasb etishini alohida qayd qilgan ekan Prezident I.Karimov shunday dedi: “Bu boradagi asosiy vazifalar hokimiyat barcha tarmoqlarining bir-biridan mustaqil holda ish yuritish tamoyillarni mustahkamlash, hokimiyat vakolatlarini nodavlat va jamoat tashkilotlariga, fuqarolarni oʻz-oʻzini boshqarish organlariga bosqichma-bosqich oʻtkazib borish, ularning haq-huquqlari va erkinliklarini muhofaza etishni kuchaytirishdan iborat” (“Oʻzbekiston XXI asrga intilmoqda”, T., “Oʻzbekiston” 1999, 17-bet).

1999 yildan mamlakatimiz siyosiy-ijtimoiy hayotida, iqtisodiy islohotlar sohasida yangi bosqich boshlandi. Bu bosqichda yaʼni davlat ijtimoiy tuzilmalar va hokimlik idoralarning diqqat markazida jamiyatni yangilash va isloh etish boʻyicha turgan vazifalarni Prezident I.Karimov ikkinchi chaqiriq Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi sessiyasidagi (2000 yil 22 yanvar) “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot - pirovard maqsadimiz” maʼroʻzasida belgilab berdi.

Xususan, siyosiy sohadagi vazifalar quyidagilardan iboratligi qayd etildi;

mamlakat siyosiy hayotining barcha sohalarini, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish;

mamlakat siyosiy hayotida haqiqiy maʼnodagi koʻppartiyaviylik muhitini qaror toptirish;

nodavlat tuzilmalar, hukumatga qarashli boʻlmagan va jamoat tashkilotlarning, fuqarolarning oʻzini-oʻzi boshqarish organlarining faoliyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish; odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi kuchayib borgani sari, davlat vazifalarini nodavlat tuzilmalar va fuqarolarning oʻzini-oʻzi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich oʻtkazib borishi zarur.

jamiyatda fikrlar xilma-xilligi va qarashlar rang- barangligi, ularni erkin ifoda etish sharoitini yaratish;

inson huquqlari va erkinliklarini, odamlarimiz ongida demokratik qadriyatlarni yanada mustahkamlash va rivojlantirish;

Sessiyada davlat qurilishi va boshqaruvi sohasidagi muhim vazifalardan biri-hokimiyat tizimlari boʻlinishining konstitutsion printsipiga amal qilinishini taʼminlashdan iborat deb koʻrsatildi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat - Oliy Majlis va joylardagi vakillik organlari boʻlgan viloyat, shahar va tuman kengashlarining Konstitutsiya hamda qonunlarda ularga berilgan vakolat va nazorat vazifalarining soʻzsiz amalga oshirilishiga erishish zarur.

Mustaqillikning oʻtgan davrida davlat qurilishi va boshqaruvi tizimida anchagina ijobiy ishlar amalga oshirilganiga qaramay, markazda va joylarda amaldagi boshqaruv tizimining har bir bugʻini vazifasi, vakolatlari va masʼuliyatini yaxshi va chuqur anglaydigan, uni yuqori malaka bilan bajaradigan yaxlit samarali mexanizm sifatida faoliyat koʻrsata olmayotganligi I.Karimov maʼroʻzasida qayd etildi.

Shuning uchun “mamlakatda amaldagi Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq faoliyat koʻrsatadigan, ishni barqaror va faol tashkil qiladigan, mohiyatiga koʻra jamiyatimizning olga siljishiga halaqit berayotgan barcha illat va eski asoratlarga qarshi kurasha oladigan tizimni vujudga keltirish zarur”- deb koʻrsatdi Prezident I.Karimov (“Xalq Soʻzi”, 2000 yil 23 yanvar).

Shunday qilib, mustaqillikka erishgan xur O'zbekiston istiqlolining dastlabki kunlaridan boshlab Prezident Islom Karimov rahnamoligida jahon istoqlol va taraqqiyot yo'lini belgilab oldi. Bu yo'l demokratik huquqiy davlat vafuqarolik jamiyatini barpo qilish yo'lidir.

Tekshiruv savollari:

Mustaqillik uchun tashlangan eng birinchi qadam qaysi edi?

“Mustaqillik deklaratsiyasi” qachon qabul qilindi?

O'zbekistonda prezidentlik lavozimi qachon joriy qilindi va kim birinchi prezident etib tayinlandi?

O'zbekistonning davlat ramzlarini sanab bering.

Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi qachon qabul qilindi?

O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish qanday tamoyillarga asoslanadi ?

“Demokratiya”, “demokratik davlat” deganda nimalarni tushunasiz?

O'zbekistonda Konstitutsiyaga asosan davlat hokimiyati nechta qismlarga bo'linadi?.

O'zbekistonda Prezidentlik lavozimi qachon joriy etilgan va bu lavozimga birinchi marta kim saylangan?

Mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarining tub islohotlarning ikkinchi

bosqichi qachon boshlangan va uning xususiyatlari nimadan iborat?

Mamlakatimizda demokratik jarayonlarni chuqrlashtirishning tamoyillari va ustivor yo'nalishlari nimadan iborat ?

15-mavzu: MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONNING IQTISODIY, MA'NAVIY, MADANIY TARAQQIYOTI.

Reja:

O'zbekistonda bozor munosabatlarining shakllan-tirish. yo'li. Iqtisodiy isloxotlar, uning strategiyasi, ustuvor yo'nalishlari va bosqichlari.

Mustaqillik yillarida ma'naviy-madaniy hayot.

O'zbekistonning milliy istiqlol g'oyasi, uning mohiyati va tarixiy ildizlari.

Adabiyotlar:

-Karimov I. A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., “O'zbekiston”, 1998, 9-5, 73-141, 185-328- betlar.

-Karimov I. A. O'zbekistonning istiqlol va taraqqiyot yo'li. T., “O'zbekiston”, 1992.

-Karimov I. A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T., “O'zbekiston”, 1999.

Karimov I. A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz T., “O'zbekiston” 2000.

-Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida... T., “O'zbekiston”, 1997.

-Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasixalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., “O'zbekiston” 1998.

-Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'k.. T., “O'zbekiston”, 1998.

-Karimov I.A. Donishmand xalqimizning mustahkam irodasiga ishonaman. II “Fidokor”., 2000., 8 iyun.

- Sodiqov A. Milliy iqtisodiyot: yangilanish va taraqqiyot yo'li. "O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi", 1999 yil, 9-son, 6-9- betlar.
- Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., "O'zbekiston", 1997.
- Milliy mafko'ra-kelajak poydevori. T., 2000.
- Yangi O'zbekistonning 7 zafarli yili: T., 1999.
- G'ulomov S., Ubaydullaeva R., Ahmedov E., Mustaqil O'zbekiston. T., "Mehnat", 1999.
- O'zbekiston tarixi (Milliy istiqlol davri). T., 1998.
- O'zbekiston tarixi (Qisqacha ma'lumotnoma), T., «Sharq» 2000.
- O'zbekiston tarixi (Darslik), T., «Yangi asr avlodi» 2003.

Tayanch tushunchalar: Iqtisodiy taraqqiyot, bozor munosabatlari, «o'zbek modeli» ning ishlab chiqilishi, bozor munosabatlarining huquqiy jihatdan ta'minlovchi qonunlar, davlat mulkini xususiylashtirish, ko'pukladli iqtisodiyot, mulkdorlar sinfining shakllanishi, Agrar islohatlar, Dehqon - fermer xo'ligining vujudga kelishi, bozor infra tuzilmasi, g'alla mustaqilligi. Ma'naviy meros, madaniy taraqqiyot, buyuk allomalar, buyuk siymolarning tavalludini nishonlash, Milliy qadriyatlarning tiklanishi, Ta'lim islohotlari, Milliy istiqlol mafko'rasi, Milliy g'oY. Ma'naviy meros, madaniy taraqqiyot, buyuk allomalar, buyuk siymolarning tavalludini nishonlash, Milliy qadriyatlarning tiklanishi, Ta'lim islohotlari, Milliy istiqlol mafko'rasi, Milliy g'oY.

1. O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishganidan keyin umumbashariy jahon tsivilizatsiyasining katta yiliga tushib oldi. Turli mamlakatlardagi bozor iqtisodiyoti, u xox Amerika yoki Germaniyada bo'lsin, xox Yaponiya yoki Janubiy Koreyada bo'lsin, baribir umumiy qonunlar bo'yicha rivojlanib borgan holda har biri jahon o'zigaxos xususiyatlariga ham ega bo'lgan. Bu xususiyatlar xo'jalikning tuzilishi va shart-sharoitlari, tabiati va iqlimi, milliy rasm-rusomlari, an'analari va milliy harakteri orqali belgilanadi.

O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tishning yo'li ishlab chiqildi Bu yo'lning asosiy qoidalari I.Karimovning "O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tishning o'zigaxos yo'li" nomli asarida, respublika parlamentida qilgan ma'ro'za va nutqlarida, mamlakat parlamenti qabul qilgan qonunlarda bayon etib berilgan. Bu yo'lga , birinchidan, xalqaro tajriba asos qilib olindi.

Ikkinchidan, respublikaning xo'jalik imkoniyatlari, shart-sharoitlari, yakka hokimlik tizimidan meros bo'lib qolgan muammolar hisobga olindi. Bizga sobiq Ittifoqdan murt, zaif, bir yoqlama rivojlangan, paxta yakka hokimligi va boy mineral-xomashyo resurslaridan nazoratsiz, ayovsiz foydalanish asosiga qurilgan iqtisodiyot meros bo'lib qolgan edi.

Iqtisodiy rivojlanishning xom ashyoviy yo'nalishini, xom ashyoni oddiy-sodda qayta ishlash quvvatlarining ibtidoiy darajasini ishlab chiqarishning chetdan keltiriladigan texnologik asbob-uskuna va butluvchi qismlarga butkul qaramligini hisobga olsak, bu og'ir merosning noqobil jihatlari yanada yorqin namoyon bo'ladi.

Bu og'ir merosning yana bir xususiyati - respublikaning yoqilg'i va g'alla masalasida markazga qaramligida, un, shakar, gusht, sut mahsulotlari kabi eng muhim oziq-ovqat mollarining, boshqa xalq iste'moli tovarlarining, tayyor mahsulotlarning chetdan olib kelishlarida yaqqol ko'rinadi.

Mamlakatimizdan katta miqdordagi-etishtirilgan paxta xosilining aksariyat hajmi moddiy boylik suv-tekinga tashib ketilar edi. Oltin, qimmatbaho va rangli metallar, strategik ahamiyatga ega materiallar, jahon bozorida o'ta haridorgir bo'lgan boshqa qimmatbaho

mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotishdan keladigan foyda O'zbekiston xazinasiga tushmas edi.

Bunday vaziyat respublikada o'tkir ijtimoiy, ekologik muammolar hal etilmayotgan, nufo'zi jadal sur'atda o'sib borayotgan, aholi turmush darajasi jihatidan sobiq SSSRda eng oxirgi o'rinlardan birida turgan paytda ro'y berayotgani ayniqsa, achinarli edi. Masalan, 1990 yilda Rossiya va Ukrainada 30 foiz aholining daromadi tirikchilik o'tkazish uchun zarur bo'lgan eng qo'yi darajadan kam bo'lgan bo'lsa, O'zbekistonda aholining 70 foizi shunday ahvolda yashardi.

Shunday o'lgan salohiyatga ega bo'lgan mamlakatni kamsitadigan og'ir axvolga solib qo'yib, u qonuniy xaqli ravishda o'zigaqarashli bo'lgan mablag'ni markazdan dotatsiya sifatida so'rab, ayishi mumkin-ki, yolvorib olishga majbur bo'lgan edi. Bozor iqtisodiyotiga o'tishda ana shunday vaziyat inobatga olindi.

Uchinchidan, bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lini belgilashda mamlakatimizning tarixan tarkib topgan milliy qadriyatlari, xususiyatlari, an'analari va manfaatlari hisobga olindi.

Jahon tajribasi shundan dalolat beradiki, davlatchiligini qo'lgakiritish, milliy va ijtimoiy ozodlikka erishish hech qaerda yengil va osonlikcha bo'lmagan. Mustaqillikka erishgan har bir mamlakat taraqqiyot yo'lini izlaydi. Yangi jamiyat barpo etishda andozasini ishlab chiqishga intiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat, odamlar o'rtasida tarkib topgan munosabatlar, ularning dunyoqarashi, jumladan diniy e'tiqodi, ruhiyati va xulq-atvor normalari shuni taqozo etadi. Dunyoda ijtimoiy taraqqiyot yo'lining turli variantlari mavjud. Turkiya, Janubiy Koreya, Shvetsiya modellari va boshqalar bunga misoldir. Bir qancha musulmon mamlakatlari va yangi industrial mamlakatlarning tajribasi ham shuni ko'rsatadi. Ikkinchi jahon urushdan keyin Yevropa mamlakatlari va Yaponiya xalq xo'ligini qayta tiklash ham buning amaliy namunasi.

O'zbekiston boshqa davlatlar taraqqiyoti jarayonida to'plangan va respublika sharoitiga tadbiq qilsa bo'ladigan barcha ijobiy va maqbul tajribalardan samarali foydalandi. Gap biron bir modelni, Hatto u ijobiy natijalar bergan taqdirda ham ko'r-ko'rona ko'chirib olish to'g'risida borayotgani yo'q. Aniq-ravshan vositalar va usullar qaysi mamlakat uchun mo'ljallangan bo'lsa, o'shamamlakatning o'ziga xos sharoitidagina ijobiy natija beradi.

Jahon va o'zimizning amaliyotimizdan olingan umumiy tajribani rad etmagan holda O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'lini tanlab olish qat'iy pozitsiyasida turdi.

Bu yo'lni Prezident I.Karimov - 1993 yildayoq quyidagicha ta'riflagan edi: "O'zbekiston uchun o'zi tanlab olgan yo'l ijtimoiy sohaga yo'naltirilgan, respublikaning manfaatlariga, shart-sharoitlari va xususiyatlariga eng ko'pdarajada mos keladigan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgandir.

Ayni mana shunday yo'l O'zbekiston xalqining munosib turmushini, uning huquqlari va erkinliklarini kafolatlashi, milliy an'analari va madaniyatining qayta tiklanishi, insonni shaxs sifatida ma'naviy, axloqiy kamol topishini ta'minlashi mumkin" (I.Karimov, O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafko'ra. t.1.- T., "O'zbekiston", 1996, 290-bet).

Prezident I.Karimov mamlakatning dastlabki yillaridagi rivojlanish jarayonlarini chuqur tahlil qilib, O'zbekistonda milliy davlat qurilishi va iqtisodiyotni isloh qilish dasturining o'zagi sifatida quyidagi beshta asosiy tamoyilni o'rta qo'ydi:

Birinchidan, iqtisodiy islohotlar hech qachon siyosat ortida qolmasligi kerak, u biror mafko'raga bo'ysundirilishi ham mumkin emas. Buning ma'nosi shuki, iqtisodiyot siyosatdan ustun turishi kerak. Ham ichki, ham tashqi iqtisodiy munosabatlarni mafko'radan holi qilish kerak;

Ikkinchidan, o'tish davrida davlat bosh islohotchi bo'lishi lozim. U islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berishi, o'zgarishlar siyosatini ishlab chiqishi va uni izchillilik bilan o'tkazishi shart;

Uchinchidan, qonunlarga rioya etish ustuvor bo'lishi lozim. Buning ma'nosi shuki, demokratik yo'l bilan qabul qilingan yangi Konstitutsiya va qonunlarni hech istisnosiz, hamma xurmat qilishi va ularga og'ishmay rioya etishi lozim;

To'rtinchidan, aholining demografik tarkibini hisobga olgan holda, kuchli ijtimoiy siyosat o'tkazish. Bozor munosabatlarini joriy etish bilan bir vaqtda aholini ijtimoiy ximoyalash yuzasidan oldindan ta'sirchan choralar ko'rilishi lozim. Bu bozor iqtisodiyoti yo'lidagi eng dolzarb vazifa bo'lib keldi va bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi ;

Beshinchidan, bozor iqtisodiyotiga o'tishda ob'ektiv iqtisodiy qonunlar talabarlari hisobga olingan holda, yaqin o'tmishimizdagi "inqilobiy sakrash"larsiz ya'ni evolyutsion yo'l bilan puxta o'ylab, bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak.

Ana shu muhim qoidalar O'zbekistonning mustaqil rivojlanishi va taraqqiyot yiliga asos qilib olindi, yangi jamiyatga o'tish davrining negizini tashkil etdi, qolaversa, dunyo ham jamiyatida "o'zbek modeli" nomini oldi.

Ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va demografik vaziyat aholini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashni, tashkiliy tuzilma islohotlarini asta-sekinlik bilan o'tkazishga asoslangan vazmin, g'oyat puxta o'ylangan shu besh tamoyilga asoslangan iqtisodiy siyosat yurgizishni taqozo qildi

Shuning uchun ham, iqtisodiy islohotlarning birinchi bosqichida, eng avvalo, bozorga xos yangilanishlarning huquqiy negizi barpo etildi. Ishlab chiqarish sur'atining, aholi turmush darajasining keskin tushib ketishiga yo'l qo'yilmadi, to'lov holati yaxshilandi, ishlab chiqarish ustuvor tarmoqlarini takomillashtirishga e'tibor berildi.

Bu davrda mulk, korxonalar, ishbilarmonlik, tashqi iqtisodiy faoliyat, banklar va bank faoliyati, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, xo'jalik jamiyatlari va birlashmalari to'g'risida qonunlar qabul qilindi. Islohotlarning huquqiy asosini shakllantirish jarayonini ta'minlovchi bir qancha Prezident Farmonlari va hukumat qarorlari chiqdi

Prezident I.Karimov ishlab chiqqan bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tish haqidagi tamoyillari vaqt o'tgani sayin jahon hayotiy qiymatini, siyosiy kuchini ko'rsatdi. Binobarin bo'lar yetakchi tamoyillar sifatida tan olindi. Chunki ular iqtisodiy islohotlarning butun ichki mantiqini, rivojlanish yo'lini va harakterini belgilab berdi.

O'zbekistonning bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tishi bir tomondan, avvaldan meros bo'lib qolgan barcha ijobiy tajribalarni chuqur o'zlashtirish imkonini hamda ikkinchi tomondan, esa, isloh qilishning asosiy bosqichlarini aniq ajratib berdi. Bu bosqichlarning har biri uchun aniq maqsadlarni, ularga erishish vositalarini belgilab olishga sharoit yaratdi.

1995 yilda Prezident I. Karimovning "O'zbekiiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" nomli kitobi nashrdan chiqdi Ushbu kitobda iqtisodiyotni tubdan isloh qilish tamoyillari va jamiyat taraqqiyotining boshqa omillari yanada chuqurroq, nazariy, ilmiy va hayotiy jihatdan asosli qilib bayon etilgan. Xususan, bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tishning O'zbekiston uchun afzalliklariga alohida tuxtalgan. Jumladan, "bir bosqich tamomlangandan keyingina zarur shart-sharoitlarni yaratib, yangi bosqichga o'tish mumkin, - dedi I. Karimov. Har bir bosqichda tafakkurimizni o'stirib, erishgan real natijalar bilan odamlarni yangi to'zumning afzalligiga ishontiribgina islohatlarni oxirigacha amalga oshira olamiz. Iqtisodiy strukturasi rivojlangan, samarali ijtimoiy munosabatlarga ega bo'lgan jamiyatni ko'ra olamiz.

Hozir biz kerakli yondoshuvlarni, zarur ish maromini topdik, muayyan foydali tajriba orttirdik. Dastlabki yakunlarni chiqarish , navbatdagi bosqichning vazifalari va ustivor

yo`nalishlarini belgilash zarur”(I.Karimov. O`zbekiston buyuk kelajak sari. T., “O`zbekiston”, 1998, ...-bet).

Shuni hisobga olgan I.Karimov kitobining ikkinchi qismida mamlakatni iqtisodiy rivojlantirish borasidagi asosiy vazifalar-xususiylashtirish va raqobatchilik muhitini shakllantirish jarayonlarini chuqurlashtirish, makroiqtisodiy barqarorlikka erishish, milliy valyutani mustahkamlash, ijtimoiy kafolatlari kuchli bo`lgan demokratik davlatni shakllantirish qabilarni belgilab berdi.

Keyinchalik, aniqrog`i 1997 yilda nashr etilgan “O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari “nomli ilmiy-nazariy asarida I.Karimov islohatlarning” o`zbek modeliga xos yangi tamoyillarni ishlab chiqdi va mavjud jarayonlarni yanada chuqurlashtirish yo`llarini ko`rsatib berdi.

Shunday qilib, Prezident I.Karimov mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab yangi jamiyatga mos siyosiy va iqtisodiy islohotlar o`tkazish yo`llarini oqilona ko`rsatdi. Ayni paytda u jamiyatning bozor iqtisodiyot munosabatlarga o`tish tamoyillarini ishlab chiqdi, uni izchil amalga oshirish chora-tadbirlarini ko`rdi.

2. Iqtisodiy islohotlar tarkibida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish yetakchi o`rinda turadi. Shu sababli ham mustaqillikning birinchi yilidayok, ya`ni 1991 yil 18 noyabrda O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining VIII sessiyasida “Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to`g`risida”gi qonun qabul qilingan edi. Unga ko`ra xususiylashtirish va mulkchilik shakllarini o`zgartirish maxsus dasturlar asosida amalga oshirilishi belgilandi.

Dasturga asosan dastlabki bosqichda xususiylashtirish jarayoni umumiy uy-joy fondini, savdo, sanoat, xizmat ko`rsatish korxonalarini hamda qishloq xo`jalik mahsulotlarini tayyorlash tizimini ichiga oldi. Bu “kichik xususiylashtirish” deb nom oldi.

Bu jarayon 1994 yilda yakunlandi. Natijada 1992-1994 yillarda 54 mingga yaqin korxona va ob`ekt davlatlar tasarrufidan chiqarildi. 1994 yilda mamlakat yalpi ijtimoiy mahsulotining deyarli yarmi iqtisodiyotning davlatga qarashli bo`lmagan sektorida ishlab chiqarildi, bu sektorda o`shayili 4 millionga yaqin kishi ish bilan band bo`lgan. Bir million kvartira yoki davlat uy-joy fondining 95 foizdan ortiqrog`i, har uch kvartiraning bittasi egalariga imtiyozli shartlar bilan yoki bepul berildi. Urush faxriylari, o`qituvchilar, tibbiyot xodimlari, ilmiy xodimlar va ijodiy ziyolilar kvartiralarining bepul egalari bo`lishdi.

Xaqiqatidan ham istiqbolning uchinchi yili mustaqil tarakiyot yo`lini tutish, jamiyatni tubdan o`zgartirishi, bir holatdan ikkinchi holatga keskin burib yuborish davri bo`ldi Prezident I.Karimovning 1994 yil 21 yanvarda qabul qilgan “Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish chora tadbirlari to`g`risida”gi va 1994 yil 16 martdagi “Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonini yanada rivojlantirishning ustivor yo`nalishlari to`g`risida”gi tarixiy Farmonlari butun mamlakat taraqqiyotida muhim bosqich bo`ldi Bu xujjatlar dunyo jamoatchiligi diqqatini ham o`zigatortdi. Xususan, 1994 yil 21 yanvardagi Farmon e`lon qilingandan bir hafta o`tar-o`tmas, Prezident I.Karimov Xel`sinki Kengashga bordi. Kengashda I.Karimov mamlakat iqtisodiy imkoniyatlari xususida gapirar ekan, dunyoning eng obruli davlat arboblari, siyosatchilari, iqtisodchilari, muxbirlar Farmoniga yuksak baho berdilar.

Ana shu Farmon asosida mamlakat xalq xo`ligini isloh qilinishning yangi tadbirlari ishlab chiqildi va shu bois xususiylashtirishning o`zigaxos mexanizmi yaratildi. Jumladan, 1992 yilda tashkil etilgan Davlat mulkini boshqarish va xususiylashtirish Davlat qo`mitasi 1994 yilda Davlat mulkini boshqarish tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlash Davlat qo`mitasiga aylantirildi, uning raisi mamlakat bosh vazirining o`inbosari etib tayinlandi.

Mazkur qo`mita zimmasiga bir qator muhim vazifalar: ko`pukladli iqtisodiyotni shakllantirishda yagona siyosatni amalga oshirish va tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlash:

mulkni davlat tasarrufidan chiqarishning ustuvor yo`nalishlarini belgilash va xususiylashtirish dasturini ishlab chiqish; xususiy biznesning rivojlanishiga yordam ko`rsatish va boshqalar yuklatildi.

Xususiylashtirish ishining xayotga tabora chuqurroq kirib borgan sayin mazkur masala bilan shug`ullanuvchi tashkilotlarning maqomini o`zgartirish zarurati tug`ildi. Buni vaqtida munosib baholagan Prezident I.Karimov Davlat mulkini xususiylashtirish Davlat qo`mitasining viloyatlardagi bo`linmalari rahbarlari maqomini viloyat hokimlarining o`rinbosarlari maqomiga tenglashtirib qo`ydi. Bu o`z-o`zidan xususiylashtirish ishining davlat siyosati darajasiga ko`tarilgani, shu soha rahbarlari mas`uliyatining oshirilganligini, ularga ko`proq imkoniyat yaratib berilganligini ko`rsatdi.

1994 yildagi Prezident Farmonlari asosida xususiylashtirish jarayoni yana ham yangi pog`onaga ko`tarildi. Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishga doir 20 dan ortiq davlat dasturi e`lon qilindi. Bu dasturlarga asosan xalq xo`ligidagi barcha soha tarmoqlarini ommaviy xususiylashtirish uchun imkon yaratildi, bu boradagi cheklashlar olib tashlandi. Masalan, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 1994 yil 29 martda tasdiqlangan Davlat dasturiga muvofiq shu yilning o`zida 5127 ob`ekt xususiylashtirildi.

1995 yil xalq xo`ligida ommaviy xususiylashtirish yili bo`ldi Yirik korxonalar ham davlat ixtiyoridan chiqarila boshladi. Shu yili mashinasozlik kompleksiga qarashli 89 ta korxona, 81 ta yoqilg`i energetika, 55 ta qurilish industriyasiga qarashli, 114 ta transport, 68 ta uy-joy - kommunal xo`ligi, 229 ta qayta ishlash korxonasi va 291 ta qurilish bilan bog`liq ob`ektlar xususiylashtirildi. iqtisodiyotning davlat sektori negizida mingdan ortiq ochiq turdagi xissadorlik jamiyatlari, 6000 xususiy va oilaviy korxonalar vujudga keldi.

1998 yil 1 aprelga kelib aksariyat korxonalar xususiylashtirildi. Agar 1993 yilda jami korxonalarning 33,4 foizdan ortig`i davlatga tegishli bo`lmagan korxona bo`lsa, 1994 yilda bu ko`rsatgich 57,7 foizga, 1998 yilda esa 88,2 foizga yetdi.

Davlat mulkini xususiylashtirish natijasida mamlakatimizda ko`pukladli iqtisodiyot va o`rta mulkdorlar sinfi vujudga keldi. 1997 yil boshida xususiy va kichik korxonalar soni 100 mingdan oshib ketdi.

Dunyo hamjamiyati tomoniidan mamlakatimizda bozor iqtisodiyoti asoslariga o`tish borasida olib borilayotgan islohotlar o`zigaxos "o`zbek modeli" nomli bilan atalmoqda. Yangi jamiyat qurishning bu modeli bugungi kunda xorijlik olimlar va siyosatchilarni qiziqtirmoqda. Bu yo`l hamdustlik davlatlari orasida rivojlangan eng maqbul, eng samarali yo`l deb tan olindi. Bundan 5-6 yil avval, O`zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyatiga shubha bilan qaragan siyosatchilar, iqtisodchi olimlar ham bugun bizning tajribamizni o`rganmoqdalar, ayrim jihatlarni o`zlarida tadbqiq qilmoqdalar.

O`zbekistondagi islohotlar jarayoni bilan yaqindan tanishib chiqqan Finllyandiyalik iqtisodchi olim Yarmo Eronen shunday dedi:

"Sobiq ittifoq respublikalari ichida bizni ko`proq O`zbekiston tajribasi qiziqtiradi. Chunki qisqa vaqt ichida " o`zbek modeli" o`zini oqladi. Birinchi bo`lib sizlarda o`sish boshlandi. Sizlarga qo`shni davlatlarda bo`lganimda, ularda ayniqsa,, qishloq xo`ligi ishlab chiqarishi butunlay izdan chiqqanini ko`rdim. Ekin maydonlari 50 % ga kamayib ketibdi. Xosildorlik esa undan ham ko`proqqa tushib ketgan. Chorvachilikda tuyuq soni keskin kamaygan. O`zbekistonda esa umuman boshqacha manzara. Qishloq xo`ligi o`tish davrining eng og`ir yillarida ham bir maromda rivojlandi. Bu esa tanlangan yo`lning to`g`ri ekanligidan dalolat beradi." ("O`zbekiston iqtisodiy axborotnomasi", 1999 yil 9-son, 6-bet).

Albatta, bosib o`tilgan yo`lda turli muammolarga ham duch kelindi. Lekin, eng muhimi, islohotlarning umumiy strategiyasida sobit turgan holda taqtikada yo`l-yo`lakay to`zatishlar kiritib borilmoqda. vaqtida qonunlarning qabul qilinishi, zarur bo`lganda zudlik bilan kerakli

to'zatishtlarning kiritilishi, Prezident farmonlari va hukumat qarorlarining qabul qilinishi orqali islohotlarning huquqiy asoslari takomillashtirib borilishi qo'lgakiritilgan yuto'qlarga asos bo'lmoqda.

Rossiyaning nufu'zli "Vopros ekonomiki" jurnalining ta'kidlashicha, hamdo'stlik davlatlarining aksariyatida sanoatdagi salbiy jarayonlarni to'xtatishga erishilmadi, aksincha, ular yana chuqurlashib, tarmoq o'rtasidagi nomutanosiblik oshdi. faqat O'zbekistonda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish eng kam miqdorda kamaygan holda, jiddiy tarkibiy o'zgarishlar sodir bo'lganligi e'tirof etildi. ("Vopros ekonomiki", 1999 yil 1-son, 116 -bet)

Haqiqatdan ham sanoat tarmoqlari tarkibini statistik raqamlar orqali taxlil qilinsa, Istiqlol yillarida o'zgarishlar kanchalik ulug'vor ekanligi namoyon bo'ladi. Ayniqsa,, uni sobiq ittifoq davridagi sanoat tuzilmasi bilan solishtirganda, qisqa vaqt ichida strukturaviy siyosatning amaliy natijalari, bunyodkorlik ishlarining salobati yorqinroq gavdalanadi.

Eski sanoat tizimida yengil sanoatning, aniqrog'i paxta tozalash sanoatining mavqei juda yuqori edi. Aksariyat mintaqalar sanoatida uning salmog'i 70-80 foizni tashkil qilgan bo'lsa-da, katta xom ashyo resurslariga ega bo'lgan xududlarda yakuniy tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yilmagan edi. O'zbekistondagi og'ir sanoat korxonalarining hammasi sobiq markazga bo'yso'nganligi, ularning aksariyatida xom-ashyo, aholi talab va extiyojlariga aloqasi yo'q, mahsulotlar chiqarishi, texnologik jihatdan mamlakatimiz hududidagi boshqa sanoat korxonalari bilan bog'liq bo'lmagan.

Ishlab chiqarilgan sanoat mahsuloti tarkibida xalq iste'mol mollarining ulushi atigi 37,1 foizni tashkil qilganligi bois o'zimizga kerakli iste'mol tovarlarining aksariyat qismi chetdan keltiriladi edi. Bunday og'ir vaziyatda sanoatni qaytadan tiklash bo'yicha zarur chora tadbirlar ko'rilmaganida, ishlab chiqarishning keskin tushub ketishi, sanoatda band aholining 300-400 ming nafari ishsiz qolishi mumkin edi.

Islohotlarning dastlabki bosqichidanoq yoqilg'i-energetika majmuasining yuqori sur'atlari bilan rivojlanishini ta'minlash, neft va tabiiy gaz ishlab chiqarish hamda ularni qayta ishlash hajmlarini oshirib borish hisobiga mamlakatimizning energetika mustaqilligiga erishish vazifasi qo'yildi.

Chunki O'zbekiston hududida neft sanoatiga asos solinganiga bir asrdan oshganligiga qaramasdan, biz o'zimizning neft va neft mahsulotlariga bo'lgan talabimizni ta'minlay olmay kelar edik. 80- yillarda Respublikamizda har yili chetdan 6 million tonna atrofida neft mahsulotlari tashib kelingan. Mustaqillik yillarining dastlabki yillarida mamlakatimizda valyuta tushumining asosiy manbai hisoblangan paxta tolasining 600 ming tonnasi Rossiyaga yoqilg'i mahsulotlarga ayriboshlashga majbur bo'lindi.

Mamlakat, xalq taqdirini O'zbekiston o'zi hal qilish huquqini olgandan keyingi 4-5 yillar ichida yuz yillar davomida ruyobga chiqmagan orzular amalga oshirildi. 1998 yilda 1991 yilga nisbatan neft qazib olish 2,7 barobar oshdi. Buxoro neftni qayta ishlash zavodi ishga tushurildi, bu nafaqat mamlakatimiz neft mustaqilligini ta'minlab qolmasdan, balki xorijga yoqilg'i mahsulotlarini sotish imkonini tug'dirdi.. 1998 yilda eksport qilingan mahsulotlarning 7,9 foizini elektr energiya manbalari tashkil qildi

O'zbekiston noyob yoqilg'i-energetika zahirasi ega: ya'ni 2 trillion kubometr gaz, 160 dan ortiq neft konlari mavjud. Bu zahiralar neft gaz va gaz kondensati bo'yicha O'zbekiston ehtiyojini to'la qondiribgina qolmay, shu bilan birga energiya manbalarini chet el bozoriga ham chiqarishga imkon berdi.

O'zbekistonning neft-gaz potentsiali asosini Qashqadaryo viloyati tashkil etadi. Bugungi kunda respublika bo'yicha qazib olinayotgan tabiiy gazning 88 foizi, neftning 92 foizi Qashqadaryo viloyati xissasiga to'g'ri keladi. ("Xalq so'zi",2000 yil 29 iyul.) Hozirgacha topilgan neft zahiralarining 70 foizi va gaz zahiralarining 70 foizi shu mintaqada joylashgan bo'lib, bo'lardan eng yirik gaz va gaz kondensati zahirolari Sho'rtandadir.

Barpo etilayotgan Sho`rtan gaz-kimyo majmui mamlakat xalq xo`ligida, umuman, iqtisodiy salohiyatimizning yuksalishida muhim ahamiyatga ega. "Sho`rtan-gaz-kimyo" majmuasi qurilishi 1998 yil boshlarida boshlangan bo`lib, 2000 yil oxirida foydalanishga topshirilishi ko`zda tutilgan. Kompleksning quvvati: bir yilda 4,5 mlrd kubometr xom-ashyo gazni qayta ishlab, bundan 125 ming tonna polietilen, 137 ming tonna suyultirilgan gaz, 103 ming tonna gaz kondensati va 4,5 mlrd kubometr toza ( tovar ) gaz ishlab chiqarishdan iboratdir. (" O`zbekiston iqtisodiy axborotnomasi", 1999 yil, 1-2- soni, 3-4 betlar).

Korxona qurilishiga AQSh, Germaniya, Yaponiya, Italiya va boshqa mamlakatlarning nufu`zli kompaniyalari jalb etilgan bo`lib, 650 million AQSh dollari miqdoridagi sarmoya sarflanishi mo`ljallangan. Bu o`lkan sanoat korxonasi to`la quvvat bilan ishlay boshlagach, nafaqat polietilen xom-ashyosi va plenka, ayni vaqtda eksportbop va raqobotbardosh uy-ro`zgor buyumlari, gaz va suv quvurlari, texnik uskunarlar kabi xalq xo`ligi ehtiyojlari uchun zarur mahsulotlarni ham O`zbekistonda tayyorlash imkoniyati sodir bo`ladi.

O`zbekiston sanoatida mashinasozlik va metallni qayta ishlash tarmog`ining mavqe'i kun sayin ortib bormoqda, ayniqsa,, uning tizimida avtomobilsozlikning tashkil topishi jiddiy tuzilmaviy o`zgarishlar sodir bo`lishiga olib keldi. Bu sanoatda barqaror o`sishni taminlashning muhim omilidir.

Istiqlolgacha oddiy velosiped ishlab chiqarolmagan O`zbekiston Markaziy Osiyo davlatlari orasida birinchi, dunyoda 28-bo`lib avtomobil ishlab chiqaradigan mamlakatga aylandi.

Endilikda yangi tarmoq tizimida yillik quvvati 200 ming yengil avtomobil ishlab chiqarish quvvatiga ega bo`lgan "DEU avto", avtobus va yuk mashinalari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan "Sam Kuchavto" qo`shma korxonalari faoliyat ko`rsatmoqda. Ularga butlovchi qismlar ishlab chiqaruvchi undan ortiq yangi korxonalar tashkil qilinib, samarali mehnat qilmoqda. Mamlakatdagi 40 dan ortiq korxonalar ular bilan hamkorlikda ishlamoqda, avtomobilsozlik sanoatida 2000 yilga kelib 14 mingdan ortiq ishchi va xizmatchi mehnat qilmoqda.

O`zbekiston boshqa sobiq ittifoq respublikalardan farqli o`laroq, ichki bozorni xorijdan sotib olingan mollar bilan to`ldirishga emas, balki o`zimizda eksportning o`rnini bosadigan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantirish yo`lidan bormoqda. Hamdo`stlikdagi qator mamlakatlar valyuta zahiralari va chet el kreditlarini oziq-ovqat mahsulotlari sotib olishga sarflayotgan bo`lsa, O`zbekistonda keng iste`mol mollari ishlab chiqaradigan zamonaviy texnologiyalarni olib kirish, qo`shma korxonalar tashkil qilish ustuvor vazifa deb belgilandi.

Iste`mol mollarining eng zarur turlarini mamlakatda ishlab chiqarish nafaqat valyuta resurslarini tejashga, davlat iqtisodiy xavfsizligini ta`minlashga, balki mahsulot tannarxi tushurilishi orqali aholini ijtimoiy ximoya qilish imkonini berdi. "o`zbek modeli"ning o`zigaxos tomoni ham aynan shunda namoyon bo`ldi

Struktura siyosatining ustuvor yo`nalishlaridan biri sifatida aholi ehtiyoji uchun zarur bo`lgan mahsulotlarni mamlakatda ishlab chiqarish yo`lga qo`yildi. Natijada faqat oxirgi, ya`ni 1998-1999 yillarda oziq-ovqat mahsulotlari va xalq iste`mol mollari import qilish 2 barobar, jumladan qandolot mahsulotlari 2 martaga, un va un mahsulotlari 5 xissa, alkogolli va alkogolsiz ichimliklar 17 martaga, kiyim-kechaklar 7 barobar, poyabzal 4 martaga kamaydi.

Bu o`zgarishlar mamlakat iqtisodiyoti uchun ustuvor hisoblangan boy tabiiy, qishloq xo`ligi, mehnat resurslaridan samarali foydalanish hisobiga amalga oshirilmoqda. Korxonalarni, ayniqsa,, kichik va o`rta korxonalarni zamonaviy hamda ixcham texnologiya, eng yangi asbob-uskunalar bilan jihozlashga alohida e`tibor berilyapti.

O`zbekiston milliy iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblangan qishloq xo`ligidagi yuto`qlarda iqtisodiy islohotlar o`tkazish, qishloq ijtimoiy infra tuzilmasining rivojlantirilish masalalariga katta ahamiyat berilmoqda. Chunki bu tarmoqda yalpi ichki mahsulotlarning 30 foizi, mamlakat valyuta tushumlarining 55, aholi uchun kerakli oziq-ovqat mahsulotlarning 30

foizi shakllanadi. o'tish davrida qishloq xo'ligining bir me'yorda ishlash jamiyat barqarorligini muhim omil va valyuta tushumlarining ishonchli manbai bo'ldi.

Mustamlaka yillarda qishloq xo'ligining sobiq markaz extiyojlardan kelib chiqqan noto'g'ri ixtisoslashuvi natijasida katta tabiiy salohiyat va imkoniyatlarga ega yurt xalqini o'zi "boqa olmay" qoldi. Iste'mol mollarining uchdan ikki qismi, donning 80 foizi chetdan olinib kelinardi. Hatto qishloqlarmizga ham meva - sabzovot va chorvachilik mahsulotlarining ayrim turlari chetdan keltira boshlangan edi. Shu bois ham mamlakatimiz rahbari istiqbolning dastlabki yillaridanoq qishloq xo'ligida tuzilmaviy o'zgarishlarni amalga oshirishdan mustaqilligiga erishish vazifasini qat'iy qilib qo'ydi.

Bu tanlangan yo'l qisqa vaqt ichida natijasini berdi. Qishloq xujaliigida oziq-ovqat tarmoqlarining ulushi ortdi. 1999 yilda 1991 yilga nisbatan bug'doy yetishtirish 6 barobar, xosildorlik 12,5 tsentnerdan 31,3 tsentnerga ko'tarildi. Ayrim viloyat, tumanlarda bu ko'rsatgich 60-70 tsentnerni tashkil qildi. G'allachilik va dehqonchilikning boshqa sohalarida O'zbekistonning "milliy texnologiyalari" yaratildi. Eng muhimi, endilikda mamlakat o'zini don va don mahsulotlari bilan to'liq ta'minlamoqda. Mamlakatda chetdan kartoshka va chorvachilik mahsulotlarni kelishi deyarli to'xtatildi. Bo'larning hammasi iqtisodiy mustaqilligimizni mustahkamlash borasida dadil qadam tashlanganligidan dalolat beradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XIV sessiyasida va ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi sessiyasi (2000 yil yanvar)da Prezident I.Karimov jamiyat hayotining barcha jabhalarini, shu jumladan iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish (liberallashtirish) masalasiga alohida to'xtalib o'tdi. Bu tasodifiy emas, albatta.

To'g'ri, bu borada ilgari ham katta ishlar amalga oshirilgandi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'li tanlangandan keyin mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish orqali iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayoniga keng yo'l ochilgan edi. Ammo bu masala 2000 yilga kelib yanada keskinroq qo'yildi, uni xalq etishning asosiy yo'nalishlari aniqroq belgilandi.

Ishlab chiqarishni erkinlashtirish iqtisodiy adabiyotlarda xo'jalik sub'ektlarining xususiy tashabbuskorligini kafolatlaydigan iqtisodiy tartibotni rag'batlantirishdir deb ta'riflanadi. Yo'l boshchimiz bu ta'rifni yanada oydinlashtirib, davlatning boshqaruv rolini chegaralash, iqtisodiyotning barcha sohalarida xususiy mulk miqyoslarni kengaytirish, mulkdorlarning mavqei va huquqlarini mustahkamlash iqtisodiyotni erkinlashtirishni anglatadi, deb ta'kidladi.

Haqiqatdan ham, iqtisodiyotni erkinlashtirishni ta'minlash ancha chuqur miqdor va sifat o'zgarishlari bilan bog'liq ijtimoiy- iqtisodiy jarayon bo'lib, ayrimlar uylaganidek, individual bitimlar to'zish huquqini kengaytirish ishlab chiqarish vositalardan xususiy mulk sifatida foydalanishni rag'batlantirishdangina iborat emas. Bu jarayon sanoat taraqqiyoti yo'lini o'tgan davlatlarning rasmiy iqtisodiy siyosatiga aylangan.

Gap shundaki, erkin raqobat va xususiy mulk xo'jalik sub'ektlarining erkin harakati o'z-o'zidan barcha muammolarni xalq eta olmaydi. Faqat davlatgina erkin raqobat doirasida shaxsiy tashabbus erkinligini kafolatlaydigan huquqiy tartibni ta'minlay olishi mumkin. Bozor munosabatlari asosida rivojlanayotgan mamlakatlar evolyutsiyasi shuni ko'rsatadiki, davlat faqatgina xo'jalik sub'ektlari o'rtasida xakamlik bilan qanoatlanmaydi. Balki uning o'zi ham sohibkorlik, tadbirkorlik bilan keng shug'ullanishi mumkin.

O'zbekistonda esa avval boshdanoq asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida iqtisodiy faoliyatni boshqarish, islohotlarni amalga oshirish kafolati davlatning zimmasiga yuklatildi. o'tish davrida davlat iqtisodiy barqarorlik va yuksalishning bosh omiliga aylandi. Bu shuni bildiradiki, iqtisodiyotni erkinlashtirish va davlatning iqtisodiy roli bir-birini inkor etadigan tushunchalar emas. Davlat iqtisodiyotni umumiy muvozanatini nazorat qilishga mas'ul bo'lib, uni ta'minlashi, qonunlar chiqarishi, ularga rioya qilinishiga erishishi va xo'jalik faoliyatining tabiatiga ko'ra norentabel sohalarini moliyalashtirishi lozim. Demak bu yerda

assosiy muammo davlat bilan xususiy tadbirkorlik o'rtasidagi munosabatni to'g'ri belgilash, davlatning iqtisodiy rolini aniq chegaralash ustidadir.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish uch asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: a) iqtisodiy hayotning huquqiy asosi-xususiylashtirish; b) iqtisodiy taraqqiyot va texnologik yangilanishning yuragi-erkin sohibkorlik (tadbirkorlik); v) iqtisodiy munosabatlarni boshqarish mexanizmi sifatida erkin raqobatni rivojlantirish. Agar bu yo'nalishlarda sezilarli o'zgarishlar yuz bermas ekan, unda iqtisodiyotni erkinlashtirish haqida gapirish qiyin.

Qayd etilgan yo'nalishlar bo'yicha mamlakatimizda beqiyos ishlar amalga oshirilganligi hech kimga sir emas. Bozor iqtisodiyotiga o'tishni ta'minlash yuzasidan qabul qilingan, hozir amal qilayotgan qonunlar, farmonlar, rasmiy qarorlar va me'yoriy xujjatlarning aksariyat qismi xuddi ana shu yo'nalishlarni rivojlantirishiga qaratilganligini eslab o'tishning o'zi kifoY. 1998 yili yalpi ichki mahsulotning 64,5 foizi, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning 64,1, qishloq xo'ligi yalpi mahsulotining 98,7, qurilish ishlarining 77,1, chakana tovar aylanmasining 95,3 foizini, aholiga pullik xizmat ko'rsatishning yarmidan ko'prog'ini nodavlat sektori berdi. Iqtisodiyotda band bo'lganlarning to'rt dan uch qismi davlatdan tashqari sektor xissasiga to'g'ri kelmoqda.

Barcha mulk shaklidagi korxona va tashkilotlar o'rtasida kichik va o'rta biznes sub'ektlarining xissasi 88 foizga yetdi. Ulardan 70 foizidan ko'prog'ini mikro firmalar tashkil etadi. Xususiy mulk shaklidagi korxonalar soni esa shu yilning boshida 85 mingga yetdi. Bu iqtisodiyotning hamma tarmoqlarini hisobga olganda, barcha mulk shakli va xo'jalik yuritish sub'ektlarining 45 foizidan ko'prog'i, demakdir. Shunday qilib, iqtisodiyotga raqobat va erkin sohibkorlik uchun zarur sharoit borgan sari kengaymoqda. bozor iqtisodiyoti sharoitida bu tabiiy holdir. mamlakatimizda manopollashtirishdan chiqarish, iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish va davlat mulki ob'ektlari xususiylashtirish jarayoni bundan keyin ham davom etaveradi. Bu jarayonlarning huquqiy asoslari bizda allaqachon yaratib qo'yilgan. Dalat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish monopolistik faoliyatni cheklash, tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi qonunlari qabul qilingan va ular amal qilmoqda.

Ko'rinib turibdiki iqtisodiy erkinlik nisbiy tushincha bo'lib, u o'zgarib, kengayib, takomillashib boraveradi. Hatto erkin sohibkorlik asosiga qurilgan AQShdek mamlakatda ham antimonopol qonunlarga o'zgartirishlar, qo'shimchalar kiritilib borilishi orqali iqtisodiyotni liberallashtirish jarayoni to'xtovsiz rivojlanib kelmoqda.

Iqtisodiyotni erkinlashtirishning muhim ko'rinishlardan biri narxlarni liberallashtirishdir. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni o'tkazishning muhim xususiyatlardan biri shu bo'ldiki, narxlarni erkinlashtirish makro iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash dasturining ajralmas qismi, deb hisoblandi. Va bu tadbir qat'iy pul-kredit siyosati orqali amalga oshirildi. Aks holda inflyatsiya surunkali va yuqori tus olishi, Hatto giperinflyatsiya (pulning boshqarib bo'lmay, digan darajadagi qadrsizlanishi)ga aylanishi mumkin edi. Tovar va xizmatlarning alohida tor doirasini va "tabiiy monopoliya"ni hisobga olmaganda, asosan narxlarning erkinlashtirishga erishildi. "Tabiiy monopolistiklar" ning mahsulotlari (elektr energiyasi, gaz, transport, kommunal xizmat va boshqalar)ga narx va tariflarni belgilash inflyatsiya sur'atlari muvofiq baholar darajasini qayta qurish, ishlab chiqarish rentabelligini cheklash yo'llari orqali boshqarildi. Hozirning o'zida ham bir qator tovar va xizmatlar dalat tomonidan dotatsiyalashtirilmoqda.

Ishlab chiqarish monopoliyasi tarixan yuqori bo'lib kelgan mamlakatda narxlarning birdaniga erkinlashtirilishi tovar va xizmatlarni taklif qiluvchilar tomonidan narxlarni sun'iy oshirib yuborishi xavfini tug'dirishi tabiiy. Monopolizm sharoitida iste'molchida tanlash imkoniyati umuman bo'lmay, di.

Agar monopolizm hukmron bo'lgan joyda ishlab chiqaruvchining aytgani aytgan bo'lsa, raqobat bor joyda iste'molchining degani degan. Shuning uchun ham antimonopol siyosatning

ishlab chiqilishi va yurgizilishi bozorga o'tishda institutsional islohotlarning muhim bo'lagi hisoblanadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish bozor munosabatlarini chuqurlashtirishni rag'batlantiribgina qolmasdan, balki umumiy iqtisodiyotni erkinlashtirishga ham ta'sirini o'tkazadi.

Ko'pgina mamlakatlarning iqtisodiy o'sishi tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish natijasida tezlashdi. Tashqi savdoni erkinlashtirish boshqa sohalaridagi islohotlarni chuqurlashtirishi tufayli qator mamlakatlarni tanglikdan olib chiqib ketganini ko'pchilik biladi.

O'zbekiston iqtisodiyoti tashqi bozorga u qadar bog'liq bo'lmasa-da, mamlakatimizning borgan sari jahon xo'jalik tizimi bilan uyg'unlashayotgani ularning milliy iqtisodiyot taraqqiyotiga ta'siri imkoniyatini oshirmoqda.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish O'zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalarining jug'rofiy yo'nalishini tashqariga mol chiqarish va tashqaridan mol kiritish tarkibini jiddiy takomillashtirishga olib keldi. Keyingi yillarda O'zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalarining rivojlangan mamlakatlarga qaratilganligi tamoyili yaqqol ko'zga tashlanmoqda. SSSR qulagandan keyin O'zbekiston tashqi savdo oborotidagi sobiq ittifoqchi mamlakatlarning xissasi qariyb 80 foizdan 28 foizgacha qisqardi. O'zbekiston jahondagi taraqqiy etgan mamlakatlar bozorida mavqeini mustakamlamoqda. Bugun mamlakatimizning asosiy tashqi savdo hamkorlari Koreya, Buyuk Britaniya, Shveytsariya, Germaniya, AQSh, Turkiya, Bel'giya, Frantsiya va Italiyalardir. O'zbekiston tashqi savdosi xajmining 66 foizi Yevropa davlatlariga to'g'ri kelmoqda.

O'zbekistonning eksport salohiyatida paxta tolasi asosiy o'inni egallashi ma'lum. Shu bilan birga, energiya vositalari, turli xil metallar, mashina va asbob uskunalar, xizmatlar, oziq-ovqat mollarini ham sanab o'tish o'lini. Importda asosiy o'inni mashinalar va asbob uskunalar tashkil etmoqda-ki, bu mamlakatimiz xalq xo'ligidagi zamonaviylashtirish va rekonstruksiyalash, yangi texnik va texnologik jihozlash ishlarini jadal borayotganini bildiradi. Albatta, tashqariga mol chiqarishning xom ashyo turiga tezroq barham berish, tayyor mahsulotni chiqarishni va umuman eksport nomenklaturasini, ayniqsa, uning xizmat ko'rsatish to'rini kengaytirish muhim vazifalardandir.

Tashqi iqtisodiy aloqalarni muhim muammolaridan yana biri mamlakat iqtisodiyotiga chet el kapitalini jab etish hisoblanadi. Ma'lumki, kuchli investitsiyasiz bozorni qayta qurish ishlarini tez va beiz o'tkazib bo'lmaydi. Chet el investitsiyasi iqtisodiyotda chuqur tarkibiy qayta qurishlar, ichki tovarlar raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarishning pasayishini to'xtatish, makroiqtisodiy barqarorlik va yuksalishni ta'minlash uchun zarur.

O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyati chet el investitsiyalari va chet ellik investorlar faoliyatining kafolotlari, erkin iqtisodiy zonalar, xorijdan mablag' jalb qilish, chet el investitsiyalari to'g'risida maxsus qonunlar qabul qilingan. Bu samarasini bermoqda. 1999 yilning boshida respublikamizda ro'yxatdan o'tgan qo'shma korxonalar soni 3,6 mingga yetdi. Ularning yarmidan ko'prog'i bugun mahsulot bermoqda. Qo'shma korxonalarning 40 foiziga yaqinrog'i sanoat sohasida faoliyat ko'rsatmoqda. Ishlab chiqarishning bu turini rivojlantirish chet el investitsiyasini kiritishning muhim omillardan biridir. Hozirgi paytda chet el investitsiya va kreditlari barcha investitsiyalarning 20 foizini tashkil etmoqda. Chet eldan keltirilayotgan sarmoyalarning yarmidan ko'prog'ini davlat mulkiga tegishli korxona va tashkilotlar, uchdan bir qismini esa qo'shma korxonalar o'zlashtirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonini bosqichma-bosqich takomillashtirib bormasdan turib, milliy iqtisodiyotning o'sishini ta'minlash ham, jahon xo'jalik tizimi bilan yaqindan uyg'unlashish ham qiyin. Bugun tsivilizatsiyali iqtisodiyotga erishishning asosiy yo'li shudir.

3. Mustaqillik sharofati ila O'zbekiston ma'naviy hayoti, madaniy taraqqiyoti uchun yangi davr boshlandi. Istiqlol tufayli xalqimiz ma'naviyat zug'umlaridan ozod bo'ldi, erkin fikrga milliy, tiklanishga keng yo'l ochildi. Ma'naviy hayotdagi tub sifat o'zgarishlar xalqimiz ma'naviy salohiyatini mamlakatimizning ertangi porloq istiqboli uchun, milliy o'zligimiz va qadriyatlarimizning tiklanishi uchun va qolaversa milliy ongi va gururi, uyg'oq vatanparvar insonni tarbiyalash uchun qaratilgan. Prezidentimiz Karimov I.A. ta'kidlaganidek: "Davlatimizning qanchalik tez ulg'ayishi, kuch-quvvat ado etishi, dunyo hamjamiyatida o'zigamunosib o'rin egallashi, avvalombor, xalqimiz ma'naviy saviyasi, g'ururi va fahri nechog'lik yuksak bo'lishiga bog'liqdir Ana shuni inobatga olgan holda yangi jamiyat barpo etmoqchi bo'lib, eng asosiy yo'nalishlardan biri sifatida xalqimiz tarixini, ma'naviy qadriyatlarimizni tiklash vazifasini quydik". Darhaqiqatni, mustaqilligimizni dastlabki kunlaridanoq xalqimizning ko'paslar mobaynida yaratgan g'oyat o'lgan bebaho ma'naviy va madaniy merosini tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan nihoyatda muhim vazifa sifatida qaralib, keng ko'lamlı jiddiy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu boradagi tarixiy ishlarning amalga oshirilishi yangi jamiyatimiz ma'naviyati binosining qad rostlashiga muhim omil bo'lmoqda. Natijada respublikamizda ma'naviyat sohasining yangi tizimi vujudga kela boshladi. "Ma'naviyat va ma'rifat" jamoatchilik markazi, "Ta'lim markazi", "O'zbekkino", "O'zbeknavo", "O'zbekraqs", "O'zbekteatr", "O'zbekmo'zei", Badiiy akademiya, O'zbek amaliy san'at markazi, Milliy madaniy markazlar, o'rtaOsiyo madaniyat xodimlari assotsiatsiyasi kabi madaniy-ma'rifiy tashkilotlar va ko'plab jamg'armalarning tuzilishi respublika ma'naviyati asosiy sohalarining tarkib topishi va rivojlanishiga zamin bo'ldi

Mustaqillik yillarida Vatanimiz tarixini yoritish va o'rganish masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Sovet davridagi sinfiylik yondashuv va hukmron kommunistik mafkura tayziqi ostida taqiqlangan tarixiy mavzulardagi asarlar chop etilib, xalqimiz tarixini holislik, haqqoniylik asosida tiklash va chuqur, har tomonlama tadqiq qilishga kirishildi. Bu borada o'zbek xalqi va o'zbek davlatchiligi tarixini, tariximizning boshqa sahifalarini holisona ilmiy asosda yoritish vazifalarini Prezident I.A. Karimov bir guruhi tarixchilar bilan 1998 yil iyun oyida bo'lgan suhbatı va Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi qarorida belgilanishi alohida ahamiyat kasb etdi.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq dunyo taraqqiyotiga, jahon tsivilizatsiyasiga katta xissa qo'shgan ajdodlarimiz - buyuk mutafakkirlar, davlat arboblari ma'naviy merosini va hayotini o'rganish avj oldi. Jumladan, Imom Buxoriy, At-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Qubro, Bahovuddin Naqshband, Burxonuddin Rabg'o'ziy qabilarning asarlari chop etilishi milliy qadriyatlarimizni tiklashda katta yuto'q bo'ldi Vatanimiz ozodligi yo'lidashahid ketgan Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat, Behbudiy, Usmon Nosir va boshqa allomalarimizning xurmati joyiga qo'yildi va ma'naviy meroslari xalqimizga qaytarildi. Buyuk ajdodlarimiz tavalludlarining yirik sanalarini nishonlash ham xalqimizning ulug'vor an'analariga aylanmoqda. Jumladan, istiqloł yillarida Alisher Navoiy (1991), Zahiriddin Bobur (1993), Bahovuddin Naqshband (1993), Abduholiq G'ijduvoni (1993), Fer(1995) kabi buyuk ajdodlarimizning tavallud kunlari, shuningdek, Mirzo Ulug'bekning 600 yillik (1994), Najmiddin Kubroning 850 yillik (1995), Amir Temurning 660 yillik (1996), Imom Buxoriyning 1225 yillik (1998) va Ahmad Farg'oniyning 1200 yillik (1998) yubileylariga bog'liq tadbirlar nafaqat o'lkamizda, balki Yunesko orqali xalqaro doiralarda nishonlanishi vatandoshlarimizda milliy faxr tuyg'ularini yuksaltirdi. Cho'lpon, Fitrat, Behbudiy, Fayzulla Xo'jaev, Jaloliddin Manguberdi va boshqa arboblarning yubileylarini o'tkazish yuzasidan ko'rilgan chora tadbirlar ham ma'naviy hayotdagi muhim qadamlar bo'ldi Yosh avlodni ma'naviy barkamollik ruhida tarbiyalashda "Alpomish" dostoni yaratilganligining 1000 yilligini nishonlash (1999) ham xissasini qo'shdi.

Respublika rahbariyati, eng avvalo xalqimizning extiyoji, orzu istaklarini hisobga olib, azaliy milliy bayramlarni tiklashga yangi istiqloł bayramlarini xalqning qadimiy an'analariga monand holda shakllantirishga katta e'tibor berdi. Masalan, Prezident farmonlari asosida

“Navro`z”, “Ramazon hayit”, “Qurbon hayit”lar qonuniy nishonlana boshlandi. Undan tashqari, istiqlol sharofati bilan “Mustaqillik kuni”, “Konstitutsiya kuni” va “Murabbiylar kuni” bayramlari joriy etildi. Davlat tili haqidagi qonun chiqqan kun - 21 Oktabr tabiiy raviishda “Til bayrami”ga aylandi. Tilimizga Davlat maqomining amalda qaytarilishi, o`zbek tilida rasmiy idoraviy ish yuritish, boy adabiy-tarixiy merosimizni o`qib o`rganish, milliy qadriyatlarni tiklash va izchil davom ettirish imkoniyatini berdi. Shuningdek, lotin yozuviga asoslangan o`zbek alifbosining joriy etilishi mamlakatning har tomonlama kamol topishi va jahon komunikatsiyasi tizimiga kirish uchun ancha qulay shart-sharoit yaratib berdi.

Ma`naviy-madaniy merosimizni tiklashda katta ahamiyatga molik yana bir tadbirlardan biri olamshumul tarixiy me`morchilik inshootlarining keng ko`lamda ta`mirlanishi, jumladan Buxoro, Samarqand, Xiva, Termiz, Shahrizabz kabi shaharlarda hamda Quva, Chelak tumanlarida tarixiy me`moriy yodgorliklarning tiklanishi, Buxoro va Xiva kabi qadimiy shaharlarining 2500 yilligini nishonlanish tantanalari, “Buyuk ipak yo`li”ni tiklash borasidagi amaliy ishlar.

Mustaqillikning ilk kunlaridanoq dinga munosabat tubdan o`zgarib, davlat va diniy tashkilotlar o`rtasidagi aloqalarni to`g`ri yo`lga qo`yishga alohida e`tibor qaratildi. O`zbekiston dunyoviy davlat, binobarin diniy tashkilotlar davlat va maktabdan ajratilgan. Din, shu jumladan islom dini ham xalqning dunyoqarashi va ma`naviy olamning mazmunini tashkil etadi. “Biz, - deydi I.A. Karimov, - millatimizni mana shu muqaddas dindan ayri holda aslo tasavvur qila olmaymiz. Diniy qadriyatlar, islomiy tushunchalar hayotimizga shu qadar singib ketganki, ularsiz biz o`zligimizni yo`kotamiz”. Diniy qadriyatlarning tiklanishi, eski machit va madrasalarning ta`mirlanishi yangilarning barpo etilishi, diniy adabiyotlarning nashr etilishi, musulmonlarning Xaj va Umra amallarini ado etishi uchun davlat tomonidan imkoniyatlarning yaratilishi va boshqa chora-tadbirlar respublikamizda vijdon erkinligini ta`minlamogda. Qur`oni Karimning va Hadislar to`plamining o`zbek tiliga tarjima qilinishi va nashr qilinishi ham katta voqea bo`ldi. Islom ta`limoti va falsafasini keng o`rganish, o`zbek xalqining diniy va madaniy merosini chuqur tadqiq etish maqsadida 1995 yil Toshkentda Halqaro islom tadqiqot markazi tashkil etilib, unga ilmiy tekshirish instituti maqomi berildi. 1999 yilda dinshunoslik asoslari, yo`nalishlarini, ilmiy-tadqiqot tamoyillari, islom dini tarixi, falsafasi, ularning jamiyat hayotidagi o`rni bilan bog`liq masalalarni hamda zamonaviy fanlarni o`zlashtirgan yuqori malakali kadrlar tayyorlash maqsadida Toshkent Islom Universiteti tashkil etildi.

Umuman olganda, hozir O`zbekistonda 20 ortiq diniy konfessiyalar majud bo`lib, turli dinlarga e`tiqod qiluvchilar o`zaro tinch-totuv yashamoqdalar. Buning zamirida davlat va din o`rtasidagi munosabatlarni belgilovchi tamoyillar katta ahamiyat kasb etadi. Ular quyidagilardan iborat: 1) dindorlarni diniy tuyg`ularini ximoya qilish; 2) diniy e`tiqodlarni fuqorolarning yoki ular uyushmalarining xususiy ishi deb tan olish; 3) diniy qarashlarga amal qiluvchilar va qilmaydiganlarning huquqlarini teng kafolatlash hamda ularni ta`qib qilishga yo`l qo`ymaslik; 4) dindan bo`zg`unchilik maqsadlarida foydalanishga yo`l qo`yib bermasligini e`tirof etish; 5) diniy davlatlar bilan hokimiyat uchun ko`rashga siyosat, iqtisodiyot, qonunchilikka aralashishga yo`l qo`ymaslik; 6) ma`naviy tiklanish, umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirishda diniy uyushmalar bilan hamkorlik qilish.

Lekin shuni ham e`tirof etishimiz kerakki, so`nggi paytlardan dinimizdan g`arazli maqsadlari uchun foydalanuvchilar paydo bo`la boshladi. Ular xorijdan yurtimizga kirib kelgan turli xil bo`zg`unchi oqimlar, din niqobi ostida shaxsiy manfaatini ko`zlovchi kimsalardir. Bizning fuqorolarimiz, ayniqsa, yoshlarimiz “haqiqiy” va “soxta” dindorlik nima ekanligini aniq tasavvur qilishlari lozim. o`zlarini chin musulmon, din uchun ko`rashuvchi deb hisoblaydigan vahhobiylar, xizbut tahrirchilar xalqimizga mudxish tasavvurlarni qabul qilishni istaydigan terrorchilarni, jangarilarni vujudga keltirishga o`rinadilar. Ba`zi ekstremistik guruhlarining jinoiy harakatlarini yuqori ko`rinishi bo`lganligini - 1999 yil 16 fevralda Toshkentda ro`y bergan voqealar misolida ko`rish mumkin. Aqidaparastlarning tinch hayotimizga solishi

mumkin bo'lgan tahdidlarni oldini olish uchun mafko'raviy, madaniy, ma'rifiy tarbiyaviy ishlarni izchil ravishda olib borish zamon talabi bo'lmoqda. Din siyosat emas, balki imon, e'tiqod ekanligini unutmagan holda, diniy ahloqiy qadriyatlardan, islom dinida mavjud bo'lgan imkoniyatlardan mustaqilligimizni mustahkamlashda oqilona ijodiy foydalanish, turli madaniyatlarnig yonma-yon tinch yashash, ekstrimizm, fundamentalizm xavfini oldini olish uchun respublikamizda zarur tadbirlar amalga oshirilmoqda.

4. O'zbekiston mustaqillika erishgan kundan boshlab milliy g'oya, milliy istiqlol mafkurasimasalalarini haqiqiy ilmiy nazardan ishlash, tadqiq etish dolzarb masala bo'lib kelmoqda. Milliy mafkura yaratishni taqozo etuvchi sabablar - bu, bir tomondan, sho'ro zamonida totalitar to'zum manfaatlarini ximoya qiladigan kommunistik mafko'radan butunlay voz kechishi va sho'ro davridan meros qolgan bir qolipda fikrlash illatidan tezroq xalos bo'lish, odamlar tafakkur tarzi va dunyoqarashni kommunistik aqidalar kishanidan ozod qilish demokratik tamoyillar, qonunning ustuvorligiga xurmat tuyg'usini kamol toptirish: Ikkinchi tomondan mafko'raviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik, millat sifatida o'zligimizni anglash, yakdil va hamjihatligimizni ta'minlash shuningdek, bu hamjihatlikka qarshi qaratilgan har qanday yot mafko'raviy tazyiqlarning oldini olish, ta'bir joiz bo'lsa, o'zigaxos mafko'raviy immunitet tizimini shakllantirish. Uchinchi tomondan, mustaqilligimizning ahamiyati va mohiyati mafko'raviy vositalar orqali xalqning ongiga yetkazish, oliy bir maqsad ulug'vor g'oyalar sari xalqni yakdillika, fidoyilikka, yaratuvchilikka safarbar qilish.

Milliy mafko'ramizning mazmun-mohiyati, uflari, uning asosiy tamoyillari davlatimiz rahbari asarlarida mukammal ifoda etilgan. Dastlab 1993 yil aprel oyida Prezident I.A.Karimov bir guruhi adiblar bilan suhbat qilib, milliy istiqlol g'oyasini ishlab chiqish zaruriyatini asoslab berdi. o'tgan davr mobaynida milliy mafko'raning hayotimizdagi o'rnini belgilash, uning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish, mafko'raviy tarbiya yo'nalishlarini ishlab chikish, shu asosda jamiyatimizda ijtimoiy fikrni shakllantirishda bir qator tadbirlar amalga oshirildi. Biroq bu tadbirlarni amalga oshirish jarayonida mafkura yaratish masalasi naqadar keng qamrovli ekanligini ko'rsatdi. Darhaqiqatni, bu vazifa bir-ikki yillik emas, balki millat butun umri davrida hal qiluvchi, yangi zamonaviy talablarni inobatga olib, takomillashib va boyib borishni taqozo etuvchi jarayondir. Shu bois 2000 yil aprel oyida davlat rahbarimizning bir guruhi olim va adiblar bilan navbatdagi uchrashuvda va "Fidokor" gazetasi muxbirining savollariga javoblarida (2000 y, iyun) endi milliy mafko'raning asosiy kontseptsiyasini ishlab chiqarishga, nazariyadan amaliyotga o'tish kerakligiga alohida e'tibor berildi.

Milliy mafkura eng avvalo millatning yaqin va uzoq davriga mo'ljallangan maqsadini amalga oshirishda inson va jamiyatni harakatga keltiruvchi millatning yaratuvchilik salohiyatining g'oyaviy mazmuni bo'lgan, inson va jamiyat hayotining ahloqiy-falsafiy nizomini tartibga soluvchi, milliy turmush tarzi va davlatchilik negizlarini mustahkamlashga xizmat qiladigan g'oyaviy asoslardan iboratdir. Prezidentimiz milliy mafko'ramiz. ikki asosiga, birinchi navbatda, xalqimizning azaliy an'analariga, udumlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga, bir so'z bilan aytganda, milliy qadriyatlarimizga, xalqimizning dunyoqarashi va tafakkuriga asoslanib, shu bilan birga, zamonaviy, umumbashariy, umuminsoniy yuto'qlardan oziqlangan, ularni o'zigaqamrab olgan holda, yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, xalq manfaati va farovonligi yo'lidaxizmat qilmog'i darkorligini ta'kidladi.

Milliy mafkura kishilarda milliy madaniyatning, milliy ongning, milliy g'urning o'sishi va rivojlanishga muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy mafkura faqat o'zbek millatiga tegishli emas, balki respublikamizda istiqomat qiluvchi barcha millat vakillarini mustaqillikni mustahkamlash, O'zbekistonni kelajakda buyuk davlatga aylantirish, inson haq-huquqlarini ximoya qilish, ijtimoiy adolatni, demokratiyani to'laqaror toptirish, jahon hamjamiyatida o'zimizga munosib obru-e'tibor topishimiz, maqsadlarga yo'naltirilgan yagona bayroq, yagona birlashtiruvchi kuch sifatida qaralmoqda.

Ma'lumki, bizning davlatimizda hech bir mafkura davlat mafkurasisifatida o'rnatilishi mumkin emas. Milliy mafkura jamiyatimizdagi qarashlar rang-barangligi, g'oyalar xilma-xilligini saqlagan holda, ularni bir-biri bilan ko'rashishga, baxslashuviga, har qanday partiya, harakat, har qaysi inson, fuqaroning fikrini erkin ifoda etish va uni ximoya qilishga ziyon va tazyiq ko'rsatmasligiga yo'naltirilgan. Albatta, hozirgi kunda milliy mafko'ramiz. yaratilishining boshlang'ich davrini shohidi bo'lyapmiz, ammo, eng asosiysi, odamlarning fikri tafakkuri, dunyoqarashi o'zgarib, milliy iftixor tuyg'usi shakllanmoqda. Binobarin, eng qiyin ish inson mafko'rasini o'zgartirish. Milliy mafkura yoki g'oya qudrati ishontirish bilan belgilanadi. Shu bois kun tartibiga milliy mafko'rani yaxlit ilmiy kontseptsiyaga solib, jamoatchilikka mos sodda, ommabop shaklda yetkazishdan iborat.

Mafko'raviy ishlarni amalda oshirishda ta'lim-tarbiya masasalari, ommaviy axborot vositalari, "Mahalla", "Kamolot", "Oila" kabi qator jamoatchilik tashkilotlarni ma'naviy-madaniy markazlarning ahamiyati juda katta. Ayniqsa, ta'lim muassasalari ishi va ularda qo'llaniladigan darsliklar, qo'llanmalar mazmun-mohiyati milliy g'oya ruhi bilan sug'orilsa uning ta'sir doirasi kengayib boradi.

5. Istiqolning dastlabki kunlaridanoq xalq ta'limi tizimini jadal isloh qilishga kirishildi. Bir qator o'quv yurtlarning maqomi, dasturlari va ta'lim uslublari butunlay o'zgartirildi. Zamonaviy, shu paytgacha bo'lmagan eng zarur ixtisosliklar bo'yicha alohida universitet va institutlar, jumladan, Mudofaa vazirligi qoshidagi harbiy akademiya, Ichki ishlar vazirligi qoshidagi Ichki ishlar akademiyasi, Bank moliya akademiyasi, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, Toshkent aviatsiya instituti, Navoiy tog'-konchilik instituti kabi o'nlab yangi o'quv muassasalari tashkil etildi. Abiturient va talabalarning bilim darajasini test va reyting asosida baholashning ilg'or usullari joriy etildi. Ilg'or mamlakatlarning tajribalari asosida yangi tipdagi litsey va gimnaziya ochildi. O'zbekistonda gimnaziya dan tortib akademiya gacha bo'lgan zamonaviy, yangi ta'lim tizimi vujudga keltirildi.

1997 yil ta'lim tizimida katta burilish yuz berdi. Oliy Majlisning IX sessiyasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va u asosida "Kadrlar tayyorlash dasturi"ni qabul qildi. Bo'lar mamlakatimiz ravnaqi va kelajagini belgilab beruvchi xujjatlar bo'lib, milliy tiklanishning ma'naviy asosini tashkil qiladi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ga milliy g'oyaning bir qismi deb qaraladi. Chunonchi kadrlar tayyorlash milliy modeliga asos solindi. Shaxs davlat va jamiyat, shuningdek fan va ishlab chiqarish o'rtasida uzviy bog'liklik bo'lishiga imkon tug'ildi.

Bu xujjatlar asosida O'zbekistonda 9 yillik umum ta'limdan so'ng , 3 yillik akademik litsey yoki kasb-xunar kollejlari da ixtiyoriy-majburiy ta'lim joriy etildi. Ta'lim islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda:

1 bosqich - 1997-2000 yillarni ichiga olib, unda ta'limning huquqiy-me'yoriy, ilmiy-metodik, moddiy shart-sharoitlari yaratilmoqda. Hozirgi kunga kelib o'zluksiz ta'limning tamomila yangi huquqiy-me'yoriy negizi yaratildi, islohotlarning samaradorligini aniqlash maqsadida monitoring tizimi joriy qilindi, davlat ta'lim standartlari ishlab chiqildi, dastur va darsliklarning yangi avlodi ishlab chiqilmoqda, pedagogik kadrlarni, ta'lim muassasalarni atstattiya va akkreditatsiyadan o'tkazish asoslari ishlab chiqildi va x k .

2 bosqichda-2001-2005 yillarda milliy dasturni to'liq amalga oshirish ko'zda tutilmoqda.

3 bosqichda - 2005 yilda undan keyingi yillarda to'plangan tajribalar asosida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish ko'zda tutilgan

Yosh avlodni tarbiyalash masalasi ustivor yo'nalish sifatida davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, davlatimiz ichki iqtisodiy imkoniyatlardan kelib chiqqan holda uni dastavval moddiy jihatdan qo'llab quvvatlash maqsadida tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

Ta'lim tizimiga qilinayotgan sarf-harajatlar darajasi bo'yicha O'zbekiston jahonning yetuk mamlakatlariga yaqinlashib bormoqda. Davlat tomonidan 1998 yilda ta'lim sohasiga yalpi

ichki mahsulotning 7,8 foizi miqdorida mablag' ajratilgan bo'lsa, 1999 yilda-8,1 foiz mablag' sarflandi. Bu esa faqatgina ikki yil mobaynida turli viloyatlarda 250 ta yangi tizimdagi akademik litsey va kasb-xunar kollejlarini tashkil etishga imkon berdi. Xususan Qashqadaryoda ham 1 ta akademik litsey va 9 ta kasb-xunar kolleji barpo etildi. Yoshlar hayoti bilan bog'liq muammolarga ham alohida e'tibor berilmoqda. Ularning intellektual salohiyatini oshirish, ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy ximoyalar, iste'dodli va iqtidorlilarni rag'batlantirish maqsadida bir qancha jamg'armalar tashkil etildi. Jumladan, "Iste'dod", "Ulug'bek", "Kamolot", "Umid".

1997 yilda tashkil etilgan "Umid" jamg'armasining asosiy vazifasi iste'dodli yoshlarni tanlash va ularni chet ellardagi nufo'zli o'quv yurtlarida ta'lim oldirish. Xorijiy mamlakatlarga o'qish uchun nomzodlarni tanlashda dunyodagi mashhur tashkilotlar, jumladan, Aksels, Ayreks, Britaniya Kengashi, Daad, Tasis ishtirok etadilar. 1997-1999 yillarda "Umid" jamg'armasi orqali 700 nafardan ortiqroq talaba yoshlar xorijga o'qishga jo'natildi. Shu jumladan 30 nafar Qashqadaryolik yoshlar ham.

Ta'lim sohasini malakali professor va o'qituvchilar bilan taminlash borasida 1997 yilda tashkil etilgan "Ustoz" jamg'armasi ham katta xissa qo'shmoqda "Ustoz" jamg'armasi faoliyatini faqatgina bir yo'nalish, ya'ni chet ellardagi yetakchi o'quv yurtlarida o'qituvchilarning malakasini oshirish bo'yicha qilingan tadbirlar natijasida 1998 yilda 71 nafar o'qituvchi xorijda malakasini oshirgan. 980 nafari Vatanimizda chet ellik mutaxassislar ishtirokida malakalarini oshirdilar. "Ustoz" grantiga sazovor bo'lgan 185 kishi AQSh va Isroilda malaka oshirib keldilar. Shubxasiz, ta'lim sohasidagi bugungi kunlarda qilinayotgan tadbirlar mazkur tizimning samaradorligini oshirish, kelajakda mamlakatni yuksak malakali mutaxassislar bilan ta'minlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida ma'naviyat va madaniyatning yuksalishi, boyishi o'zligimizni anglab olishga, milliy qadriyatlarimizni umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlantirishga yordam bermoqda. Boz ustiga, ma'naviy o'zgarishlar millatni yagona bayroq ostida birlashtirishga xizmat qilishi bilan bugun jahonda e'tirof etilayotgan "o'zbek modeli"ning haraktlantiruvchi kuchlardan biriga aylanmoqda. Chunki Islom Karimov asarlarida asoslangandek "o'zbek modeli" boshqa milliy modellardan farq qiladigan xususiyati va faqat iqtisodiyot rivojlanishni emas, balki keng ma'noda milliy tiklanishni, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotni ham ichiga oladi.

Tekshiruv savollari:

"O'zbekiston modeli" deganda nimani tushunasiz?

Davlat mulkini "kichik xususiylashtirish" jarayonini tushuntirib bering?

Mustaqillik yillarida O'zbekistonning iqtisodiyotida qanday jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi?

O'zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo'ligi qanday o'rinni egallaydi?

Mamlakat iqtisodiyotini erkinlashtirish deganda nimani tushunasiz?

Iqtisodiyotni erkinlashtirish masalasini Prezident I.A.Karimov jahon qaysi ma'ro'zasida qat'iy qilib qo'ydi?

Ma'naviy qadriyatlarni tiklash yo'lida amalga oshirilgan tadbirlar haqida so'zlab bering.

Diniy qadriyatlarimizga berilayotgan e'tibor nimalarda ifodasini topdi?

Din va davlat o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qiling.

Milliy istiqlol mafko'rasining vazifalari nima deb o'ylaysiz?

Milliy istiqlol mafko'rasining mohiyatini tushuntiring.

Ta'lim islohotlarida qanday tamoyillar asos qilib olindi?

Ta'lim sohasidagi islohotlarning bosqichlari haqida so'zlabbering.

“Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dastur” qanday vazifalarni qo'ydi?

16-mavzu: O'ZBEKISTON VA JAHON HAMJAMIYATI.

Reja:

O'zbekiston tinchliksevar tashqi siyosati asos- larining yaratilishi, uning tamoyillari.

O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo'shilishi va xalqaro nufuzining ortib borishi.

O'zbekistonning markaziy Osiyo mintaqasidagi qardosh davlatlar bilan ko'p tomonlama va ikki tomonlama hamkorlik aloqalari.

O'zbekistonning jahondagi turli mamlakatlar bilan hamkorlik munosabatlarining kengayib borishi.

Adabiyotlar:

-Karimov I. A. BMT Bosh Assambleyasining 48 sessiyasidagi ma'ro'za. 1993 y, 28 sentabr'. Asarlar. II jild, T., “O'zbekiston”, 1994.

-Karimov I. A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida... T., “O'zbekiston”, 1997.

-Ahmedov E., Sayidaminova Z. O'zbekiston Respublikasi. (qisqacha ma'lumotnoma).

-Usmonov K., Sodiqov M. va O'zbekiston qaramlik va mustaqillik yillarida. T, “o'qituvchi”, 1996.

-Yangi O'zbekistonning 7 zafarli yili. T., 1999.

-O'zbekiston tarixi (Milliy istiqlol davri). T., 1998.

-O'zbekiston tarixi (Qisqacha ma'lumotnoma), T., «Sharq» 2000.

-O'zbekiston tarixi (Darslik), T., «Yangi asr avlodi» 2003.

Tayanch tushunchalar: Tinchlik sevar tashqi siyosat, O'zbekistonning jahon siyosati maydonidagi o'rni, O'zbekiston Respublikasining BMT, YexXT, Yevropa Ittifoqi- va ular bilan ko'ptomonlama hamkorlikning yo'lga qo'yilishi, O'zbekistonning MDH bilan ko'ptomonlama hamkorligi, O'zbekistonning MDH ga a'zo bo'lgan davlatlar bilan ikki tomonlama aloqalari.

1. Mustaqillikning qo'lgakiritilishi tufayli O'zbekistonning xalqaro maydondagi siyosati tarixida ham mutlaqo yangi davr boshlandi. O'zbekiston mustaqil davlat sifatida jahon jamiyatida o'zigamunosib o'rinni egallashga intilmoqda.

Bu jarayonni idrok qilish uchun, avvalo, XXI asr bo'sag'asida dunyoda qanday o'zgarishlar sodir bo'lganini, dunyoning qiyofasi qanday ekanligini bilish zarur.

Darhaqiqat, XXI asr bo'sag'asida jahon taraqqiyotining mazmuni tubdan o'zgardi. Ilgari mafko'raviy jihatdan bir-biriga zid, sobiq SSSR va AQSh yetakchiligida sotsialistik va kapitalistik to'zum, ikki harbiy-siyosiy blok (ya'ni NATO va Varshava shartnomasi) mavjud bo'lib, dunyo xavfsizligi ular orasidagi o'zaro muholiflik muvozanatiga asoslangan edi. Sobiq SSSRning parchalanishi, sotsialistik to'zumning xalokatga uchrashi, Varshava shartnomasining tarqalib ketishi, yangi mustaqil davlatlarni paydo bo'lishi natijasida yangi g'oyat murakkab va qaltis bir davr keldi.

Dunyoning qaltis, taxlikali ekanligini I.Karimovning “O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” asarida tahlil qilib berilgan.

Dunyoning taxlikali ekanligidan dalolat beruvchi qo'yidagi omillar mavjud: Birinchidan, davlatlararo munosabatlar tizimida muvozanat bo'ldi. Dunyoda siyosiy, iqtisodiy bo'linish ro'y berdi. Ilgari kuchlar markazi ikki joyda bo'lsa (SSSR va AQSh), endi ko'pchilik bo'lib qoldi va nazorat qilish qiyinlashdi. Ikkinchidan, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy notekislik va ziddiyatlar o'sdi. Uchinchidan, ko'pgina davlatlarda ijtimoiy osoyishtalikka qarshi xavf-xatarlar o'sib borayapti. Mulkiy tafovut kuchaydi, ishsizlik, qashshoqlik avj olmoqda. To'rtinchidan, bir qator mintaqalarda, Hatto bir mamlakat fuqarolari o'rtasida milliy-etnik va diniy nizolar kelib chiqib, mojarolarga, qonli urushlarga aylanmoqda. Jumladan, O'zbekiston xavfsizligiga ham Afg'oniston va Tojikistondagi mojarolar tahdid solmoqda. Beshinchidan, umumiy, mintaqaviy va milliy xavfsizlikka diniy ekstremizm va fundamentalizm ham tahdid qilmoqda. Oltinchidan, ayrim davlatlardagi muayyan siyosiy kuchlar tomonidan yuritilayotgan buyuk davlatchilik shovinizmi va agressiv millatchilik siyosati ham mavjud. Yettinchidan, yalpi yadro urushi xavfi kamaygan bo'lsa-da, ekologik tanglik, biogenetik bo'zilib ketishlar xavfi saqlanib qoldi

O'zbekistonning jahon hamjamiyatida munosib o'rinni egallashida, uning geopolitik shart-sharoitlari qanday degan savol tugiladi.

O'zbekiston geografik-siyosiy jihatdan ancha murakkab va shu bilan birga qulay ahvolda. Bu, birinchidan, respublikamiz Markaziy Osiyo mintaqasining transport, energetika va suv tizimlari markazida joylashgan. Ikkinchidan, aholi soni, ilmiy-texnikaviy va boshqa jihatlar bo'yicha qo'shnilaridan ma'lum darajada ustunligi bor. Uchinchidan, qulay tabiiy-iqlim sharoitlariga, boy mineral xom ashyo resurslariga ega. To'rtinchidan, respublika nafaqat o'zini-o'zi ta'minlaydigan, balki chetga chiqarishga neft, gaz, rangli metall va iqtisodiyotning boshqa asosiy tarmoqlariga ega. Beshinchidan, O'zbekistonning jahonga mashhur boy ma'naviy merosi bor, shu tufayli insoniyat tsivilizatsiyasida salmoqli o'rin egallab, nafaqat mintaqada, balki dunyoning ma'naviy va siyosiy jarayonlariga ta'sir o'tkazib kelgan.

Shu bilan birga, geopolitik jihatdan O'zbekistonga qiyinchiliklarni tug'diruvchi omillar ham mavjud. Bu, birinchidan, O'zbekiston geografik-strategik jihatidan qaraganda Markaziy Osiyoda suv resurslari tanqisligi, Orol ekologiyasi ta'siri kuchayganligidir. Ikkinchidan, bu mintaqada xavfsizlik tizimi yo'lga qo'yilmagan. Uchinchidan, musulmon dunyosidagi ba'zi kuchli davlatlarning bir-biriga mos kelmaydigan mafaatlari bizning mintaqamizda ham sodir bo'lishi ehtimoldan holi emas. Bizning davlatimiz mintaqada xavf-xatarning bugungi kundagi ikki uchog'i - Afg'oniston va Tojikiston bilan chegaradosh. To'rtinchidan, mintaqada kommunikatsiyalar nomaqbul ravishda shakllantirilgani, uning tarmoqlari talabga javob bermasligi. Ayniqsa, O'zbekistonni bevosita dengizga chiqa olmasligi, uning iqtisodiy aloqalarini chegaralaydi.

O'zbekistonning geopolitik imkoniyatlarini inobatga olib, davlat rahbariyati milliy manfaatlarimizga mos keladigan puxta tashqi siyosat olib bormoqda.

O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida tashqi siyosatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: 1) mafko'raviy qarashlardan qat'iynazar hamkorlik uchun ochiqlik, umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik va xavfsizlikni saqlashga sodiqlik; 2) davlatlarning suveren tengligi va chegaralar daxlsizligini xurmat qilish; 3) boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik; 4) nizolarni tinch yo'l bilan xal etish; 5) kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik; 6) inson huquqlarini va erkinliklarini xurmatlash; 7) ichki milliy qonunlar va huquqiy normalardan xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalar va normalari ustuvorligi; 8) tajovo'zkor harbiy bloklar va uyushmalarga kirmaslik; 9) davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar to'zish, hamdustliklarga kirish va ulardan ajralib chiqish; 10) davlatlararo aloqalarda teng huquqlik va o'zaro manfaatdorlik, davlat milliy manfaatlarining ustunligi; 11) tashqi aloqalarni ham ikki tomonlama, ham ko'ptomonlama kelishuvlar asosida rivojlantirish.

Ushbu tamoyillar asosida olib borilayotgan tashqisiyosat natijasida O'zbekistonning xalqaro munosabatlari tobora kuchayib, uning jahon siyosati maydonidagi o'rni va mavqei

mustahkamlanib borayapti. Hozir O'zbekistonni 165 davlat tan olgan, dunyodagi 120 dan ortiq mamlakat bilan rasmiy diplomatiya munosabatlari o'rnatilgan. O'zbekistonda 88 ta chet davlat elchixonasi va vakolatxonalari ro'yxatdan o'tgan, 24ta hukumatlararo tashkilot va 13 ta nohukumat tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda.

2. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qo'lgakiritgan dastlabki kunlaridanoq jahon hamjamiyatiga qo'shildi, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilmoqda. 1992 yil 2 martda O'zbekiston eng nufo'zli xalqaro tashkilot Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ga qabul qilindi. 1993 yil fevralida Toshkentda BMTning vakolatxonasi ochilib, ish boshladi. Mamlakatimiz Prezidenti BMT sessiyalarida xalqaro xayotning muhim masalalarini tinch vositalar bilan hal qilish muammolarini ko'tarib chiqishi va bu borada O'zbekiston Respublikasi va BMT hamkorligida qator tadbirlarning o'tkazilishi mamlakatimizning jahon maydonida ta'sir doirasining kengayib borayotganidan guvohlik beradi.

O'zbekistonda BMTning taraqqiyot dasturi, qochqinlar ishi bo'yicha oliy komissari boshqarmasi, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon oziq-ovqat jamg'armasi, Afg'onistonga insonparvarlik yordami ko'rsatish ishini muvofiqlashtirish vakolatxonasi, giyoxvand moddalarni nazorat qilish bo'yicha dasturi, sanoatni rivojlantirish bo'yicha dasturi, bolalar jamg'armasi vakolatxonasi faoliyat ko'rsatayapti. BMTning O'zbekistondagi vakolatxonasi bilan hamkorlikda respublikada xalqaro tadbirlar o'tkazilib turibdi. Jumladan, 1995 yil 15-16 sentabr kunlari BMT rahnamoligida Toshkentda Markaziy Osiyoda xavfsizlik va hamkorlik masalalariga bag'ishlangan xalqaro seminar bo'lib o'tdi. Unda ishtirok etgan 31 davlat va 6 xalqaro tashkilotlar vakillari mintaqa xavfsizligi, majorolarning oldini olishning ishonchli tizimini barpo etish masalalari yuzasidan fikr almashdilar.

O'zbekistonning BMT bilan hamkorligining yorqin sahifalaridan yana biri Markaziy Osiyo mintaqasini yadro qurolidan holi zonaga aylantirish masalasida ifodasini topdi. O'zbekiston Prezidenti BMT Bosh Assambleyasining 48 sessiyasida ushbu tashabbus bilan chiqqan edi. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining 1997 yil fevralida Alma-Atada bo'lgan uchrashuvida mintaqani yadro qurolidan holi zonaga aylantirishga ahdlashildi va ifodasini qabul qilingan Deklaratsiyada topdi. 1997 yil sentabr oyida Toshkentda "Markaziy Osiyo - yadro qurolidan holi zona" mavzusida xalqaro konferentsiya bo'lib, unda 56 davlat va 16 xalqaro tashkilotlar vakillari ishtirok etdilar. Markaziy Osiyo mamlakatlari tashqi ishlar vazirliklarining Bayonoti imzolandi.

O'zbekistonning jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashuvi, BMT doirasidagi ixtisoslashgan tashkilotlar bilan hamkorligi muhim ahamiyatga ega. BMTning xomiyligida ta'lim, fan va madaniyat bilan shug'ullanuvchi xalqaro tashkilot- YunesKOga O'zbekiston 1993 yil 29 Oktabrda a'zo bo'ldi 1994 yil dekabrda respublikamizda YunesKO ishlari bo'yicha o'z.R. milliy komissiyasi tashkil etildi. YunesKO Markaziy Osiyo taraqqiyotini o'rganish, tiklash va ommalashtirishga ahamiyat berilmoqda. Shu bois, uning qaroriga binoan Samarqandda Markaziy Osiyoni tadqiq qilish xalqaro instituti tashkil etildi. YunesKO raxnamoligida Samarqand, Buxoro, Xivaning me'moriy majmualarini qayta ta'mirlash ishlari ham olib borilmoqda. Xiva va Buxoro YunesKO ning jahon madaniy qadriyatlar ro'yxatiga kiritildi.

YunesKO qarori bilan Mirzo Ulug'bek (1994), Amir Temur (1996) bobokalonlarimizning tavalludlari, Buxoro va Xiva shaharlarining 2500 yilligi (1997) xalqaro miqyosida nishonlandi.

Undan tashqari O'zbekiston Jahon pochta ittifoqi-, Jahon Sog'likni saqlash tashkiloti, Osiyo va Tinch Okean xavzasi bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy xay'at, Xalqaro Mehnat tashkiloti, Elektr aloqasi bo'yicha xalqaro ittifoq, Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (EKO), Shimoliy Atlantika hamkorlik kengashi, Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (YexXT), Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, qo'shilmaslik harakati, Bojxonalar hamkorligi kengashi, Jahon intellektual mulk tashkiloti, Xalqaro olimpiya qo'mitasi va boshqa tashkilotlarning a'zosi bo'ldi Toshkentda Jahon banki, Tinchlik korpusi, Qizil Xoch Xalqaro qo'mitasi, Konrad Adenauer jamg'armasi, Xalqaro valyuta jamg'armasi va boshqa xalqaro tashkilotlarning

vakolatxonalari ishlab turibdi. O'zbekiston 1992 yilning 30 yanvarda Yevropa Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotiga a'zo bo'ldi Shundan buyon u ana shu nufo'zli xalqaro tashkilot ishlari jarayoniga faol qatnashib kelmoqda. Jumladan, YexXT Toshkentda va Urganchda atrof-muhitni qayta sog'lomlashtirish bo'yicha seminarlar o'tkazdi. Orol muammosini xal qilishda ko'maklashmoqda. Shuningdek, Toshkentda YexXTning aloqalar bo'yicha mintaqaviy byurosi ochildi.

O'zbekistonning tashabbusi bilan 1996 yilning sentabr oyida Toshkentda YexXT Demokratik muassasalar va inson huquqlari bo'yicha Byurosi (DICHXB)ning "Inson huquqlari bo'yicha milliy muassasalar" mavzusida xalqaro seminar kengashi bo'lib o'tdi. Seminar kengashda Markaziy va Sharqiy Yevropada Ombudsman instituti, inson huquqlari bo'yicha milliy muassasalar faoliyatini rivojlantirish, qonunchilik tizimini takomillashtirish kabi masalalar ko'rib chiqildi.

1996 yil iyul oyida Florentsiya shahrida Yevropa Ittifoqi- bilan O'zbekiston o'rtasida sherikchilik va hamkorlik to'g'risida Bitim imzolandi. 1999 yil may oyida Frantsiya Milliy Kengashi - parlamentining qo'yi palatasi bu Bitimni qo'rib chiqdi va qabul qildi Shunday qilib, O'zbekiston bilan Yevropa Ittifoqi- o'rtasida sherikchilik va hamkorlik bobidagi bitimni Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan 15 mamlakatning eng so'ngi si bo'lib qabul qildi MDXga kirgan mamlakatlar orasida bunday sharafiga faqat bizning mamlakat va Rossiya muyassar bo'lgan.

1993 yil O'zbekiston azon qatlamini muhofaza qilish bo'yicha Vena Konventsiyasi, azon qatlamini kamaytiradigan moddalar haqidagi Monreal Protokoli, atrof-muhitga ta'sir etuvchi vositalarni harbiy yoki boshqa dushmanlik maqsadida qo'llashni ta'qiqlovchi konventsiyaga, yadro qurolini tarqatmaslik haqidagi shartnomaga qo'shildi.

1995 yil iyul oyida O'zbekiston NATOning "Tinchlik yo'lidahamkorlik" dasturiga qo'shilgandan so'ng bu tashkilot bilan munosabatlari samarali olib borilmoqda. Bu dastur asosida 1995 yilda AQShda 1997 yilda Qozog'iston va O'zbekistonda o'tkazilgan harbiy mashklarida O'zbekiston harbiy qismlarining ishtiroki zobit va askarlarining harbiy-texnik tayyorgarligini yanada ko'tarishga xizmat qildi

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston mustaqillik yillarida qisqa vaqt ichida jahonning nufo'zli tashkilotlari bilan hamkorlik qilib, xalqaro miqyosida obrui tobora oshmoqda.

3. O'zbekistonning faol tashqi siyosatining yana bir ustuvor yo'nalishlardan biri MDX davlatlari bilan ikki va ko'ptomonlama hamkorligidir. 21 dekabr 1991 yil Almatida 11 ta sobiq ittifodosh respublikalar Mustaqil Davlatlar Hamdustligi to'zish haqidagi shartnomaga imzo chekdilar. Shu tariqa MDX degan ixtiyoriy iqtisodiy uyushma yuzaga keldi. Unga kiruvchi har bir davlat xalqaro huquqning mustaqil va teng huquqli sub'ektidir. MDXning yuqori Oliy organi - "Davlat boshliqlari kengashi", "Hukumat boshliqlari Kengashi", "Iqtisodiy Kengash", "Mudofaa vazirlari Kengashi" hisoblanadi. Ijroiya organi - "Muvofiqlashtiruvchi qo'mita" deyiladi. MDX tashkil etilgandan buyon unga a'zo bo'lgan davlat boshliqlarining 20 dan ortiq kengashi bo'lib o'tdi va MDX doirasida 1300 dan ortiq qaror va xujjatlar qabul qilindi. Hamdustlik mamlakatlari yangi sharoitlarda iqtisodiy, madaniy, harbiy va boshqa aloqalarni rivojlantirishga alohida e'tibor bermoqdalar. Jumladan, 1992 yil may oyida Toshkentdagi MDX mamlakatlari rahbarlarining kengashida bir qator masalalar qatorida O'zbekiston tashabbusi bilan "kollektiv xavfsizlik, tinchlikni saqlash, kollektiv kuchlarining maqomi haqida bitim" imzolangani alohida e'tiborga loyiq.

MDX doirasida iqtisodiy munosabatlarning rivojlantirilish katta ahamiyatga ega. Chunki MDX davlatlari o'tish davrining qariyb har xil murakkabliklarini boshidan kechirayotgan bir paytda, chinakam bozor munosabatlarini o'rnatishda, avvalo, iqtisodiy aloqalarning yaxshilanishi taqozo etiladi. Bu borada 1994 yil Oktabr oyida Moskvada bo'lib o'tgan MDX Davlat boshliqlarining Kengashida muxokama qilingan masalalar e'tiborga molik. Jumladan, unda MDX davlatlari o'rtasida integratsiyani rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari haqida

memorandum imzolandi va integratsiyaviy taraqqiyotning istiqbol rejalari belgilandi. Iqtisodiy ittifoqning Davlatlararo iqtisodiy qo'mitasi (DIQ) tuzildi. DIQ ning vazifasi iqtisodiyotni, islohotlarning borishini taxlil etish, xo'jalik qonunlarini bir-biriga yaqinlashtirishni ta'minlash, iqtisodiyotni rivojlantirishni prognozlantirish, sanoat, qishloq xo'ligi va boshqa tarmoqlarni rivojlantirish bo'yicha qo'shma dasturlar ishlab chiqish, transnatsional harakterdagi tarmoqlar (energetika, transport, aloqa, gaz va neft quvurlari) bo'yicha tadbirlarni muvofiqlashtirish kabi umumiy ahamiyatga molik masalalarni xal etishdan iboratdir.

Iqtisodiy integratsiyalashuv jarayonini jadallashtirish yo'lida o'zaro to'lov ittifoqi-, bojxona va to'lov ittifoqini shakllantirish borasida xujjatlar qabul qilindi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, faqatgina 1994 yilda O'zbekiston tashqisavdo oboroti 5 mlrd AQSh dollarni tashkil qilgan bo'lsa, shundan 3 mlrd AQSh dollari MDX va Baltika davlatlariga to'g'ri keldi. MDX davlatlari bilan tovar oboroti 1,8 mlrd dollarni tashkil etdi.

MDX doirasida a'zo davlatlar bilan ikki tomonlama iqtisodiy, ilmiy, madaniy aloqalarni kuchaytirishda O'zbekiston rahbariyati alohida e'tibor bermoqda. Jumladan, O'zbekistonning Rossiya, Moldova, Belarus, G'arbiy Ukraina, Ozorbayjon va boshqa davlatlar bilan ikki tomonlama aloqalari yil sayin kengaymoqda.

O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlardan biri Markaziy Osiyodagi yangi mustaqil davlatlar-Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston va Turkmaniston bilan o'zaro manfaatli hamkorlikni, do'stlik aloqalarini mustahkamlashga qaratilgan. Bu, bir tomondan, mintaq xalqlarining ming yillar davomida bir iqtisodiy, ma'naviy-madaniy makonda yashab, tarixi, tili, dini, madaniyati yaqinligi bilan belgilansa, ikkinchi tomondan, o'tish davri qiyinchiliklarini yengish maqsadida an'anaviy xo'jalik aloqalarni saqlab qolish va mustahkamlash zarurligi, yagona energetika, transport, irrigatsiya, telekommunikatsiya tarmoqlari, suv va gaz ta'minoti tizimidan birgalikda foydalanishdan kelib chiqadi.

Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining muntazam bo'lib qolgan uchrashuvlari ular o'rtasidagi hamkorlikni tobora yaxshilamoqda.

Jumladan, 1994 yil yanvarda O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasidagi kelishuv Markaziy Osiyodagi ikki davlat o'rtasida iqtisodiy hamkorlikning rivojlanishiga asos yaratdi. Keyinchalik, ya'ni 1994 yil aprel oyida bu yagona iqtisodiy hamkorlikka Qirg'iziston Respublikasi a'zo bo'ldi O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'iziston davlatlari o'rtasida 1994-2000 yillarga mo'ljallangan iqtisodiy makon to'zish uchun Cho'lpon - Otadagi kelishuvi (1994, 30 aprel) asosida qabul qilingan ellikdan ortiq xujjat konuniy kuchga kirdi. 1994 yil iyulda Almaati shahrida uch davlat o'rtasida Markaziy Osiyo hamkorlik va taraqqiyot bankini ta'sis etish to'g'risidagi bitim ham imzolandi.

Markaziy Osiyo davlatlari Orol dengizini saqlab qolish, mintaqadagi ekologik vaziyatni barqarorlashtirish yo'lidak uchlarni birlashtirish, hamkorlikda faoliyat ko'rsatishga e'tibor bermoqdalar. Jumladan, Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari 1993 yil martda Qizil Urdada, 1994 yil yanvarda Nukusda, 1995 yil martda Doshxovo'zda, 1995 yil sentabrda Nukusda Orol dengizi muammosiga bag'ishlangan uchrashuvlar o'tkazdilar va bu borada amaliy ishlar olib bormoqdalar. Orol dengizini qutkarish halqaro jamg'armalari ta'sis etildi.

1998 yil martda Toshkentda O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston o'rtasidagi davlatlararo kengashda yagona iqtisodiy makon to'g'risidagi. Shartnomaga Tojikistonning qo'shilishi to'g'risida protokol imzolandi. Markaziy Osiyo iqtisodiyoti uchun BMTning maxsus dasturi (SPEKA) to'g'risidagi Toshkent Deklaratsiyasi imzolandi.

O'zbekiston Prezidenti I. Karimov azaliy qardosh xalqlarning do'stlik aloqalarini yangi sharoitda mustahkamlash maqsadida "Turkiston-umumiy uyimiz" degan g'oyani ilgari surdi. Mintaqa ziyolilari, jamoatchilik vakillari bu g'oyani qo'llab-quvvatladilar va natijada "Turkiston-umumiy uyimiz" deb nom olgan jamoatchilik harakati tashkil topdi. Tashkiliy jihatdan bu harakat 1995 yil 21 noyabrda Toshkentda bo'lib o'tgan "Qardosh xalqlar

uchrashuvi”da yuzaga keldi. “Turkiston-umumiy uyimiz” harakatini Qirg’izistonlik ko’zga ko’ringan jamoat arbobi, mashhur yozuvchi Ch.Aytmatov

(prezident) va taniqli o’zbek yozuvchisi O. Yoqubov (vitse-prezident) boshqarib bormoqdalar.

Respublikamiz mustaqillikka erishganligi tufayli tashqi iqtisodiy aloqalar faoliyati isloh, qilinmoqda, yaqin xorij bilan bo’lgani kabi uzoq xorijiy mamlakatlar bilan ham savdo-iqtisodiy aloqalar kengaymoqda. Bu borada xalqaro moliyaviy, iqtisodiy tashkilotlar - XVF, Jahonbanki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, xalqaro savdo markazi (YunekTAD), tariflar va savdo bosh bitimi (GATT) va boshqalar bilan hamkorlik qilinmoqda.

O’zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalarini kengaytirish borasida bir qator qonunlar qabul qilindi. Jumladan “Tashqi iqtisodiy faoliyat to’g’risida”, “Chet el investitsiyalari va xorijiy sarmoyadorlar faoliyatining kafolatlari to’g’risida” va boshqalar.

Bundan tashqari xorijiy sarmoyalar ishtirokida qo’shma korxonalar tashkil etish, tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilarini ro’yxatdan o’tkazish va chetga chiqariladigan mahsulot uchun ruxsatnoma (litsenziya) berish tartibi ancha soddalashtirildi.

O’zbekistonda tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish, chet-el investitsiyalarini jalb etish uchun tashkiliy-huquqiy asoslar yaratildi. Shu bois, 80 dan ortiq mamlakat vakillari tomonidan tashkil etilgan 3200 dan ortiq qo’shma korxonalar samarali ishlamoqdalar. Jumladan, Janubiy Koreya bilan “DEU avto”, Germaniya bilan “Mercedes-Bents”, “o’zsalaman”, Italiya bilan “o’zplastital”, “o’zitalmotor”, Buyuk Britaniya bilan “BAT”, AQSh bilan “Zarafshon - Nyumont”, AQSh, Frantsiya, Turkiya va Yaponiya bilan Markaziy Osiyoda eng yirik Buxoro neftini qayta ishlash zavodi va boshqa qurilgan korxonalar shu hamkorlikning samarasidir.

Xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda O’zbekiston jahon transport aloqa yo’llari muammolarini ham hal qilmoqda. Bu avvalo mamlakatimizning Tejen-Seraxs-Mashxad va Pekin-Istambul o’rtasidagi “Transosiy” bosh temiryo’li qurilishida qatnashuvi. O’zbekiston Kaspiy dengizi sohilidagi Oqtoy bandargoxini ta’mirlashda, bevosita Xitoy va Pokiston bilan bog’lanishga imkon beruvchi Andijon-Ush-Irkishtom-Qashkar avtomobil yo’li qurilishi, shuningdek Xind Okeaniga olib chiquvchi Termiz-Xirot-Karachi trassasi kabi qurilishlarning ishtirokchisidir.

Xulosa qilib aytganda, O’zbekiston xalqaro hamkorlik va hamjihatlik yo’llarida katta yutuqlarga erishdi, xalqaro va mintaqaviy muammolarni hal qilishda, umumiy va mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashda faol qatnashayotgan nufo’zli davlat darajasiga ko’tarildi.

Tekshiruv savollari:

XXI asr bo’sag’asida dunyoda qanday tub o’zgarishlar yuz berdi?

O’zbekistonning geografik-strategik imkoniyatlarini tushuntirib bering.

O’zbekiston respublikasi tashqi siyosat yuritishda qanday tamoyillarga amal qiladi,?

O’zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo’shilish jarayonini tushintirib bering.

O’zbekistonning BMT, YunesKO, YexXT bilan hamkorligi nimalarda ifodasini topmoqda?

MDX doirasidagi hamkorlik nimalarda iborat?

Markaziy Osiyo davlatlarining hamkorligi haqida so’zlabbering.

O’zbekiston, Qirg’iziston, Qozog’iston o’rtasida tashkil etilgan iqtisodiy makon haqida so’zlabbering.

O’zbekistonning xorijiy davlatlar bilan hamkorligi iqtisodiy omillar haqida so’zlabbering.

Adabiyotlar

1. Ismoilov H. Turkiston 1917 yilda. // "O'zbek adabiyoti va san'ati", 1990 y. 27 iyul:
2. Ismoilov H. Turkestan v epoxu dvux revolyusiy. // Istoriya SSSR, 1990, №5;
3. N. Norqulov. Muxtoriyatning tugatilishi. // "Fan va turmush", 1990, №8;
4. Sodiqov H. Turkiston uch inqilob davrida. // "Fan va turmush", 1990, №1-3;
5. Sodiqov H. Hurriyatdan muxoriyatgacha. // "Fan va turmush", 1991, №2-3;
6. Hasanov M. Alternativa. "Zvezda Vostoka", 1990, №7;
7. Doniyorov Sh. Muxtoriyat qismati. // "Sharq yulduzi", 1991, №2.
8. Mustafo Cho'qay o'g'li Istiqlol jallodlari (1917 yil xoiralari).T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot,1992;
9. Validiy A.Z. Xotiralar // "Sharq yulduzi", 1993, №4-5, 6-7,8-9.
10. Boymirza Xait. Basmacheskoe dvijenie. // Zvezda Vostoka, 1992,№1.
11. A'zamxo'jaev S. Turkiston birligi uchun. T., FAN, 1995.
12. A'zamxo'jaev S. Turkiston Muxtoriyati. T., FAN, 1996.
13. A'zamxo'jaev S. Muxtoriyat // "Milliy tiklanish", 1997, 28 oktabr.
14. Abdullaev R. Turkestanskije progressist i natsionalnos dvijenie // Zvezda Vostoka. 1992. №1.
15. Abdullaev R. Natsionalne poligicheskije organizasii Turkesana v 1917 g.// Obestvenne nauki v Uzbekistane. 1996. №11-12.
16. Karimov N. Qimmatga tushgan to'lov yoxud Turkiston Muxtoriyatining tor-mor etilishi sabablari // Tafakkur, 1996, №3.
17. Karimov Ibrohim. Madaminbek. T., Yozuvchi, 1993.
18. Ibodinov A. Qo'rboshi Madaminbek. T., Yozuvchi, 1993.
19. Shamsutdinov R. T. Bosmachilik haqida o'ylar. // Muloqot. 1993.№5, 6,7,8.
20. Shamsutdinov R. T. "Bosmachilar" kim bo'lgan? // Fan va turmush. 1997. №1.
21. Istiqlolimizning tarixiy ildizlari. // Sharq yulduzi, 1995, №11-12.
22. Turkiston mustaqilli va birligi uchun kurash sahifalaridan T., FAN, 1996.

MUNDARIJA

1- mavzu: O'ZBEISTON TARIXI FANINING PREDMETI, NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI, MANBALARI VA AHAMIYATI.	
1. O'zbekiston tarixining fan sifatidagi o'zni. Uning predmeti va o'rganish ob'ekti.	
2. O'zbekiston tarixini o'rganishning nazariy metodologik asoslari va tamoyillari.	
3. O'zbekiston tarixini davrlashtirish. Uni o'rganishda tarixiy manbalarning o'zni va ahamiyati.	
4. O'zbekiston tarixi fanini o'rganishning har tomonlama yeto`q insonni tarbiyalashdagi ahamiyati.	
2-mavzu: MARKAZIY OSIYO INSONIYAT TSIVILIZATSIYASINING QADIMGI UCHOQLARIDAN BIRI.	
1 Markaziy Osiyo hududida qadimgi tsivilizatsiyaning shakllanishi.	
2. Ibtidoiy jamoa tuzumi va uning tarixiy davrlari. Qadimgi ajdodlarimizning makonlari va turmushi.	
3. Urug'chilik jamoasining vujudga kelishi.	
3-mavzu: O'ZBEK XALQINING ETNIK SHAKLLANISHI.	
1. Hozirgi o'zbek xalqining etnogenezini tashkil etgan qadimgi urug', qabila va elatlar.	
2. O'zbek xalqi etnik shakllanishining bosqichlari.	
3. O'zbek xalqi va hozirgi zamon	
4-mavzu: O'ZBEK DAVLATCHILIGI, UNING POYDEVORI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI. MILLIY DAVLATCHILIK QURILISHI TAJRIBASI.	
1. Davlatchilik tushunchasi. Jahon tarixidagi eng qadimgi davlatlar. Mintaqamizda dastlabki davlat uyushmalarining vujudga kelishi.	
2. Markaziy Osiyo hududida qadimgi (antik) davlatlarning tashkil topishi.	
3. IX-XP asrlarda tashkil topgan markazlashgan davlatlar va ularni boshqarishning o`ziga xos tizimi.	
4. Markaziy Osiyo buyuk allomalarining davlatni boshqarish va jamiyat xususidagi mulohazalari.	
5-Mavzu: IX-XII ASRLARDA O'ZBEK DAVLATCHILIGI, IJTIMOIIY-SIYOSIIY, IQTISODIIY VA MADANIY HAYOT.	
IX asrning boshlarida Movarounnahrda siyosiy ahvol. Siyosiy hokimiyatning somoniylar tomonidan egallanishi.	
Movarounahrda Qorahoniylar sulolasi hukmronligi.	
Movarounahrda G'aznaviylar va Saljuqiylar hukmronligining o`rnatilishi.	
Muhammad Xorazmshoh davrida o`zbek davlatchiligi.	
6-mavzu: Mo`g`ullar istilosi va zulmiga qarshi ko`rash Jaloliddin manguberdi	
1. Chingizxon boshchiligida mo`g`ullarning Movarounnahrda bosqinchiligi.	

Bosqinchilarga qarshi ozodlik ko`rashi.	
2. Movarounnahrda mo`g`ullar tomonidan joriy etilgan boshqaruv tartibi va uning zaiflashuvi.	
3. XIII-XIV asrning birinchi yarmida O`rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti.	
7-mavzu: AMIR TEMUR DAVRIDA O`ZBEKDAVLATCHILIGI.	
TEMUR TO`ZUKLARI VA HOZIRGI ZAMON.	
Amir Temurning markazlashgan davlat to`zishi va uni boshqarish tizimi.	
Iqtisodiy va madaniy yuksalishi.	
Amir Temo`ing jahongirlik yurishlari va tashqi siyosati.	
Amir Temur to`zuklari va hozirgi zamon.	
8-mavzu: TURKISTONNING XONLIKLARGA BO`LINIB KETISHI,	
SABABLARI VA OQIBATLARI	
1. Mamlakatning hududiy parchalanib xonliklarga bo`linishi, uning sabablari	
2. Xonliklardagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvol.	
3. O`zbek xonliklarining taraqqiyotida Yevropa mamlakatlaridan orqaga qolishi, uning sabablari.	
9-mavzu: CHOR ROSSIYASINING TURKISTONNI BOSIB OLISHI.	
CHORIZM ISTIBDODIGA QARSHI TURKISTON XALQLARINING MILLIY OZODLIK KURASHI. JADIDCHILIK.	
Chor Rossiyasi qo`shinlarining o`zbek xonliklari hududiga hujumi va uning asosiy qismini bosib olishi.	
Chorizmning Turkiston o`lkasida mustamlakachilik siyosati. Mustamlakachilik boshqaruv tizimining o`rnatilishi va uning mohiyati.	
Turkiston xalqlarining Chorizmning mustamlakachilik siyosati va zulmiga qarshi ozodlik ko`rashi.	
Turkistonda jadidlar harakati va uning mohiyati.	
10-Mavzu: TURKISTONDA MUSTABID SOVET HOKIMIYATINING RNATILISHI. ISTIQLOLCHILAR HAKAKATI.	
1917 yil Rossiyadagi inqilobiy to`ntarishlar davrida Turkiston o`lkasidagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat. o`lkada mustabid sovet hokimiyatining o`rnatilishi.	
“Turkiston muxtoriyati”ning tuzilishi va uning fojiali taqdiri.	
Istiqlolchilar harakati: uning mohiyati, bosqichlari, harakatlantiruvchi kuchlari, yo`lboshchilari.	
11-mavzu: 20-30 YILLARDA SOVET HOKIMIYATINING O`ZBEKISTONDA YURITGAN IQTISODIY SIYOSATI, UNING MUSTAMLAKACHILIK MOHIYATI.	
20-30 yillarda O`zbekistonning ijtimoiy-siyosiy ahvoli .	
O`zbekistonda agrar va sanoatlashtirish sohasidagi siyosat.	
12- MAVZU: SOVETLAR IMPERIYASINING TANAZZULGA YUZ TUTISHI	

VA O`ZBEKISTON(1985-1991 y y.)	
Urushdan keyingi yillarda ma'muriy buyruqbozlik tizimining yanada kuchayishi. Qatag'onlikning bosqichi.	
Urushdan keyingi yillarda O'zbekistonning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayoti.	
80-yillarning o'rtalarida SSSR dagi inqirozli vaziyatning O'zbekistonning ijtimoiy siyosiy hayotiga ta'siri.	
13-Mavzu: O`ZBEKISTONDA DAVLAT MUSTAQILLIGINING QO`LGA KIRITILISHI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI.	
O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lgakiritish tomon yo'l tutilishi.	
O'zbekiston davlat mustaqilligining e'lon qilinishi va uning umumxalq tomonidan ma'qullanishi.	
O'zbekiston Respublikasi davlat ramzlari va Konstitutsiyaning qabul qilinishi. O'zbekistonning o'zigaxos istiqlool va taraqqiyot yo'li.	
14-mavzu: O`ZBEKISTONDA HUQUQIY DEMOKRATIK DAVLAT VA FUQOROLIK JAMIYAT ASOSLARINING BARPO ETILISHI VA UNI YANADA TAKOMILASHTIRISH YO`LLARI.	
O'zbekistonda o'ziga xos yo'l bilan eski davlat hokimiyati to'zimidan yangi milliy, huquqiy davlat hokimiyatiga o'tilishi.	
O'zbekistonda milliy davlatchilik poydevorining barpo etilishi va uning o'ziga xos xususiyatlari.	
Ijtimoiy-siyosiy xayotni demokratlashtirish jarayonini yanada chuqurlashtirishning ustuvor yo'nalishlari.	
15-mavzu: MUSTAQILLIK YILLARIDA O`ZBEKISTONNING IQTISODIY, MA'NAVIY, MADANIY TARAQQIYOTI.	
1. O'zbekiston Respublikasining bozor munosabatlarini shakllantirish tomon yo'l tutishi. "O'zbekiston modeli" va uning tamoyillari.	
2. Davlat mulkini xususiylashtirish mexanizmining yaratilishi. Ko'pukladli iqtisodiyot va mulkdorlar sinfining shakllantirilishi. Iqtisodiyotda agrar sektorning o'rni.	
3. Mustaqillik yillarida milliy-ma'naviy va diniy qadriyatlarning tiklanishi.	
4. Respublikada milliy istiqlool mafko'rasini shakllantirish jarayoni.	
5. O'zbekistonda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning qabul qilinishi va uning ahamiyati.	
16-mavzu: O`ZBEKISTON VA JAHON HAMJAMIYatI.	
XX asr oxirlariga kelib xalqaro vaziyat va kuchlar nisbatining tubdan o'zgarishi.	
O'zbekiston va jahon hamjamiyati.	
O'zbekistonning MDH va Markaziy Osiyodagi qardosh mamlakatlar bilan ko'ptomonlama hamkorligi.	

MA'RUZA MATN MUALLIFLARI:

Ergasheva Yulduz Alimovna - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “O‘zbekiston tarixi” kafedrası mudiri, tarix fanlari doktori, professor. O‘zbekiston tarixi va Madaniyatshunoslik fanlaridan dars beradi. 200 ga yaqin ilmiy, ilmiy-uslubiy ishlari chop etilgan. 10 dan ortiq shogirdlarga ustozlik qilib kelmoqda. Asosiy ilmiy faoliyati doirasi: O‘zbekiston tarixi, madaniy jarayonlar, yoshlar ta’lim-tarbiyasi muammosi, O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy va O‘zbekiston Respublikasi davlatchiligi tarixi.

Vasiyeva Dilorom Ibragimovna - “O‘zbekiston tarixi” kafedrası dotsenti. O‘zbekiston tarixi va Madaniyatshunoslik fanlaridan dars beradi. 100 ga yaqin ilmiy, ilmiy-uslubiy ishlari chop etilgan. Ilmiy faoliyati doirasi: O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim va madaniyat tarixi.

Boymurodov Shuhrat Toshkentovich “O‘zbekiston tarixi” kafedrası katta o‘qituvchisi. O‘zbekiston tarixi va Madaniyatshunoslik fanlaridan dars beradi. 15 yaqin ilmiy, ilmiy-uslubiy ishlari chop etilgan. Ilmiy faoliyati doirasi: O‘zbekiston Respublikasi O‘rta maxsus va kasb hunar ta’limi va madaniyat tarixi.

Safarova Zilola Safarovna - “O‘zbekiston tarixi” kafedrası assistenti. O‘zbekiston tarixi va Madaniyatshunoslik fanlaridan dars beradi. 20 yaqin ilmiy, ilmiy-uslubiy ishlari chop etilgan. Ilmiy faoliyati doirasi: O‘zbekiston madaniyati tarixi.

Temirova Charos Husanovna – “O‘zbekiston tarixi” kafedrası dotsenti. O‘zbekiston tarixi, Madaniyatshunoslik va Madaniyatshunoslik fanlaridan dars beradi. 40 ga yaqin ilmiy, ilmiy-uslubiy ishlari chop etilgan. Ilmiy faoliyati doirasi: O‘zbekiston madaniyati tarixi

Abdullaev O'ktamjon Sheralievich – “O‘zbekiston tarixi” kafedrası assistenti. O‘zbekiston tarixi va Huquqshunoslik fanlaridan dars beradi. 10 ga yaqin ilmiy, ilmiy-uslubiy ishlari chip etilgan. Ilmiy faoliyat doirasi: O‘zbekistonning siyosati tarixi

**Qarshi muhandislik – iqtisodiyot instituti “O‘zbekiston tarixi” kafedrası
dotsenti Vasiyeva Dilorom tomonidan “ZiyoNet” saytiga joylashtirilgan
“O‘zbekiston tarixi” fanidan ma’ruzalar matniga**

TAQRIZ

Mustaqillik sharofati bilan O‘zbekiston tarixini o‘rganish va o‘qitishga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi. Oliy o‘quv yurtlarining birinchi bosqichi bo‘lmish - bakalavriatda “O‘zbekiston tarixi“ fanining muhim muammolari o‘rganilmoqda.

Ushbu ma’ruzalar matni amaldagi dasturlar asosida tayyorlanib, barcha ta’lim yo‘nalishlarida ta’lim olayotgan talabalarga mo‘ljallangan. Unda ta’lim texnologiyaga tayangan holda ta’lim maqsadlari, mavzu bo‘yicha ko‘rib chiqilishi zarur bo‘lgan muammollar mustaqil bajarishi zarur bo‘lgan topshiriqlar keltirilgan. .

O‘zbekiston tarixi fanidan yaratilgan ma’ruzalar matni fanning o‘quv meyyoriy hujjatlari (fanning namunaviy dasturi, darslik va o‘quv qo‘lanmalari) asosida tayyorlangan. ma’ruzalar matni Oliy ta’lim vazirligi ma’ruzalar matnlarga qo‘yayotgan talablarga javob beradi. Unda talabaning fanni o‘zlashtirishi uchun zarur bo‘gan o‘quv materiallarining barchasi bor. Ma’ruza darslari yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida o‘tilishi uchun zarur materiallar berilgan.

Ma’ruza matni fanning namunaviy dasturidagi mavzular mazmunini to‘liq o‘zida aks ettiradi, ravon tilda bayon qilingan.

Ma’ruza matni Joriy, Oraliq va Yakuniy nazorat savollari aniq va puxta tuzilgan bo‘lib, ular tayyorgarligi bor talabaga javob berishda hech qiyinchilik tug‘dirmaydi.

Ma’ruza seminar darslarini o‘zlashtitishda ham talabaga ko‘maklashadi. Ular mavzuning mazmuniga mos tanlangan.

Umuman olganda ushbu ma’ruzalar matnida mavzular bo‘yicha yetarlicha ma’lumotlar berilgan muallif tomonidan ilgari surilgan fikr-mulohazalar yetarli darajada. Ushbu ma’ruzalar matnini “ZiyoNet” tarmog‘iga joylashtirish uchun taklif etish mumkin deb hisoblayman.

**“O‘zbekiston tarixi”
kafedrası mudiri professor**

Y. A. Ergasheva

**Qarshi muhandislik – iqtisodiyot instituti “O‘zbekiston tarixi” kafedrası
dotsenti Vasiyeva Dilorom tomonidan “ZiyoNet” saytiga joylashtirilgan
“O‘zbekiston tarixi” fanidan ma’ruzalar matniga**

TAQRIZ

Mustaqillik sharofati bilan O‘zbekiston tarixini o‘rganish va o‘qitishga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi. Oliy o‘quv yurtlarining birinchi bosqichi bo‘lmish - bakalavriatda “O‘zbekiston tarixi“ fanining muhim muammolari o‘rganilmoqda.

Ushbu ma’ruzalar matni amaldagi dasturlar asosida tayyorlanib, barcha ta’lim yo‘nalishlarida ta’lim olayotgan talabalarga mo‘ljallangan. Unda ta’lim texnologiyaga tayangan holda ta’lim maqsadlari, mavzu bo‘yicha ko‘rib chiqilishi zarur bo‘lgan muammollar mustaqil bajarishi zarur bo‘lgan topshiriqlar keltirilgan. .

O‘zbekiston tarixi fanidan yaratilgan ma’ruzalar matni fanning o‘quv meyyoriy hujjatlari (fanning namunaviy dasturi, darslik va o‘quv qo‘lanmalari) asosida tayyorlangan. ma’ruzalar matni Oliy ta’lim vazirligi ma’ruzalar matnlarga qo‘yayotgan talablarga javob beradi. Unda talabaning fanni o‘zlashtirishi uchun zarur bo‘gan o‘quv materiallarining barchasi bor. Ma’ruza darslari yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida o‘tilishi uchun zarur materiallar berilgan.

Ma’ruza matni fanning namunaviy dasturidagi mavzular mazmunini to‘liq o‘zida aks ettiradi, ravon tilda bayon qilingan.

Ma’ruza matni Joriy, Oraliq va Yakuniy nazorat savollari aniq va puxta tuzilgan bo‘lib, ular tayyorgarligi bor talabaga javob berishda hech qiyinchilik tug‘dirmaydi.

Ma’ruza seminar darslarini o‘zlashtitishda ham talabaga ko‘maklashadi. Ular mavzuning mazmuniga mos tanlangan.

Umuman olganda ushbu ma’ruzalar matnida mavzular bo‘yicha yetarlicha ma’lumotlar berilgan muallif tomonidan ilgari surilgan fikr-mulohazalar yetarli darajada. Ushbu ma’ruzalar matnini “ZiyoNet” tarmog‘iga joylashtirish uchun taklif etish mumkin deb hisoblayman.

**“Ijtimoiy fanlar”
kafedrası mudiri f.f.n**

J.SH. Shonazarov

